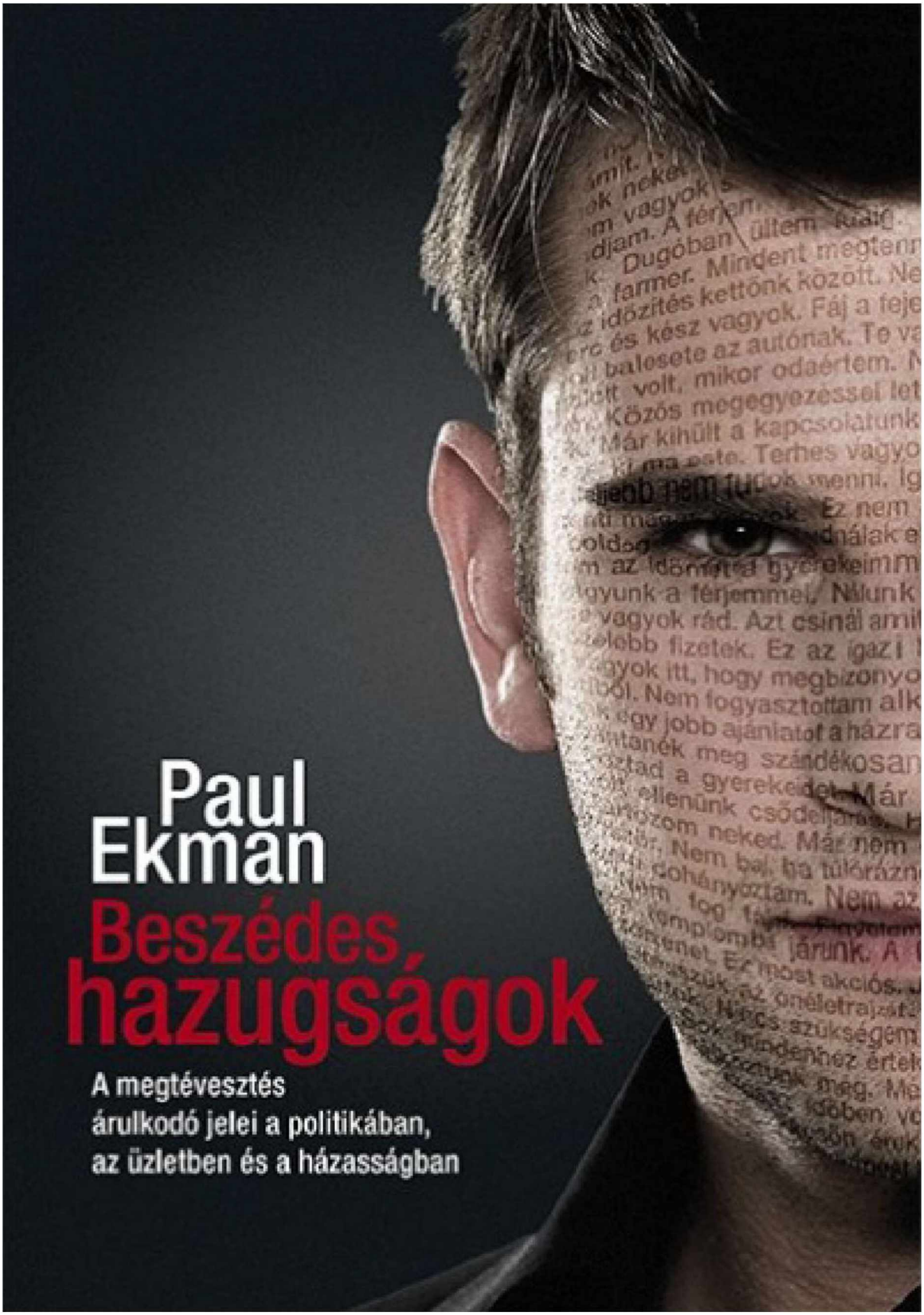

Paul
Ekman
Beszédes
hazugságok
A megtévesztés
árulkodó jelei a politikában,
az üzletben és a házasságban

X 136435

Paul Ekman

Beszédes hazugságok

A megtévesztés árulkodó jelei a politikában, az üzletben és a házasságban

KELLY

A fordítás alapjául szolgáló kiadás
Paul Ekman: *Telling Lies*
W. W. Norton & Company, Inc., 2009

Fordította: Andersen Dávid

Szaklektor: Kékesi Dániel

Szerkesztette: Horváth Ágnes

Korrektúra: Füzesi István

Borítóterv: zaka

Az alábbi személyek nélkül nem jött volna létre a könyv magyar kiadása:
Kardos Marcell, Kállai Krisztián, Korsós László, Vitézy Péter

ISBN 978-963-9943-74-2

© Paul Ekman, 2009
© Hungarian edition Kelly Kft., 2010
© Hungarian translation Andersen Dávid

Kiadja a Kelly Kft.
1161 Budapest, Baross utca 158.
Telefon: 06-30-948-1080
Felelős kiadó: Kelly Juli

Nyomtatta és kötötte a Kaposvári Nyomda Kft. – 100643
Felelős vezető: Pogány Zoltán igazgató

www.kellykiado.hu

Erving Goffman,
a barát és kolléga emlékére,

valamint

feleségemnek, Mary Ann Masonnek,
kritikusomnak és bizalmasomnak

Amikor a helyzet pontosan olyan, mint amilyennek tűnik, a legvalószínűbb, hogy az adott szituáció teljesen hamis. Amikor nyilvánvalónak tűnik, hogy megtévesztéssel van dolgunk, könnyen elképzelhető, hogy valójában nyoma sincs semmiféle hamisságnak.

Erving Goffman, STRATEGIC INTERACTION

Nem az erkölcs, hanem a túlélés az a váz, amelyhez minden kapcsolódik. A konkrét álcázástól a költői látomásig tetten érhető a nyelvnek azon képessége, hogy elrejtsen, félrevezessen, kételyek közt hagyjon, feltételezzen, vagy éppen teljesen új dolgokat találjon ki. Mindez nélkülözhetetlen az emberi tudatosság egyensúlyát, illetve az ember társadalmi fejlődését tekintve.

George Steiner, AFTER BABEL

Ha az igazsághoz hasonlóan a hamisságnak is csupán egyetlen arca lenne, sokkal jobb helyzetben lennénk, mivel elég volna pontosan az ellenkezőjére gondolni annak, amit egy hazug állít. Az igazság ellentétének azonban százezer különböző formája és csaknem végtelen tere van.

Montaigne, ESSZÉK

Tartalomjegyzék

	Előszó	7
	Köszönetnyilvánítás	11
EGY	Bevezetés	13
KETTŐ	Hazugság, szivárgás és a megtévesztés jelei	24
HÁROM	Miért buknak el a hazugságok?	43
NÉGY	A megtévesztés észlelése a szavakban, a hangban vagy a testen	83
ÖT	A megtévesztés jelei az arcon	127
HAT	Veszélyek és elővigyázatosság	166
HÉT	A poligráf mint hazugságvadász	196
NYOLC	Hazugságok ellenőrzése	246
KILENC	Hazugságvadászat a kilencvenes években	285
TÍZ	Hazugságok a közéletben	305
TIZENEGY	A hazugságokkal és azok leleplezésével kapcsolatos legújabb felfedezések	331
TIZENKETTŐ	Veszélyes, finom és mikro-arckifejezések	354
	Epilógus	366
	Függelék	372

SZTE EGYETEMI KÖNYVTÁR
SZEGED
3.

Előszó

Munkámból kifolyólag rendkívül fontos számomra az emberi érzelmek, reakciók ismerete, felismerése. Jó néhány évvel ezelőtt egy személyes élmény hatására kezdtem foglalkozni a hazugságok működésével, a háttérben lezajló folyamatok megismerésével. Akkor még nem gondoltam, milyen összetett és rendkívül finom mechanizmusok vezérelnek bennünket mindennapjainkban, legyen szó munkahelyi ügyekről, emberi kapcsolatokról, vagy éppen családi viszonyokról.

Ahogy behatóbban megismerkedtem Paul Ekman kutatásaival, valami olyasmivel találkoztam, ami ugyan előtte is része volt az életemnek, sokszor mégsem figyeltem ennyire tudatosan az apró jelekre. Fontosnak tartom a szerző egyik legalapvetőbb üzenetét, mely szerint a *hazugság* mint kifejezés meglehetősen pejoratív jelentést hordoz. Ha valakit a köznyelv hazugnak nevez, általában egyből összekapcsolja az erkölcstelenség, a megbízhatatlanság és a gerinctelenség fogalmaival is. A *Beszédes hazugságok*ból azonban kiderül, hogy nemcsak a gonosztevők és csalók ferdítik el az igazságot, hanem bizony mi mindannyian, legyünk akármennyire tisztességesek is. Ez nem feltétlenül rossz, néha pedig egész egyszerűen szükséges, sőt, az etika is ezt kívánja meg. A könyvet lapozgatva az olvasó számára is hamar kiderül majd, hogy bizony sokszor akár tudat alatt küldünk környezetünk felé valótlan, olykor esetleg szándékosan hamisított jeleket.

A könyv kiadása előtti időben egy ismerősöm azt mondta, Ekman tudományát minden embernek ismernie kellene. Ha ez így lenne, valószínűleg sokkal őszintébbek, nyíltabbak lennénk egy-

mással. Szükségét érzem azonban hangsúlyozni, hogy egy igen törékeny, igen összetett rendszer vezérel bennünket, amely csak bizonyos esetekben szolgáltat csalhatatlan, megdönthetetlen bizonyítékot a másik ember szándékairól. Ugyanakkor a módszer megismerésével olyan eszközt kapunk a kezünkbe, amelyet nagyon tudatosan kell kezelnünk. Leginkább talán ahhoz hasonlíthatnám, mint amikor a gyerekek megtanulnak olvasni. Előtte csupán furcsa jelek sokaságát látják egy papírlapon, később azonban, a tudás birtokában már nem tudnak különös szimbólumként tekinteni a betűkre, az olvasás képessége egybefüggő szöveggé alakítja fejükben a látottakat. Hasonló a helyzet a hazugságok, szebben megfogalmazva az emberi érzelmek és reakciók „olvasásánál" is. Amíg nem ismerjük a jeleket, nem feltétlenül tulajdonítunk nagy jelentőséget egy-egy arckifejezésnek, gesztusnak vagy vállrándításnak. Ha azonban már tudjuk, mire figyeljünk, kifejezetten nehéz lehet elvonatkoztatni attól, amit láttunk, vagy látni véltünk.

Paul Ekman könyvét olvasva nem válunk mindenható látnokokká, sem az emberi lélek csalhatatlan ismerőivé. Azonban számos érdekes és fontos ismerettel gazdagodhatunk, amelyeket megfelelően alkalmazva jobban megérthetjük a környezetünkben élő emberek gondolkodásmódját, a társas kapcsolatok dinamikáját, s eközben saját magunkat is merőben új szempontból vizsgálhatjuk.

A rendkívül érdekes témával való ismerkedéshez jó szórakozást, a módszer alkalmazásához pedig türelmet és tudatosságot kívánok.

Kékesi Dániel

Köszönetnyilvánítás

Hálás vagyok a National Institute of Mental Health (NIMH – Nemzeti Mentális Egészségügyi Intézet) Klinikai Kutatási Osztályának a nonverbális kommunikációval kapcsolatos kísérleteim támogatásáért 1963 és 1981 között. A NIMH Kutatói Ösztöndíj Programja egyaránt hozzájárult az elmúlt húsz évben végzett kutatásaimhoz és e könyv megjelenéséhez. Szeretném megköszönni a Harry F. Guggenheim Alapítványnak, valamint a John D. és Catherine T. MacArthur Alapítványnak, hogy a 4. és 5. fejezetben leírt számos kutatásomhoz hozzájárultak. Hálával tartozom Wallace V. Friesennek, akivel több mint húsz éven át dolgoztunk együtt, és aki velem teljesen egyenértékű szerepet játszott az ott leírt kutatási eredmények létrejöttében. A könyvben jó néhány olyan gondolat található, amely két évtizednyi párbeszédünk során vetődött fel először.

Köszönetet mondok Silvan S. Tomkinsnak, a barátnak, kollégának és tanárnak, aki bátorított a könyv megírására, s megjegyzéseivel, javaslataival segítette a kézirat megszületését. Számos barátom kritikáiból profitáltam, akik különböző nézőpontokból szemlélték soraimat: Robert Blau orvos, Stanley Caspar ügyvéd, Jo Carson író, Ross Mullaney nyugalmazott FBI-ügynök, Robert Pickus politológus, Robert Ornstein pszichológus és Bill Williams vezetői tanácsadó.

Feleségem, Mary Ann Mason az első olvasóm, aki mindvégig türelmes volt és konstruktív kritikájával segítette a munkámat.

A könyvemben felvetett gondolatok nagy részét megvitattam Erving Goffmannel, aki jó ideje érdeklődött a megtévesztés témaköre iránt, igaz, teljesen más szemszögből. Nagyon élveztem ellenté-

tekre . pülő, de egymásnak nem ellentmondó nézeteink ütköztetését. Szerettem volna, ha a kész kéziratot is áttekinti, ám sajnos tragikus hirtelenséggel elhunyt, mielőtt elküldhettem volna neki. Az olvasót és engem is nagy veszteség ért ezzel, mivel ilyenformán a konkrét párbeszéd csak a fejemben játszódhatott le.

EGY

Bevezetés

1938. szeptember 15-ét írjuk, s rövidesen sor kerül a világtörténelem egyik leghírhedtebb és leghalálosabb átverésére. Ekkor találkozik először Adolf Hitler német kancellár és Neville Chamberlain brit miniszterelnök. A világ lélegzetvisszafojtva figyel, mivel ez az utolsó esély, hogy elkerüljék a totális háborút. (Mindössze hat hónappal korábban Hitler csapatai bemasíroztak Ausztriába, amelyet Németországhoz csatoltak. Anglia és Franciaország tiltakozott úgyan, de semmi egyebet nem tettek.)

Szeptember 12-én, három nappal a Chamberlainnel való találkozása előtt Hitler azt követeli, hogy Csehszlovákia egy részét csatolják Németországhoz, ennek hatására tiltakozási hullám robban ki a keleti országban. Hitler közben már titokban mozgósította a német hadsereget, hogy lerohanja Csehszlovákiát, csapatai azonban csupán szeptember közepére érik el a készenléti állapotot. Időre van hát szüksége. Ha képes még néhány hétig késleltetni a cseh hadsereg mozgósítását, a meglepetés erejével csaphat le az országra.

Mivel időt akar nyerni, Hitler igyekszik leplezni háborús terveit Chamberlain előtt, s szavát adja, hogy a béke fennmarad, ha a csehek meghajlanak a követelései előtt. A brit miniszterelnök bedől az ígéreteknek, és meggyőzi a cseheket, hogy ne mozgósítsanak, amíg még van remény a helyzet rendezésére tárgyalások útján. Találkozójuk után Chamberlain a következőket írja nővérének: „...keménysége és könyörtelensége ellenére amikor a szemébe néztem, úgy éreztem, hogy egy megbízható emberrel van dolgom, aki tartja az adott szavát."

A Hitler szavában kételkedőkkel szembeni védekezésként a brit parlamentben öt nappal később elmondott beszédében Chamberlain kifejtette, hogy Hitlerrel folytatott személyes találkozója után meggyőződéssel állíthatja: a Führer „komolyan gondolja, amit mondott".

Amikor tizenöt évvel ezelőtt elkezdtem tanulmányozni a megtévesztés témakörét, nem sejtettem, hogy a munkám bármiféle összefüggésbe hozható majd egy ilyen történelmi hazugsággal. Akkor még úgy véltem, vizsgálódásom csupán azok számára szolgál majd haszonnal, akik elmebetegekkel foglalkoznak. Akkor fogtam hozzá a hazugság beható tanulmányozásához és tudományos célú kutatásához, amikor a terapeuták, akiknek felfedezéseimet tanítottam – hogy az arckifejezések univerzálisak, míg a gesztusok kultúránként különbözőek – megkérdezték: vajon ezek a nem verbális viselkedési jegyek leleplezhetik-e, ha egy páciens hazudik. Általában ez nem életbe vágó, sőt még csak nem is túl jelentős probléma, csakhogy menten azzá válik, amikor egy öngyilkossági kísérlet miatt kórházba utalt beteg állítja magáról, hogy már sokkal jobban érzi magát, kigyógyult veszélyes késztetéseiből. Minden orvos retteg attól, hogy valamelyik páciense becsapja, majd miután kiszabadul a kórház fogságából, öngyilkos lesz.

Gyakorlati tapasztalataikon nyugvó felvetésük számos kérdést ébresztett bennem az emberi kommunikációról: képesek-e vajon az emberek irányítani, hogy milyen jeleket adnak ki, amikor felfokozott érzelmi állapotban vannak, vagy nem verbális viselkedésük révén kiszivárog-e a szavaik által elfedni próbált igazság?

Végignéztem a pszichiátriára beutalt betegekről készült filmjeimet, hogy a hazugságok apró jelei után kutassak. Igaz, ezeket a felvételeket más célból készítettem – hogy megtaláljam azokat a kifejezéseket és gesztusokat, amelyek segíthetnek az adott mentális problémák típusát és súlyosságát meghatározni. Most azonban a megtévesztésre koncentráltam, mivel a hazugság jeleit több filmen is felfedezni véltem, csak nem tudtam, mikor lehetek biztos a megérzéseimben. A probléma az volt: hogyan szerezzek bizonyosságot? Csupán egyetlen olyan eset akadt, ahol nem fért hozzá

kétség, hogy mivel van dolgom, de ez is csak abból derült ki, ami az interjú után történt.

Mary 42 éves háztartásbeli volt. Három öngyilkossági kísérlete közül az utolsó volt a legkomolyabb. Csupán a szerencsének köszönhető, hogy valaki rábukkant, mielőtt az altató-túladagolás végzett volna vele. Esete nem sokban különbözött más nőkétől, akikre életük derekán rátör a depresszió. Gyerekei már kirepültek, és többé nem volt rá szükségük olyan intenzíven, mint korábban. Férjét látszólag nem foglalkoztatta más a munkáján kívül, így Mary feleslegesnek érezte magát. Mire bekerült a kórházba, már nem tudta vezetni a háztartást, alvászavarokkal küszködött, s az idő java részében csak nézett maga elé és sírt. Az első három; kórházban töltött hét során gyógyszeres kezelést kapott és csoportterápián vett részt, ezekre látszólag jól reagált: javult a közérzete, és már nem beszélt arról, hogy öngyilkos akarna lenni. Az egyik lefilmezett interjú során Mary elmesélte a kezelőorvosának, hogy mennyivel jobban érzi magát, és engedélyt kért rá, hogy a hétvégére hazamehessen. Mielőtt azonban kezébe kaphatta volna a papírt, bevallotta, hogy hazudott: még mindig kétségbeesetten végezni akar magával. Három hónap kezelés után már valóban jobban érezte magát, igaz, egy évvel később megint visszaesett. Végül kikerült a kórházból, és évekig minden kétséget kizáróan jól volt.

A felvétel, amely erről a bizonyos interjúról készült, könnyedén megvezette a fiatalabb, de még a tapasztaltabb pszichiátereket és pszichológusokat is, akiknek levetítettem. Száz meg száz órán át tanulmányoztuk, újra és újra végignéztük, lassított felvételen vizsgáltunk meg minden egyes arckifejezést és gesztust, hogy a megtévesztés bármilyen apró jelére rábukkanjunk. Amikor Mary kezelőorvosa feltett egy kérdést, a nő egy szempillantásnyi szünetet tartott, mielőtt válaszolt volna. A lassításban a kétségbeesésre jellemző arckifejezést pillantottuk meg, amely a másodperc töredékéig tartott csupán: olyan gyorsan zajlottak a változások, hogy az első néhány alkalommal, amikor a felvételt tanulmányoztuk, átsiklottunk felette. Amikor elkezdtük feltételezni, hogy a rejtett érzelmeket ezek a rendkívül rövid ideig tartó *mikro-arckifejezések* leleplezhetik,

továbbiak után kutattunk, és találtunk is jó néhányat. A legtöbbjüket jellemzően egy mosollyal igyekezett leplezni. De rábukkantunk *mikrogesztusokra* is. Amikor Mary azt magyarázta az orvosának, hogy mennyivel jobban kezeli a problémáit, egy vállrándítás töredékét vettük észre – nem vonta meg teljesen a vállát, csupán egy picit megmozdította. Valójában csak az egyik keze vett részt a mozdulatban, amely kissé elfordult. De olyan is előfordult, hogy a kezek nyugodtak maradtak, miközben az egyik váll emelkedett meg kissé.

Úgy véltük, a megtévesztés egyéb nem verbális jeleit is észleltük, azonban nem tudtuk biztosan megállapítani, hogy valóban láttunk-e valamit, vagy csak beleképzeltük. A legártatlanabb viselkedés is gyanúsnak tűnhet, ha tisztában vagyunk vele, hogy valaki hazudik. Csak akkor mehetünk biztosra, ha valamilyen objektív mércét találunk, amelyet nem befolyásol az a tény, hogy egy emberről tudjuk: hazudik-e vagy sem. Ráadásul rengeteg embert tanulmányoznunk kellene ahhoz, hogy biztosak lehessünk benne: a megtévesztésre utaló jelek nem az egyénre jellemző sajátosságok. Jóval egyszerűbb volna valakit hazugságon kapni, ha az árulkodó jelek egyértelműek és általános érvényűek lennének, azonban elképzelhető, hogy a megtévesztés jegyei személyfüggők.

Lemodelleztünk egy kísérletet Mary hazugsága alapján, amelyben a résztvevőket erősen motiváltuk, hogy fedjék el az intenzív negatív érzelmeiket a hazugság pillanatában. Véres operációt ábrázoló jeleneteket vetítettünk a kísérleti alanyoknak, nekik azonban el kellett nyomniuk a kínnal, fájdalommal és bármiféle visszatetszéssel kapcsolatos érzelmeiket, és meg kellett győzniük beszélgetőpartnerüket, aki a filmet nem láthatta, hogy valójában gyönyörű virágokat ábrázoló képsorokat néznek, amit nagyon élveznek. (Eredményeink a 4. és 5. fejezetben olvashatók részletesen.)

Nem egészen egy év telt el – még csak a kísérlet kezdeti fázisában jártunk –, amikor egészen más típusú hazugságok kapcsán kerestek meg. Arra voltak kíváncsiak, hogy felfedezéseim és módszereim alkalmasak lennének-e kémkedéssel gyanúsított amerikaiak lebuktatására. Az évek során, ahogy az orvosok és páciensek kö-

zötti kommunikációban megfigyelhető árulkodó jeleket vizsgáló felfedezéseinkről egyre több tudományos lapban beszámoltunk, az efféle megkeresések is szaporodtak. Az iránt érdeklődtek, vajon lehetséges-e a kormányzati feladatokat ellátó tisztségviselőket kiképezni arra, hogy pusztán a testtartása vagy gesztikulációja alapján észrevegyék, ha egy terrorista merényletre készül. Meg tudnánk-e mutatni az FBI-nak, hogyan képezzék ki a rendőrtiszteket, hogy azok észrevegyék, ha egy gyanúsított hazudik?

Már meg sem lepődtem, amikor felkértek, hogy egy csúcstalálkozó résztvevőinek segítsek kifigyelni, vajon partnereik hazudnak-e, illetve amikor megkérdezték, hogy Patricia Hearst *(William Randolph Hearst amerikai sajtómágnás bankrablásért elítélt unokája – A FORD.)* egy fotója alapján meg tudom-e állapítani, hogy kényszerítették-e a lányt a bankrablásra, vagy saját akaratából vett részt az akcióban.

Az utóbbi öt évben az érdeklődés nemzetközivé vált: megkerestek két, az USA-val baráti viszonyban álló ország képviselői is, illetve amikor a Szovjetunióban tartottam előadást, egy, saját elmondásuk szerint „elektromossággal foglalkozó intézet" hivatalnokai, akik kihallgatásokat bonyolítottak le.

Nem örültem ennek a megnövekedett figyelemnek, mivel attól tartottam, hogy felfedezéseimet rossz célokra használják, fenntartások nélkül elfogadják, esetleg túl lelkesen alkalmazzák. Úgy éreztem, hogy a megtévesztés nem verbális jelei egyáltalán nem nyilvánvalóak a legtöbb bűnügyi, politikai vagy diplomáciai hazugság esetén. Csupán megérzéseim voltak, amelyeket nem tudtam megmagyarázni. Ahhoz, hogy képes legyek erre, meg kellett értenem, hogy az emberek *miért hibáznak*, amikor hazudnak. Nem minden hazugságot lehet leleplezni, némelyeket tökéletesen hajtanak végre. A megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jelei – egy túl sokáig tartó arckifejezés, egy hiányzó gesztus, a hang pillanatnyi megváltozása – nem biztos, hogy adottak. Nem szükségszerű, hogy az árulkodó jelek leleplezzék a hazugot. Mégis tudtam, hogy a megtévesztésnek vannak nyomai. A legelszántabb hazudozókat olykor éppen saját viselkedésük téveszthetí meg. Ahhoz, hogy megértsük,

egy hazugság mikor sikeres és mikor bukik el, meg kell ismernünk, hogy miben különböznek az egyes hazugságok, az egyes hazudozók és a hazugságra vadászók.

Hitler hazugsága Chamberlainnek és Mary hazugsága orvosának szó szerint halálosan komoly megtévesztésnek bizonyult, ahol a tét valóban élet és halál kérdése volt. Mindkét ember elfedte jövőbeni terveit, és olyan érzelmeket aggattak magukra, amelyekről nem gondolták, hogy hazugságuk központi elemét képezik. A két eset között azonban óriási eltérések mutatkoznak. Hitler arra példa, amit később ösztönös előadásmódnak fogok nevezni. Ismert képességei mellett Hitler jóval gyakorlottabb volt a megtévesztésben, mint Mary, ráadásul megvolt az az előnye is, hogy olyasvalakit kellett átejtenie, aki *akarta, hogy félrevezessék.* Chamberlain készséges áldozat volt, aki el akarta hinni Hitler hazugságát, hogy nem lép háborúba, ha Csehszlovákia határait követelései szerint átrajzolják. Ha ez nem így lett volna, Chamberlainnek el kellett volna ismernie, hogy a feszültség enyhítésére tett kísérlete kudarcot vallott, ez pedig gyengítette volna országát.

Ez a megállapítás Roberta Wohlstetter politológus nevéhez fűződik, aki a fegyverkezési versenyt elemezte. Az 1936-os angol–német tengerészeti egyezmény német megsértése kapcsán úgy fogalmazott: „A csaló és a megcsalt fél egyaránt felelős, amiért hagyták, hogy a téveszme tovább éljen. Mindkettőjüknek fenn kellett tartaniuk a látszatot, hogy a megállapodást nem szegték meg. A britek fegyverkezési versenytől való félelmét Hitler ügyesen manipulálta, ennek eredményeként olyan tengerészeti egyezmény született, amelyben a britek hallgatólagosan átírták a Versailles-i Egyezményt (anélkül, hogy egyeztettek volna a franciákkal vagy az olaszokkal); és London rettegése a fegyverkezéstől megakadályozta, hogy felismerje vagy elismerje az új egyezmény megszegését."

Számos megtévesztés esetében az áldozat hajlandó szemet hunyni a megtévesztő hibái felett, s jellemzően inkább a homályos vagy félreérthető jelekre koncentrál, hozzájárulva ezáltal a hazugság fenntartásához. Teszi mindezt annak érdekében, hogy elkerülje a hazugság leleplezésével járó hátrányos következményeket. Azzal,

hogy egy férj nem veszi figyelembe a felesége viszonyáról árulkodó jeleket, késleltetheti a megalázottság érzését és a válópert. Még ha saját magának be is vallja, hogy valószínűleg hűtlen a felesége, tudat alatt együttműködik az igazság elkendőzésében, hogy ne kelljen szembesülnie a kegyetlen ténnyel. Ameddig nincs kimondva, addig megvan a remény, bármily csekély legyen is, hogy rosszul ítélte meg az asszonyt, akinek valójában talán nincs is viszonya.

Persze nem minden áldozat ilyen készséges. Vannak helyzetek, amikor semmilyen haszon nem származik abból, ha figyelmen kívül hagyunk egy hazugságot, vagy akár együttműködünk a hazudozóval. Némely hazugságvadászatok során csakis akkor nyerhetünk, ha leleplezzük a hazugot, s ha így teszünk, semmit sem veszíthetünk. Egy kihallgatást végző tiszt például csak akkor veszít, ha hagyja magát félrevezetni, akárcsak egy banktisztviselő. Ők akkor végzik jól a munkájukat, ha leleplezik a hazugokat, viszont felismerik, ha valaki igazat mond.

Gyakran az áldozat nyer is meg veszít is, ha hagyja magát becsapni, vagy éppenséggel azáltal, hogy leleplezi a hazugságot, azonban ez a kettő sokszor nincs egyensúlyban. Mary orvosa számára például nem volt túl nagy jelentősége, hogy bedől-e a hazugságnak. Ha ugyanis a nő valóban jól érezte már magát, akkor a kezelőorvos begyűjthette az elismerést a hatásos kezelésért, ha viszont még nem gyógyult meg teljesen, őt akkor sem éri hatalmas veszteség. Chamberlainnel szemben az orvosnak nem forgott kockán a karrierje. Nem kellett kiállnia a nyilvánosság elé, s nem kötelezte el magát a nehézségek ellenére egy olyan álláspont mellett, amely megdőlhetett volna, ha leleplezi a hazugságot. A miniszterelnök számára több forgott kockán, ha hagyja magát félrevezetni, mint az orvosnak azzal, ha Mary igazat mond. 1938-ban pedig már túl késő volt Chamberlainnek. Ha Hitler szavai deklaráltan is hazugnak bizonyulnak, nemigen maradt volna más útja annak, hogy véget vessenek az agressziónak, mint a háború, ez pedig mindenképpen Chamberlain karrierjének a végét jelentette volna, arról a kudarcról nem beszélve, hogy mégiscsak megkezdődik a háború, amelyet igyekezett megakadályozni.

A brit miniszterelnök indítékaitól (hogy bízzon Hitlerben) függetlenül a hazugság valószínűleg egyébként is sikerrel járt volna, mivel nem kellett erős érzelmeket eltitkolni. A hazugságok leggyakrabban azért lepleződnek le, mivel kiszivárog valamilyen rejtett érzelemre utaló jel. Minél erősebbek ezek az érzelmek, s minél több van belőlük, annál valószínűbb, hogy valamilyen viselkedésbeli „kiszivárogtatás" elárulja a jelenlétüket. Hitler nyilvánvalóan nem érzett bűntudatot, olyan érzelmet, amely duplán problémás a hazugok számára, hiszen egyrészt kiszivároghatnak az erre utaló jelek, másrészt a mardosó bűntudat arra késztetheti a hazugot, hogy hibázzon, s így lelepleződjön. Hitler nem érzett bűntudatot, amiért hazudott egy olyan ország képviselőjének, amely élete során egyszer már megalázó katonai vereséget mért Németországra. Maryvel ellentétben Hitler nem osztotta áldozata legfontosabb társadalmi értékrendjét: nem tisztelte és nem csodálta ellenfelét. Marynek erős érzelmeket kellett elkendőznie, hogy sikerrel járjon. El kellett nyomnia belső kétségbeesését és öngyilkossági vágya miatt érzett aggodalmát. Ráadásul az asszonynak minden oka megvolt rá, hogy bűntudatot érezzen orvosaival szemben, akiket kedvelt, tisztelt, és tisztában volt vele, hogy csupán segíteni akarnak neki.

A fenti – és egy sor további – okból kifolyólag jóval könnyebb a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit felismerni egy sikertelen öngyilkos vagy egy hűtlen házastárs, mint egy diplomata vagy egy kettős ügynök esetében. Persze ez nem azt jelenti, hogy minden diplomata, bűnöző vagy hírszerző tökéletesen hazudik. Néha ők is elkövetnek hibákat. Az általam készített elemzések révén megbecsülhető annak esélye, hogy észrevesszük a megtévesztésre vagy félrevezetésre utaló jeleket. Üzenetem azok számára, akik érdekeltek politikai vagy bűnügyi hazugságok leleplezésében, nem az, hogy hagyják figyelmen kívül a viselkedésben tapasztalható jeleket, hanem hogy jóval óvatosabban és körültekintőbben közelítsenek hozzájuk a korlátok és a korlátozott lehetőségek miatt.

Bár rendelkezünk némi bizonyítékkal a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló árulkodó jeleiről, ezek még nem kellően

megalapozottak. Arra irányuló elemzéseim, hogy miért és hogyan hazudnak az emberek, illetve hogy mikor lepleződnek le a hazugságok, mind illeszkednek a hazugsággal kapcsolatos kísérletekből, valamint a történelmi példákból és elbeszélésekből származó bizonyítékokhoz. Egyelőre azonban még nem telt el elég idő, hogy láthassuk, miként állják ki ezek az elméletek a további kísérletek és a kritikus érvelés próbáját.

Úgy döntöttem, nem várok a könyv megírásával addig, amíg ezekre a kérdésekre meglesz a válasz, mivel azoknak sincs idejük erre, akik a hazugokat próbálják leleplezni. Azokon a területeken, ahol a tét igen nagy, már voltak kísérletek a megtévesztés nonverbális jeleinek észlelésére. Olyan „szakemberek" kínálják szolgáltatásaikat hazugságszakértőként az esküdtszékek kiválasztásánál, illetve állásinterjúk esetén, akik nincsenek tisztában az eddigi érvekkel és bizonyítékokkal. Egyes rendőrtisztek és a hazugságvizsgáló poligráfok kezelői részesülnek erre vonatkozó képzésben, ám véleményem szerint az általuk használt anyagok mintegy fele helytelen. A vámtisztek szintén speciális tréningeken vesznek részt, hogy képesek legyenek idejében észrevenni a csempészek nonverbális jeleit. Úgy tudom, az én munkám eredményeit is felhasználják a képzés során, azonban többszöri kérésemre, hogy megtekinthessem a képzés anyagát, rendre csak azt az ígéretet kaptam, hogy „fel fognak keresni". Alapjában véve az is ismeretlen, hogy a hírszerző ügynökségek mit csinálnak ezen a téren, mivel munkájuk szigorúan titkos. Tisztában vagyok vele, hogy érdeklődnek a téma iránt, mivel hat évvel ezelőtt megkeresett az amerikai védelmi minisztérium (DoD – Department of Defense), s felkértek, hogy fejtsem ki, mit gondolok a lehetőségekről és a veszélyekről. Azóta csupán pletykákat hallottam folyamatban lévő munkáról, és megtudtam néhány olyan ember nevét, akik állítólag ezzel foglalkoznak. Ennek ellenére nem kaptam választ a hozzájuk intézett leveleimre, vagy legfeljebb csak annyit, hogy nem mondhatnak semmit. Márpedig én aggódom az olyan „szakértők" miatt, akiknek a működése rejtve marad a nyilvánosság előtt, mint ahogy aggódom a tudományos közösséget ócsároló kritikusok miatt is. Könyvem tisztázhatja számuk-

ra és feletteseik számára, hogy mit gondolok a veszélyekről és a lehetőségekről.

Ennek a könyvnek a megírásával nem csupán az a célom, hogy azokhoz szóljak, akiket aggaszthatnak a halálos megtévesztések. Úgy vélem, hogy annak tanulmányozása, mikor és hogyan hazudnak az emberek, illetve mikor és hogyan mondanak igazat, segíthet számos emberi kapcsolat megértésében. Léteznek olyan helyzetek, amikor nincs szó megtévesztésről, illetve annak lehetőségéről.

A szülők hazudnak gyermekeiknek a szexről, hogy távol tartsák őket olyan információktól, amelyekre szerintük a gyerekek még nem készültek fel. Ugyanez azonban fordítva is igaz: amikor a gyerekek serdülőkorba lépnek, eltitkolják majd szexuális tapasztalataikat, mivel úgy gondolják, hogy szüleik nem értenék meg őket. Hazugságok előfordulnak barátok között (még a legjobb barátaink sem mondanak el nekünk mindent), tanárok és diákok, orvosok és betegek, férjek és feleségek, szemtanúk és bírók, ügyvédek és ügyfelek, ügynökök és vásárlók között egyaránt.

A hazugság olyan központi jellemzője az életnek, hogy jobb megértése nélkülözhetetlen csaknem minden típusú emberi kapcsolat esetén. Van, aki elborzad az efféle állítás olvastán, mivel sokak szemében a hazugság elítélendő dolog. Én nem osztom ezt a nézetet. Túl egyszerű azt gondolni, hogy egy emberi kapcsolatban soha senkinek nem szabad hazudnia, sőt azt sem írnám elő, hogy minden hazugságot leplezzünk le. Ann Landers újságírónak igaza van, amikor azt írja olvasóinak, hogy az igazságot furkósbotként is lehet használni, s kegyetlen fájdalmat lehet vele okozni.

Természetesen a hazugság is lehet kegyetlen, de korántsem mindig az. Egyes hazugságok – jóval ritkábban ugyan, mint ahogyan azt a hazugok állítják – kifejezetten emberbaráti célokat szolgálnak. Egyes társas kapcsolatok éppen azért élvezhetők, mert mítoszokat őriznek. Ennek ellenére a hazugoknak nem szabad könnyelműen azt feltételezniük, hogy áldozataik maguk vágynak a megtévesztésre. Ugyanígy a hazugságokat leleplezni vágyóknak sem szabad egyértelműnek tekinteniük azt a jogot, hogy mindig, minden hazugságot leleplezzenek. Egyes esetekben ugyanis kifejezetten jelentékeny

telen, ártalmatlan, sőt, akár humánus, kegyes hazugságokról is beszélhetünk. Ezek leleplezése megalázhatja az áldozatot vagy egy harmadik személyt. Mindezt azonban csak jóval több részlet ismeretében és az összes kérdés megválaszolása után érdemes egyáltalán fontolóra venni.

Elsőként kezdjük a hazugság definíciójával, a hazugság két alapvető formájának leírásával, illetve a megtévesztés kétféle árulkodó jelével.

KETTŐ

Hazugság, szivárgás és a megtévesztés árulkodó jelei

Nyolc évvel az elnöki posztról való lemondása után Richard Nixon tagadta, hogy *hazudott* volna, azt azonban elismerte, hogy a többi politikushoz hasonlóan elhallgatott, *leplezett* bizonyos dolgokat. Úgy vélte, ez szükségszerű egy közhivatal elnyerése és megtartása érdekében. Nem lehet kimondani mindent, amit erről vagy arról az emberről gondolunk, mivel a későbbiekben még szükségünk lehet rájuk... és nem hangoztathatjuk lépten-nyomon a véleményünket a világ vezetőiről, mert lehet, hogy a jövőben még dolgunk lesz velük – fejtegette 1982-ben a *San Francisco Chronicle* hasábjain.

Nixon nincs egyedül, amikor szándékosan kerüli a hazugság szót, ha az igazság elkendőzésére létezik megfelelő indok.[1] Ahogy az *Oxford English Dictionary* fogalmaz: „Modern használatban a hazugság (lie) szó általában az erkölcsi rosszallás intenzív kifejeződése, amelyet általában kerülünk egy udvarias beszélgetés során, enyhébb kicsengésű *(falsehood, untruth)* kifejezésekkel helyettesítve azt." *(A magyar*

[1] „Az ezzel kapcsolatos hozzáállás változóban van" – állítja Jody Powell, Jimmy Carter egykori amerikai elnök sajtófőnöke megengedőbb bizonyos hazugságokat illetően. „Jogában áll-e egy kormánynak, hogy hazudjon? Ez a vita a kezdetektől fogva zajlik, amikor egy riporter először tett fel kényes kérdéseket egy kormányzati tisztségviselőnek. Nos, azt kell hogy mondjam: jogában áll. Sőt, bizonyos körülmények között nemcsak jogában áll egy kormánynak, hogy hazudjon, hanem kifejezetten kötelezve is van erre. A Fehér Házban töltött négy évem alatt kétszer találkoztam ilyen körülményekkel." Powell két esetet mesélt el, amikor azért hazudott, hogy „jelentős fájdalomtól és megaláztatástól kíméljen meg teljességgel ártatlan embereket". A másik esetben a hazugságra azért volt szükség, hogy titokban tartsák a hadsereg terveit az Iránban fogságba esett amerikai túszok kiszabadítására (Jody Powell, *The Other Side of the Story*, New York: William Morrow & Co., Inc., 1984).

nyelvben is megfigyelhető hasonló jelenség, lásd a füllent, lódít, kamuzik stb. szavakat – A SZERK.) Könnyű egy általunk nem kedvelt, igaztalan dolgokat állító emberre azt mondani, hogy hazug, ám jóval nehezebb ezt tenni – a fennálló igaztalanság ellenére is – olyasvalakivel, akit kedvelünk, esetleg egyenesen csodálunk. Nixon már jó pár évvel a Watergate-botrány előtt is a hazugságot testesítette meg demokrata párti ellenfelei számára („Vásárolna használt autót ettől az embertől?" – kérdezték a választópolgárokat), miközben republikánus támogatói éppenséggel a leplezésre, a tények elkendőzésére irányuló képességeit dicsőítették, mint a politikai tapasztalat ékes bizonyítékait.

Ezek a kérdések azonban lényegtelenek a hazugság, illetve a megtévesztés általam alkalmazott definícióját tekintve (mindkét kifejezést használom felváltva). Nem ritka az olyan ember – például akik önhibájukon kívül szolgáltatnak hamis információkat –, aki nem mond igazat, mégsem hazudik. Például az a nő, akinek az a paranoid tévképzete, hogy ő Mária Magdolna, nem hazudik, bár állítása nem igaz. Egy befektetőnek rossz üzleti tanácsot adni nem hazugság, hacsak a tanácsadó maga nincs eleve tisztában azzal, hogy igaztalan állításokat fogalmaz meg. Valaki, akinek a külseje megtévesztő benyomást kelt, nem feltétlenül nevezhető hazugnak. Egy botsáska, amelyik gallynak álcázza magát, nem hazudik jobban, mint egy olyan ember, aki magas homlokával, kopaszodó halántékával a bölcsesség és az intelligencia képzetét kelti bennünk.[2]

[2] „Érdekes lehet az efféle sztereotípiák mögé tekinteni. A magas homlok valószínűleg – helytelenül – nagyobb agyat feltételez. Az a sztereotípia, hogy egy keskeny ajkú ember kegyetlen, azon az egyébként valós jelen alapul, hogy ajkaink keskenyebbé válnak, összeszorulnak, ha haragot érzünk. Hiba azonban egy ideiglenes érzelmi állapot jeleit arra használni, hogy ebből messzemenő következtetéseket vonjunk le egy-egy személyiségjegyet illetően. Ebből ugyanis azt szűrhetnénk le, hogy a keskeny ajkú emberek azért néznek ki így, mivel állandóan összeszorítják a szájukat haragjukban, holott ez valószínűleg állandósult, örökölt vonása az arcnak. Szintén félremagyarázáson alapuló sztereotípia, hogy egy vaskos ajkú ember érzéki személyiség. Azon az egyébként valódi jelen alapul, hogy a szexuális izgalom hatására az ajkak megtelnek vérrel és megduzzadnak. Ám ebből a jelből is pontatlan ítélet születik egy személyiségjegyet illetően, hiszen lehet, hogy szintén csak öröklött arcvonásról van szó."

A hazug választhatja azt is, hogy nem hazudik. Az áldozatok megtévesztése ugyanis előre megfontolt szándékkal történik: a hazugnak szándékában áll megtéveszteni az áldozatot. Ez a hazugság lehet indokolt vagy indokolatlan akár a hazug, akár a közösség szempontjából nézve. A hazug lehet jó vagy rossz ember, akit kedvelnek, vagy éppen megvetnek. Egy ember azonban, aki hazudik, megválaszthatja, hogy hazudjon vagy igazat mondjon, s pontosan tisztában van a kettő közötti különbséggel. Nem illeszthetők ebbe a követelményrendszerbe a patológiás hazudozók, akik tisztában vannak vele, hogy nem mondanak igazat, ám képtelenek kontrollálni a viselkedésüket. Szintén nem tartoznak ide azok, akik nem tudják, hogy hazudnak, mivel saját önbecsapásuk áldozatai.[3] Egy hazug idővel elhiheti a saját hazugságát. Ha pedig ez megtörténik, már nem tekinthető hazugnak, igaztalanságait pedig jóval nehezebb észlelni (ennek okairól a következő fejezetben bővebben olvashatnak). Egy Mussolinivel megtörtént incidens a bizonyítéka, hogy nem mindig jótékony hatású, ha valaki elhiszi a saját hazugságait. 1938-ban az olasz hadsereg hadosztályainak összetételét megváltoztatták: három ezredről kettőre csökkentették a létszámot. Ez elnyerte Mussolini tetszését, mivel némi csűrés-csavarás nyomán azt mondhatta, hogy a fasisztáknak hatvan hadosztályuk van, miközben a valóságban csak feleannyi létezett. Ez a változás óriási fejetlenséget okozott közvetlenül a háború kezdete előtt, ráadásul mivel a Duce elfelejtette, hogy mit tett, néhány évvel később tragikusan túlbecsülte seregei erejét. Úgy tűnik azonban, hogy saját magán kívül kevés embert sikerült megtévesztenie.

Nem csupán a hazugot magát kell figyelembe venni egy hazugság meghatározásakor, hanem a célpontot is. Hazugságról ugyanis akkor beszélünk, ha az áldozat semmilyen módon nem kérte, hogy

[3] Bár nem kételkedem a patológiás hazudozók létezésében, illetve olyan emberekében, akik saját magukat csapják be, nehezen igazolható fogalmakról van szó. Természetesen egy hazug szavát nem lehet bizonyítékként elfogadni, főként, mivel ha lelepleznek, bármelyik hazudozó állíthat hasonlót saját magáról, hogy enyhítse a rá váró büntetést.

félrevezessék, a hazug pedig semmiféle *előzetes figyelmeztetést* nem adott, hogy így szeretne tenni. Bizarr lenne például a színészeket hazugoknak nevezni, közönségük ugyanis eleve beleegyezik a „félrevezetésbe" a színdarab idejére, hiszen ezért is mentek színházba. A színészek nem úgy személyesítenek meg másokat, mint például egy szélhámos, aki semmilyen jelét nem adja, hogy csupán szerepet játszik, egyszerűen álarcot visel egy rövid ideig. Egy ügyfél nem követné brókere tanácsát, ha azt hallaná, hogy meggyőző, de hamis információkkal fogják traktálni. Nem beszélnénk hazugságról, ha Mary, a pszichiátriára beutalt páciens elárulta volna orvosának, hogy olyan érzelmeket vall a sajátjának, amelyek valójában nem léteznek, s nem lett volna szó hazugságról akkor sem, ha Hitler előre figyelmezteti Chamberlaint, hogy ne bízzon az ígéreteiben.

Saját meghatározásom szerint hazugságról vagy megtévesztésről akkor beszélhetünk, ha az egyik ember előre megfontolt szándékkal vezet félre egy másikat anélkül, hogy ebbéli szándékára figyelmeztetné a célpontot, illetve hogy a célpont erre kifejezetten kérte volna.[4]

A hazugságnak két alapvető módja van: a *leplezés* és a *meghamisítás*. Az eltitkolás, illetve leplezés során a hazug visszatart bizonyos információkat anélkül, hogy bármi igaztalanságot mondana. A meghamisításnál azonban egy újabb lépés történik. A hazug nemcsak visszatartja a valódi információkat, hanem olyan hamis dolgokat mond, amelyeket igazságként állít be. Ahhoz, hogy a megtévesztés sikeres legyen, gyakran szükség lehet mindkettőre, néha azonban a hazug csupán a leplezéssel is képes elérni a célját.

[4] Vizsgálódásom középpontjában a Goffman által „rezzenéstelen arccal" elkövetett hazugságnak nevezett félrevezetések állnak, amelyek esetén „létezik megkérdőjelezhetetlen bizonyíték, hogy a beszélő hazudott, és ezt akarattal tette". Goffman nem efféle ferdítésekre koncentrált, hanem olyanokra, ahol az igazság és az igaztalanság határai jóval homályosabbak: „...szinte nem is létezik olyan valódi szakma vagy kapcsolat, amelynek érintettjei ne alkalmaznának leplezett trükköket, amelyek nem egyeztethetők össze bizonyos benyomásokkal". (Mindkét idézet a *The Presentation of Self in Everyday Life* c. könyvből származik [New York: Anchor Books, 1959])

A leplezést nem mindenki tekinti hazugságnak, ezt a szót sokan az igazság durva meghamisítására tartják fenn. Ha az orvos nem mondja el a páciensének, hogy betegsége halálos, ha a férj nem említi meg, hogy az ebédszünetet a közeli motelben töltötte a felesége legjobb barátnőjével, ha a rendőr nem árulja el a gyanúsítottnak, hogy az ügyvédjével folytatott beszélgetését lehallgatták, nem került sor hamis információk átadására. Mégis, a fenti példák mindegyike kimeríti a hazugságról alkotott definíciómat. A célpontok ugyanis nem kérték, hogy vezessék őket félre, míg a leplezők előre megfontolt szándékkal cselekedtek, megtévesztési szándékukra utaló előzetes figyelmeztetés nélkül. Természetesen léteznek kivételes esetek, amikor a leplezés nem minősül hazugságnak, mivel előzetesen elhangzott valamifajta figyelmeztetés, illetve a célpont adott engedélyt erre. Ha a férj és a feleség nyitott házasságban élnek, ahol egyik fél sem számol be a félrelépéseiről, hacsak a másik nem kérdez rá kifejezetten, a motelben lezajlott affér eltitkolása nem tekinthető hazugságnak. Ha a beteg azt kéri az orvosától, hogy csak a jó híreket mondja el neki, a fenti információ elhallgatása nem hazugság. A jog szövege szerint azonban a gyanúsítottnak és az ügyvédnek joga van a magánbeszélgetéshez, így e jogsértés elkendőzése mindenképpen hazugságnak tekintendő.

Ha választani lehet, a hazugok általában a leplezést részesítik előnyben a hamisítással szemben, mert ennek számos előnye van, például jóval egyszerűbben kivitelezhető. Semmit sem kell kitalálni, s a lebukás esélye is kicsi, hacsak a másik fél nem ismeri már előzetesen a történet összes részletét. Abraham Lincoln egyszer állítólag azt mondta, nem elég jó a memóriája ahhoz, hogy sikeres hazudozó lehessen. Ha az orvos hamis magyarázatot ad betege tüneteire annak érdekében, hogy leplezze a halálos betegség valós természetét, muszáj emlékeznie a hamis diagnózisára, nehogy következetlenül mást mondjon, ha néhány nappal később újra rákérdeznek.

A leplezést azért is szívesebben alkalmazzák, mert a társadalom szerint kevésbé elítélendő, mint a hamisítás. Nem aktív, hanem csupán passzív folyamatról van szó. Jóllehet a célpontot ugyanúgy sérelem éri mindkét esetben, maga a hazug is kevésbé érez bűntuda-

tot a leplezés, mint a hamisítás miatt.[5] A hazug azzal nyugtathatja magát, hogy az áldozat valójában tisztában van az igazsággal, csupán nem akar azzal szembenézni. Egy ilyen hazug például azt gondolhatja: „A férjem biztos tudja, hogy megcsalom, mivel sosem kérdezi meg, mivel töltöm a délutánjaimat. Hallgatásom valójában jó cselekedet, és természetesen nem hazudok neki arról, amit teszek. Önszántamból nem alázom meg, nem kényszerítem arra, hogy beismerje: felszarvazták."

A leplezéses hazugságokat a későbbiekben is jóval egyszerűbb védeni, ha elkövetőjük lebukik. A hazug jóval kisebb kockázatot vállal. Számos hatékony magyarázat létezhet – figyelmetlensége, a későbbi közlés szándéka, feledékenység és így tovább. Egy eskü alatt valló személy, aki azt mondja: „legjobb emlékezetem szerint", hagy egy kiskaput saját magának arra az esetre, ha szembesítenék vele, hogy valamit elleplezett. Az olyasféle állítás, hogy a hazug nem emlékszik arra, amire valójában emlékszik, csak önszántából visszatartja ezt az információt, valahol félúton van a leplezés és a hamisítás között. Ez általában akkor következik be, amikor a hazug már nincs abban a helyzetben, hogy tovább hallgasson, kérdést intéztek hozzá, egy felhívásra kell felelnie. Ha csak azt a hamis állítást teszi, hogy nem emlékszik, a hazug megmenekül attól, hogy egy teljes egészében hamis történetre kelljen visszaemlékeznie. Ha pedig végül kiderül az igazság, még mindig hivatkozhat arra, hogy nem hazudott, csupán rosszul emlékezett.

A Nixon elnök lemondásához vezető Watergate-botrány egyik esete kiválóan illusztrálja az emlékezetkiesés stratégiáját és korlátait. Ahogy egyre több bizonyíték lát napvilágot az elkendőzött betörésről, a két elnöki asszisztens, H. R. Haldeman és John Ehrlichman lemondásra kényszerül. Ahogy a Nixonra nehezedő nyomás

[5] Eve Sweetser érdekes észrevételt tett, amikor azt mondta, hogy egy célpont sokkal dühösebbnek érezheti magát, ha leplezés áldozatául esik, mint ha hamis dolgot mondtak volna neki: „ilyenkor ugyanis nem panaszkodhatnak, hogy hazudtak nekik, s az az érzésük támadhat, mintha ellenfelük átcsusszant volna egy jogi kiskapun."

fokozódik, Alexander Haig veszi át Haldeman helyét. Haig kevesebb mint egy hónapja érkezett vissza a Fehér Házba, amikor 1973. június 4-én Nixonnal megvitatták, hogyan reagáljanak John W. Deannek, a Fehér Ház korábbi ügyvédjének súlyos vádjaira. Az elnök felelősségre vonása során nyilvánosságra hozott, a Nixon–Haig-megbeszélést tartalmazó hangfelvétel tanúsága szerint Haig azt tanácsolta Nixonnak, úgy bújjon ki a vádakra vonatkozó kérdések alól, hogy jelentse ki: „nem emlékszem".

Az emlékezetkiesés azonban csak korlátozott körülmények között hihető. Az orvos, akit a vizsgálatok eredményeiről faggatnak, hivatkozhat arra, hogy nem emlékszik, akárcsak a rendőr, ha a gyanúsított megkérdezi, lehallgatják-e a szobát. Az emlékezetkiesésre csak jelentéktelen dolgok kapcsán lehet hivatkozni, főként olyasmire, ami bizonyos idővel korábban történt. De az idő múlása sem lehet magyarázat az emlékezetkiesésre olyan rendkívüli eseményeket illetően, amelyek kapcsán bárkitől elvárható, hogy emlékezzen rájuk, függetlenül attól, mikor történtek.

Ha az áldozat nekiszegezi a kérdést, a hazug elveszti a választás lehetőségét, hogy leplezéshez vagy hamisításhoz folyamodjék-e. Ha a feleség megkérdezi a férjétől, hogy miért nem tudta elérni ebédidőben, a férjnek hamis információkat kell adnia, hogy leplezze titkos viszonyát. Van, aki úgy gondolja, hogy még a vacsoránál elhangzó kérdés – „Milyen volt a napod?" – is információszerzésre irányuló követelés, ezt azonban viszonylag egyszerű megkerülni. A férj megemlíthet egyéb eseményeket, hogy leplezze az affért, hacsak kifejezett kérdéssel rá nem kényszerítik, hogy válasszon a hamisítás vagy az igazság beismerése között.

Bizonyos hazugságok már a kezdettől fogva hamisítást követelnek meg, a leplezés önmagában nem működik ezekben az esetekben. Az elmegyógyintézeti páciensnek, Marynek nem csupán saját aggodalmát és öngyilkossági terveit kellett lepleznie, hanem emellett hamisan azt a látszatot kellett keltenie, hogy jobban van, és a hétvégét a családjával szeretné tölteni. Szintén nem elég csupán leplezést alkalmazni, ha egy állás elnyerése érdekében hazudik valaki a szakmai előéletéről. A tapasztalatlanságot nem elég leplezni, elő is kell

állni a témához köthető korábbi, kitalált munkatapasztalatokkal. Ha szeretnénk meglógni egy unalmas partiról anélkül, hogy megsértenénk a házigazdát, nem elég leplezni abbéli szándékunkat, hogy inkább otthon tévéznénk, de egy elfogadható indokot is ki kell találnunk – kora reggeli találkozót, bébiszitter-problémát vagy hasonlót.

A hamisítás akkor is megjelenik – bár a hazugsághoz talán nem lenne rá feltétlenül szükség –, ha a hazug megpróbálja elfedni a leplezett információra utaló bizonyítékokat. A hamisításnak ez a módja arra szolgál, hogy valamilyen maszkot állítsunk a leplezett információ elé. Erre gyakran akkor kerül sor, ha érzelmeket kell elkendőzni. Jóval egyszerűbb olyan érzelmet leplezni, amelyet már nem érzünk, annál nehezebb a dolgunk abban az esetben, ha olyan érzelemről van szó, amelyet a hazugság pillanatában is érzünk. Különösen nehéz, ha erős érzelemről van szó. A rettegést nehezebb leplezni az aggodalomnál, akárcsak a haragot a bosszankodásnál. Minél erősebb az érzelem, annál valószínűbb, hogy valamilyen jele kiszivárog, annak ellenére, hogy a hazug nyilván minden tőle telhetőt megtesz, hogy elrejtse azt. Ilyenkor segít, ha az illető egy másik érzelem „maszkjával" – olyannal, amelyet a hazug éppen nem érez – fedi el az éppen tomboló érzéseket. Egy érzelem meghamisítása elfedheti a rejtett érzelem jeleinek „szivárgását".

Remekül illusztrálja ezt – és számos egyéb tényezőt, amelyről szó volt korábban – egy eset, amely John Updike *Gyere hozzám feleségül!* című regényében játszódik le. Ruthnak a szeretőjével folytatott telefonbeszélgetését meghallja a férje. A történet során az asszony mind ez idáig képes volt leplezni viszonyát a férje előtt anélkül, hogy hamisításhoz kellett volna folyamodnia, most azonban, amikor férje kifejezetten erre kérdez rá, kénytelen hazudni. Bár hazugságának célja az, hogy férje továbbra is figyelmen kívül hagyja az ő hűtlenségét, az alábbi eset rámutat, milyen könnyen befolyásolhatják a hazugságokat az érzelmek, s onnantól fogva, hogy ezek jelen vannak, a hazugnak további akadályokat kell leküzdenie, hogy mindent képes legyen leplezni.

A jelenet szerint Jerry (Ruth férje) megijeszti a feleségét, mivel meghallotta az asszony Dickkel (a szeretőjével) folytatott telefon-

beszélgetését. A nő azt gondolta, hogy Jerry a kertben gereblyézik, azonban a konyhából felbukkanva váratlanul nekiszegezi a kérdést: „Ki volt az?" Ruth pánikba esik: „Ó, senki. Csak egy nő a vasárnapi iskolából, aki azt kérdezte, beíratjuk-e Joannát és Charlie-t."

A pánik önmagában nem bizonyíték a hazugságra, de ha Jerry észreveszi, gyanakodnia kellett volna, mivel azt feltételezhetné, hogy Ruth nyilván nem esne pánikba, ha nem volna rejtegetnivalója. Bár a teljességgel ártatlan emberek is félhetnek, ha kihallgatják őket, a kihallgatást végzők általában nem veszik ezt figyelembe. Ruth nehéz helyzetben van. Mivel nem számított rá, hogy hamisításhoz kell folyamodnia, nem készült fel rá. Ebben a kínos helyzetben pánikba esik, hogy lebukik, és mivel a pánikot igen nehéz leplezni, ez növeli a lebukás esélyét. Alkalmazhatna egy olyan trükköt, hogy őszintén beszél arról, amit érez, mivel az érzéseit valószínűleg úgysem tudja elrejteni, viszont hazudna arról, mi váltotta ki belőle az érzéseket. Beismerheti, hogy pánikba esett, de csupán mert attól tart, hogy Jerry nem hisz neki, nem pedig azért, mert valóban vaj van a füle mögött. Ez azonban valószínűleg nem működik, hacsak nem volt korábban számos példa rá, hogy Jerry kétségbe vonta Ruth szavait, a későbbi események viszont az asszonyt igazolták. Egy ilyen esetben az alaptalan vádaskodások említésével valószínűleg képes lenne eltéríteni a férfit eredeti szándékától.

Ruth feltehetőleg nem jár sikerrel, ha pókerarcot vesz fel, és hűvös távolságtartással úgy tesz, mintha mi sem történt volna. Amikor a kéz elkezd remegni, sokkal egyszerűbb valamit csinálni vele – ökölbe szorítani vagy összekulcsolni –, mint hagyni, hogy feküdjön az asztalon. Amikor az ajkak összeszorulnak, a felső szemhéj és a szemöldök pedig felfelé húzódik a félelemtől, nehéz megőrizni a rezzenéstelen arcunkat. Ezeket az arckifejezéseket további arcizmok mozgatásával lehet jobban leplezni – fogak csikorgatása, ajkak összepréselése, szemöldök összevonása, ellenséges tekintet.

Az erős érzelmeket a legjobban egy „maszk" leplezi, ugyanis ha eltakarjuk az arcunk egy részét vagy egészét a kezünkkel, vagy elfordulunk attól, akivel beszélünk, valószínű, hogy fény derül az őszintétlenségre. A legjobb maszk egy hamis érzelem. Nemcsak félreveze-

tő, de álcának is tökéletes, mivel nagyon nehéz közömbös arcot vágni, amikor erős érzelmek kerítenek a hatalmukba. A legnehezebb a semleges, hűvös vagy érzelemmentes arckifejezést megőrizni, illetve a kezeket nyugalmi állapotban tartani, amikor érzelmekkel viaskodunk. Sokkal könnyebb felvenni egy pózt, vagy az éppen bennünk működő érzelem kifejeződésével ellentétes reakciókat, cselekedeteket kiváltó más érzelmekre koncentrálni, és ezek mögé elbújni.

Updike történetében egy kicsivel később Jerry elmondja Ruthnak, hogy valóban nem hisz neki. Erre valószínűleg tovább fokozódik a pánik, amelyet még nehezebb lesz elkendőzni. Az asszony ebben az esetben haraggal, csodálkozással vagy meglepetéssel maszkolhatja a pánik érzését. Haragosan kikérheti magának, hogy Jerry kételkedik az őszinteségében, vagy hogy kémkedik utána. Esetleg csodálkozást színlelhet, amiért férje nem hisz neki, vagy meglepetést, hogy a férfi kihallgatta a beszélgetést.

Nem minden helyzet teszi azonban lehetővé, hogy a hazug elfedje érzelmeit. Bizonyos esetekben jóval nehezebb leplezni egy érzelmet, mint meghamisítani egy történetet. Ezer Weizman egykori izraeli védelmi miniszter számolt be egy ilyen nehéz szituációról. Az izraeli és az egyiptomi katonai delegáció tartott egy megbeszélést, amelynek célja az volt, hogy tárgyalásokat kezdeményezzenek Anvar Szadat drámai jeruzsálemi látogatását követően. Az egyik tárgyalás során Mohammed el-Gamaszi, az egyiptomi küldöttség vezetője megemlítette Weizmannak, hogy éppen akkor jutott tudomására, miszerint az izraeliek újabb települést kezdtek építeni a Sínai-hegyen. Weizman tisztában volt vele, hogy ez veszélybe sodorhatja a tárgyalásokat, mivel egyelőre vita tárgyát képezte, hogy Izrael egyáltalán megtarthatja-e a már létrehozott településeit.

„Rendkívül dühös voltam – vallott később szorult helyzetéről –, ennek azonban nem adhattam jelét a nyilvánosság előtt. Ott ültünk, és éppen biztonsági intézkedésekről tárgyaltunk, megpróbáltuk a béke szekerét egy kicsit előrébb tolni, jeruzsálemi kollégáim pedig ahelyett, hogy tanultak volna a korábbi települések ügyéből, éppen azon voltak, hogy létrehozzanak egy újabbat. Mindezt akkor, amikor a béketárgyalások végre megindultak."

Weizman nem engedhette meg magának, hogy látszódjon rajta a jeruzsálemi kollégái iránt érzett dühe. Azzal, hogy leplezi a haragját, egyszersmind leplezheti azt a tényt is, hogy nem tájékoztatták őt a helyzetről. Egy erős érzelmet kellett elkendőznie, úgy, hogy nem használhatott semmi mást maszkolásra. Az adott helyzetben aligha működött volna, ha boldogságot, félelmet, aggodalmat, meglepetést vagy undort erőltet magára. Figyelmesnek, de közömbösnek kellett látszania, s nem volt szabad jelét adnia, hogy a Gamaszi által közölt információnak bármilyen következménye lehetne. Könyvében nem szól róla, hogy sikerrel járt-e vagy sem.

A póker szintén olyan helyzet, ahol a maszkolás nem használható az érzelmek leplezésére. Amikor egy játékos izgatottá válik egy nagy összeg elnyerésének lehetőségétől – mivel igen erős lapokat húzott –, lepleznie kell az izgalmát, hogy a többi játékos ne dobja el a lapjait. Ez esetben veszélyes egy másik érzelmet használni maszkolásra. Ha azzal próbálja álcázni az izgalmát, hogy csalódottnak vagy dühösnek tűnik, a többiek úgy fogják gondolni, hogy rossz lapokat húzott, és azt várják tőle, hogy dobjon, nem pedig azt, hogy benn maradjon a játékban. Rezzenéstelen kifejezést, pókerarcot kell magára erőltetnie. Ha gyenge lapokat kapott, és blöffel próbálja leplezni csalódottságát vagy a dühét, arra kell kényszerítenie a többieket, hogy dobjanak, ilyenkor megpróbálkozhat a maszkolással. Ha hamisan boldogságot vagy izgalmat színlel, képes lehet elrejteni a csalódottságát, és azt a benyomást keltheti, hogy erős lapjai vannak, ez azonban nem lesz hiteles a többiek számára, hacsak nem tartják őt teljesen kezdőnek. A tapasztalt pókerjátékosoktól ugyanis elvárják, hogy ne mutassanak érzelmeket a lapjaikkal kapcsolatban.[6] (A pókerben tapasztalható igaztalanságok – leplezés

[6] Pókerjátékosokról írt tanulmányában David Hayano egy másik stílust is leírt, amelyet a profik használnak: az izgő-mozgó játékosok folyamatosan beszélnek a játék során, hogy ellenfeleiket nyugtalanítsák, idegesítsék. Az igazságot hazugságként adják elő, és fordítva. A folyamatos cseverészéshez eltúlzott, látványos mozdulatok is társulnak. Ahogy az egyik játékos mondta: többet mozgunk, mint a hastáncosok. (*Poker Lies and Tells*, Human Behavior, 1979. március, 20. old.)

vagy blöff – saját definícióm szerint nem tekinthetők hazugságnak. Senki sem várja el a pókerjátékosoktól, hogy megmutassák, milyen lapokat húztak. Maga a játék pedig előzetes figyelmeztetést hordoz magában, hogy a résztvevők megpróbálják félrevezetni egymást.)

Bármilyen érzelmet meghamisíthatunk, hogy ezzel elkendőzzünk egy másik érzést. Leggyakrabban a mosolyt használjuk maszkként. Ez a negatív érzelmek – félelem, harag, aggodalom, undor stb. – ellensúlyozására szolgál. Azért olyan gyakori, mivel sokszor a boldogság valamilyen változatának üzenetét kell sugározni a megtévesztés sikeréhez. Egy csalódott beosztottnak mosolyognia kell, hogy a főnök azt gondolja, az illető nem sértődött meg és nem haragszik, amiért elmaradt az előléptetése. Egy kegyetlen barátnak úgy kell tennie, mintha jót akarna, miközben egy aggodalmas mosoly kíséretében metsző kritikát gyakorol velünk szemben.

A mosoly gyakori alkalmazásának másik oka, hogy része az általános köszöntési-üdvözlési ceremóniának, és a legtöbb udvarias társalgás során gyakran szükség van rá. Ha valaki rosszul érzi magát, egy bemutatkozás során ezt általában nem szokta kimutatni. Ehelyett a boldogtalan embertől azt várják, hogy leplezze negatív érzéseit, s a „Hogy vagy?" kérdésre udvarias mosollyal azt válaszolja: „Köszönöm, minden rendben."

A valós érzelmeket általában nem veszik észre, de nem azért, mert a mosoly annyira jó maszknak számít, hanem mert egy udvariaskodó csevej során az embereket jellemzően ritkán érdekli őszintén, hogy a másik fél hogyan érzi magát. Mindössze a kedvesség és a kellemes benyomás miatt van szükség erre a színjátékra. Az idegenek általában nem elemzik mélyrehatóan az ilyen műmosolyt. Az emberek ugyanis hozzá vannak szokva ahhoz, hogy eltekintsenek a hazugságoktól, ha azokkal udvarias köszöntés formájában szembesülnek. Lehet erre azt mondani, hogy hiba hazugságnak nevezni az ilyen viselkedést, mivel az udvarias köszöntés szabályai egyben tekinthetők figyelmeztetésnek is, hogy nem kapunk valós képet a másik fél érzelmeiről.

Van még egy oka annak, hogy miért a mosoly az egyik legnépszerűbb maszk: az érzelmek arcon látható kifejeződésének ez az

egyik, akaratlagosan a legegyszerűbben reprodukálható jele. Már jóval egyéves kor előtt a csecsemők képesek önként mosolyogni. Ez az egyik legkorábbi arckifejezés, amelyet akaratlagosan használ egy kisgyermek, hogy másoknak örömet szerezzen. Életünk során a közösségekben megjelenő mosolyok sokszor hamisan olyan érzések látszatát keltik, amelyeket ugyan nem érzünk, de megjelenítésüket szükségesnek vagy hasznosnak tartjuk. Természetesen itt is lehet hibázni: főleg a műmosolyok időzítésével lehetnek problémák, amennyiben lehetnek túl gyorsak vagy túl lassúak, de követhetünk el szembeszökő hibát a mosoly elhelyezését illetően is: az sem jó, ha túl hamar jelenik meg, de az sem, ha jóval az után, hogy elhangzott a szó vagy mondat, amelyhez kapcsolódnia kellene. Ám a mosoly létrehozásához szükséges mozdulatokat könnyű végrehajtani, ami sok, más érzelemmel kapcsolatos arckifejezés esetén nincs így.

A legtöbb ember számára a legnehezebb feladatot a negatív érzelmek hamisítása jelenti. Az ötödik fejezetben bővebben kifejtett kutatásom során azt találtam, hogy a legtöbb ember nem tudja akaratlagosan mozgatni azokat az arcizmait, amelyek az aggodalom vagy a félelem valós megjelenítéséért felelősek. A harag és az undor kifejezése valamivel könnyebb, még akkor is, ha éppen nem érezzük őket. Mégis gyakran hibázunk. Ha a hazugsághoz inkább negatív érzelmek hamisítására van szükség mosoly helyett, nehéz dolga lesz annak, aki meg akarja téveszteni a környezetét. Persze léteznek kivételek, Hitler például közismerten remek előadó volt, aki könnyedén és meggyőzően öltött magára hamis negatív érzelmeket. A brit nagykövettel folytatott egyik találkozója során a Führer rendkívül haragosnak látszott, olyannyira, hogy képtelen volt tovább folytatni a tárgyalásokat. Egy német hivatalnok, aki jelen volt az esetnél, később azt mesélte: „Épphogy csak becsukódott az ajtó a nagykövet mögött, Hitler a combjára csapott és nevetésben tört ki, majd azt mondta: Chamberlain nem éli túl ezt a beszélgetést, a kabinetje ma este megbukik."

A leplezésen és a hamisításon túl még számos módon lehet hazudni. Már említettem korábban egy módszert, amellyel John Updike *Gyere hozzám feleségül!* című regényében Ruth fenntarthatná

a megtévesztést az általa érzett pánik ellenére. Ahelyett, hogy megpróbálná elrejteni a pánikot, ami igen nehéz feladat, beismerhetné a bűntudatát, de hazudhatna ennek kiváltó okát illetően. Ha szándékosan rosszul azonosítja az érzései okát, állíthatja, hogy valójában teljesen ártatlan, s csak azért pánikol, mert attól tart, hogy férje nem hisz majd neki. Ha a másik esetben a Maryt kezelő pszichiáter megkérdezi páciensét, hogy miért tűnik kicsit idegesnek, az asszony hasonló módon elismerhetné az érzelmet, de hamisan tüntethetné fel, hogy mi okozza a nyugtalanságát. „Ideges vagyok, mert már nagyon szeretnék újra a családommal lenni" – válaszolhatta volna. Így igazat mond az érzéseiről, azonban a hazugság félrevezeti az orvost az érzelem okát illetően.

Egy másik, hasonló technika, amikor eláruljuk az igazságot, de csavarunk egyet rajta, hogy az áldozat ne adjon hitelt a szavainknak. Vagyis igazat mondunk – hamisan. Amikor Jerry megkérdezte Ruthtól, hogy kivel beszélt telefonon, a nő felelhette volna, hogy „Ó, hát a szeretőmmel beszéltem, tudod, óránként felhív. Mivel napjában háromszor lefekszünk egymással, állandó kapcsolatban kell lennünk, hogy meg tudjuk szervezni." Az igazság eltúlzása nevetségessé tette volna Jerryt, akinek innentől már nehéz a dolga, ha tovább gyanakszik. Egy szarkasztikus hangsúly vagy arckifejezés szintén működhet ilyen esetben.

Az igazság hamis elmondásának egy másik példája szerepel Robert Daley könyvében, illetve az abból készült filmben, *A város hercegében*. A film elején látható felirat szerint megtörtént eseményről szóló művet látunk, nem pedig fikciót. A filmbeli nyomozó karakteréhez a valóban élt Robert Leuci szolgált mintául. Leuci rendőr, aki besúgóként dolgozik a szövetségi ügyészeknek, hogy bizonyítékot gyűjtsön a rendőrök, behajtók, drogkereskedők és maffiózók között tapasztalható korrupcióról. A bizonyíték nagy részét a ruháiba rejtett magnó segítségével szerzi. A történet egy pontján Leucit meggyanúsítják, hogy terhelő bizonyítékokat szállít az ügyészeknek. Ha lebukik, veszélybe kerül az élete. A nyomozó egy DeStefano nevű bűnözővel beszélget, akitől már máskor is szerzett bizonyítékot.

„Ne üljünk ma este a zenegép mellé, mert semmi sem fog hallatszódni a felvételemen" – javasolja Leuci. „Ez nem vicces" – vágja rá DeStefano. A nyomozó ekkor dicsekedni kezd, hogy márpedig ő valóban a kormánynak dolgozik, akárcsak a pincérnő, aki a férfiak számára meglehetősen kézenfekvő helyen hordja a poloskáját. Mindannyian nevetnek, csak a bűnöző nevetése kissé erőltetett.

A rendőr tehát nevetségessé teszi DeStefanót, miközben merészen elmondja az igazságot – valóban nem tud értékelhető felvételt készíteni a zenegép mellett, és valóban a kormánynak dolgozik. Mivel ezt nyíltan beismeri, majd tréfálkozni kezd, hogy a pincérnő szintén rejtett magnót visel a lába között vagy a melltartójában, alaposan megnehezíti a bűnöző dolgát, hogy tovább gyanakodjon anélkül hogy bolondot csinálna saját magából.

Az igazság hamis előadásához hasonló módszer, ha félig leplezünk valamit. Elhangzik az igazság, jóllehet nem teljes mértékben. Egy elbagatellizált kifejezéssel, a lényeg kihagyásával a hazug képes lehet fenntartani a megtévesztést, miközben nem mond semmi igaztalant. A *Gyere hozzám feleségül!* Jerryje az említett incidens után nem sokkal bebújik Ruth mellé az ágyba, átkarolja, és megkéri, hogy mondja el neki, kit szeret.

„Téged szeretlek – válaszolta a nő. – Meg a galambokat azon a fán, és a város összes kutyáját, kivéve azokat, akik felborítják a szemetesünket, meg az összes macskát, kivéve azt az egyet, amelyik teherbe ejtette Lulut. És szeretem az úszómestereket a strandon, a rendőröket a belvárosban, kivéve azt az egyet, amelyik megállított, mert szabálytalanul fordultam meg. És szeretem a szörnyű barátainkat is, főleg, amikor részeg vagyok..." „Mit gondolsz Dick Mathiasról?" (Dick Ruth szeretője.) „Megvagyok vele."

Még egy módszer, amellyel a hazug elkerülheti, hogy igaztalant kelljen mondania: a hamis következtetést eredményező kitérés. Jon Carroll újságíró a *San Francisco Chronicle* hasábjain megjelent humoros írásában sorra veszi, hogyan lehet használni a kitérés taktikáját abban az ismerős helyzetben, amikor mondanunk kell valamit egy barátunk munkájáról, ami a legkevésbé sem nyerte el a tetszésünket. Tegyük fel, hogy a szóban forgó barátunk kiállításának a

megnyitóján vagyunk. Iszonyodunk a kiállított műtárgyaktól, de mielőtt elillanhatnánk, a barátunk odasiet hozzánk, és megkérdezi, hogy mit szólunk a kiállításához. Erre a vállára tesszük a kezünket, és azt feleljük: „Jerry..." (feltéve persze, hogy a szóban forgó barátunkat így hívják), mélyen a szemébe nézünk, mintha épp elöntenének az érzelmek. „Jerry, Jerry, Jerry." Végig tartsuk a kezünket a vállán, és ne szakítsuk meg a szemkontaktust. Tízből tízszer Jerry végül kibújik a szorításunkból, elmotyog egy-két mondatot, majd továbbáll. Több változat is létezik erre. Például az affektáló, műkritikust idéző, egyes szám, harmadik személyben megfogalmazott nesze semmi, fogd meg jól: „Jerry, Jer-ry! Mit is mondhatna erre bárki?" Illetve a még megtévesztőbb, visszafogott: „Jerry. Nem találok szavakat." Esetleg a valamivel ironikusabb: „Jerry. Mindenki, mindenki erről beszél!"

Ennek a húzásnak az előnye – akárcsak a félig leplezett igazság, illetve az igazság hamis elmondása esetében –, hogy a hazugnak nem kell igaztalanságot állítania. Én mégis hazugságként azonosítom őket, mert előre megfontolt szándékkal próbáljuk félrevezetni a célpontot, anélkül, hogy erre korábban felhívtuk volna a figyelmét.

A fenti hazugságok mindegyikét felfedheti a megtévesztéssel élő személy viselkedésének valamely vetülete. Kétféle jele lehet a megtévesztésnek. Egy hiba elárulhatja az igazságot, illetve utalhat rá, hogy ami elhangzott, vagy amit láttunk, az nem igaz, de nem fogjuk megismerni a valóságot. Szivárgásnak hívom, ha egy hazug ember véletlenül felfedi az igazságot. Ha pedig a hazug viselkedése arra utal, hogy megtévesztésről van szó, de anélkül, hogy felfedné az igazság mibenlétét, ezt a megtévesztés jelének vehetjük. Ha Mary orvosa észreveszi, hogy az asszony összeszorítja a kezeit, amikor azt mondja neki, hogy jól érzi magát, a gesztust a megtévesztés jelének tekinthette volna, amely okot ad neki a gyanakvásra, hogy Mary hazudik. Azt továbbra sem tudta volna, hogy érez az asszony valójában – lehet, hogy a kórházra dühös, saját magától undorodik, vagy aggódik a jövője miatt –, hacsak nem észlel szivárgást. Egy arckifejezést, egy hangsúlyt, egy hangszínt, egy nyelvbotlást, vagy valamilyen gesztikulációt, amelyek Mary valódi érzelmeiről árulkodnak.

A megtévesztés jele választ ad arra a kérdésre, hogy valaki hazudik-e vagy sem, azonban nem ad információt arra nézve, hogy mit rejt el a másik fél. Erre csak a szivárgás képes. Gyakran azonban erre nincs is szükség. Ha csak az a kérdés, hogy valaki hazudik-e vagy sem, az pedig nem számít, hogy mit hallgat el, a megtévesztés egyetlen jele már elég lehet, nincs szükség a szivárgás észlelésére. Az, hogy milyen információt tart vissza, vagy lényegtelen, vagy ki lehet következtetni. Ha egy munkaadó egy megtévesztő jelen keresztül észreveszi, hogy az állásra jelentkező hazudik, ez már az igazságra utaló szivárgás nélkül is választ adhat arra a kérdésre, hogy felvegyék-e cégükhöz a delikvenst.

Csakhogy ennyi nem mindig elegendő a helyes döntéshez. Előfordulnak olyan esetek, amikor fontos pontosan tisztában lenni vele, hogy mit hallgatnak el előlünk. Nem biztos, hogy elég tudni, hogy egy megbízhatónak tartott alkalmazott sikkaszt. Egy megtévesztő jel utalhat arra, hogy az alkalmazott hazudott, s ennek lehet a következménye a konfrontáció, majd a beismerés. Annak ellenére, hogy az ügy ezzel lezárult, az alkalmazottat elbocsátották, a büntetőper véget ért, a munkaadó tovább keresheti a szivárgás jeleit, ő ugyanis továbbra is meg akarja tudni, hogy a sikkasztó hogyan vitte véghez a tervét, és mit tett az így megszerzett pénzzel. Ha Chamberlain észrevesz valamilyen megtévesztő jelet, tudhatta volna, hogy Hitler hazudik, azonban az adott helyzetben fontos lett volna, hogy észrevegye a szivárgás jeleit is, hogy további információkat szerezzen Hitler terveiről, kiderítve ezáltal, hogy milyen messzire hajlandó a Führer elmenni.

A szivárgás néha csak részben tartalmazza azt az információt, amit az áldozat tudni akar. Ilyenkor több derül ki, mint a megtévesztés valamilyen jele, azonban nem lepleződik le a teljes igazság. Emlékezzünk vissza a *Gyere hozzám feleségül!* jelenetére. Ruth bepánikolt, mivel nem tudta, hogy férje mennyit hallott a szeretőjével folytatott beszélgetéséből. Amikor Jerry rákérdezett, Ruth mutathatta volna a pánik további jeleit (ajkai remegése, vagy felemelt felső szemhéj). Az adott körülményeket tekintve egy ilyen, pánikra utaló jel jelentheti azt, hogy Ruth hazudik. Hiszen mi másért aggódna egy

ilyen kérdés hallatán? Az efféle, megtévesztésre utaló jel azonban nem árulta volna el Jerry számára, hogy mit próbál leplezni a felesége, ahogy azt sem, hogy kivel beszél. Jerry az információ egy részét bevallottan a Ruth hangjában felfedezhető szivárgásból szerezte, „Csak a hangod miatt" – magyarázta Jerry Ruthnak, miért nem hitte el neki, hogy kivel beszélt telefonon. „Igazán? Milyen volt?" – Megpróbált nevetni, Jerry a semmibe bámult, mintha egy esztétikai problémán töprengene. Fáradtnak látszott, fiatalnak és véznának. A haja túlságosan kurtára nyírva. „Másmilyen – mondta. – Melegebb. Egy asszony hangja." „Asszony vagyok." „Amikor velem beszélsz – mondta–, akkor lányos."

A nő hanghordozása tehát a telefonbeszélgetés során nem illik egy vasárnapi iskolával kapcsolatos beszélgetéshez, sokkal inkább egy szeretővel folytatott intim csevejhez. Szivárgás tapasztalható, amely árulkodik: a megtévesztés valószínűleg egy afférra utal, azonban nem fedi fel a férfi számára a teljes igazságot. Jerry nem tudja, hogy ez egy kezdődő viszony-e, vagy már jó ideje tart, ahogy azt sem tudja, hogy ki a szerető. Ám többet tud, mint amennyit a megtévesztés egyszerű jeléből megtudna, vagyis: hogy a felesége hazudik.

A hazugságot úgy definiáltam, mint egy akaratlagos választást, amely a célpont félrevezetésére irányul anélkül, hogy erre felhívnánk a figyelmét. A hazugságnak két fő formája van: a leplezés, a valós információk kihagyása, illetve a hamisítás, vagyis a hamis információk valósként történő feltüntetése. De léteznek további módok is a hazugságra: félrevezetés, egy érzelem elismerése a valós okok elkendőzésével, az igazság hamis előadása, illetve az igazság beismerése olyan túlzó vagy humoros módon, hogy a célpont továbbra sem jut többletinformációhoz, vagy félre lesz vezetve. Beszélhetünk továbbá a félig leplezett igazságról, illetve az igazság részleteinek beismeréséről, ezáltal eltérítve a célpontot az elfedett tényezőkről, illetve a hamis következtetést eredményező kitérésről, valamint a igazság oly módon történő előadásáról, amely az elhangzottak ellenkezőjére utal. A megtévesztésnek két formája van:

a *szivárgás,* amikor a hazug akaratán kívül leleplezi az igazságot, illetve a *megtévesztés jelei,* amikor a hazug viselkedése utal rá, hogy amit mond, az nem igaz.

Mind a szivárgás, mind a megtévesztés jelei hibák, amelyek nem minden esetben fedezhetők fel. Nem minden hazugság bukik el. A következő fejezetből kiderül, hogy amelyek lelepleződnek, azokra miért derülhet fény.

HÁROM

Miért buknak el a hazugságok?

Számos okból. A megtévesztés áldozata véletlenül is rábukkanhat a leleplező bizonyítékra, találhat elrejtett dokumentumokat, vagy egy árulkodó rúzsfoltot egy zsebkendőn. De a hazugot valaki más (harmadik személy) is leleplezheti. Egy irigykedő kolléga, egy elhagyott élettárs, vagy egy fizetett informátor – mind fontos forrásai lehetnek a megtévesztés leleplezésének. Minket azonban most azok a hibák foglalkoztatnak, amelyeket a megtévesztő a hazugság aktusa során vét önhibáján kívül, illetve azok a hazugságok, amelyek a hazug viselkedése miatt buknak el. A megtévesztés jele vagy a szivárgás megjelenhet az arcmimika apró változásában, a test egy mozdulatában, a hangszín változásában, egy nyelésben, egy nagyon mély vagy épp túl apró levegővételben, egy nyelvbotlásban, az arcon átfutó mikro-arckifejezésben, vagy egy oda nem illő gesztusban. A kérdés: miért képtelenek a hazugok kivédeni ezeket a viselkedésbeli árulkodó jeleket? Vannak, akik képesek rá, egyes hazugságokat olyan gyönyörűen adnak elő, hogy a hazug egyetlen szava vagy rezdülése sem árulja el, hogy az illető hazudik. Miért nincs ez így mindig? Ennek két oka van, az egyikért a gondolkodás, a másikért az érzések a felelősek.

Rossz mondatok

A hazugok nem mindig számítanak rá, hogy mikor kell az igazságot elferdíteniük. Nem mindig van idejük bekészíteni, elpróbálni és memorizálni a szükséges mondatokat. Az általam korábban idézett Updike-regény, a *Gyere hozzám feleségül!* női főszereplője, Ruth

nem számított rá, hogy férje, Jerry meghallja, amikor a szeretőjével beszél telefonon. A fedőtörténet, amit ott helyben talál ki – a gyerekeiket érintő hívásról a vasárnapi iskolával kapcsolatban – elárulja a nőt, mivel a hangulata nem egyezik azzal, amit a férje meghallott.

Még abban az esetben is, amikor a hazugnak van elég ideje felkészülni és a megtévesztő mondatokat előre kitalálni, nem biztos, hogy számít minden kérdésre, amivel szembetalálhatja magát, így ezekre nyilván nem is gondolja át előre a választ. Sőt, sok esetben még az előrelátás sem segít, ugyanis a körülmények váratlan megváltozása még egy egyébként hatékony mondatból is könnyen árulkodó jelet varázsolhat.

A Watergate-ügy bírósági szakaszában John J. Sirica szövetségi bíró leírt egy hasonló esetet, feltárva a saját reakcióit, amelyeket Fred Buzhardt, Nixon elnök különleges tanácsadója váltott ki belőle a vallomásával. „Az első probléma, amellyel Buzhardtnak szembe kellett néznie, hogy nem tudta következetesen előadni a történetét arról, hogy a felvételek miért tűntek el. A meghallgatások első napján azt mondta, azért nincsenek felvételek az elnök és Dean április 15-i találkozójáról, mert az időzítő szerkezet elromlott. Nem sokkal később azonban Buzhardt megváltoztatta az első magyarázatot (mivel olyan információ birtokába jutott, hogy további bizonyítékok kerülhetnek elő, amelyek alátámasztanák, hogy az időzítők működtek). Ezért később azt mondta, hogy az április 15-i találkozóról azért nincsenek felvételek, mert mindkét bekészített szalag megtelt az aznapi tárgyalások hanganyagával." Még abban az esetben is, ha a hazugot nem késztetik külső tényezők a mondandója megváltoztatására, előfordulhat, hogy egyszerűen nem jut eszükbe az a mondat, amely iránt korábban már elköteleződtek, ezért az új kérdéseket nem fogják tudni gyorsan és következetesen megválaszolni.

Ezen hibák – ha valaki nem számít rá, hogy mikor kell hazudnia, ha nem megfelelő mondatot választ a változó körülményekhez képest, ha nem emlékszik vissza rá, hogy korábban mit mondott – a megtévesztés könnyedén észlelhető jeleit eredményezik. Ilyenkor az illető vagy összeegyeztethetetlen, vagy egymástól eltérő mondatokkal áll elő, amelyek ráadásul ellentmondhatnak az ismert, vagy

később megismert tényeknek is. A megtévesztés nyilvánvaló jelei azonban nem mindig ennyire megbízhatóak és kézenfekvőek. Egy túl gördülékeny mondat egy sokat megélt szélhámosra is utalhat. Ráadásul, mivel a szélhámosok egy része ezzel tisztában van, gyakran szándékosan ejtenek apróbb hibákat, hogy mondataik ne tűnjenek begyakorlottnak. James Phelan oknyomozó riporter ennek egy lenyűgöző példájáról, a Howard Hughes amerikai különc milliárdos filmrendező, producer, repülőmérnök életrajzával kapcsolatos megtévesztésről számolt be 1982-ben megjelent könyvében.

Élete késői szakaszában Hughes nagyon visszahúzódó volt, ritkán mutatkozott a nyilvánosság előtt. Több év is eltelt anélkül, hogy bárki is látta volna, s ez csak tüzelte a közvélemény rajongását a titokzatos milliárdos iránt, aki filmeket készített, emellett az egyik legnagyobb légitársaság és az egyik legnagyobb Las Vegas-i kaszinó tulajdonosa is volt. Hughest már annyi ideje nem látták, hogy egyesek még abban is kételkedtek, hogy egyáltalán életben van. Már az is bámulatos volt, hogy egy olyan ember, aki ennyire elvonult a világtól, egyáltalán engedélyezze bárkinek is, hogy életrajzot írjon róla. Egy Clifford Irving nevű férfi azonban mégis azt állította, hogy sikerrel járt. A McGraw-Hill kiadó nem kevesebb mint 750 000 dollárt fizetett neki a kiadásért, a Life magazin pedig további 250 000 dollárt három rövid fejezetért, amelyekről később kiderült, hogy hamisítványok. Clifford Irving „kiváló szélhámos volt, az egyik legjobb. Íme egy példa: amikor igyekeztünk egymásnak ellentmondó információkat kihúzni belőle és leleplezni a történetét, nem követte el azt a hibát, hogy a sztorit akár kétszer is hasonlóan adta volna elő. Apró kis eltérésekkel volt teletűzdelve, így amikor rákérdeztünk, nyugodtan beismerhette, hogy éppen tévedésen kaptuk. Egy átlagos szélhámos betűről betűre tudja a története minden mozzanatát, hogy hiba nélkül újra és újra elő tudja adni. Egy őszinte ember pedig jellemzően apró hibákat vét, különösen egy olyan hosszú és összetett történet esetén, mint amilyennel Cliff előállt. Irving elég okos volt, hogy ezzel tisztában legyen, és tökéletesen eljátszotta az őszinte embert. Amikor azt hittük, végre találtunk valamit, amivel rábizonyíthatjuk a csalást, csak megvonta a vállát, és annyit mondott: hű,

ez most elég rosszul jön ki számomra, ugye? De pontosan így történt. Az őszinteség benyomását próbálta kelteni, még akkor is; ha ez éppen rossz színben tüntette fel, miközben hazugságot hazugságra halmozott." Az ilyen ravaszságnak nincs ellenszere, a legtehetségesebb szélhámosok *sikerrel fognak járni*. Szerencsére azonban a legtöbb hazug nem ilyen fondorlatos.

Ha valaki nem készül fel, vagy nem emlékszik rá, hogy korábban milyen állítások mellett kötelezte el magát, a megtévesztés jeleit eredményezheti arra nézve, *hogyan* hangzik el egy mondat, még akkor is, ha annak *tartalmában* nincsen következetlenség. Ha valakinek gondolkodnia kell, mielőtt az egyes szavakat kimondja – mert mérlegeli a lehetőségeit, kifejezések vagy gondolatok után kutat –, a megtévesztés nyilvánvalóvá válhat a beszédben tapasztalható szünetek nyomán, vagy olyan, jóval finomabb jelekből, mint például az alsó szemhéj megfeszülése, illetve a gesztikulációban megjelenő apróbb változások (ezekkel bővebben a 4-5. fejezetekben foglalkozunk).

Természetesen ha valaki óvatosan fogalmaz és megválogatja a szavait, az még nem feltétlenül a megtévesztés jele, de bizonyos körülmények között csakis erről lehet szó. Amikor Jerry megkérdezi Ruthtól, hogy kivel beszélt a telefonon, minden jel, ami arra utal, hogy óvatosan választja meg a szavakat, azt a benyomást támasztja alá, hogy az asszony hazudik.

Hazudni az érzelmekről

Az, hogy egy hazug nem tervez előre, nem gondolja végig a mondandóját, vagy nem próbálja el a megtévesztő mondatot, csak az egyik oka, amiért megtévesztő jelek garmadáját eredményező hibákat ejthet a hazugság során. A hibákat azért is elkövetheti, mivel csupán nehezen tudja leplezni, vagy éppen hibásan tudja megjeleníteni egyes érzelmeit. Bár nem minden hazugság kapcsolódik az érzelmekhez, amelyeknél erről van szó, komoly akadályokat jelentenek a hazugok számára. Ha valaki abban a pillanatban próbál meg elkendőzni egy érzelmet, amikor az adott érzés kialakul, ezt elárulhat-

ják a szavai, azonban a nyelvbotlásokat leszámítva általában ez nem történik meg. Hacsak nincs olyan vágya az illetőnek, hogy meggyónja, mit érez, a hazugnak nem kell szavakba öntenie az elkendőzött érzelmeit. Sokkal kevesebb ráhatásunk van egy arckifejezés, a felgyorsuló légzés vagy a hangunk elcsuklásának elkendőzésére.

Amikor érzelmeink fokozódnak, olyan változások állnak be, amelyekre nincs ráhatásunk, amelyek nem akaratlagosan működnek. Ezek a változások a másodperc töredéke alatt következnek be. A *Gyere hozzám feleségül!* című regényben, amikor Jerry hazugsággal vádolja Rutht, az asszonynak nem okoz problémát, hogy visszafogja a szavait, s ne mondja el a férjének, hogy igaza van. De amint pánikba esik attól a lehetőségtől, hogy lelepleződik a szeretője, ennek látható és hallható jelei is megjelennek. Nem akaratlagosan esik pánikba, és nem is képes az érzelmeit akaratlagosan kontrollálni. Véleményem szerint ez alapvető fontosságú az érzelmek természetét illetően.

Az emberek nem aktív résztvevői annak a folyamatnak, amikor bizonyos érzelmek a hatalmukba kerítik őket. Ehelyett sokkal passzívabban élik meg ezeket a helyzeteket, s az olyan intenzív negatív érzések esetében, mint a félelem vagy a harag, ez akár akaratuk ellenére is megtörténhet. Nemcsak arra nézve kicsi a mozgásterünk hogy mikor érzünk egy-egy érzelmet, de az embereknek sokszor abban sincs sok választásuk, hogy mások számára megjelenítik-e az adott érzelmekhez kapcsolódó jeleket, kifejezéseket. Ruth egyszerűen nem dönthetett úgy, hogy a pánik jeleit leállítja. Nincs egy gomb, amelyet megnyomva megnyugodhatott volna, amely megszakíthatta volna érzelmi reakcióját. Ha az adott érzelem kellően erős, lehetséges, hogy erre egyáltalán nincs is lehetőség. Egy erős érzelem magyarázatként – ha nem is mentségként – szolgálhat a helytelen cselekedetekre, úgymint „Nem akartam kiabálni veled (ütni az asztalt, lekeverni egy pofont), de elvesztettem a fejemet, elvesztettem a kontrollt magam fölött."

Amikor egy érzelem fokozatosan alakul ki, nem pedig hirtelen impulzusként, nagyon alacsony szinten jelentkezik először – harag helyett nyűgöt, bosszúságot érzünk –, s ilyenkor a viselkedésben

tapasztalható apró árulkodó jeleket is könnyebb elkendőzni, ha valaki tisztában van az adott lelki állapotával. Ez azonban nem mondható el a legtöbb emberről. Ha egy érzelem fokozatosan kezd felépülni, s a háttérbe húzódva marad fenn, könnyebben észlelhető mások, mint saját magunk számára. Sokszor nem is vagyunk tudatában, hacsak az adott érzelem nem fokozódik tovább. Ha azonban egy érzelem felerősödik, jóval nehezebben uralhatjuk, s csupán komoly küzdelem árán lehet elrejteni az arcon, a testtartásban vagy a hangunkban megjelenő változásokat. Még ha sikeresen elkendőztük is érzelmeinket és nem szivárogtatunk ki azok természetéről semmit, az elfedés érdekében tett erőfeszítéseinket is lehet a megtévesztés jeleként érzékelni.

Egy érzelmet elfedni nem könnyű, de semmivel sem egyszerűbb egy általunk át nem élt érzelem jeleit meghamisítva előadni, még akkor is, ha éppen nem kell egy másik érzelmet elkendőznünk. Nem elég csak annyit mondani, hogy mérges vagyok vagy félek. A megtévesztő megjelenésében és hangjában is érződnie kell a haragnak vagy a félelemnek, ha azt akarja, hogy állításait elhiggyék. Nem egyszerű feladat megtalálni a pontos mozdulatokat, a hangszín bizonyos változásait, amelyek az érzelmek meghamisításához szükségesek. Bizonyos arckifejezéseket például csupán néhány ember képes akaratlagosan előidézni (erről bővebben az 5. fejezetben).

Ezek a nehezen kivitelezhető mozzanatok, rezdülések kulcsfontosságúak az aggodalom, a félelem és a harag hiteles meghamisításához. A hamisítást csak nehezebbé teszi, ha azért van rá szükség, hogy egy másik érzelem jelenlétét elkendőzzük. Önmagában nehéz dühösnek látszani, azonban ha emellett az illető félelmet is érez, komoly nehézségekkel találja magát szembe. A félelemből eredő impulzusok egy része egy bizonyos irányba tereli a személyt, míg az akaratlagos próbálkozás, hogy dühösnek tűnjön, másmilyen hatással lesz rá. A szemöldök például akaratunktól függetlenül szalad a homlokunkra a félelem hatására. Ha azonban a haragot akarjuk hamisan megjeleníteni, szemöldökünket össze kell húznunk. Gyakran ennek a belső küzdelemnek a jelei érezhetővé válnak, és a hamis érzések önmagukban leleplezik a megtévesztést.

Mi a helyzet azokkal a hazugságokkal, ahol nem játszanak szerepet az érzelmek? Ilyenek lehetnek a cselekedetekkel, tervekkel, gondolatokkal, szándékokkal, tényekkel vagy épp a fantáziával kapcsolatos hazugságok. Vajon ezeket is elárulja a hazug viselkedése?

A hazugsággal kapcsolatos érzelmek

Nem minden megtévesztéshez szükséges az érzelmek elkendőzése vagy meghamisítása. Egy sikkasztó igyekszik leplezni a tényt, hogy éppen pénzt lop. Aki plagizál, megpróbálja elrejteni a tényt, hogy mások munkáját a sajátjaként tünteti fel. Egy hiú, középkorú férfi elkendőzi a korát, festi a haját, azt állítja magáról, hogy legalább hét évvel fiatalabb, mint valójában. Még ha a hazugság nem érzelmekről szól, az érzelmek akkor is szerephez juthatnak. A hiú embert zavarhatja a saját hiúsága. Ahhoz, hogy megtévesztése sikerrel járjon, nemcsak a korát, de a zavarát is palástolnia kell. Aki plágiummal él, lehet, hogy megvetést érez azok iránt, akiket megtéveszteni igyekszik. Így nemcsak munkájának eredeti forrását kell elfednie, hanem ezt a megvetést is. Aki sikkaszt, azt meglepetésként érheti, ha mást vádolnak meg az ő bűnével, ezért lepleznie kell a meghökkenését, de legalábbis találnia kell rá egy használható indokot.

Mint látható, az érzelmek gyakran olyan hazugságok esetén is fontos szerephez juthatnak, amely hazugságok nem *más érzelmek* elkendőzésére szolgálnak. Ha pedig ez megtörténik, ezeket az érzelmeket is el kell fedni, hacsak a hazug nem akar lelepleződni. Bármely érzelem lehet a bűnös, azonban létezik három érzelem, amely olyan szorosan kapcsolódik a megtévesztéshez, hogy külön magyarázat szükséges hozzájuk: a lelepleződéstől való félelem, a hazugság miatt érzett bűntudat, illetve a másik megtévesztése felett érzett öröm.

A lebukástól való félelem

Enyhébb formájában ez a félelem még nem hátráltató hatású, sőt még segítheti is a hazugot, hogy elkerülje az esetleges hibákat.

A közepesen erős félelemérzet már produkálhat olyan jeleket, amelyekre felfigyelhet valaki, akinek van már némi tapasztalata a hazugságok leleplezésében. Ha pedig a lebukástól való félelem erős, ez pontosan azt eredményezheti, amitől a hazug retteg: hogy lelepleződik. Ha egy hazug előre meg tudná becsülni, hogy mennyire fél majd a lebukástól, jóval könnyebben meghatározhatná, hogy érdemes-e bizonyos helyzetekben kockáztatnia. Abban az esetben, ha már elkötelezte magát a hazugság mellett, a lebukástól való várható aggodalom megbecsülésével ellenlépéseket tehetne, hogy visszafogja vagy leplezze félelmét. A hazugságvadászokat pedig segítheti ez az információ. Ha arra gyanakszunk, hogy valaki nagyon fél a lebukástól, a félelem jeleire könnyen felfigyelhetünk.

Számos tényező befolyásolja, hogy valaki mennyire fél a lebukástól. Az első lényeges meghatározó faktor, hogy a hazug mit gondol célpontja képességeiről, ami a hazugság leleplezését illeti. Ha a célpontot könnyű lehengerelni, ha egy félénk személyiségről van szó, valószínűleg a hazug sem tart majd különösebben a lebukástól. Ha azonban valakit közismerten nehéz átejteni, ha valakit úgy ismernek, mint aki könnyen átlát a hazugságokon, ez fokozza a megtévesztő félelmét. A szülők például gyakran meggyőzik gyerekeiket, hogy mesterei a hazugságok leleplezésének. „Látom a tekintetedből, hogy hazudsz-e nekem vagy sem." A hazug gyerek ilyenkor annyira félni kezd a lebukástól, hogy félelme elárulja, illetve saját magától beismeri a hazugságot, mert azt gondolja, hogy úgyis nagyon kicsi az esélye a sikerre.

Terence Rattigan *A Winslow fiú* című színdarabjában és az abból készült 1950-es filmben az apa igen ügyesen alkalmazza ezt a trükköt. Serdülő fiát, Ronnie-t kicsapják a tengerészeti akadémiáról, mert azzal vádolják, hogy ellopott egy postai pénzátutalást.

ARTHUR (apa): A levél azt írja, hogy elloptál egy postai átutalást. *(Ronniey levegőt vesz, hogy megszólaljon, de Arthur megállítja)* Ne szólj egy szót se, amíg nem hallottad, hogy mit akarok mondani! Ha valóban így történt, akkor mondd el nekem. Nem leszek rád mérges, Ronnie, ha az igazságot mondod. Ha viszont hazudsz, azt tud-

ni fogom, mivel köztem és közted nem lehet elkendőzni egy hazugságot. Tudni fogom, Ronnie, ezért gondold végig, mielőtt bármit is mondasz. (Szünetet *tart*) Elloptad a postai átutalást?

RONNIE: (rövid *habozás után*) Nem, apa, nem tettem.

(*Arthur egy lépést tesz felé*)

ARTHUR: (mélyen *a szemébe nézve*): Elloptad a postai átutalást?

RONNIE: Nem, apa, nem tettem. (*Arthur tovább bámul a fia szemébe egy kis ideig, majd megenyhül*)

Arthur hisz Ronnie-nak, a színdarab pedig azokról az erőfeszítésekről szól, amelyeket az apa és a család többi tagja vállal, hogy tisztázzák a fiút. Egy szülő azonban nem mindig alkalmazhatja Arthur stratégiáját, hogy megbizonyosodjon az igazságról. Egy olyan gyereknek, aki korábban már többször sikeresen megvezette az apját, nem lesz oka rá, hogy kételkedjen hazugságai további sikerében. Egy szülő nem biztos, hogy a bűnbocsánatot kínálja fel a vallomásért cserébe, illetve nem biztos, hogy a hazugsággal vádolt gyerek – múltbeli tapasztalatokból kiindulva – hitelt ad a szavainak. A fiúnak bíznia kell az apjában, bizonyosnak kell lennie abban, hogy édesapja képes megbízni benne. Egy olyan apa, aki korábban is bizalmatlan és gyanakvó volt, aki korábban esetleg nem hitt a fiának, amikor az igazat mondott, félelmet ébreszthet az ártatlan gyerekben. Ez pedig egy igen fontos problémát vet fel a megtévesztés leleplezését tekintve: szinte csaknem lehetetlen megkülönböztetni egy ártatlan gyerek félelmét, amelyet amiatt érez, hogy esetleg nem hisznek neki, egy hazug gyerek félelmétől, amit az esetleges lebukás veszélye vált ki belőle. A félelem jelei ugyanis azonosak mindkét esetben.

A megtévesztés észlelésének eme problémája nemcsak a szülő-gyerek kapcsolat sajátja. Mindig gondot okoz, ha különbséget kell tenni egy hazug ember lebukástól való félelme és egy ártatlan ember félelme között, amit azért érez, mert attól tart, nem adnak hitelt a szavainak. A helyzetet tovább bonyolítja, ha a hazugságot leleplezni kívánó emberről köztudott, hogy gyanakvó természet, aki esetleg már korábban sem adott hitelt az igaz szavaknak. Ilyenkor minden esetben egyre nehezebb és nehezebb lesz a leleplezőnek különbséget tennie a kétféle félelem között.

Ha valaki már gyakorlatot szerzett a megtévesztésben, és sikeresen elkendőzte a valóságot, kevésbé fog tartani a lebukástól. Egy férfi, aki már tucatszor megcsalta a feleségét, nem nagyon fog aggódni amiatt, hogy az asszony rájön a titkára. Már kellő gyakorlata van a megtévesztésben. Tisztában van vele, hogy mire számíthat, és tudja, hogy mit kell tennie, hogy elfedje a nyomokat. Ennél is fontosabb azonban, hogy tudatában van: megúszhatja, amit tett. Az önbizalom jelentősen csökkenti a lebukástól való félelmet. Ám ha ez hosszú időn át tart, a hazug előbb-utóbb figyelmetlenné válhat, és hibákat követhet el. A lebukástól való félelem bizonyos mértékig még hasznos is lehet a hazug számára.

A hazugságvizsgáló poligráf hasonló módon működik, mint a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló árulkodó jeleinek észlelése, éppen emiatt hasonló problémák merülhetnek fel a használata során. Egy poligráfos vizsgálat nem észleli a hazugságokat, csupán az érzelmek jeleit. A hazugságvizsgáló drótjait ugyanis azért csatolják a gyanúsított testére, hogy a verejtékezés, a légzés és a vérnyomás változásait figyeljék. A vérnyomás emelkedése vagy a verejtékezés fokozódása azonban önmagában nem tekinthető a hazugság jelének. A nyirkos tenyér, vagy a felgyorsult szívverés viszont intenzív érzelmek megjelenésére vall.

A hazugságvizsgáló alkalmazása előtt a legtöbb gépkezelő igyekszik meggyőzni a gyanúsítottakat, hogy a poligráf csalhatatlanul kimutatja a hazugságot. Ezt stimulációs vagy „stim" tesztnek is hívják. A leggyakrabban alkalmazott módszer a poligráf működésének demonstrálására, hogy a gép képes megállapítani, a gyanúsított milyen kártyákat húzott ki egy pakliból. Miután az illető kihúzta a kártyát, majd visszatette azt a pakliba, igennel vagy nemmel kell válaszolnia, amikor a gépkezelő rákérdez, hogy melyik kártya lehetett a kezében.

A módszer használói között vannak olyanok, akik nem hibáznak, mivel nem a poligráf által szolgáltatott jeleket figyelik a hazugság leleplezésekor – egyszerűen jelölt kártyákkal dolgoznak. Két indokkal igazolják a gyanúsított félrevezetését: ha ártatlan, fontos, hogy elhiggye, hogy a gép nem hibázik, különben attól félne, hogy nem hisznek neki. Ha pedig bűnös, fontos, hogy féljen a lebukás-

tól, különben a gép nem fog működni. Számos gépkezelő nem alkalmazza ezt a megtévesztést, s csak a poligráf jeleit figyelik, hogy megállapítsák, melyik kártyát húzta ki a gyanúsított.

A helyzet ugyanaz, mint *A Winslow fiú*ban: a gyanúsítottnak hinnie kell a hazugságot leleplezni igyekvő személy képességeiben. A félelem jelei ugyanis félreérthetőek lehetnek, kivéve akkor, ha a szituációt úgy alakítják, hogy csak a hazugnak legyen oka félni, az igazmondó embernek pedig ne. A poligráfos vizsgálatok nemcsak azért buknak el, mert az ártatlanok továbbra is attól tartanak, hogy alaptalan vádakkal kell szembenézniük, vagy egyszerűen kényelmetlenül érzik magukat a vizsgálat körülményei között, hanem azért is, mert egyes bűnözők egyszerűen nem hisznek a gép működésében. Ha tisztában vannak vele, hogy megúszhatják, jóval nagyobb a valószínűsége, hogy ez így is fog történni[7].

Újabb párhuzam a színdarabbal a poligráf kezelőjének arra irányuló kísérlete, hogy vallomást csikarjon ki a gyanúsítottból. Ahogy az apa azt állította, hogy különleges képesség birtokában van, és képes észlelni a hazugságot, ezzel arra sarkallva a fiát, hogy vallja be az igazságot, a poligráfkezelők is rendszerint megpróbálják vallomásra bírni az általuk vizsgált embereket, azt a benyomást keltve, hogy úgysem tudnak túljárni a gép eszén. Ha a gyanúsított ilyenkor nem tesz vallomást, a gépkezelők megpróbálnak kényszerítő eszközökhöz nyúlni: azt mondják, hogy a gép kimutatta a hazugságot. A lebukástól való félelem fokozásától azt remélik, hogy a bűnösök megtörnek, és vallomást tesznek. Az ártatlanokat ugyan alaptalanul vádolják, ők azonban várhatóan hevesen védekezni kezdenek. Sajnos, ilyen nyomás alatt néha még az ártatlanok is bevallják az el nem követett bűnt, hogy megszabaduljanak a kényelmetlen helyzettől.

A poligráfkezelőknek általában nincs meg az a lehetőségük, mint a szülőknek, hogy feloldozást kínáljanak a vallomásért cseré-

[7] Egyes poligráfszakértők szerint nem számít, hogy a gyanúsított mit gondol a gép pontosságáról. Ezekről a kérdésekről, illetve a vizsgálatok és a megtévesztés leleplezését lehetővé tévő viselkedési jelek összehasonlításáról bővebben a 7. fejezetben.

be. A bűnügyi kihallgatók csak közelíthetnek ehhez, ha elmondják, hogy vallomástétel esetén a gyanúsított enyhébb büntetésre számíthat. Bár általában valóban nem kínálhatnak teljes kegyelmet a kihallgatást végzők, pszichológiai feloldozást azért felajánlhatnak. Ilyenkor attól remélik a vallomást, hogy igyekeznek meggyőzni a gyanúsítottat: nem kell szégyenkeznie, sőt, akár felelősnek sem kell éreznie magát az elkövetett bűncselekményért. Hogy a gyanúsított szimpátiáját elnyerje, a kihallgató személy kifejtheti, hogy teljesen érthetőnek tartja a gyanúsított cselekedeteit, s hasonló helyzetben ugyanúgy járt volna el ő maga is.

Egy másik módszer, amikor felajánlják a gyanúsítottnak, hogy a tetteit valamelyest igazoló magyarázatot adjon a bűncselekményre. Az alábbi példa egy gyilkossággal gyanúsított, később ártatlannak talált ember kihallgatásának felvételéből származik. A felvételen a kihallgató beszél a gyanúsítottal. „Vannak helyzetek, amikor a környezet, betegség, vagy számtalan egyéb indok miatt az emberek nem követik az igazság keskeny és egyenes ösvényét. Néha nem tehetünk arról, amit teszünk. Néha a pillanat hevében teszünk dolgokat, néha a harag miatt lobbanunk fel hirtelen, és talán azért, mert egyszerűen nem állnak össze a dolgok a fejünkben. A többi ember magyarázatot követel, miközben mi tudjuk, hogy semmi rosszat nem tettünk."

Eddig arról volt szó, hogy a hazugságot leleplezni próbáló személy hírneve befolyásolhatja a lebukástól való félelem mértékét a hazugban, és fokozhatja az ártatlanok rettegését attól, hogy nem hisznek nekik. Egy másik tényező, ami befolyásolhatja a lebukástól való félelmet, a hazug személyiségében keresendő. Vannak olyanok, akiknek nagyon nehezére esik hazudni, míg mások riasztó könnyedséggel teszik ugyanezt. Sokkal többet tudunk az utóbbiakról, mint azokról, akik nem hazudnak jól. A negatív érzelmek elrejtésére irányuló kutatásaim során megtudtam egypár dolgot a sikeres hazudozókról.

Kísérleteimet 1970-ben kezdtem, azért, hogy alátámasszam a megtévesztés látható jeleit, amelyeket a pszichiátrián ápolt Maryről – akiről szó esett az első fejezetben is – készült felvételek elemzése

közben fedeztem fel. Emlékezzünk csak vissza: Mary elfedte aggodalmát és kétségbeesését, mert orvosától engedélyt akart kapni arra, hogy a hétvégét a családjánál tölthesse. Az asszony azt tervezte, hogy ily módon kiszabadulva a felügyelet alól, sikeres öngyilkosságot követhet el. Annak érdekében, hogy megtudjam, a megtévesztés jelei vajon másokon is láthatók-e, hasonló hazugságokat kellett megvizsgálnom. Kevés reményem volt, hogy kellő mennyiségű klinikai példát találok. Bár gyakran gyaníthatjuk, hogy egy páciens hazudik, csak ritkán lehetünk biztosak a gyanúnkban, hacsak az illető Maryhez hasonlóan vallomást nem tesz. Az egyetlen lehetőségem az volt, hogy létrehozok egy kísérletet, amely Mary hazugságát modellezi, hogy ennek segítségével vizsgálhassam más emberek hazugság során elkövetett hibáit.

A kísérlet csak akkor lehetett sikeres, ha megfelelően reprodukálja Mary hazugságának körülményeit, vagyis a kísérleti alanyoknak igen erős negatív érzelmeket kellett érezniük, és rendkívül motiváltnak kellett lenniük, hogy ezeket az érzelmeket elfedjék. A negatív érzelmeket úgy váltottam ki az alanyokból, hogy riasztó orvosi beavatkozásokat ábrázoló képsorokat mutattam nekik, s arra kértem őket, hogy bármit is éreznek, miközben a filmet szemlélik, próbálják meg az érzelmeik látható jeleit elfedni. Az első kísérlet kudarcba fulladt, mivel csupán kevesen tettek komolyabb erőfeszítéseket a siker érdekében. Nem számoltam vele, hogy laboratóriumi körülmények között milyen nehéz rávenni az embereket a hazugságra. A kísérleti alanyok zavarba jöttek, tudván, hogy kutatók szemlélik őket, miközben ők épp „rosszalkodnak" a saját felfogásuk szerint. Néha már ennyi is elég ahhoz, hogy ha valaki hazudik, ne próbálkozzon olyan intenzíven, mintha a való életben tenné ugyanezt, ahol a tét jóval magasabb.

A tanulmányaikat végző ápolókat választottam kísérleti alanynak, mivel számukra kulcsfontosságú a munkahelyi siker szempontjából, hogy képesek legyenek efféle hazugságra. Egy ápolónak ugyanis képesnek kell lennie leplezni a negatív érzelmeit, amelyeket egy műtét vagy egyéb véres látvány vált ki belőle. A kísérlet azzal a lehetőséggel kecsegtette az ápoló-tanoncokat, hogy a karrier-

jük szempontjából fontos képességet fejleszthetnek vele. A másik ok, ami az ápolók mellett szólt: etikai problémáim támadtak azzal, hogy véres jeleneteket mutogassak bárki másnak. A pályaválasztásuk alapján azonban az ápolók önként vállalták, hogy hasonló látvánnyal szembesüljenek nap mint nap.

Az alábbi utasításokat adtam nekik: „Ha épp a baleseti sebészeten dolgozol, és berohan egy édesanya a csúnyán megcsonkított gyerekével, nem mutathatod ki az aggodalmadat, még akkor sem, ha tisztában vagy vele, hogy a gyerek szörnyű fájdalmakat él át, és nagyon kicsi az esélye a túlélésre. Vissza kell fognod a saját érzelmeidet, és meg kell nyugtatnod az édesanyát, amíg az orvos megérkezik. Vagy képzeld el, hogy mit fogsz csinálni, ha épp fel kell takarítanod egy olyan beteg székletét, aki már nem ura a záróizmainak. Már eleve szégyenkezik vagy zavarban van, mivel ilyen kiszolgáltatott helyzetbe került. Te valószínűleg undorodsz, de leplezned kell ezt az érzésedet. Ez a kísérlet lehetőséget nyújt rá, hogy teszteld és gyakorold az érzelmeid kifejeződése feletti kontrollt. Először egy kellemes filmet fogsz látni, szép tengeri élővilággal, s miközben nézed, őszintén el kell mondanod az érzelmeidet egy olyan embernek, aki nem tudja, hogy épp melyik képsorokat látod. Ezután olyan filmet fogsz látni, amelyen a legrosszabb dolgokat látod majd, amelyekkel a kórházi munka során találkozhatsz. Eközben pedig el kell majd fedned a valós érzéseidet, hogy az, akihez beszélsz, azt gondolja, most éppen egy másik, kellemes képekből álló filmet nézel. Mondhatod, hogy épp a színes virágokat látod a San Franciscó-i Golden Gate Parkban, vagy bármi mást, próbáld minden erőddel tartani magad!"

A létező legszörnyűbb képsorokat válogattuk ki, amiket csak találtunk. Egy korábbi felmérésből megállapítottuk, hogy egyeseket rendkívül felkavar, ha égési sérülteket látnak, mivel tudják, hogy egy ilyen sebesült szörnyű fájdalmakat él át, amelyet még gyógyszerekkel sem lehet túl hatékonyan csillapítani. Másokat jobban zavart egy amputáció látványa, részben mivel rengeteg vér folyik a filmvásznon, részben pedig mert belegondoltak, hogy mit érez majd az illető a beavatkozás után. A két felvételt összevágtuk, hogy úgy tűnjön, az amputációt az égési sérültön hajtották végre. Ezekkel

a szörnyű képsorokkal képesek voltunk felmérni, hogy az önkéntesek mennyire tudták leplezni az erős érzelmeiket, ha akarták, illetve ha szükségük volt rá.

Mivel az egyetemen, ahol dolgoztam, komoly túljelentkezés jellemezte az ápolói szakokat, a jelentkezőknek mind kiváló tanulmányi eredményeik voltak, jól szerepeltek a felvételiken, és igen jó referenciákkal rendelkeztek. Annak ellenére, hogy ilyen válogatott csoportról volt szó, jelentős eltérések mutatkoztak abbéli képességüket illetően, hogy mennyire képesek leplezni érzelmeiket. Egyesek kiválóan szerepeltek, míg másoknak ez szinte egyáltalán nem ment. A kísérlet után elbeszélgettem mindegyikükkel, s azt találtam, hogy nem kifejezetten a kísérlet gátolta meg a hazugságban azokat, akik képtelenek voltak megmásítani az érzéseiket a véres képsorok láttán. A hallgatók közül néhányan azt mondták, mindig is nehezükre esett hazudni az érzéseikről. Mások kifejezetten érzékenyek voltak a lebukástól való félelmet tekintve, szinte rettegtek tőle, hogy lelepleződik a hazugságuk, mivel biztosak voltak benne, hogy az arcukra van írva, ha hazudnak, ez pedig a későbbiekben önbeteljesítő jóslattá vált. Különböző objektív személyiségtesztekkel vizsgáltam ezeket a hallgatókat, és meglepetésemre azt az eredményt kaptam, hogy akiknek nehezükre esett hazudni, egyáltalán nem különböztek a csoport többi tagjától. Ettől az egy apróságtól eltekintve másban nem különböztek a többiektől. Családjuk és barátaik tudtak erről a tulajdonságukról, és elnézték nekik, ha túl őszinték voltak.

Megpróbáltam jobban megismerni ezen emberek ellentétét: azokat, akik könnyen és sikeresen hazudtak. Az *ösztönös hazugok* tisztában vannak a képességeikkel, akárcsak azok, akik jól ismerik őket. Az ilyen emberek már gyerekkoruk óta megúszták a hazugságokat, könnyedén átejtették a szüleiket, tanáraikat és barátaikat, ha akarták. Egyáltalán nem féltek a lebukástól, éppen ellenkezőleg, igen magabiztosak voltak a megtévesztéssel kapcsolatos képességeiket illetően. Ez a fajta önbizalom, a lebukástól való félelem csaknem teljes hiánya a pszichopata személyiségek egyik ismertető jegye. Azonban ez az egyetlen olyan jellemvonás, ami közös az ösztönös hazugokban és a pszichopatákban. Utóbbiakkal ellentétben

ugyanis az ösztönös hazugok ítélőképességével nincs probléma, ráadásul képesek tanulni korábbi tapasztalataikból. Szintén nem jellemző rájuk a pszichopaták jellemvonásai közül a rendkívüli vonzerő, a bűnbánat vagy a szégyen hiánya, a lelkiismeret-furdalás nélküli antiszociális viselkedés, a patológiás egocentrikusság és a szeretetre való képesség hiánya. (A későbbiekben – a megtévesztés miatti bűntudat kapcsán – bővebben foglalkozom azzal, hogy a szégyenérzet hogyan tudja leleplezni a megtévesztést.)

A kísérletek során az ösztönös hazugok nem mutattak jelentős eltérést a többiektől az objektív személyiségtesztek eredményeit tekintve. Nyoma sem volt a pszichopata személyiségnek. Kiállásukban sem tapasztaltam semmit, ami antiszociális viselkedésre utalt volna. Ezek az emberek, a pszichopatáktól eltérően, nem arra használták a hazugságot, hogy másoknak ártsanak.[8] Azok, a megtévesztésben jártas ösztönös hazugok azonban, akiknek van lelkiismeretük, kiválóan alkalmazhatják képességüket bizonyos foglalkozásokban – színészként, értékesítőként, védőügyvédként, tárgyalások során, illetve diplomáciai vagy hírszerző munkakörben.

A katonai megtévesztéseket tanulmányozó szakértők előszeretettel vizsgálják a sikeres hazugok jellemvonásait: „Egy ilyen embernek nagyon rugalmas elmére van szüksége, hogy képes legyen gyorsan kombinálni – egy ilyen elme pillanatok alatt alkotórészeire

[8] A pszichopata bűnözők megtévesztik a szakembereket. „Robert Resllser, az FBI viselkedéskutatási részlegének vezetője... aki 36 többszörös gyilkossal beszélgetett, úgy fogalmazott: többségük átlagosnak tűnik megjelenésüket és beszédmódjukat illetően. Ann Rule volt rendőrtiszt, pszichológiahallgató, valamint öt, sorozatgyilkosokkal foglalkozó könyv szerzője, rövid időre betekintést nyert a sorozatgyilkosok elmélébe, amikor egy ijesztő véletlennek köszönhetően együtt dolgozott Ted Bundyval (Bundyt később többrendbeli gyilkosságért elítélték, ezek közül néhányat akkor követett el, amikor Rule-lal dolgozott). A férfi és a nő hamar összebarátkozott. Rule úgy fogalmazott: »Ted egy igazi manipulátor volt, soha nem tudhattad, hogy épp hazudik-e vagy sem. Az antiszociális személyiség általában mindig nyíltnak és őszintének tűnik, a megtévesztő külső jellemzően tökéletesen működik. Tisztában voltam vele, hogy mire kell figyelnem, azonban amikor Teddel dolgoztam együtt, egyetlen apró árulkodó jelet sem láttam.« (Edward Iwata, The Baffling Normalcy of Serial Murders. *San Francisco Chronicle*, 1984. május 5.)

bont egy ötletet, koncepciót, vagy akár szavakat, majd egészen különböző módon újraalkotja ezeket. (Az ilyen típusú gondolkodásra van szükség például a Scrabble nevű betűkirakó játékban.) A megtévesztés mesterei általában nagyon önállóak, ugyanakkor megvan bennük a versenyszellem, viszont nem tudnak egyszerűen beilleszkedni egy nagyobb szervezetbe, inkább egyedül dolgoznak, afféle magányos farkasként. Általában meg vannak győződve saját véleményük magasabbrendűségéről. Bizonyos szempontból illik rájuk a magányos, bohém művész személyleírása, bár az ő művészetük más természetű. Ez a fajta »legkisebb közös többszörös« (egyetlen meghatározó jellegű közös elem) a sajátja volt a megtévesztés olyan mestereinek, mint Churchill, Hitler, Dajan vagy T. E. Lawrence."

Ezeknek a „nagymestereknek" további két, igen különböző képességre is szükségük van: meg kell tudniuk tervezni egy megtévesztő stratégiát, és meg kell tudniuk téveszteni az ellenfelet szemtől szemben. Hitlernek birtokában volt mind a két képesség, a többség azonban feltehetően vagy az egyikben erős, vagy a másikban. Sajnos meglehetősen kevés tanulmány készült a sikeres hazugok személyiségjegyeiről, s szinte semmilyen tudományos munka nem kérdezett még rá, vajon ezek a személyiségjegyek függnek-e attól, hogy a megtévesztésre milyen formában és milyen területen kerül sor. Véleményem szerint a válasz az, hogy nem függnek, vagyis: akik katonai kérdésekben sikeresen képesek hazudni, azok más környezetben, akár nagyvállalatoknál is képesek lehetnek erre.

Csábítónak tűnhet bármely, hazugságon kapott politikai ellenfelet antiszociális, pszichopata személyiségnek bélyegezni. Bár nem áll rendelkezésemre bizonyíték, ami cáfolná ezt, mindig gyanakodva tekintettem az ilyen jellegű ítélkezésre. Ahogy Nixont lehet hősként, de akár gonosztevőként is ábrázolni az egyén politikai nézeteitől függően, a külföldi országok vezetői is tűnhetnek pszichopatának vagy egyszerűen agyafúrtnak, attól függően, hogy hazugságaik összeegyeztethetők-e az egyén személyes normáival. Úgy vélem, hogy a pszichopaták viszonylag ritkán képesek hosszú ideig túlélni bürokratikus környezetben, legalábbis annyi ideig, hogy vezető pozícióba kerüljenek.

E megfigyeléseim alapján a lebukástól való félelem két meghatározó tényezőjét írtam le: az egyik a hazug személyisége, a másik pedig a hazugságot leleplezni igyekvő személy hírneve és jellemvonásai. De ugyanilyen fontos maga a *tét* is. Minél magasabb a tét, annál jobban rettegünk a lelepleződéstől. Ezt az egyszerű szabályt azonban korántsem ilyen könnyű alkalmazni, ugyanis nem mindig lehet könnyen rájönni, hogy mi forog kockán. Néha egyszerű: például az ápolónak jelentkező hallgatókat, különösen a képzésük kezdetén, erősen motiválja, hogy sikeresek legyenek a karrierjük során, kísérletünkben a tét tehát igen magasnak számított. Ezért az ápolóknál jelentős volt a lebukástól való félelem, amely szivárgást idézhetett elő, vagy más módon leleplezhette a megtévesztési szándékukat. Ha nem a karrierjükről lett volna szó, nyilván kevésbé rettegnek a lelepleződéstől. Alighanem sokkal kevésbé érdekelte volna őket, ha azt kérjük tőlük, hogy a bolti lopással kapcsolatos erkölcsi aggályaikat próbálják elkendőzni. És fordítva: jóval magasabb lett volna a tét, ha elhitetjük velük, hogy aki elbukik a kísérleten, azt nem veszik fel az ápolóiskolába.

Az ügyfeleit megtéveszteni kívánó értékesítőt bizonyára jobban érdekel egy olyan üzlet, ahol nagyobb jutalék ütheti a markát. Minél nagyobb összegről van szó, annál nagyobb lesz a lebukástól való félelem is. Nagyobb a tét. Néha azonban nem a nyilvánvaló jutalom a legfontosabb a hazug számára. Lehet például, hogy az értékesítő kollégái tiszteletét akarja kivívni. Átejteni egy csökönyös vásárlót komoly fegyvertény lehet a munkatársak szemében, még akkor is, ha az üzlettel járó jutalék alacsony. Egy filléres alapon játszott pókerjátszmában is lehet magas a tét, ha a játékos például barátnője imádatát szeretné fokozni azáltal, hogy alaposan megveri ellenfelét. Vannak emberek, akiket a győzelem ténye izgat csupán, nem számít, hogy centekről vagy dollárokról van szó; az ilyen emberek számára a tét minden versengés esetén magas.

Az, hogy mi forog kockán, annyira különbözhet egyénenként, hogy sokszor a külső szemlélő észre sem veszi. Egy nőcsábász például lehet, hogy örömét leli abban, ha bolondot csinál a feleségéből. Meglehet, önmagában az a tény kielégítőbb számára egy forró

légyottnál, hogy erőfeszítést kell tennie kilengése leplezésére az asszony előtt.

A lebukástól való félelem tétje akkor is magasabb, ha nem csupán jutalomról van szó, hanem a tét magában foglalja az esetleges büntetés elkerülését is. Amikor valaki először eldönti, hogy megtévesztést fog alkalmazni, általában csak arról van szó, hogy valamilyen jutalomhoz szeretne hozzájutni. A hazug a legtöbbet azon töpreng, hogy mivel járhat jól a leginkább. Mielőtt belevág a manőverbe, egy sikkasztó többnyire csak arra gondol, hogy milyen házat, kocsit vagy nőt fog szerezni a pénzével. Ha ez már megtörtént, bekövetkezhet olyan változás, amely ellehetetleníti a jutalomhoz való hozzájutást. Például sikkasztás esetén az adott cégnél feltűnhet a különös veszteség, s a gyanakvás odáig fajul, hogy az elkövetőnek változtatnia kell a stratégiáján. Ekkor már csak azért tartja fent a megtévesztést, nehogy elkapják, s ilyenkor már csak a büntetés elkerülése képezi a tétet.

Persze a büntetés elkerülése már a megtévesztés kezdetekor is fontos szempont lehet, főleg ha a megtévesztőnek kicsi az önbizalma, illetve ha a célpont gyanakvó természetű. Ilyenkor kétféle büntetés is tétként jelenik meg a megtévesztéssel kapcsolatban: az a büntetés, amelyre a lelepleződéskor számíthat a hazug, illetve az a büntetés, amely magáért a megtévesztés alkalmazásáért jár. A lebukástól való félelem akkor is növekszik, ha mindkét büntetéstípust kockáztatjuk. Néha sokkal rosszabb büntetésre számíthat valaki, akiről kiderül, hogy hazudott, mint az a retorzió, amelyet maga a hazugság hivatott kivédeni. *A Winslow fiú* című színdarabban az apa világossá tette, hogy hasonló helyzetről van szó. Ha a hazugságot leleplezni igyekvő személy tisztázza a gyanúsítottal a kérdezősködés előtt, hogy rosszabb büntetésre számíthat, ha hazudik, mint ha bevallja az elkövetett bűnt, jobb esély van rá, hogy a gyanúsított elbizonytalanodik, s nem kezd el hazudozni.

A szülőknek sem árt tudniuk, hogy a kilátásba helyezett büntetés súlyossága az egyik olyan befolyásoló tényező, amely eldöntheti, hogy a gyerekek vallomást tegyenek, vagy hazudjanak egy esetleges kihágásról. Ennek klasszikus példájával szolgál Mason

Locke Weem valóságon alapuló, de fiktív elemeket is tartalmazó műve, a *George Washington élete és emlékezetes tettei*. Az édesapa a fiatal George-dzsal beszélget: „Bizony sok szülő van, akik szinte kényszerítik gyermekeiket erre a gonosz gyakorlatra [a hazugsággal], mivel minden apró hibáért kegyetlenül elverik őket. Ezért a következő alkalommal a megfélemlített kis teremtés hazugságra kényszerül, hogy megmeneküljön a pálcától. De ahogy te magad is tudod, George, *mindig* azt mondtam neked, amit most újra elmondok: ha valaha is, akár véletlenül, valami rosszat teszel – mint ez bizonyára elő fog fordulni –, te csak egy szegény kisfiú vagy, *tudás* és *tapasztalat* nélkül, ezért sohasem szabad hamis dolgot mondanod, vagy leplezni, amit cselekedtél, hanem *bátran* állj elő, fiam, mint egy *kis* férfi, és mondd el nekem. Én pedig ahelyett, hogy megvernélek, George, csupán tiszteletet és szeretetet fogok érezni irántad, fiam." A könyvből a későbbiekben kiderül, hogy a kis George valóban megbízott az apja állításában.

Persze nemcsak a gyerekek veszíthetnek többet a hazugsággal, mint az igazmondással. A férj mondhatja a feleségének, hogy bár nyilván rosszulesett volna neki, mégis megbocsátotta volna az asszony viszonyát, ha az nem hazudik róla. A bizalom elvesztése – mondhatná a nőnek – jóval nagyobb veszteség, mint a hűségébe vetett hitt megingása. Meglehet persze, hogy a feleség ezt nem tudta, sőt lehet, hogy ez nem is igaz. Egy félrelépést bevallani sokak szerint kegyetlenség, és a sértett házastárs is gondolhatja úgy, hogy egy tapintatos partner diszkréten hallgatna a hűtlenségéről.

A férj és a feleség véleménye sokszor eltérhet, az érzelmek pedig sokat változhatnak egy házasság során. A kapcsolat radikálisan átalakulhat, ha az egyik fél félrelép. Ilyenkor akár olyan változás is bekövetkezhet kettejük viszonyában, ami még attól is eltér, amikor a felek csak elméletben beszélgettek efféle incidens lehetőségéről. Ráadásul előfordulhat, hogy a vétkes fél tisztában van vele: ha hazugságon kapják, nagyobb károkat szenvedhet a kapcsolat, mint ha bevallaná a kilengést. A hazugság azonban roppant csábító lehet, hiszen a beismerés azonnali „veszteségeket" okoz, míg egy hazugságban ott a lehetőség, hogy további probléma nélkül megúszhatja

a helyzetet az illető. Ez a lehetőség – az azonnali büntetés elkerülése – olyan csábító lehet, hogy a hazug alábecsülheti a lebukás esélyét és az ezzel járó retorziókat. Ha azonban hosszú ideig fenntartja valaki a látszatot, lehet, hogy későn ébred rá: jobb lett volna beismerni az elején, mivel ilyenkor már az önleleplezés sem eredményez kisebb büntetést.

Előfordulhat az is, hogy nem fér kétség hozzá, milyen „költségekkel" jár a vallomás a látszat fenntartásával szemben. Hogy olyan szörnyű cselekedetről van szó, amelynek meggyónása kevésbé vetít jó fényt az elkövetőre, viszont a büntetést nem súlyosbítja jelentősen, ha továbbra is fenntartják a megtévesztést. Ez akkor állhat fenn például, ha a leplezni kívánt bűntény olyan súlyú, mint a gyerekek molesztálása, a vérfertőzés, a gyilkosság, hazaárulás vagy terrorizmus. A visszaeső szoknyapecérekkel ellentétben az efféle bűnök elkövetői nem számíthatnak enyhébb büntetésre, ha beismerik a tetteiket (kivéve, ha őszinte és hihető bűnbánatot tanúsítanak, ám az enyhítés még ekkor sem magától értetődő). Ilyenkor még az a tényező is hazugságra sarkall, hogy tetteik fényében valószínűleg nem lesz jelentősebb az erkölcsi felháborodás, ha kiderül, hogy eltitkolták cselekedeteiket. Fontos azonban megjegyezni, hogy nem csupán a gonosz és kegyetlen emberek kerülhetnek ilyen helyzetbe. Egy zsidó a náci Németországban minden igyekezetével azon volt, hogy megpróbálja leplezni kilétét, akárcsak egy kém a háború idején, ők például nagyon keveset, vagy inkább semmit sem „nyernek", ha bevallják, hogy hazudtak, míg tulajdonképpen nem veszítenek semmit azáltal, hogy fenntartják a megtévesztést. Ha már nincs esély a büntetés enyhítésére, egy hazug még mindig bevallhatja, amit eltitkolt, hogy enyhítse a megtévesztés fenntartása miatt rá nehezedő nyomást, hogy megszüntesse a lebukástól való félelemből fakadó szenvedését, vagy hogy megszabaduljon a bűntudattól.

A hazugság tétjét, illetve annak a lebukástól való félelemre gyakorolt hatását illetően nem csupán azt kell figyelembe venni, hogy mit nyerhet a hazug, hanem azt is, hogy mit nyerhet vagy veszíthet a megtévesztés áldozata. Jellemzően a hazug az áldozat rovására jut hozzá a „nyereményhez." Egy sikkasztó azáltal gazdagodik, amit

munkaadója elveszít. A két oldal között azonban nem minden esetben áll fenn hasonló viszony. Az értékesítő jutaléka, amelyet egy termék hamis színben való feltüntetéséért kap, lehet, hogy sokkal kisebb mértékű, mint a hiszékeny vásárló vesztesége. Ráadásul a hazugság tétje sokszor nem is ugyanazon a téren jelentkezik az áldozat és a megtévesztő szempontjából. Egy nőcsábász újabb hódítást könyvelhet el dicsőségként, míg megcsalt házastársának komoly csorba esik az önbizalmán, önbecsülésén. Ha hasonló helyzet áll fenn, vagyis a tét különbözik a két fél esetében, e tétek nagysága meghatározó lehet a hazug lebukástól való félelmét tekintve. A dolognak az a kulcsa, hogy a hazug felismeri-e ezt a különbséget. A hazugok azonban gyakran nem a legmegbízhatóbbak, ha arról van szó, hogy felismerjék, mi a tét a célpont számára. Hiszen személyesen érdekeltek abban, hogy csak a saját érdeküket szolgáló tényezőket vegyék figyelembe. A megtévesztők gyakran áltatják magukat azzal, hogy hazugságukból saját magukon kívül a célpont is profitál, néha akár jobban is, mint maga a megtévesztő. Ez persze csakugyan előfordulhat, nem minden hazugság káros ugyanis a célpont számára, *sőt*, létezik kifejezetten önzetlen hazugság is.

„Egy sápadt, összeégett, 11 éves fiút húztak ki tegnap egy kis repülő roncsai közül, amely a Yosemite Nemzeti Park területén zuhant le – tudósított a *San Francisco Chronicle* 1982. január 9-ei száma. – A fiú több napon át feküdt a roncsban hálózsákjába takarózva a több mint 3000 méter magas hegyen, túlélve a tomboló hóvihart és a fagypont alatti hőmérsékletet. »Hogy van anyukám és apukám« – kérdezte a elgyötört általános iskolás. »Minden rendben van velük?« A mentőosztag tagjai nem mondták el a fiúnak, hogy édesanyja és mostohaapja napok óta hevertek holtan, még mindig a pilótaülésekbe szíjazva, csupán centiméterekre onnan, ahol a fiú feküdt."

Kevesen mondanák, hogy a fenti nem egy önzetlen, emberbaráti hazugság, amely a célpont, és nem a mentőosztag tagjainak érdekét szolgálja. Ám az a tény, hogy a célpont jár jól, nem jelenti azt, hogy nem merül föl a lebukástól való félelem. Ha a tét magas, ez a félelem is intenzív lesz, függetlenül attól, hogy ki jár jól az adott szi-

tuációban. A fiú egészségét féltő mentősöket aggaszthatta, hogy a fiú esetleg sokkot kap, ha megtévesztésük nem jár sikerrel.

Összefoglalva: a lebukástól való félelem fokozottan akkor jelentkezik:

- ha a célpontról közismert, hogy nagyon nehéz átejteni,
- ha a célpont már a kezdetektől fogva gyanakszik,
- ha a hazug kevésbé gyakorlott, korábban még nem járt sikerrel,
- ha a hazugot kifejezetten rosszul érinti a lelepleződéstől való rettegés,
- ha magas a tét,
- ha nyeremény és büntetés is kockán forog, vagy ha csak az egyik vagy csak a másik jöhet szóba, illetve ha a hazug büntetést kockáztat,
- ha a lelepleződés esetén komoly büntetés van kilátásban, vagy ha olyan súlyos büntetés jár az elkendőzni próbált bűnért, hogy a hazugnak nem áll érdekében vallomást tenni,
- ha a célpont semmilyen módon nem jár jól a hazugság eredményeként.

A megtévesztő bűntudata

A megtévesztő bűntudatáról akkor beszélhetünk, ha a hazugság ténye miatt furdal valakit a lelkiismerete, nem pedig az esetleges jogi következmények miatt (hogy valaki bűnös-e vagy ártatlan). Ezt a jelenséget el kell különíteni attól a bűnös érzéstől, amelyet egy hazugság tartalma válthat ki belőlünk. Tegyük fel, hogy *A Winslow fiú*ban Ronnie valóban ellopta a postai átutalást. Érezhetett bűntudatot a lopás ténye miatt, s tekinthette magát rossz embernek azért, amit tett. Ha Ronnie véka alá rejtette volna az esetet édesapja elől, még amiatt is bűntudatot érzett volna, hogy hazudik: ezt nevezhetjük a megtévesztő bűntudatának. A példa kedvéért tegyük fel, hogy Ronnie egy olyan iskolatársától lopott, aki korábban csalással nyert egy tanulmányi versenyen a fiúval szemben. Ekkor valószínűleg nem érez bűntudatot, amiért egy ilyen gerinctelen iskolatársától lo-

pott, sőt, még úgy is érezheti, hogy így állt bosszút a csalón. Ettől függetlenül azonban még mindig érezhetett volna bűntudatot, ha az iskolaigazgató vagy a saját apja előtt kell lepleznie a lopás tényét. A pszichiátrián ápolt beteget, Maryt nem gyötörte a lelkiismeret-furdalás amiatt, hogy öngyilkosságot készül elkövetni, de bűntudatot érzett, mivel hazudnia kellett az orvosának. A lebukástól való félelemhez hasonlóan a megtévesztő által érzett bűntudat mértéke is változhat. Lehet nagyon enyhe, de lehet olyan erős, hogy a hazugság elbukik, mivel a bűntudat szivárgáshoz vezet, vagy a megtévesztés egyéb jeleit eredményezi.

Szélsőséges esetben a hazug által érzett bűntudat lehet olyan kínzó gyötrődés, amely a hazug legalapvetőbb önértékelési szempontjait is felborítja. Az ilyen intenzív bűntudattól való szabadulás reménye kiválthatja a beismerést, függetlenül a várható büntetés kockázatától. Sőt, bizonyos esetekben éppen a büntetés az, amire a beismerő vágyik, hogy a bűntudat okozta szenvedéstől végre megszabaduljon.

Amikor valakiben megszületik a döntés, hogy hazudni fog, sokszor nem méri fel pontosan, hogy a későbbiekben mennyire szenved majd a bűntudattól. A hazugok gyakran nem veszik számításba, hogy milyen hatással lesz rájuk, ha áldozatuk köszönetet mond nekik látszólagos segítőkészségükért, illetve hogy milyen érzésekkel kell szembenézniük, ha valaki mást vádolnak az ő bűneikért. Bár az ilyen esetek általában bűntudatot ébresztenek, egyesekre akár serkentőleg is hathatnak, ez ugyanis számukra a hazugság sava-borsa. Ezt az alábbiakban a *rászedés élvezetének* fogom nevezni.

Még egy ok, amiért a hazugok gyakran alábecsülik a rájuk váró bűntudat erejét: sokszor csak az idő múlásával derül ki, hogy egy-egy hazugság nem elég, hogy az eredeti hazugságot újra és újra meg kell ismételni, sokszor akár újabb részletekkel együtt, annak érdekében, hogy az eredeti megtévesztés fennmaradhasson.

A bűntudat közeli rokona a szégyen, a kettő között azonban van egy kulcsfontosságú eltérés. A bűntudathoz nincs szükség közönségre, senkinek sem kell tudnia róla, mivel a bűntudatos ember ön-

maga bírája. Más a helyzet a szégyennel. A szégyen kapcsán érzett megaláztatáshoz mások rosszallása vagy gúnyos megjegyzései szükségesek. Ha egy ballépésről senki sem tud, nem beszélhetünk szégyenről, miközben a bűntudat gyötörheti a csalót. Természetesen mindkét érzés egyszerre is jelen lehet. Egyebek mellett ezért nagyon fontos különbséget tenni a szégyen és a bűntudat között, mivel ezek az érzések az ellenkező irányba rángathatják a szenvedő alanyt: a bűntudattól való szabadulás vágya vezethet beismeréshez, azonban a szégyen és a megaláztatás kivédése arra késztetheti az illetőt, hogy letegyen erről a szándékáról.

Tegyük fel, hogy *A Winslow fiú*ban Ronnie ellopta a pénzt, s rendkívül erős bűntudatot érzett emiatt, ráadásul azért is lelkiismeret-furdalás gyötörte, mivel ballépését igyekezett elfedni mindenki előtt. Bár lehet, hogy Ronnie szeretné bevallani, amit tett, hogy megszabaduljon a lelkiismerete által okozott kínzó érzéstől, ha belegondol, az édesapja miként reagál majd erre, olyan szégyenérzet kerítheti hatalmába, hogy eláll a beismerés ötletétől. Annak érdekében, hogy a vallomást elősegítse, az apja bűnbocsánatot ajánlott, vagyis hogy Ronnie-nak nem lesz semmi baja, ha beismeri, amit tett. A büntetés csökkentésével Ronnie-nak csökkenhet a lebukástól való félelme, ahhoz azonban, hogy a fiú bevallja, amit elkövetett, az apának még a szégyenérzetet is mérsékelnie kell. Az apa ezt úgy próbálja elérni, hogy elmondja a fiának: megbocsát neki. Csakhogy még ez sem feltétlenül elég. Ha jobban igyekezett volna csökkenteni a szégyenérzetet, növelhette volna a beismerés esélyét. Például ha azt a húzást választja, amit a korábban említett, kihallgatást végző ügynök. Mondhatta volna ugyanis Ronnie-nak, hogy: „Megértem a lopást, lehet, hogy hasonló helyzetben, ha ugyanolyan kísértésbe estem volna, mint te, én is megteszem ugyanezt. Mindenki követ el hibákat az élete során, és tesz olyan dolgokat, amelyekről később megállapítja, hogy helytelenek voltak. Van olyan, hogy néha nem tehetünk róla, ha valamit elkövetünk." Persze egy becsületes brit édesapa nem mondhat ilyet őszintén, hazudni meg – a kihallgatást végző tiszttel ellentétben – végképp nem fog azért, hogy kicsikarjon egy beismerő vallomást.

Egyes emberek kifejezetten érzékenyek a megtévesztés kapcsán bennük feltámadt bűntudatra és szégyenérzetre. Közéjük főleg olyanok tartoznak, akik nagyon szigorú neveltetésben részesültek, akikbe belesulykolták, hogy a hazugság az egyik legszörnyűbb bűn. Mások neveltetésében a hazugságot talán nem ítélték el kerek perec, de általánosságban erős, mindent átható bűntudatot „programoztak" beléjük. Az ilyen lelkiismeretes emberek gyakran keresik a lehetőségét, hogy felerősítsék a bűntudatukat, és megszégyenülve álljanak mások előtt. Sajnos egyelőre kevés kutatás áll rendelkezésünkre az ilyen, bűntudatra hajlamos emberekről. Valamivel többet tudunk viszont az ellentéteikről.

Jack Anderson újságíró az úgynevezett Abscam-ügyben *(a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján az FBI által szervezett nagyszabású akció a korrupt állami hivatalnokok titkosrendőri módszerekkel történő leleplezésére* – A SZERK.*)* az FBI koronatanújának, Mel Weinbergnek a hitelességét megkérdőjelező cikkében egy olyan hazug emberről írt, aki viszont sem szégyent, sem bűntudatot nem érzett. Az újságíró Weinberg reakcióját jegyezte le, amelyet akkor mutatott, amikor felesége rájött, hogy férje az elmúlt tizennégy év során szeretőt tartott. „Amikor Mel hazaért, félresöpörte Marie követelőzését, aki magyarázatot szeretett volna kapni. »Hát, lebuktam – mondta a férfi. – Mindig mondtam neked, hogy én vagyok a világ legnagyobb hazudozója.« Ezután befészkelte magát kedvenc karosszékébe, vacsorát rendelt a kínai étteremből, majd megkérte a feleségét, hogy manikűrözze meg."

A bűntudat, vagy a tettei kapcsán jelentkező szégyenérzet teljes hiánya a pszichopata személyiség jele, ha ezek a tulajdonságok kihatnak az élet csaknem minden területére. (Nyilvánvalóan efféle diagnózist senki sem állíthat fel egy újságcikk alapján.) A szakértők véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy a bűntudat és a szégyen teljes hiányának oka a neveltetésben, vagy más, biológiai tényezőkben keresendő. Abban azonban egyetértenek, hogy egy pszichopata nem fog hazugság közben hibázni sem a lebukástól való félelem, sem a hazugság kapcsán érzett bűntudat miatt (hiszen ezek egyikét sem érzi).

A bűntudat akkor sem üti fel a fejét, ha a megtévesztő és az áldozat társadalmi értékrendje között jelentős eltérés tapasztalható. Az emberek kevésbé éreznek lelkiismeret-furdalást, ha olyasvalakinek hazudnak, aki a szemükben gonosztevő vagy bűnös. Ha egy nőcsábász házastársa hideg és elutasító az ágyban, az illető kevésbé érez bűntudatot, amikor a félrelépéséről kell hazudnia. Egy forradalmár vagy egy terrorista szintén ritkán aggódik, ha az állam ügynökeit kell megtévesztenie. Egy kém sem érez bűntudatot, ha félrevezeti áldozatát. Egy volt CIA-ügynök fogalmazta meg igen röviden: „Tekintsünk el a kémkedés romantikájától: egy kémnek az a dolga, hogy a belé vetett bizalmat kijátssza." Amikor biztonsági tiszteknek adtam tanácsot, akik egy magas rangú kormányzati tisztségviselőt fenyegető bérgyilkos leleplezésére készültek, nem számolhattam azzal, hogy a megtévesztő által érzett bűntudat árulkodó jeleket fog produkálni. Egy bérgyilkos tarthat tőle, hogy elkapják, ha nem elég képzett, de teljességgel valószínűtlen, hogy bűntudata legyen amiatt, amit tenni készül. A hivatásos bűnözőt nem gyötri a bűntudat egy kívülálló megtévesztése miatt. Ugyanilyen alapon egy kém vagy egy diplomata is lelkiismeret-furdalás nélkül téveszti meg a másik oldalon állókat. Az értékeket nem lehet megosztani: a hazug ebben az esetben jót cselekszik, hiszen a sajátjai érdekében hazudik.

Ez annyit tesz, hogy a fenti példában szereplő emberek *feljogosítva* érzik magukat a hazugságra – ugyanis mindegyikük egy-egy jól körülhatárolt társadalmi elvárásnak igyekszik megfelelni, ami legitimmé teszi az ellenfél megtévesztését. Csupán kevés bűntudat érezhető egy efféle „jogos" hazugság miatt, ha az áldozat az ellenfél táborának tagja, akinek társadalmi értékei jelentősen eltérnek a sajátjainktól. Az áldozatok megtévesztésére azonban akkor is nyerhetünk feljogosítást, ha nem ellenfeleinkről van szó, illetve ha olyanokról van szó, akiknek társadalmi normái hasonlatosak a sajátjainkhoz: az orvosok nem éreznek lelkiismeret-furdalást, ha úgy vélik, a páciens megtévesztése saját, jól felfogott érdekében történik. Ilyen például a placebo alkalmazása, amikor egy hatóanyag nélküli pirulát adnak a betegnek, gyógyszerként feltüntetve azt. Ez a megtévesztés csaknem egyidős az orvoslással: ha a beteg jobban

lesz, de legalábbis nem nyaggatja tovább az orvost egy olyan gyógyszerért, amely akár káros is lehet számára, a legtöbb szakember szerint a hazugság jogos. A hippokratészi eskü nem arra kötelez, hogy az orvos őszinte legyen a betegével, hanem azt kell tennie, amitől a beteg állapotának a javulását reméli.[9]

Hasonló a helyzet egy pap esetében, aki meggyóntat egy bűnözőt, majd amikor a rendőrség kérdőre vonja, hogy tud-e valamit az ügyben, letagadja, amit hallott. Nem érez bűntudatot a megtévesztés miatt: esküje kötelezi a titoktartásra. A pap nem profitál a hazugságból, sőt, jelen esetben éppen a bűnöző az, aki jól jár, hiszen kiléte titokban marad. Az én kísérleteimben részt vett ápolók sem éreztek bűntudatot a megtévesztés miatt, ugyanis az általam felsorolt példák igazolták, hogy egy ápolónak valóban lehet szüksége ilyen módszerekre: ha egy beteg szenvedésének enyhítése a cél.

A hazugok sokszor nem ismerik fel, illetve még maguknak sem ismerik be, hogy ők is profitálnak az „emberbarátinak" kikiáltott hazugságokból. Az egyik nagy biztosítótársaság alelnöke ezt úgy fogalmazta meg, hogy az igazság sokszor akár aljas is lehet, ha egy másik ember egója a tét. „Néha nehéz valakinek a szemébe mondani: nem, belőled sosem lesz cégvezető." Ennek elhallgatásával megkíméljük az illető érzelmeit, de az alelnök a saját érzelmeit is képes ily módon megóvni. Ellenkező esetben előfordulhatna, hogy az illető csalódottságát csak nagy nehézségek árán lehet kezelni, ha pedig még tiltakozna is a fent említett ítélet ellen, sőt az alelnököt tartaná felelősnek a róla kialakult negatív képért, az a végletekig fokozná a bonyodalmakat. A kegyes hazugsággal, az elhallgatással mindketten jól járnak. Persze lehet azt mondani, hogy a vezetői babérokra törő embert kár érte a hazugság miatt, mivel így megfosztották egy olyan információtól, amely kellemetlen ugyan, de talán arra

[9] Míg a páciensek 30-40 százaléka jobban lesz a placebótól, egyes egészségügyi szakemberek és filozófusok szerint a placebo használata kockára teszi az orvos-beteg kapcsolatban igényelt bizalmat, és későbbi, jóval veszélyesebb megtévesztéseknek nyithat utat. A témával bővebben Lindsey Gruson cikke foglalkozik a New York Times 1983. február 13-i számában.

sarkallta volna, hogy fokozza a teljesítményét, vagy más cégnél próbáljon boldogulni. Hasonlóképp kijelenthetjük, hogy a placebót felíró orvos, miközben betege érdekeit tartja szem előtt, maga is profitál a hazugságból. Nem kell tovább foglalkoznia ugyanis a páciens frusztrációjával vagy csalódottságával, hogy betegségére nincs gyógyszer. Ugyanígy nem kell tartania betege haragjától sem, ami akkor fordulhatna elő, ha a páciens megtudná, hogy orvosa – aki minden bizonnyal hipochondernek tartja – placebót írt fel számára. Akárcsak az előző esetben, itt is vitatható, hogy a hazugság csakugyan jót tesz a betegnek, és nem épp ellenkezőleg: kárt okoz neki.

Ettől függetlenül léteznek olyan – valóban emberbaráti – hazugságok, ahol a hazug nem jut semmilyen előnyhöz: elég csak a pap esetére gondolni, aki nem adja ki a bűnöző hollétét, vagy a mentősökre, akik nem árulták el a sérült, 11 éves fiúnak, hogy szülei meghaltak a légi szerencsétlenségben. Ha a hazug nem érzi úgy, hogy bármit is profitál a hazugságból, valószínűleg nem is érez majd lelkiismeret-furdalást a megtévesztés miatt.

Van azonban olyan eset is, amikor egy hazugság az önző érdek ellenére sem eredményez bűntudatot. Elég csak a pókerjátékosok blöffjeire gondolni, vagy éppen az alkudozásra egy közel-keleti piacon, a tőzsdén, vagy az ingatlanügynökkel, lakásvásárlás közben. Az üzleti életben tapasztalt hazugságokkal foglalkozó egyik cikkben olvastam: „Valószínűleg mind közül a legismertebb hazugság a következő mondat: és ez az utolsó ajánlatom. Az efféle nyelvezetet nemhogy elfogadják, hanem egyenesen elvárják az üzleti életben. Egy szakszervezeti bértárgyalásnál például senkitől sem várják, hogy a megbeszélés kezdetén kiterítse a kártyáit." Egy háztulajdonos, aki többet kér az ingatlanáért, mint amennyiért valójában el akarja adni, nem fog bűntudatot érezni, ha megkapja a kikiáltási árat. Hazugsága megalapozott volt. Mivel a tranzakció résztvevői számítanak a félrevezetésre és nem várják el az igazságot, az alkudozás vagy a póker esetében nem teljesülnek a hazugság általam meghatározott feltételei. Ezek a helyzetek önmagukban hordozzák az előzetes figyelmeztetést, hogy a részt vevő felek megpróbálják majd félrevezetni a másikat. Csak egy bolond fedné fel a lapjait egy

pókerjátszma közben, és csak egy hasonló bolond írja ki irányának a legalacsonyabb összeget, amelyet még hajlandó elfogadni a házáért cserébe.

A megtévesztés kapcsán érzett bűntudat a leggyakrabban akkor jelentkezik, ha nincs olyan tényező, amely legitimálná a hazugságot. Ez az érzés akkor a legerősebb, ha az áldozat bizalommal van a megtévesztő iránt, s nem számít félrevezetésre, mivel a kettejük viszonyában eddig az őszinteség dominált. Az efféle *opportunista* megtévesztések során a hazugság tartalmával kapcsolatban érzett lelkiismeret-furdalás tovább fokozódik, minél több kár éri az áldozatot, és minél több hasznot könyvelhet el a hazudozó. A megtévesztés miatt érzett bűntudat viszont még ekkor sem feltétlenül jelentkezik, hacsak a célpont és az áldozat értékrendje nem mutat szoros egyezést. Egy serdülő fiatal, aki marihuánát szív, és ezt titkolja a szülei előtt, nem érez majd bűntudatot az átverés miatt, ha úgy gondolja, hogy a szülei butaságot állítanak, amikor azt mondják, hogy a fű káros. Hasonló lehet az eredmény, ha tapasztalatai alapján tudja, hogy szülei rosszul ítélik meg a helyzetet, illetve ha álszentnek tartja őket, mivel alkoholt fogyasztanak, ugyanakkor megtiltják számára a könnyű drog használatát.

Bár a szóban forgó tini nem ért egyet a szüleivel a marihuánával kapcsolatos kérdésben – s valószínűleg még egy sor másikban sem –, ha még mindig kötődik anyjához és apjához, ráadásul szereti is őket, szégyenérzet öntheti el, ha hazugsága lelepleződik. A szégyenérzet kialakulásához arra van szükség, hogy legalább valamelyest tiszteljük azokat, akiknek a rosszallásától tartunk. Ha ez a tisztelet hiányzik, a rosszallás inkább haragot vagy megvetést fog előidézni, nem pedig szégyent.

A hazugok kevésbé érzik magukat bűnösnek, ha célpontjaik személytelenek vagy teljesen névtelenek. Egy vásárló, aki nem hívja fel a pénztáros figyelmét, hogy véletlenül nem ütött be egy drága árucikket a kosárból, kevésbé érez majd lelkiismeret-furdalást, ha nem ismeri személyesen a pénztárost. Ha azonban a pénztáros maga a tulajdonos, vagy a tulajdonos családtagja egy kis, családi vállalkozásban, a hazug vásárló bűnösebbnek érzi majd magát, mint ha

egy óriási szupermarketlánc egyik áruházában történne az eset. Ez utóbbi helyzetben ugyanis sokkal könnyebb abba a bűntudatot csökkentő gondolatba menekülni, hogy a célpontot nem éri valódi kár, esetleg észre sem fogják venni a hiányt, sőt, a célpont akár meg is érdemli a félrevezetést, talán valójában még vágyik is rá, hogy megtévesszék.

Gyakran ellentétes viszony áll fenn a megtévesztés kapcsán érzett bűntudat és a lebukástól való félelem között. Ha valami csökkenti a bűntudatot, növeli a lebukástól érzett rettegést. Ha a hazugságra valami feljogosít, jóval kisebb a megtévesztés miatt érzett bűntudat, azonban a feljogosító tényező jellemzően növeli a tétet is, ezért a lebukástól való félelemérzet is fokozódik. Az ápolótanoncok esetében például a hallgatók fel voltak jogosítva a hazugságra, mivel azonban a leplezési képességükön a karrierjük múlott, kellően féltek tőle, hogy elbuknak a kísérleten. Alacsony volt a hazugság miatt érzett bűntudatuk, ám magas volt a lebukástól való félelmük. Ha egy munkaadó hazudik a beosztottjának, akiről gyanítja, hogy rendszeresen megdézsmálja a vállalat pénzét, ő pedig azért akarja leplezni a gyanakvását, hogy majdan tetten érhesse a feltételezett sikkasztót: ebből kifolyólag nem fog bűntudatot érezni a megtévesztés miatt, viszont tart majd a lelepleződéstől.

Azok a tényezők, amelyek fokozzák a bűntudatot, egyben csökkenthetik a lebukástól való félelmet. Egy hazug számára nehézséget jelenthet egy vele bizalmi viszonyban álló áldozat megtévesztése, azonban várhatóan kevésbé tart majd a lelepleződéstől, ha olyasvalakit kell átejtenie, aki nem számít rá, hogy megvezetik. Természetesen lehetséges, hogy valaki egyszerre érez erős bűntudatot a hazugság miatt, s közben retteg is a lebukástól, vagy épp fordítva: ha egyik érzelem sem keríti hatalmába. Ez alapvetően a körülményeken múlik: a helyzeten, a hazug, illetve az őt leleplezni kívánó ember személyén.

Akad olyan is, aki szinte dagonyázik a bűntudatban. Az ilyen embereket sokszor éppen az sarkallja hazugságra, hogy így végre érezhetnek egy kis bűntudatot a tettükért. A legtöbb ember azonban annyira megterhelőnek és elviselhetetlennek érzi a lelkiisme-

ret-furdalást, hogy minden eszközt megragad a mérséklésére. Számos módszer kínálkozik rá, hogy valaki igazolja a saját hazugságát. Van, aki úgy tekinti hazugságot, mint a visszavágás eszközét egy őt ért igazságtalanságért. Ha az áldozat egy általunk gonosznak vagy rossz embernek tartott személy, gondolhatjuk azt is, hogy egy ilyen ember nem érdemli meg az őszinteségünket. „A főnök nagyon harapós kedvében volt, egyáltalán nem értékelte a munkámat, ezért elhoztam ezt-azt az irodából" – mondhatjuk hasonló helyzetben. Az áldozatok sokszor olyan hiszékenynek bizonyulnak, hogy a hazug meggyőzi saját magát: a célpontok hibája az egész, nem pedig a sajátja. Egy balek szinte könyörög, hogy valaki verje át.

Már korábban említettem két tényezőt, amelyek igazolhatják a hazugság létjogosultságát, ezáltal csökkentve a megtévesztéssel kapcsolatos bűntudatot. Az egyik a nemes cél, vagy éppen munkaköri kötelesség: gondoljunk csak Nixonra, aki nem tekintette igaztalanságait hazugságnak, mivel számára szükségesnek bizonyultak ahhoz, hogy elnyerje és megtartsa elnöki posztját. A másik igazoló tényező a célpont védelme. Néha a hazug akár odáig is elmegy, hogy azt állítja: minden a célpont beleegyezésével történt. Ha az áldozat együttműködő volt a megtévesztés során, tisztában volt az igazsággal, miközben úgy tett, mintha nem tudna róla, nos, egy ilyen esetben csakugyan nem lehet hazugságról beszélni, és a megtévesztő megszabadul a felelősség nyomásától. Egy igazi, készséges célpont segít a megtévesztés fenntartásában, miközben figyelmen kívül hagyja a hazugsághoz kapcsolódó árulkodó jeleket, amelyek megjelennek a hazug viselkedésében. Egy vonakodó áldozat természetesen leleplezi a megtévesztést, ha gyanút fog.

A készséges áldozat érdekes példáját mutatta be Robert Leuci, a rendőrből lett informátor nemrégiben megjelent beszámolója, akinek történetét a második fejezet vége felé már felidéztem. Leucinak Robert Daley könyve, *A város hercege*, illetve a belőle készült film állított emléket. A két mű a hírek szerint megtörtént eseményeket mutatott be, amelyek azt ábrázolták, hogy Leuci hogyan segítette a szövetségi ügyészek munkáját, fontos bizonyítékokhoz juttatva őket a rendőrök és ügyvédek közt terjedő korrupcióról. Amikor

Leuci az ügyészség szolgálatába állt, megkérdezték tőle, hogy milyen bűncselekményeket követett el. Csupán három esetet ismert be, noha az általa lebuktatott bűnösök szerint jóval többször járt a törvény árnyékos oldalán. Az érintettek azzal érveltek, hogy mivel Leuci hazudott saját bűnösségéről, a rájuk vonatkozó vallomása sem tekinthető hitelt érdemlőnek. Ezekre a gyanúsítgatásokra azonban sosem derült fény, mivel nem volt rájuk megfelelő bizonyíték. Leuci vallomásai alapján viszont jó néhány embert ítéltek el.

Alan Dershowitz, a Leuci tanúvallomása alapján perbe fogott egyik vádlott védőügyvédje a következőképpen írt le egy párbeszédet az után a tárgyalás után, amelyen Leuci bevallotta: valóban jóval több bűncselekményt követett el.

„Én (Dershowitz) mondtam neki (Leucinak), hogy nehezemre esett elhinni, miszerint Shaw (a szövetségi ügyész) nem tudott a többi bűnesetről a Rosner-per (Dershowitz védence) előtt." „Meggyőződésem, hogy valahol legbelül tisztában volt vele, hogy több bűncselekményt követtem el – válaszolta Leuci. – Mike (Shaw) nem bolond." „Akkor hogy ülhetett ott, és hogy volt képes végig hallgatni, miközben a pódiumon állva hazudoztál?" – kérdeztem vissza. „Valószínűleg csak tudat alatt sejtette, hogy hazudok – folytatta Leuci. – Biztos gyanította, és valószínűleg hitt is benne, azonban megmondtam neki, hogy ne gyakoroljon rám nyomást, és nem is tette. Azt mondtam: »három eset« – Leuci felemelte három ujját, és szélesen mosolygott –, és ezt el kellett fogadnia. Az ügyészek nap mint nap hamis tanúvallomásra sarkallnak embereket – Shaw-nak ezt el kellett fogadnia. Ezzel te is tisztában vagy, Alan."

Dershowitz csak később tudta meg, hogy Leuci hazugságának beismerése maga is hazugság volt. Egy rendőrségi tisztviselő, aki jelen volt, amikor Leuci először találkozott a szövetségi ügyészekkel, elárulta Dershowitznak, hogy Leuci már a kezdetektől fogva többet ismert be annál a három bűncselekménynél, amelyet végül nyilvánosságra hoztak. A szövetségi ügyészek segítették Leucit, hogy elfedje bűnlajstromának teljes történetét, annak érdekében, hogy megőrizzék a tanú hitelességét. Amíg ugyanis a bíróság kész hitelt adni egy olyan rendőrtiszt szavának, aki kényszerűségből elköve-

tett három bűncselekményt, korántsem biztos, hogy hasonlóan viselkedett volna olyasvalakivel szemben, aki egy sor egyéb bűntettet is végrehajtott. A perek után, amikor széles körben ismertté vált a tény, hogy Leuci számos más bűncselekményt is elkövetett, a férfi azt hazudta Dershowitznak, hogy az ügyészek maguk is csupán készséges áldozatok voltak – nem vallotta be, hogy kifejezetten segítettek neki elfedni a bűnlajstromát, vagyis ígéretük szerint védték a férfit, amíg cserébe ő is betartja a megállapodás rá eső részét. Mivel azonban Leuci nem bízhatott senkiben, állítólag megőrizte az ügyészeknek tett vallomását tartalmazó hangfelvételt, ezáltal biztosítva, hogy az ügyészek se vallhassák magukat ártatlannak. Mivel Leuci bármikor nyilvánosságra hozhatta volna, hogy a szövetségiek aktív részesei voltak a bíróság megtévesztésének, az informátor nyugodt lehetett afelől, hogy az ügyészek lojálisak maradnak hozzá, és megvédik bármilyen bűnügyi üldöztetéstől.

Függetlenül attól, hogy mi az igazság Leucival kapcsolatban, az Alan Dershowitzcal folytatott beszélgetése kiváló példa arra, hogy egy készséges áldozat – aki maga is profitál a hazugságból – hogyan segítheti elő, hogy a hazug sikeresen véghezvigye a megtévesztést. Az emberek sokkal kisebb horderejű esetekben is készséges partnerek lehetnek a saját megtévesztésükben. Ha udvariasságról van szó, a megtévesztés áldozata igen gyakran segédkezik a folyamatban. A házigazda általában elfogadja vendégei ürügyét a korai távozásra anélkül, hogy alaposabban a szavak mögé tekintene. Itt ugyanis a lényeg a gorombaság, a faragatlanság hiánya: egy olyan indokot szolgáltatunk, amellyel megóvhatjuk a házigazda érzéseit. Mivel a célpont ebben az esetben nemcsak együttműködő, de bizonyos mértékben még fel is hatalmazott bennünket a megtévesztésére, az udvariasság oltárán elkövetett apró füllentések szintén nem esnek a hazugság általam meghatározott keretein belülre.

Hasonló a helyzet olykor a szerelemben, amely szintén lehet a jóindulatú megtévesztés példája, ahol a célpont együttműködik, és hagyja magát megtéveszteni: mindkét fél segédkezik a másik hazugságainak fenntartásában. Shakespeare ezt a következőképpen fogalmazta meg 138. szonettjében (Szabó *Lőrinc fordítása):*

Ha esküszik a nő, hogy hű s igaz,
Hiszek neki, bár tudom, hazudik:
Tartson gyereknek, ki nem sejti az
Élet s a világ finom cseleit.
Ifjúnak vél – vélem hiún – noha
Tudja, hogy delem mögöttem maradt,
S hiszem, bambán, hogy szent álnok szava:
Így öljük duplán az egy igazat.
Mért nem vallja be, hogy csak ámít engem?
S mért nem mondom én, hogy öreg vagyok?
Ó, áltatni legjobb a szerelemben,
S a vén kedvesnek fáj, hogy éve sok.
Ezért hazudik nekem, s én neki,
Vétkünk a hazugságot élvezi.

Természetesen a romantikus viszonyokban tapasztalható megtévesztések korántsem mindig ilyen jóindulatúak, s az áldozatok sem mindig ilyen segítőkészek. A hazugoktól pedig hiba lenne megkérdezni őszinte véleményüket, hogy célpontjuk készséges volt-e vagy sem, ők ugyanis elfogultan azt fogják állítani, hogy az áldozat segítőkész volt, ezzel ugyanis saját bűntudatukat enyhíthetik. Elég, ha arra rá tudják venni a célpontjukat, hogy beismerje gyanakvását, máris – legalábbis részben – megszabadultak a felelősségtől.

Egy ellenkező célpont is készségessé válhat egy idő után, hogy elkerülje a megtévesztés leleplezésével járó érzelmi megrázkódtatást vagy az egyéb jellegű költségeket. Képzeljünk el egy kormányhivatalnokot, aki gyanítani kezdi, hogy szeretője, akinek bizalmas információkat mondott el, valójában kém. Hasonló helyzetben van egy személyzetis, aki készséges célpontjává válhat egy hamis szakmai önéletrajzot benyújtó pályázónak. Ha az illetőt felveszik, a személyzetis a későbbiekben segítheti a megtévesztést, ahelyett, hogy elismerné saját, hibás ítélőképességét. Roberta Wholstetter politológus számos esetet leírt, amikor különböző országok vezetői segítőkész áldozataivá váltak ellenfeleiknek – Chamberlain viselkedése nem kirívó ebből a szempontból. „Az összes ilyen esetben, amikor

hosszú időn át fennálló tévedésről van szó, az egyre gyűlő és sokszor már-már perdöntő bizonyítékokkal szemben nagyon fontos szerepet kap a potenciális ellenfél jó szándékába vetett hit és a megnyugtató feltételezések, amelyek szerint ellenfelünkkel közös érdekeink felette állnak az esetleges rossz szándéknak. ... Egy ellenfélnek gyakran csak egy kicsit kell rásegítenie az áldozat segítőkészségére, s utóbbi már magától fog magyarázatot találni valami olyasmire, amit más körülmények között maga is aljas húzásként értékelne."

Összefoglalva, a megtévesztés miatt érzett bűntudat akkor a legerősebb:

- ha a célpont nem segíti a hazugot,
- ha a megtévesztés teljesen önző okból történik, és a célpont semmilyen módon nem profitál a félrevezetésből, vagy éppen annyit, vagy akár többet veszít, mint amennyit a hazug nyer,
- ha nincs felhatalmazásunk a hazugságra, és olyan helyzetben vagyunk, amely a kölcsönös bizalomra és az őszinteségre épül,
- ha a hazug nem gyakorolta a megtévesztés lépéseit hosszabb időn át,
- ha a hazug és áldozata azonos társadalmi értékek mentén cselekszik,
- ha a hazug személyesen ismeri a célpontot,
- ha a célpontot nem lehet rosszindulatúsággal vagy hiszékenységgel vádolni,
- ha a hazug cselekedeteinek eredményeként elnyeri a célpont bizalmát.

A rászedés élvezete

Eddig csupán olyan negatív érzésekről beszéltünk, amelyek a hazugság kapcsán ébredhetnek a megtévesztőben: fél, hogy lebukik, vagy bűntudata van, amiért félrevezette a célpontot. A hazugság azonban pozitív érzéseket is eredményezhet. Ez olyankor fordulhat elő, ha a hazugságra úgy tekintünk, mint komoly teljesítményre,

ami jó érzésekkel tölt el. A hazug izgatottá válhat, vagy azért, mert kihívásként tekint a hazugságra, vagy a hazugság pillanatában, amikor még nem biztos a siker. A sikeres hazugság után pedig lehetséges, hogy megkönnyebbülést érez, büszke a teljesítményére, esetleg önelégült megvetést érez a célpont iránt. A rászedés élvezete mindezekre az érzésekre vonatkozik, amelyek, ha nem leplezik őket, leleplezhetik a megtévesztést.

Ennek egy ártatlan példája, amikor csínytevésként mások előtt félrevezetjük hiszékeny barátunkat. A megtévesztőnek ebben az esetben lepleznie kell barátja hiszékenysége felett érzett örömét, még akkor is, ha teljesítménye másokat szórakoztat, mivel ők értékelik, hogy a hiszékeny barátot milyen agyafúrt módon sikerült átejteni.

A sikeres megtévesztést kísérő örömérzet erőssége is változhat. Lehet, hogy egyáltalán nem jelentkezik, vagy jelentéktelen mértékű a lebukástól való félelemhez mérve, de lehet éppenséggel olyan erős is, hogy a viselkedésbeli változások szivárgást eredményeznek. Akár az is előfordulhat, hogy valaki bevallja a hazugságot, mert nem bírja ki, hogy ne ossza meg másokkal is afelett érzett örömét, hogy sikerült valakit megvezetnie. A bűnözők sokszor mesélnek bűntetteikről a barátaiknak, de akár idegeneknek, sőt még a rendőröknek is, annak érdekében, hogy elismerésben legyen részük, amiért sikerült végrehajtaniuk egy körmönfont szélhámosságot.

A hegymászáshoz vagy a sakkhoz hasonlóan a hazugságot gyakran csak akkor élvezzük, ha ott az esetleges veszteség rizikója is. Amikor az ötvenes évek elején a Chicagói Egyetem hallgatója voltam, nagy divat volt könyveket lopni az egyetemi könyvesboltból. Ez szinte egyfajta beavatási rituálénak számított a gólyák számára: általában csak néhány könyvet kellett elcsenni, de a teljesítményt komolyan elismerték és széles körben hirdették. A megtévesztéssel kapcsolatban érzett bűntudatunk igen alacsony volt. A diákok kultúrkörében úgy tartották, hogy egy egyetemi könyvesboltnak a diákok érdekeit kellene szolgálnia, s mivel ők mégis a profitért dolgoztak, megérdemelték, hogy efféle visszaélések célpontjaivá váljanak. Jól érzékelteti a hozzáállás morális hátterét, hogy a környékbeli,

magánkézben lévő könyvesboltokból szinte sosem tűnt el semmi. A lebukástól való félelem is alacsony volt, mivel az egyetemi könyvesboltban semmiféle biztonsági intézkedést nem vezettek be. Ott töltött éveim alatt csupán egyetlen embert kaptak el, őt is a sikeres akció felett érzett büszkesége árulta el. Bernard nem találta megfelelő kihívásnak az egyszerű lopást. Növelni akarta a kockázatot, hogy büszkélkedhessen a tetteivel, hogy kimutassa a könyvesbolt iránt érzett megvetését, s hogy elnyerje diáktársai hőn áhított megbecsülését. Kizárólag nagyméretű művészeti lexikonokat lopott, amelyeket igen nehéz volt elrejteni. Egy idő után már ez sem volt neki elég, így hát emelte a tétet: három-négy lexikont lopott el egyszerre. Ám még ez is túl könnyűnek bizonyult. Elkezdte bosszantani a könyvesbolti eladókat. Ott sertepertélt a pénztárgép körül, hóna alatt a trófeáival, amelyeket immár meg sem kísérelt elrejteni. Odáig merészkedett, hogy elérje az eladóknál: faggatni kezdjék, mit is keres ott. A sikeres megtévesztés kapcsán érzett büszkesége és öröme arra sarkallta, hogy egyre jobban és jobban kísértse a sorsot. Végül elkapták, s közel ötszáz lopott könyvet találtak a kollégiumi szobájában. Bernard ettől függetlenül később sikeres milliomos lett, teljes egészében tiszteletre méltó, legális munkájának köszönhetően.

A sikeres megtévesztés során érzett örömöt más módokon is lehet azonban fokozni. Ha a célpontról az a hír járja, hogy nehéz átejteni, ez erősítheti a kihívást, s hozzájárulhat a hazugság élvezeti értékének növekedéséhez. Ugyanilyen hatást vált ki, ha olyanok is jelen vannak a hazugság pillanatában, akik tisztában vannak vele, hogy miről van szó. A közönségnek egyébként nem kell feltétlenül jelen lennie, ha értékelik a hazug teljesítményét, de ha jelen vannak, a hazug a lehető legmélyebben átélheti a sikeres megtévesztéssel járó örömérzetet, és ilyenkor a legnehezebb számára ennek jeleit elfedni. Ha egy kisgyerek hazudik egy másiknak, miközben a többiek figyelik, a hazug számára olyannyira szórakoztató lehet figyelni, mennyire élvezik a barátai a helyzetet, hogy öröme átszakíthatja a megtévesztés maszkját, és akár egyből fény derülhet az egész átverésre. Egy sikeres pókerjátékos igyekszik kontrollálni

az örömérzetét, s elfedni az esetleges árulkodó jeleket. Ha például igen erős lapokat kap a parti elején, cselekedeteivel úgy kell megvezetnie a játékostársait, hogy azok azt gondolják, nincsenek túl jó lapjai, így nem dobják el egyből a kártyáikat, sőt, még akár a tétet is emelhetik. Még abban az esetben is vissza kell fognia magát, ha az asztal mellett álló kibicek tisztában vannak vele, miben sántikál. Ennek az egyik legegyszerűbb módja, ha kerüli a szemkontaktust a kibicekkel.

Vannak emberek, akik sokkal inkább hajlamosak a megtévesztés felett érzett örömüket megélni, mint mások. Igaz, a kutatók egyelőre még nem tanulmányozták ezt a személyiségtípust, sőt, még az sem biztos, hogy egyáltalán létező kategória. Az azonban bizonyos, hogy egyes emberek többet dicsekszenek, mint mások, s az ilyen személyiségek valószínűleg fogékonyabbak a sikeres hazugságok kapcsán érzett örömre és büszkeségre is.

A hazugság folyamán ezt az örömet, a hazugság miatti bűntudatot és a lebukástól való félelmet a hazug egyszerre, vagy egymás után is megélheti. Térjünk vissza megint a pókerre: egy blöff során a játékos kezében gyenge lapok vannak, azonban szeretné elérni, hogy a többiek dobjanak. Ha a kasszába már sok pénz került, jelentős lehet a lebukástól való félelem. Ahogy a blöffölő sorra nézi, amint a többiek eldobják a lapjaikat, egyre inkább érezni fogja a sikeres megtévesztés kapcsán jelentkező örömet. Mivel ebben a játékban a félrevezetés engedélyezett, nem érez majd bűntudatot a megtévesztés miatt, hacsak nem csalt a játék során.

Más a helyzet egy sikkasztó esetében, aki mindhárom érzelemmel találkozik: büszkeséget érez, hogy túljárt kollégái és főnöke eszén, retteg a lebukástól, főleg ha a gyanakvás már ott van a levegőben, emellett bűntudatot is érez, amiért megszegte a törvényt, illetve visszaélt a cég belé vetett bizalmával.

Összefoglalva: a megtévesztés kapcsán érzett öröm vagy büszkeség – a „rászedés élvezete" – akkor a legnagyobb:

- ha a célpont átejtése kihívást jelent, mivel az a hír járja, hogy nehéz túljárni az eszén,

- ha a hazugság maga egy kihívás, akár az elkendőzni kívánt dolog természete miatt, akár mert olyan a hazugság, amelyet alaposan fel kell építeni, ki kell találni,
- ha mások is figyelnek, vagy tudnak a hazugságról, emellett értékelik a hazug teljesítményét.

A bűntudat, a félelem és az örömérzet is megjelenik az arckifejezésekben, a hangban vagy a test mozdulataiban, akkor is, ha a hazug megpróbálja elkendőzni őket. Még ha nincs is nonverbális szivárgás, az ennek elkerülése érdekében tett erőfeszítés jelét adhatja a megtévesztésnek. A következő két fejezetben bővebben is kifejtem, hogyan lehet a megtévesztés jeleit észrevenni a szavakban, a hangban, a testen, vagy az arcon.

NÉGY

A megtévesztés észlelése a szavakban, a hangban vagy a testen

„És mégis honnan tudnád, ha hazudtam volna?"
„A hazugságok, kedves fiam, azonnal kiderülnek, mivel két fajtájuk van. Egyes hazugságoknak rövid a lábuk, másoknak hosszú az orruk. A te hazugságod történetesen azok közül való, amelyeknek hosszú az orra." – Pinocchio, 1892

Az emberek jóval kevesebbszer hazudnának, ha úgy gondolnák, hogy a hazugságnak vannak általános érvényű, egyértelmű jelei, csakhogy sajnos nincsenek. *Nincsen olyan jel, amely magára a megtévesztésre utal* – sem egy gesztus, sem egy arckifejezés vagy izomrángás, nincs olyan, ami önmagában azt jelenti, hogy valaki hazudik. Csupán annak vannak látható jelei, ha valaki felkészületlen, illetve az olyan érzelmeknek, amelyek nem illenek az adott szavakhoz, mondatokhoz. Ezek eredményezik a szivárgást, illetve a megtévesztésre utaló jeleket. Ha le akarjuk leplezni a hazugságot, meg kell tanulnunk, hogy az érzelmek hogyan jelennek meg a beszédünkben, a hangunkban, a testünkön és az arcunkon, illetve hogy milyen jelei maradnak hátra az érzelmeknek, még akkor is, ha a hazug minden erejével elfedni igyekszik ezeket az érzelmeket. Tudnunk kell azt is, hogy miből lehet észrevenni a hamisan megjelenített érzelmeket. Ahhoz, hogy észrevegyük a megtévesztést, tisztában kell lennünk azzal, hogy ezek a viselkedési minták miként árulják el, ha a hazug ember beszéd közben találja ki, amit éppen mond.

A hazugságokat leleplezni nem egyszerű. Az egyik fő problémát az információk valóságos *zuhataga* okozza. Túl sok mindenre kell egyszerre odafigyelni. Túl sok az információforrás – szavak, apró szünetek, hangszín, hangmagasság, arckifejezések, fejmozdulatok,

gesztikuláció, testtartás, légzés, kipirulás, sápadás, izzadás és így tovább. Ezek a források mind-mind információt közvetítenek, akár egyszerre, akár egymással átfedésben, szinte versengve a hazugságot leleplezni igyekvő ember figyelméért. Szerencsére nem szükséges, hogy közülük minden egyes tényezőt aprólékosan szemügyre vegyünk. Ráadásul egy beszélgetés során nem minden információforrás tekinthető megbízhatónak. Egyesek sokkal többet szivárogtatnak, mint mások. Különös módon a legtöbb ember a két legkevésbé megbízható forrásnak – a szavaknak és az arckifejezéseknek – szenteli a legtöbb figyelmet, ezért könnyű őket félrevezetni.

A hazugok jellemzően nem figyelik, irányítják és álcázzák viselkedésük minden egyes rétegét. Erre valószínűleg nem is lennének képesek, még akkor sem, ha szeretnék. Valószínűtlen, hogy bárki képes lenne kontrollálni a feje búbjától a lábujja hegyéig az összes olyan tényezőt, amely elárulhatná. A hazugok ehelyett arra koncentrálnak, hogy azokon a területeken adjanak le hamis jelzéseket, amelyekre szerintük a többi ember leginkább koncentrálni fog. A hazugok jellemzően alaposan megválogatják a szavaikat. Gyermekkortól a felnőttkorig mindannyian megtanuljuk, hogy a többi ember nagyon figyel arra, ami elhangzik. A szavaknak mindig is sok figyelmet szenteltünk, nyilvánvalóan azért, mert ez a kommunikáció egyik leggazdagabb, legváltozatosabb formája. Számos üzenetet jóval gyorsabban át tudunk adni szavak segítségével, mint ha csak az arcunkat, a hangunkat vagy a testünket használhatnánk. A hazugok erősen cenzúrázzák, hogy mit mondanak, kiszűrve ezáltal azokat az üzeneteket, amelyeket nem akarnak kiadni, nemcsak azért, mert tisztában vannak vele, hogy a legtöbben erre az információforrásra figyelnek a leginkább, hanem azért is, mert tudják, hogy szavaik tartalmáért inkább felelősségre vonhatják őket, mint hangszínükért, arckifejezéseikért vagy éppen mozdulataikért.

Egy haragos arckifejezést vagy egy durva hangnemet bármikor le lehet tagadni. Ilyenkor a vádlót könnyen védekezésre lehet kényszeríteni, ha azt mondjuk neki: „Ezt csak így akartad hallani, a haragnak nyoma sem volt a hangomban." Jóval nehezebb letagadni, ha egy kifejezetten ellenséges szó hagyta el az ajkunkat. Ha

egyszer kimondtuk, nem lehet visszaszívni, ott marad kimondva, mindenki által hallhatóan, s bármikor a fejünkre olvasható.

Van egy másik oka is, amiért a szavakra különösen odafigyelünk, amiért gyakran itt kezdődik az álcázás: a kimondott szavakat jóval egyszerűbb meghamisítani. Pontosan le lehet írni, hogy mit akarunk mondani bizonyos helyzetekben, majd ezt megfelelően megfogalmazhatjuk, még mielőtt meg kellene szólalnunk. Csak egy magasan képzett színész lenne képes ilyen precízen megtervezni minden arckifejezését, gesztusát vagy a hangjában észlelhető változást. A szavakat könnyedén újra és újra el lehet próbálni. A beszélő folyamatos visszajelzést kap, hallja, amit mond, így képes finoman korrigálni az üzenetét. Az arcról, testmozgásból, hangszínből származó visszajelzés jóval pontatlanabb.

A szavak után az arcot részesítjük a legtöbb figyelemben. Folyamatosan kapjuk a visszajelzéseket az arckifejezésünkkel kapcsolatban: „Töröld le azt a mosolyt a képedről!", „Mosolyogj, amikor ezt mondod!", „Ne nézz rám ilyen pimaszul!" Az arc egyrészt azért ilyen fontos, mivel ez egyéniségünk elsődleges jele és szimbóluma, ez az elsődleges módja, ahogy megkülönböztetjük az egyik embert a másiktól. Az arcok ikonok, amelyeket megörökítenek a falra akasztott portrék, az íróasztalra állított fényképek és a tárcákban magunkkal vitt igazolványképek. Egy tudományos kutatás azt találta, hogy agyunk egy része kifejezetten az arcok felismerésére specializálódott.

Emellett számos más oka van, amiért az emberek kiemelt figyelmet fordítanak az arcokra. Az arc az érzelmek kifejeződésének első számú színtere. A hallható hangokkal együtt elárulhatja, hogy a beszélő miként érez arról, amiről éppen szó van – jóllehet ez nem mindig pontos, mivel az arc képes hazudni az érzelmekről. Ha túl nagy a zaj és a hangok nem jutnak el hozzánk, a beszélő ajkait figyelve képesek lehetünk megállapítani, hogy éppen milyen szavakat mond. Emellett az arcról olyan fontos jelzéseket is leolvasunk, amelyek lehetővé teszik, hogy egy párbeszéd zökkenőmentesen folytatódjék. Aki éppen beszél, szereti tudni, hogy hallgatósága figyel-e rá. Ha az arcára néznek, ez jelzi, hogy figyelnek rá, bár ez

megint csak nem a legmegbízhatóbb jelzés. Az udvarias, ám unatkozó hallgatóság képes a beszélő arcára meredni, miközben gondolatban egészen máshol jár. Ilyenkor még bátoríthatják is a beszélőt apró bólintásokkal és hümmögésekkel, azonban ezeket sem túl nehéz meghamisítani.[10]

A szavakra és az arcra irányuló figyelemhez képest szinte alig figyelünk a test többi részére és a hangra. Sokat nem vesztünk ezáltal, mivel a test jellemzően kevesebb információt közvetít, mint az arc, a hang pedig jóval kevesebbet, mint a szavak. A kézmozdulatok, a gesztikuláció számos jelet képes továbbítani – jó példa erre a jelbeszéd –, ezek azonban nem jellemzőek az észak-amerikai és európai kultúrákra, hacsak a beszéd nem tiltott valamiért.[11] Hangunk, akárcsak az arcunk, elárulhatja, ha felfokozott érzelmi állapotban vagyunk, egyelőre azonban nem ismert, hogy a hangunkból is leszűrhető-e annyi pontos információ az érzelmek minőségére vonatkozóan, mint az arcunkról.

A hazugok jellemzően igyekeznek megválogatni a szavaikat, és ügyelnek az arcmimikájukra – tudva, hogy a külső szemlélők figyelme is ide összpontosul –, ugyanakkor kevésbé figyelnek a testtartásukra és a hangjukra. Az előző kettővel ugyanis jóval nagyobb sikereket érhetnek el. A hamisítás sokkal egyszerűbb a szavakat illetően, mint ha ugyanezt arckifejezésekkel tenné valaki, mivel – ahogy korábban már említettem – a szavakat előre el lehet próbálni, méghozzá pontosabban, mint az esetleges arcmimikát. A leplezés is jóval egyszerűbb. Az emberek inkább képesek cenzúrázni a saját szavaikat, kiszűrve bármit, ami elárulhatná őket. Hamarabb felfogjuk, mit mond a másik, ám lényegesen nehezebb megfejteni, mit mutat az arca.

[10] A legtöbb ember, amikor beszél, szinte függővé válik a hallgatóság visszajelzéseitől, ha pedig ezek megszűnnek, szinte azonnal jön a kérdés: „Figyelsz rám?" Ugyanakkor vannak „zárt rendszerként" működő emberek is, akiknek teljesen mindegy, hogy hallgatóságuktól kapnak-e bármiféle visszajelzést, vagy sem.

[11] A fűrészmalmok dolgozóinál – ahol a nagy zaj miatt képtelenség szavakkal kommunikálni – nagyon fejlett, kézjeleken alapuló kommunikációs forma alakult ki. A pilóták és a repülőterek személyzete szintén használ összetett kézjeleket, hasonló okokból.

Csakis akkor kaphatnánk a beszédhez hasonló azonnali visszajelzést, ha mindig lenne előttünk egy tükör, amelyben láthatjuk az összes arckifejezésünket. Bár vannak olyan érzetek, amelyek képesek információt szolgáltatni arról, hogy mikor, melyik izmok feszülnek és mozdulnak meg, kutatásaim szerint a legtöbb ember nem igazán tud mit kezdeni az ilyen típusú információval. Többségük nincs tisztában az arcon kifejeződő érzelmekkel egészen addig, amíg azok szélsőséges formában meg nem jelennek.[12]

Van még egy, az eddigieknél jóval fontosabb oka, hogy miért látható sokkal több megtévesztésre utaló jel az arcunkon, mint amennyit a szavakból képesek lennénk kiszűrni. Arcunk közvetlen összeköttetésben áll agyunk érzelmekért felelős területeivel, szavaink pedig nem. Amikor egy érzelem megjelenik, az arcizmok önkéntelenül is működésbe lépnek. Kizárólag akaratlagos módon vagy megszokásból képesek emberek manipulálni ezeket az arckifejezéseket annak érdekében, hogy elfedjék az érzelmeiket, ráadásul ezt is csak bizonyos mértékig tudják megtenni. A kezdeti arckifejezés, amelynek kialakulása megkezdődik az érzelem megjelenésével együtt, nem akaratlagosan történik, kivéve, ha hamis érzelmekről van szó. Az arckifejezések kettős rendszerben – akaratlagos és önkéntelen – működnek, hazudnak és igazat mondanak, gyakran a kettőt egyidejűleg. Arckifejezéseink ezért ennyire összetettek, zavarba ejtőek és lenyűgözőek. A következő fejezetben bővebben kifejtem az akaratlagos és önkéntelen arckifejezések közötti különbségtétel idegrendszeri hátterét.

A gyanakvó embereknek jóval több figyelmet kellene fordítaniuk a hangokra és a testtartásra, mint amennyit törődnek vele. A hang, az archoz hasonlóan, az érzelmekért felelős agyterületekkel

[12] A neurológusok egyelőre nem tudják pontosan, hogy milyen agyi mechanizmusok szolgáltatnak információt saját arckifejezésünk változásairól, illetve azt sem, hogy az apró izommozgásokat vagy a bőr apró változásait érzékeljük-e. A pszichológusok véleménye megoszlik abban a kérdésben, hogy mennyire érzékeljük saját arckifejezésünk változásait. Tanulmányaim azt támasztják alá, hogy szinte egyáltalán nem vagyunk tisztában saját arckifejezésünk változásaival, s legtöbbször nem is tulajdonítunk nagy jelentőséget az arcunkon megmutatkozó érzeteknek.

áll összeköttetésben. Rendkívül nehéz a hangunk különböző érzelmek hatására történő megváltozását elfedni. Ráadásul a hangunkkal kapcsolatos visszajelzés – amely egy hazug számára létfontosságú, ha figyel arra, hogy milyennek tűnik mások számára a beszéde – jóval kevésbé hatékony, mint a szavak esetén. Az emberek általában meglepődnek, amikor először hallják a hangjukat felvételről, mivel saját hangunk egy részét a csontok vibrációjának köszönhetően halljuk, ezért teljesen másképp hangzik, mint a külvilág számára.

Testünk szintén kiváló forrása a szivárgásnak és a megtévesztésre utaló jeleknek. Az arctól vagy a hangtól eltérően azonban mozdulataink nincsenek közvetlen összeköttetésben az agy érzelmekért felelős területeivel. A mozdulatokat nem is olyan nehéz szemmel tartani. Egy ember érzi és gyakran látja is, hogy a teste miként cselekszik. Éppen ezért jóval könnyebb leplezni a mozdulatainkat, mint elkendőzni arckifejezéseinket, vagy az érzelmek miatt megváltozó hangunkat. A legtöbb ember azonban ezzel nem törődik, mivel a legtöbbünket úgy nevelték, hogy nem volt szükséges ilyesmivel foglalkoznunk. Az embereket csupán ritkán vonják felelősségre azért, amit testük bizonyos mozdulataival elárultak magukról. Testünk éppen azért szivárogtat, mivel nem fordítunk rá kellő figyelmet. Sokkal jobban leköt mindenkit, hogy a többiek arcát figyelje és szavait hallgassa.

Bár tisztában vagyunk vele, hogy a szavak megtévesztőek lehetnek, kutatásaim kimutatták, hogy ennek ellenére hajlamosak vagyunk másokat a „szavukon fogni", majd emiatt csalódni a későbbiekben. Ez persze nem jelenti azt, hogy a szavakat teljesen figyelmen kívül kellene hagyni. Mindannyian követünk verbális hibákat, amelyek eredményezhetnek szivárgást, vagy produkálhatják a megtévesztés jeleit. De még ha a szavakban nem is hibázunk, elképzelhető, hogy mondanivalónk nem egyezik azokkal a jelekkel, amelyeket a hangunk, a testünk vagy az arcunk felfed, s a megtévesztés máris lelepleződik. Persze az óvatosság nem árt, mert ezeket a jeleket bizony sokszor félreértelmezzük. Ezt több kutatásom is igazolta, amikor azt kértem az önkéntesektől: ítéljék meg a számukra vetített filmen látható embereket. Volt olyan önkéntes, aki csak az arcot lát-

ta, volt, aki az egész testet, míg mások a hangokat is hallották, jóllehet a beszédet egy speciális szűrővel érthetetlenné tettük, s csupán a hanghordozás változásait lehetett érzékelni, míg megint mások a teljes hanganyagot hallották, de voltak olyanok is, akik csak olvashatták a képhez a szöveget.

Mindenki ugyanazokat az embereket látta – az előző fejezetben már említett, ápolónak készülő diákokat –, akik éppen igazat mondtak vagy hazudtak, miközben különböző képsorokat néztek. Emlékezzünk rá, hogy a diákok egy része kellemes, az óceánt ábrázoló képkockákat látott, tőlük azt kértük, hogy őszintén beszéljenek az érzéseikről. A többieknek, akik az égési sérültet, illetve az amputációt ábrázoló filmet nézték, meg kellett győzniük a beszélgetőpartnert – aki nem látta a filmet –, hogy valójában ők is kellemes, virágokat ábrázoló képsorokat látnak. Utóbbiak komoly erőfeszítéseket tettek, hogy félrevezessék partnerüket, mivel úgy tudták, hogy a kísérletnek nagyon komoly a tétje: a vizsgálat azt igyekszik felmérni, mennyire képesek kontrollálni érzelmi reakcióikat egy vészhelyzet esetén, vagy például a műtőben.

A kísérlet folytatásában, amikor azt vizsgáltuk, hogy a kísérleti alanyok mennyire képesek megállapítani, hogy az ápolónak készülő hallgatók hazudnak-e, nemcsak arra voltunk kíváncsiak, hogy melyik információforrás – arc, test, hang, szavak – szolgáltatja a legjobb jeleket, hanem arra is, hogy jobban teljesítenek-e azok, akik gyanakszanak, mint azok, akik nem számítanak rá, hogy félre fogják vezetni őket. Ezért kettéosztottuk a csoportot, és így vetítettük le nekik a filmeket. Az egyik csapatnak felkeltettük a gyanakvását azáltal, hogy meséltünk nekik a felvételen látható emberekről. A csoport másik felének nem mondtunk semmit a kísérletről, nem mondtuk meg nekik, hogy esetleg hazugságot vagy megtévesztést fognak látni a képsorokon. Csupán annyit árultunk el, hogy embereket fognak látni és hallani, akik egy filmről beszélnek, amit éppen látnak. Annak érdekében, hogy ne keltsük fel a gyanakvásukat, arra kértük őket, hogy értékeljék a filmen látható emberek különböző tulajdonságait, amelyek közé elrejtettük az őszinteséget is. Emellett azonban olyan tényezőkre kellett odafigyelniük, hogy a képen lát-

ható ember mennyire barátságos, nyitott, domináns, különös, nyugodt és így tovább.

Bár a hallgatók egy része pocsékul hazudott, és ezt könnyedén észre is lehetett venni, a gyanútlan csoport tagjait még ők is könnyen félrevezették. Azok szerepeltek a leggyengébben, akik csak az arcokat látták, vagy csak a szavakat hallották: ők még az olyan ápolóhallgatókat is őszintének értékelték, akik konkrétan hazudtak. De nem teljesítettek sokkal jobban azok sem, akiknek felpiszkáltuk a gyanakvását, annak ellenére, hogy nekik mindent elmondtunk az ápolókkal végzett kísérletről, és tisztában voltak vele, hogy akiket látni fognak, ugyanúgy mondhatnak igazat is, mint ahogy hazudhatnak. Nekik csupán azt kellett eldönteniük, hogy akit látnak, őszintén nyilatkozik-e, vagy hazudik. Csak keveseknek volt jobb a találati aránya a puszta tippelésnél. Itt azok szerepeltek a legjobban, akik a beszélők egész testét láthatták, azonban ők is csupán mintegy 65 százalékos teljesítményt nyújtottak, miközben tippeléssel is el lehetett érni az 50 százalékot. Akadt pár ember, aki kiemelkedően teljesített, és a hazugok 85 százalékát pontosan azonosította: főleg néhány magasan képzett pszichoterapeuta, kifejezetten jó klinikai eredményekkel, mások pedig különösen érzékeny emberek voltak, más jellegű munkaköri háttérrel.[13]

Nem szükségszerű, hogy ennyire félrevezethetőek legyünk. A kísérletben részt vevő önkéntesek közül néhánynak előre elmondtuk ennek, illetve a következő fejezetnek az anyagát, aminek eredményeként ők a legképzettebb pszichoterapeutákhoz hasonló pontossággal állapították meg, ha az ápolók hazudtak. A megtévesztés jeleit ugyanis meg lehet tanulni. A hazugságot leleplezni igyekvő embernek jobbak az esélyei, ha a megtévesztésnek van érzelmi háttere, illetve ha a hazug nem készült fel alaposan, nem ösztönös ha-

[13] Számos pszichológus megkísérelte megállapítani, hogy mitől lesz valaki jó vagy rossz emberismerő. Nem sikerült jelentős eredményeket felmutatniuk. A kutatástól bővebben Maureen O' Sullivan *Measuring the Ability to Recognize Facial Expressions of Emotion* című írását ajánlom az *Emotion in the Human Face* című könyvből. (New York: Cambridge University Press, 1982)

zug, és nem is pszichopata. Három célt tűzhetünk ki magunk elé: vegyük észre gyakrabban a hazugokat, kevesebbszer ismerjük félre, ha valaki őszinte, s ismerjük fel, amikor egyik sem lehetséges.

A szavak

Meglepő módon sok hazugot a szavai buktatnak le – az illető hanyagsága miatt. Nem arról van szó, hogy nem tudnák leplezni, amit kimondtak, s nem is arról, hogy ezt megpróbálták, de kudarcot vallottak. Egyszerűen nem gondolták át alaposan, hogy mit fognak mondani. Egy fejvadász cég vezetője számolt be az *Industry Week*ben egy olyan fickóról, aki egy éven belül két különböző névvel is jelentkezett hozzájuk. Amikor megkérdezték, hogy mégis hogyan szólítsák, „a férfi, aki Leslie D'Ainterként, majd később Lester Dainterként is jelentkezett, szemrebbenés nélkül folytatta a színjátékot. Elmondta, hogy megváltoztatta a keresztnevét, mert a Leslie-t túl nőiesnek találta, s megváltoztatta a vezetéknevét, hogy egyszerűbb legyen kiejteni. Az igazi lebukást azonban a referenciái jelentették: három kiváló ajánlólevelet is csatolt az önéletrajzához, és mindhárom állítólagos korábbi munkaadója ugyanazt az egy szót nem tudta leírni helyesen."

Még a legóvatosabb hazugot is lebuktathatja, amit Sigmund Freud után freudi nyelvbotlásnak nevezünk. [*A mindennapi élet pszichopatológiája* című művében Freud leírta, hogy a mindennapi élet „hibás" cselekedetei – a nyelvbotlások, ismerőseink nevének elfelejtése, a félreolvasás, félreírás – nem csupán véletlenek, hanem olyan jelentőségteljes események, amelyek belső pszichológiai konfliktusra utalnak.] A nyelvbotlások Freud szerint olyasmit jelentenek, amit „valaki nem akar kimondani, ám ez az önbecsapás egy módjává válik." Freudot különösebben nem foglalkoztatták a megtévesztések, az egyik példa azonban éppen egy olyan nyelvbotlásról szól, amely leleplezett egy hazugságot. A példában szereplő dr. Brill Freud egyik legkorábbi és legismertebb követője volt.

„Egyik este sétálni mentünk dr. Finkkel, és a New York-i Pszichoanalitikusok Társaságának az ügyeiről beszélgettünk. Talál-

koztunk egy kollégával, dr. R.-rel, akit már évek óta nem láttam, s akinek a magánéletéről nem tudtam semmit. Nagyon megörültünk a találkozásnak, s invitálásomra csatlakozott is hozzánk egy kávéra, ahol két órán át tartó élénk beszélgetést folytattunk. Úgy tűnt, ő tudott rólam pár dolgot, mivel az üdvözlések után a gyermekemről kérdezett, majd el is mondta, hogy időről időre hallott rólam egy közös ismerősön keresztül. Elmondta, hogy nagyon érdekli a munkám, amióta olvasott róla az orvosi szaklapokban. Kérdésemre, hogy ő megházasodott-e, negatív választ adott, hozzátéve: »Miért kéne egy hozzám hasonló férfinak megnősülnie?«

Amikor kiléptünk a kávézóból, odalépett hozzám, és azt mondta: »Szeretném tudni, hogy mit tennél egy hasonló helyzetben. Ismerek egy nővért, aki az alperes egy válóperben. A feleség beperelte a férjét, és a nővért is alperesként nevezte meg. A férfi végül elvált.« Ekkor közbeszóltam: »Úgy érted, a nő vált el?« Ő gyorsan kijavította magát, majd elmondta, hogy a nővért annyira megviselte a válópert övező botrány, hogy inni kezdett, s szorongóvá, idegessé vált. Ezek után arra volt kíváncsi, hogy én hogyan kezelném.

Miután kijavította magát, megkértem, hogy magyarázza meg a botlását, de az ilyenkor szokásos meglepett választ kaptam: Miért, nincs jogunk a nyelvbotláshoz? Véletlen volt, nincs mögötte semmi, és így tovább. Azt mondtam neki, hogy a beszédünkben minden apró hibának oka van, és ha korábban nem mondta volna el, hogy nőtlen, azt gondolnám, hogy a történet egyik szereplője ő maga. Ez azért van, mivel a nyelvbotlás magyarázható azzal az elfojtott vágyával, hogy valójában ő szerette volna megnyerni a válópert az asszonnyal szemben, s így – a házassági törvényeink értelmében – nem kellene tartásdíjat fizetnie, és újra megnősülhetne New York államban. Ő szilárdan tagadta a felvetésemet, de az eltúlzott érzelmi reakció, amely a tiltakozáshoz társult – rendkívül izgatott lett, majd harsányan nevetni kezdett – csak megerősítette a gyanakvásomat. Amikor kérlelni kezdtem, hogy a tudomány érdekében mondja el az igazat, azt válaszolta: »Hacsak nem akarod, hogy hazudjak, el kell hinned, hogy soha nem voltam nős, vagyis a történet pszichoanalitikus értelmezése hibás.« Hozzátette, hogy valaki, aki minden apróságra odafigyel, kifejezetten veszélyes lehet. Majd hirtelen eszébe jutott, hogy van még egy találkozója, és ott hagyott bennünket.

Dr. Fink és jómagam továbbra is meg voltunk győződve róla, hogy az értelmezésem helyes. Úgy döntöttem: utánanézek az eset-

nek, hogy bizonyíthassam vagy cáfolhassam a gyanúmat. Pár nappal később meglátogattam egy szomszédomat, aki dr. R. régi barátja. Az illető kétséget kizáróan megerősítette a felvetésemet. A válóperes ügyeket pár héttel korábban rendezték, és a nővért valóban alperesként idézték a bíróság elé."

Freud úgy fogalmaz, hogy *„ha a beszélő igyekszik elnyomni abbéli szándékát, hogy kimondjon valamit, ez a nyelvbotlás előfordulásának egyik elengedhetetlen feltétele."* Ez az elnyomás lehet szándékos, ha a beszélő hazudik, azonban Freudot jobban érdekelték azok az esetek, amikor a beszélő nincs tudatában az elnyomásnak. Amikor a nyelvbotlás megtörténik, a beszélő felismerheti, hogy egészen addig mit nyomott el magában, de az is lehet, hogy egyáltalán nem veszi észre.

Aki le akar leplezni egy hazugot, annak nagyon óvatosnak kell lennie, s nem szabad minden egyes nyelvbotlást a hazugság bizonyítékának tekinteni. Általában a nyelvbotlás kontextusa következtetni enged arra, hogy hazugsággal állunk-e szemben. Fordítva is igaz: nem szabad elkövetni azt a hibát, hogy valakit őszintének gondolunk, csak azért, mert nem botlik meg a nyelve. Számos hazugság esetén erre nincs is esély. Freud nem adott rá magyarázatot, hogy egyes hazugságokat miért árulnak el a nyelvbotlások, másokat miért nem. Csábító lehet azt gondolni, hogy a nyelvbotlás akkor következik be, amikor a hazug azt akarja, hogy elkapják (vagyis bűntudatot érez a hazugság miatt). A történetben szereplő dr. R. bizonyára érzett lelkiismeret-furdalást a megtévesztés miatt, hiszen egy igen elismert kollégájának hazudott. Ám egyelőre nem áll rendelkezésünkre olyan kutatási anyag – még csak találgatás formájában sem –, amely magyarázatot adna rá, hogy miért csak bizonyos hazugságok buknak el egy-egy nyelvbotláson.

A hazugok egy harmadik módon is leleplezhetik magukat: ezek az érzelmi kitörések (vagy tirádák, szóáradatok). Egy tiráda jelentősen eltér a nyelvbotlástól. Itt nem csupán egy-két szó erejéig hibázik a beszélő, az árulkodó információ pedig valósággal ömlik belőle. A hazugot ilyenkor elragadják az érzelmek, s már csak azt veszi észre, hogy milyen következményekkel jár, amit éppen elárult. Ha

a hazug nyugodt tudott volna maradni, nem ártott volna saját magának az információ kiadásával. Ez a beszédkényszer a túláradó érzelmek – harag, rettegés, félelem, aggodalom – nyomása miatt van, amelyet a hazug egy idő után már nem bír ki, és emiatt olyan információkat közöl, amelyek leleplezhetik.

Tom Brokaw, az NBC TV *Today Show* című műsorának riporterekéként leírta a megtévesztésre utaló jelek egy negyedik típusát is: „A legtöbbször verbális dolgokra figyelek fel, nem a fizikai jelekre. Nem az emberek arcát nézem, hogy hazugságra utaló jeleket találjak. Amit én keresek, azok a nyakatekert válaszok és finom kitérések." Néhány, megtévesztéssel foglalkozó tanulmány alátámasztja Brokaw megérzését. A kutatók azt találták, hogy amikor egyes emberek hazudnak, általában közvetett válaszokat adnak, mellébeszélnek, és ilyenkor több információt adnak ki, mint amire a kérdező kíváncsi volt. Egy másik kutatás ennek az ellenkezőjét mutatta ki: a legtöbb ember túl okos ahhoz, hogy kitérő vagy közvetett választ adjon.[14] Tom Brokaw ez utóbbi hazugokat észre sem vette volna. Sokkal na-

[14] Nehéz megmondani, hogy mit lehet kezdeni az egymásnak ellentmondó kutatási anyagokkal, mivel a kísérletek nem túl megbízhatók. A legtöbb esetben ugyanis diákokat vizsgáltak, akik hétköznapi dolgokról hazudtak, ráadásul úgy, hogy a tét sem volt túl magas. A kísérletek nagy részében kevés szó esik arról, hogy milyen típusú hazugságot vizsgálnak. Jellemzően olyat választanak, amelyet könnyű laboratóriumi körülmények között reprodukálni. Például arra kérik a diákokat, hogy érveljenek meggyőzően olyan kérdésekben, mint például a halálbüntetés vagy az abortusz, de olyan álláspontot kell képviselniük, amely ellentétes a sajátjukkal. Előfordult, hogy fényképeket mutattak a diákoknak különböző emberekről, majd megkérdezték, hogy szimpatikusnak találják-e az illetőt, vagy sem. Ezután megkérték őket, hogy képviseljék az ellenkező álláspontot. Ezek a kísérletek tipikusan ott követik el a hibát, hogy nem veszik figyelembe a hazug és az áldozat kapcsolatát, illetve azt, hogy ennek hatására a hazug mennyire igyekszik leplezni a megtévesztést. Az itt leírt kísérletek során a hazug és a célpont nem ismerték egymást, és semmi okuk nem volt feltételezni, hogy a jövőben újra találkoznak majd. Néha nem is volt konkrét célpont, a hazugnak egy géphez kellett beszélnie, úgy, hogy félrevezető legyen. A kísérletről Miron Zuckerman, Bella M. DePaulo és Robert Rosenthal írt nem kellően kritikus hangvételű cikket *Verbal and Nonverbal Communication of Deception* címmel, amely az *Advances in Experimental Social Psychology* című szakfolyóiratban jelent meg. (New York: Academic Press, 1981)

gyobb veszélyt jelent azonban, ha egy őszinte embert hazugnak gondolunk csak azért, mert nyakatekert mondatokat használ, vagy kitérő választ ad a kérdésekre. Vannak emberek, akik állandóan így beszélnek. Esetükben ez nem a hazugság jele, nekik ilyen a beszédmódjuk. Bármilyen viselkedési minta, ami a megtévesztés jele lehet, bizonyos embereknél teljesen hétköznapi szokás. *Brokaw-veszélynek* hívom ezért azt a lehetőséget, hogy valakiről tévesen feltételezzük, hogy hazudik, vagy igazat mond. A hazugságot leleplezni igyekvőket, a hazugságvadászokat gyakran megtévesztheti a Brokaw-veszély, főleg ha nem ismerik a gyanúsítottat, illetve nincsenek tisztában az egyénre jellemző tipikus viselkedési mintákkal. A hatodik fejezetben bővebben kifejtem, hogyan lehet elkerülni a Brokaw-veszélyt.

Más kutatások egyelőre nem fedezték fel a szivárgás vagy a megtévesztés egyéb jeleit a beszédben, s úgy vélem, nem is nagyon derül majd fény továbbiakra, mivel, ahogy azt korábban is írtam, a megtévesztő számára igen könnyű elkendőzni, meghamisítani az általa kimondott szavakat. Természetesen hibák itt is előfordulhatnak – gondatlanság, nyelvbotlás, érzelmi kitörés, illetve a nyakatekert vagy közvetett beszéd.

A hang

Ebben a részben a beszéd minden további alkotóeleméről lesz szó, a konkrét szavakat leszámítva. A hangunkkal összefüggő leggyakoribb jele a megtévesztésnek a szünet. Lehet, hogy valaki túl hosszan hallgat, vagy éppen túl gyakran. Gyanúra adhat okot, ha valaki habozik, amikor szót kap, különösen, ha ez a habozás akkor következik be, amikor az illetőt éppen kérdezik valamiről. De hasonlóan gyanús lehet, ha sok apró szünetet tart valaki beszéd közben. A beszédben tapasztalható hibák is lehetnek jelek. Ezek közé tartoznak az olyan hangok, amelyeknek nincs közük az egyes szavakhoz (öööö-zés, hümmögés stb.), a dadogásszerű ismétlés (például: én én én én tényleg ott voltam), illetve ha elakad a szavunk mondat közben, és ily módon úgynevezett részszavak jönnek létre (például: tényleg nagy...nagyon szeretem).

A megtévesztés hangban megjelenő jelei – beszédhibák, szünetek – két okból következhetnek be. Vagy azért, mert a hazugnak nem volt elég ideje a felkészülésre, nem számított rá, hogy hazudnia kell, illetve ha számított is rá, nem várt kérdéssel találja magát szembe. Ilyenkor a beszéd megakadhat, illetve a hazug beszédhibát követhet el. Ezek azonban akkor is előfordulhatnak, ha volt elég idő a felkészülésre. Ha a lebukástól való félelem erős, még egy felkészült hazugnak is összeakadhat a nyelve, elfelejtheti a mondandóját. A félelem miatt ezek a hibák akár vegyesen is jelentkezhetnek, ha a hazug nem készült fel rendesen. Ha hallja, hogy milyen rosszul hangzik, amit épp mondani próbál, öngerjesztő folyamat indulhat el: a hazug egyre jobban tart tőle, hogy lebukik, emiatt egyre több lesz a szünet és a beszédhiba.

A megtévesztést maga a hang is elárulhatja. Bár sokan azt gondolják, egy hangszínből megállapíthatjuk, mit érez a beszélő, a hangokat tanulmányozó kutatók korántsem ilyen biztosak a dolgukban. Számos módszert felfedeztek, amelyek segítségével megkülönböztetjük a kellemes és kellemetlen hangokat, azt azonban egyelőre nem tudták megállapítani, hogy a hangok különböznek-e az egyes eltérő negatív érzelmek esetén, mint amilyen a harag, a félelem, az aggodalom, az undor vagy a megvetés. Úgy vélem, hogy ezeket a különbségeket idővel fel fogják fedezni. Egyelőre azokkal a területekkel foglalkozom, amit már tudunk, s ami ígéretesnek tűnik közülük.

Az érzelmek legjobban dokumentált jele a hangmagasság. A vizsgált emberek mintegy 70 százalékának magasabb lett a hangja, amikor nyugtalanná váltak. A változás talán a legjobban a félelem vagy a harag esetén figyelhető meg. Rendelkezésünkre áll némi bizonyíték, ami alátámasztja, hogy a hangunk mélyebb lesz szomorúság vagy szorongás esetén, ez azonban nincs teljes mértékben igazolva. A kutatók egyelőre nem tudják, hogy a hangmagasság miként változik izgalom, aggodalom, undor vagy megvetés esetén. Az érzelmek egyéb jelei lehetnek – noha egyelőre tudományos kutatás nem támasztotta alá – a hangosabb, gyorsabb beszéd harag vagy félelem esetén, és a visszafogottabb, halkabb beszéd, ha az illető szo-

morú. Komoly áttörések várhatók, ahogy a kutatók a hang olyan minőségi mutatóit is elemezni fogják, mint a hang rezgései, energiaspektruma a különböző frekvenciatartományokban és a légzéshez kapcsolódó változások.

A hangok érzelmek kiváltotta módosulásait nem könnyű leplezni. Ha a hazugság kifejezetten olyan érzelemmel kapcsolatos, amit a beszélő a hazugság pillanatában érez, jó esély van a szivárgásra. Ha a hazugság harag vagy félelem elfedésére irányul, a hang magasabb és hangosabb lesz, emellett a beszéd tempója is felgyorsul. Éppen ellenkező változás történik, ha a megtévesztő a szomorúságát próbálja meg leplezni: a hang változásának mintája szintén szivárgást eredményezhet.

A hangunk változásai olyan hazugságokat is leleplezhetnek, amelyeknek célja nem az érzelmek álcázása volt, de az érzelmek szerephez jutnak beszéd közben. A lebukástól való félelem a félelemre jellemző változásokat eredményezi a hangban. A hazugság miatt érzett bűntudat a szomorúság „hangján szólalhat meg", ez azonban egyelőre csak találgatás. Szintén nem tudjuk, hogy a sikeres átverés felett érzett öröm hangjai kiszűrhetők-e a beszédből. Véleményem szerint az izgalomnak, bármi legyen is a kiváltó ok, sajátos vokális jelei vannak, ez a feltételezés azonban egyelőre nem megalapozott.

Az ápolókkal folytatott kísérlet az egyik első volt, amelynek során dokumentáltuk a megtévesztéshez kötődő változásokat a hangmagasságot illetően. Azt találtuk, hogy a megtévesztés során a hang magasabb lett. Ez valószínűleg azért alakulhatott így, mert az ápolók félelmet éreztek. Ennek pedig két oka lehetett: mindent megtettünk, hogy úgy érezzék, sok forog kockán, ezért jelentős volt a lebukástól való félelmük. Ráadásul a véres képsorok látványa együtt érző félelmet váltott ki az ápolók egy részéből. Ezt az eredményt valószínűleg nem is érjük el, ha csökkentjük a félelemérzetüket. Tegyük fel, hogy olyan embereket vizsgálunk, akiknek nem a karrierje múlik a válaszokon, hanem akik csupán egy kísérletben vesznek részt. Mivel számukra kicsi a tét, valószínűleg a félelemérzetük is alacsony, így a hangjuk magassága sem változott volna számottevően. Vagy tegyük fel, hogy az ápolóknak egy olyan filmet mutatunk,

amelyen egy kisgyerek haldoklik – ez valószínűleg szomorúságot vált ki belőlük félelem helyett. Hiába emelkedett volna a lebukástól való félelem miatt a hangmagasságuk, ezt a reakciót semlegesíti, hogy a szomorúság miatt viszont mélyebb lesz a hangjuk.

A magas hang még nem egyenlő a megtévesztés jelével. Csupán a félelem vagy a harag jele, de lehet például az izgatottságé is. Kísérletünk során ezen érzelmek jelei elárulták az ápolók érzéseit, akik közben azt állították, hogy boldog elégedettséget éreznek, miközben a virágokat ábrázoló filmet nézik. Megvan a veszélye annak is, hogy az érzelmek vokális jeleit a megtévesztés bizonyítékaként értelmezzük. Egy őszinte embernek, aki attól tart, hogy nem hisznek neki, éppen ezen félelem miatt ugyanúgy magasabb lenne a hangja, mint egy lebukástól tartó hazugnak. A hazugságvadászok számára az jelenti a problémát, hogy az ártatlanok sokszor érzelmileg felfokozott állapotba kerülnek, akárcsak a hazugok. A továbbiakban ezt a problémát, amikor a potenciális jeleket a hazugságvadász félreértelmezi, *Othello-hibának* fogom hívni. A hatodik fejezetben bővebben is kifejtem ezt a témát, rámutatva, hogy a hazugságot leleplezni igyekvő személy hogyan kerülheti el ezt a csapdát, amelyet sajnos nem könnyű kivédeni. A hangban megjelenő változások, amelyek elárulhatják a megtévesztést, sajnos a szünetek és beszédhibák kapcsán már említett Brokaw-veszélynek (az egyéni viselkedésbeli különbségnek) is ki vannak téve.

Az érzelem vokális jelei tehát, mint például a hangmagasság, nem biztos, hogy hazugságra utalnak, mint ahogy a hangban megjelenő érzelmi jelek hiánya sem feltétlen bizonyítéka az őszinteségnek. A Watergate-bizottság előtt vallomást tevő John Dean hitelessége jelentős részben múlott azon, hogy a hangjából csaknem teljesen hiányzó érzelmeket – Dean rendkívül monoton hangnemben beszélt – hogyan értelmezik. Az eset 12 hónappal az után történt, hogy betörtek a Watergate-házban a Nemzeti Demokrata Bizottság központjába. John Dean, Nixon elnök tanácsadója tehát csaknem egy évvel később tett vallomást. Nixon egy hónappal korábban beismerte, hogy segédei megpróbálták eltussolni a Watergate-betörést, azt azonban az elnök tagadta, hogy tudott volna az esetről.

Könyvében John J. Sirica szövetségi bíró úgy vélekedik, hogy „az ügyben érintett kishalak szépen csapdába estek, főként egymás vallomásának köszönhetően. Már csak azt kellett megállapítani, hogy a csúcson lévő emberek bűnösek vagy ártatlanok. Ennek a kérdésnek a középpontjában pedig éppen Dean vallomása állt. A férfi azt állította a Szenátus előtt tett vallomásában, hogy Nixonnak többször is elmondta: a Watergate-ügy vádlottjainak elhallgattatásához egymillió dollárra lesz szükség. Nixon erre úgy reagált, hogy a pénz meglesz. Semmi megdöbbenés, semmi dühroham, semmi tiltakozás. Ez volt Dean legnagyobb ütőkártyája. Azt állította, hogy Nixon maga hagyta jóvá a vádlottak lefizetését."

Másnap a Fehér Ház cáfolta Dean állításait. Öt évvel később kiadott emlékirataiban Nixon azt mondta: „John Deannek a Watergate-bizottság előtt tett vallomása az igazság és a hazugság mesteri elegye volt, amely egyaránt tartalmazott őszinte félreértéseket és tisztán tudatos ferdítéseket. Annak érdekében, hogy mérsékelje érintettségét, az ügy eltussolásával kapcsolatos ismereteit és saját aggodalmát sikeresen beleszőtte mások tetteinek leírásába." Abban az időben Deant sokkal durvább támadások érték. Feltehetően a Fehér Házból szivárogtattak ki információkat a sajtónak, amelyek szerint Dean azért hazudott és azért mártotta be az elnököt, mert attól tartott, hogy homoszexuális támadások érik, ha börtönbe kerül.

Dean szavai álltak szemben Nixonéval, s csupán kevesen tudták biztosan, hogy melyikük mond igazat. Sirica bíró így vallott saját kételyeiről: „Kételkedem Dean állításaiban. Bizonyára ő maga is kulcsfigurája volt az ügy eltussolásának, sok volt a vesztenivalója. Ebben az időben úgy éreztem, hogy az igazságnál jobban érdekli Deant, hogy saját magát védje, még akkor is, ha ezzel belekeveri az elnököt."

Sirica könyvéből tudjuk, hogy milyen benyomást tett rá Dean hangja: „Néhány nappal a vallomástétele után a bizottság tagjai ellenséges kérdésekkel kezdték bombázni. Ő azonban ragaszkodott a történethez. Látszólag semmilyen módon nem lehetett kizökkenteni. Monoton, érzelemmentes hangja tette hihetővé, amit mondott." Ugyanakkor az a tény, hogy valaki monoton hangon beszél, mások számára éppenséggel úgy tűnhet, mintha kontrollálni akarná saját

magát, ez pedig jelezheti azt, hogy valami takargatnivalója van. Ahhoz, hogy Dean monoton hangját ne értelmezzék félre, tudni kellett, hogy ez a hanghordozás jellemző volt-e rá a hétköznapokban is.

Ha az érzelmek jelei nem hallhatók a hangban, az még nem feltétlenül az őszinteség bizonyítéka. Van, akinek sohasem hallani az érzelmeket a hangjában. Másfelől meg ha az érzelmek megjelennek is a hangban, nem biztos, hogy kötődnek bármilyen hazugsághoz. Sirica bíró alighanem ki volt téve a Brokaw-veszélynek. Emlékezzünk csak vissza: Tom Brokaw híradós riporter azt mondta, hogy a nyakatekert fogalmazásmódot a hazugság jelének tekinti, erre pedig én azt mondtam, hogy ez hiba lehet, mivel vannak emberek, akik mindig így beszélnek.

Sirica bíró elkövethette volna az ellenkező hibát is: őszintének gondol valakit, csupán azon az alapon, hogy az illető nem mutatja a megtévesztés jeleit, figyelmen kívül hagyva, hogy vannak emberek, akik ezt sohasem teszik.

Mindkét hiba abban gyökerezik, hogy az emberek különböző módon és mértékben fejezik ki az érzelmeiket. Egy hazugságvadász könnyen hibázhat, hacsak nem ismeri a gyanúsított általánosságban megnyilvánuló érzelmi viselkedését. Természetesen a Brokaw-veszély sem állna fenn, ha *egyáltalán* nem lennének a megtévesztésnek a viselkedésben feltűnő jelei. Hiszen akkor a hazugságvadászok sem tudnának miből kiindulni. Szintén nem beszélhetnénk a Brokaw-veszélyről, ha ezek a jelek *mindig* megbízhatóak lennének, nemcsak az emberek *többségénél. Nincs a megtévesztésnek olyan jele, amely megbízhatóan működik az összes emberi lény esetében.* Ám egyesével, illetve különböző kombinációkban mégiscsak segíthetik a hazugságvadászt az emberek megítélésében. Az előbbi történetben említett John Dean házastársa, barátai és kollégái bizonyára tudnák, hogy a férfi hasonlít-e a többi emberhez, vagyis érzelmei megjelennek-e a hangjában, vagy kifejezetten figyel rá, hogy mindig kontrollálja a hangját. Mivel Sirica bíró nem ismerte korábban Deant, ki volt szolgáltatva a Brokaw-veszélynek.

Dean monoton hangon előadott vallomása újabb értékes leckét jelent. A hazugságvadásznak mindig észben kell tartania a lehető-

séget, hogy a gyanúsított különlegesen képzett előadó, aki képes álcázni a viselkedését, ezért esetében nem lehet tudni, hogy hazudik-e vagy sem. Saját elmondása szerint John Dean ilyen ember volt. Úgy tűnt, már előre tudja, hogy Sirica bíró és a többiek hogyan értelmezik majd a viselkedését. Az alábbiakban azokról a gondolatairól ír, amelyeken a vallomástétel előtti felkészülés során rágódott. „Könnyen előfordulhat, hogy túlzottan drámaira sikerül az előadás, de akár túl flegmának is tűnhetek. Ezért úgy döntöttem, hogy egyenletes hangon, érzelemmentesen fogok olvasni, olyan hűvösen, amennyire csak lehet, és a kérdéseket is ilyen hangnemben fogom megválaszolni. Az emberek jellemzően úgy vélik, hogy ha valaki igazat mond, akkor nyugodt marad." Miután a vallomástétel befejeződött és megkezdődtek az ellentmondásokat feltáró vizsgálatok, Dean saját bevallása szerint érzelmileg felfokozott állapotba került. „Tudtam, hogy végem van, egyedül és tehetetlennek éreztem magam az elnök hatalmával szemben. Vettem egy mély levegőt, hogy úgy tűnjön, mintha gondolkodnék. Közben az önkontrollomért küzdöttem. *Nem mutathatsz* érzelmeket – mondtam magamnak. A sajtó a gyengeség első jelére ugrani fog." Az a tény, hogy Dean előadását ilyen jól kieszelte, s ilyen jól értett érzelmei befolyásolásához, még nem jelenti azt, hogy hazug volt, csupán azt, hogy mások eltérően ítélhették meg a viselkedését. Egyébként a későbbi bizonyítékok alátámasztották, hogy Dean vallomása nagyrészt megfelelt az igazságnak, s hogy Nixon – aki közel sem volt olyan jó előadó, mint Dean – hazudott.

A hanggal kapcsolatos utolsó gondolat, amit érdemes körüljárni, az az állítás, hogy a gépek automatikusan és igen pontosan képesek megállapítani a hangunk alapján, hogy hazudunk-e. Ilyen gép a Pszichológiai Stressz Elemző (PSE), a Mark II. Hanganalízis, a Hang Stressz Analízis, a Pszichológiai Stressz Analízis, a Hagoth, illetve a Hang Stressz Monitor. E készülékek gyártói azt állítják, hogy akár telefonon keresztül is képesek megállapítani, hazudik-e valaki. Ám amint az a nevükből is kiderül, a gépek a stressz jelenlétét képesek megállapítani, nem pedig magát a hazugságot. A hazugságnak nincs jellegzetes lenyomata a hangunkban, csupán a negatív érzelmeknek van. Az egyébként meglehetősen drága gépeket gyártó cé-

gek nem túl őszinték, amikor nem hívják fel a felhasználók figyelmét rá: azokat a hazugokat, akik nem éreznek negatív érzelmeket, egyszerűen nem fogja érzékelni a gép, viszont hazugként fogja feltüntetni azokat az ártatlanokat, akik izgatottak vagy idegesek. A kutatók, akik a hangok tanulmányozására, illetve a hazugságvizsgálatokra specializálódtak, úgy találták, hogy az efféle készülékeknek nem jobb a teljesítményük az egyszerű tippelésnél, sőt még azt sem képesek kifejezetten pontosan megállapítani, hogy valaki izgatott-e vagy sem. Ezek a tények azonban nem befolyásolták a gépek eladási mutatóit. Egy diszkrét és állandóan működő hazugságvizsgáló módszer ígérete ugyanis túlságosan csábító.

A test

Úgy 25 évvel ezelőtt, egyetemi éveim alatt, egy kísérlet során ismertem meg egy módot, ahogyan testünk mozdulatai elárulhatják leplezett érzéseinket. Nem volt túl sok tudományos bizonyíték arra, hogy a mozdulatok pontosan kifejeznék az érzéseket, vagy más módon árulkodnának személyiségünkről. Néhány pszichoterapeutának volt csupán ilyen feltételezése, azonban ezeket a felvetéseket a pszichológia akkori vezéralakjai közé sorolt viselkedéskutatók megalapozatlan anekdotáknak bélyegezték. 1914 és 1954 között számos kutatás elbukott, mivel csak kevesen támogatták az elképzelést, hogy a nonverbális viselkedés pontos információkat szolgáltathat az érzelmekről és a személyiségről. A pszichológia tudományának doktorai presztízskérdést csináltak belőle, hogy olyan tudományos kísérleteket folytassanak, amelyekből kiderült: a laikusok nem képesek az érzelmek vagy a személyiségjegyek leolvasására az arcról vagy a testről. Azt a néhány szociológust vagy terapeutát, akik továbbra is írtak a témáról – a grafológia és a testen kívüli érzékelés rajongóihoz hasonlóan –, naivnak, félkegyelműnek vagy sarlatánnak titulálták.

Nem hittem, hogy ez igaz lehet. Ahogy figyeltem az emberek mozdulatait a csoportterápiák során, meggyőződésemmé vált, hogy meg tudom állapítani, ki izgatott, és mi váltotta ki belőle az izgalmat.

Egy elsőéves egyetemi hallgató minden optimizmusával belevetettem magam a témába, hogy megváltoztassam a pszichológusok véleményét a nonverbális viselkedésről. Kitaláltam egy kísérletet, amellyel igazolhattam, hogy mozdulataink megváltoznak, ha stressz ér bennünket. Stresszforrásnak vezető professzoromat használtam, aki beleegyezett az általam kitalált módszerbe, amelynek lényege: diáktársaimat olyan témákról kérdezte, amelyekről tudtam, hogy érzékenyen érinti őket. Egy rejtett kamerával rögzítettük a viselkedésüket, miközben professzorom feltette azt a kényes kérdést a leendő pszichológusoknak, hogy mihez akarnak kezdeni, amikor egyetemi éveiket befejezik. Azokat, akik kutatók akartak lenni, a professzor letámadta, hogy miért akarnak elbújni a laboratóriumokban, s miért akarják kihúzni magukat a felelősség alól, hogy más embereknek segítsenek megbirkózni a mentális betegségekkel. Azokat pedig, akik pszichoterapeutaként akartak praktizálni, azért kritizálta, hogy csak pénzt akarnak keresni, és nem vállalkoznak kutatásokra, hogy esetleg gyógymódot találjanak a mentális betegségekre.

A professzor megkérdezte a hallgatókat arról is, hogy voltak-e már beutalva pszichoterápiára. Akik igennel feleltek, azoktól azt kérdezte, hogy miként terveznek segíteni másoknak, ha maguk is betegek. Ha nemmel válaszoltak, azért torkolta le őket, mert nem vették a fáradságot, hogy tanulmányaik megkezdése előtt magukat is megismerjék. Egyszerűen nem adhattak jó választ a kérdésekre. Hogy a helyzet még súlyosabb legyen, megkértem a professzort, hogy mindig vágjon közbe, sose hagyja, hogy a diák befejezze a válaszadást valamelyik kérdésére. Bár a diákok önként jelentkeztek erre a szörnyű élményre, hogy engem, diáktársukat segítsék, ráadásul tudták, hogy a beszélgetés kutatási célokat szolgál, s hogy a stressz is szerepet kap majd, ettől azonban nem volt könnyebb számukra, amikor már ott ültek a székben. A kísérlettől függetlenül a professzor – aki az adott helyzetben teljesen ésszerűtlenül viselkedett – élet-halál ura az egyetemen, mivel az általa adott értékelések fontos szerepet kaptak az államvizsga során, s ajánlásai eldönthették, hogy ki milyen állást kaphat meg. A beszélgetés első pár percét követően a diákok rendre belebuktak a helyzetbe. Mivel nem mehettek el, és sehogyan sem

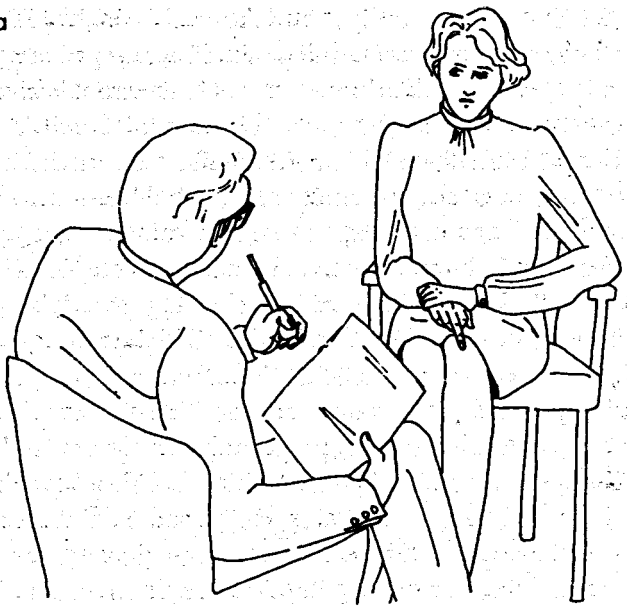
tudták megvédeni magukat, a frusztrációtól és a haragtól forrongva elcsendesedtek, vagy nagyokat sóhajtottak. Nem egészen öt perc elteltével a professzor az utasításaim szerint véget vetett szenvedéseiknek, elmagyarázta nekik, hogy miért volt erre szükség, majd megdicsérte a diákokat, hogy ilyen jól viselték a stresszt.

Én közben egy egyirányú tükrön (egyik oldal tükör, a másik ablak) keresztül figyeltem az eseményeket, és a kamerával rögzítettem a testmozgást. Nem hittem a szememnek, olyanokat láttam már az első interjú során. A harmadik kötekedő kérdés után az adott hallgató beintett a professzornak a középső ujjával! Így tartotta a kezét legalább egy percen keresztül, közben azonban nem tűnt dühösnek, a professzor pedig úgy tett, mintha mindezt észre sem vette volna. Amikor vége volt a beszélgetésnek, berohantam. Mindketten azt állították, hogy az egészet csak kitaláltam. Diáktársam beismerte, hogy haragos volt, de tagadta, hogy ezt bármilyen formában kifejezte volna. A professzor egyetértett azzal, hogy nyilván csak a képzeletem játszott velem, hiszen egy ilyen obszcén gesztust biztosan észrevett volna. Amikor előhívtuk a filmet, megvolt a bizonyítékom. Ez a bújtatott gesztus nem egy tudattalan érzésre utalt. A csoporttársam ugyanis tisztában volt vele, hogy dühös, de ennek az érzelemnek kifejezése nem volt tudatos. A lány nem tudta, hogy mit művel az ujjával. Azok az érzések, amelyeket akaratlagosan megpróbált leplezni, ilyen módon szivárogtak ki.

Tizenöt évvel később hasonló típusú nonverbális szivárgást vettem észre egy másik bújtatott gesztus formájában. Az ápolókkal folytatott kísérletek során történt, amikor a hallgatók megpróbálták leplezni a véres képkockák láttán jelentkező reakcióikat. Itt nem a beintés jelent meg, hanem egy vállvonás. Egyik hallgató a másik után leplezte le saját hazugságát egy alig észrevehető vállrándítással, amikor beszélgetőpartnere olyan kérdéseket tett fel, mint: Néznél még hasonlót?, vagy Megmutatnád ezt a filmet egy fiatal gyereknek?

A vállvonás és a beintés két olyan cselekedet, amelyeket *emblémának* nevezek, hogy megkülönböztessem őket az összes többi gesztikulációs elemtől, amit az emberek mutatnak. Az emblémáknak igen pontos jelentésük van egy kulturális csoporton belül. Min-

1. ábra

denki tudja, hogy a felemelt középső ujj valami olyasmit jelent, hogy „kapd be", míg a vállrándítás azt jelenti: „nem tudom", vagy „tehetetlen vagyok", illetve „mit számít, nem mindegy?" A többi gesztikulációs elemnek nincs ilyen precíz definíciója, ahogy jelentéstartalmuk is kissé homályos. Szavak nélkül a gesztusok nem érnek sokat. Nem így az emblémák, amelyeket akár szavak helyett is használhatunk, ha épp nem tudunk beszélni. Az Egyesült Államokban jelenleg mintegy hatvan embléma gyakori használatával találkozunk. (Ilyesféle emblémaszótárak léteznek minden országban, illetve gyakran egyéb, regionális csoportok számára is.) A jól ismert emblémák között olyanokat találunk például, mint bólintás az igen, fejrázás a nem helyett, vagy például az intés azt jelenti, „gyere ide", az integetés köszöntést vagy búcsút jelezhet, az előre-hátra mozgatott mutatóujj a „szégyelld magad" figyelmeztetést pótolja. Tölcsért formáló tenyerünket tesszük a fülünkhöz, ha azt akarjuk, hogy valaki hangosabban beszéljen, de egyezményes jelzés a stopposok kinyújtott hüvelykujja is, és a felsorolást még hosszan folytathatnánk.

Az emblémákat szinte mindig szándékosan használjuk. Egy ember, aki alkalmaz egy emblémát, tudja, mit csinál, megválasztotta az üzenetet, amit ilyen úton akar közvetíteni. Mégis vannak kivételek. Akárcsak a nyelvbotlás esetében, testünk mozdulatainál is megfigyelhetők hasonló hibák – emblémák, amelyek információt szivárogtatnak arról, amit az adott személy megpróbál leplezni.

Két módja van, hogy megállapítsuk egy emblémáról, hogy nem akaratlagos üzenetről, hanem rejtett információkat leleplező hibáról van szó. Az egyik, ha az emblémának csak egy töredéke jelenik meg, nem a teljes cselekedet. A vállvonás általában úgy történik, hogy mindkét vállunkat megemeljük, felfelé fordítjuk a tenyerünket, ehhez társul egy arckifejezés is, amikor szemöldökünket felhúzzuk, felső szemhéjunkat leeresztjük és patkót formálunk a szánkkal. Elképzelhető, hogy ezek valamilyen kombinációban jelennek meg, esetenként kiegészülve egy oldalirányú fejbiccentéssel. Ha az embléma szivárgást jelez, a fentieknek csak egy-egy eleme jelenik meg, és az sem teljesen. Csak az egyik vállunkat vonjuk meg, azt sem túlságosan, csak az alsó ajkunk mozdul felfelé, vagy a tenyerünket csak egy pillanatra fordítjuk fel. A beintésnél az ujjak jellegzetes elrendezését láthatjuk, emellett a kezünket előre és felfelé mozdítjuk, sokszor akár ismétlődően. Ha ezt az emblémát nem akaratlagosan jelenítik meg, hanem például egy hallgató elfojtott haragját jelképezi, a mozdulat szinte teljesen kimarad, csupán az ujjak elrendezése válik láthatóvá.

Ha egy embléma nem akaratlagosan, hanem hibaként jelenik meg, a második árulkodó jel, hogy nem a szokásos prezentáló zónában jelenik meg. A legtöbb emblémát a testünk előtt, a csípő és a nyak közötti területen jelenítjük meg, ezáltal igen látványos, nem lehet elsiklani felette. Ha azonban szivárgásról van szó, az embléma sosem a prezentáló zónában tűnik fel. A stresszvizsgálat során a diák, aki beintett a professzornak, nem emelte fel a kezét, az továbbra is a térdén nyugodott, kívül esve a prezentáló zónán. Az ápolókkal végzett kísérlet során a tehetetlenséget, illetve az érzelmek elfedésének kudarcát szivárogtató emblémák, a vállvonások csupán az ölben fekvő kézfej apró elfordulásaiként jelentek meg. Ha az emblé-

ma nemcsak töredékként, a prezentációs zónán kívül jelenne meg, a hazug azonnal rájönne, hogy mi történik, és képes lenne cenzúrázni az emblémát. Természetesen a szivárgást jelző emblémákra jellemző tulajdonságok – töredezettség, a prezentációs zónán kívüli megvalósulás – nehezítik meg ezek észlelését mások számára. Ha valaki hazudik, újra és újra bemutathatja ezeket az emblémákat, akár úgy is, hogy sem ő, sem az áldozat nem veszi észre.

Nincs rá garancia, hogy minden hazug esetében megfigyelhetünk egy-egy hibaként megjelenő emblémát. A megtévesztésnek nincs ilyen biztos jele. Egyelőre túl kevés kutatási anyag áll rendelkezésünkre, hogy megbecsüljük, milyen gyakorisággal fordulnak elő az ilyen árulkodó emblémák, amikor az emberek hazudnak. Egy ellenséges professzorral szemben ötből két diáknál tapasztaltunk hasonlót. Az ápolók valamivel több mint fele produkált árulkodó emblémákat, amikor hazudott. Nem tudom, hogy miért szívárogtatnak így bizonyos emberek, mások pedig miért nem.[15]

Noha nem minden hazug mutat ilyen árulkodó emblémákat, amikor ezek megjelennek, általában elég megbízhatóak. Egy-egy árulkodó (természetesen részleges) embléma láttán tudhatjuk, hogy ez egy olyan üzenet biztos jele, amelyet az adott személy nem akar felfedni. Az ilyen részleges emblémák esetén a megtévesztés egyéb jeleihez képest jóval kisebb a Brokaw-veszély vagy az Othello-hiba esélye. Ugyanis amíg szép számban olyan emberek akadnak, akik minden körülmények között nyakatekert mondatokban fogalmaznak, olyanból viszonylag kevés van, aki gyakran mutat be árulkodó emblémákat. A beszédhibák többfajta stresszre is utalhatnak, nemcsak a hazugság miatt érzett nyomásra. Mivel az emblémáknak – a szavakhoz hasonlóan – igen konkrét üzenetük van, általában jóval egyértelműbbek a többi árulkodó jelnél. Ha valaki rejtve azt üzeni: „kapd be", vagy „nagyon mérges vagyok", esetleg „nem gondo-

[15] Sajnos más, megtévesztéssel foglalkozó kutatók nem vizsgálták, hogy képesek-e reprodukálni az árulkodó emblémákkal kapcsolatos felfedezéseinket. Mivel 25 év alatt kétszer is találkoztam hasonlóval, ezért optimista vagyok abban a tekintetben, hogy mire jutottak volna, ha megpróbálják.

lom komolyan" – ezek mindegyikét lehetséges egy-egy embléma segítségével kifejezni –, nem okozhat gondot annak értelmezése, hogy pontosan mire is gondolt az illető.

Az, hogy a hazugság során milyen embléma szivárog ki, ezáltal milyen rejtett üzenetre derül fény, azon is múlik, hogy mit próbál leplezni a szóban forgó személy. A diákok az ellenséges professzorral folytatott kísérlet során haragjukat és felháborodásukat próbálták leplezni, ezért a kiszivárgó emblémák között a felemelt középső ujjat és az ökölbe szorított kezet fedeztük fel. Az ápolókkal végzett kísérletben a hallgatók nem éreztek haragot, azonban sokan úgy gondolták, hogy nem képesek megfelelően leplezni az érzéseiket. Ennek csalhatatlan jele a tehetetlenséget jelző vállvonás. A felnőtteknek nem kell megtanítani az emblémák jelentését, saját kultúránkon belül ezeket elsajátítjuk, mire felnövünk. Amit viszont sok embernek meg kellene tanulnia: hogy az emblémák hibaként is megjelenhetnek a kommunikációnk során. Ha a hazugságvadászok nincsenek tisztában ezzel a lehetőséggel, nem fogják észrevenni az árulkodó emblémákat, mivel azok csak részlegesen jelentkeznek, ráadásul a prezentációs zónán kívül.

q Hasonló testmozdulatok az úgynevezett *illusztrátorok,* amelyek szintén szolgáltathatnak megtévesztésre utaló jeleket. Az illusztrátorokat gyakran összetévesztik az emblémákkal, azonban nagyon fontos különbséget tenni közöttük, mivel e két típusú mozdulat előfordulása éppen ellenkező irányban változik hazugság közben: míg az árulkodó, részlegesen megjelenő emblémák előfordulása gyakoribb lesz, az illusztrátoroké rendszerint csökken.

Az illusztrátorokat azért hívják így, mivel beszéd közben illusztrálják annak tartalmát. Ez számtalan módon történhet: a hangsúlyt egyetlen szóra, vagy egy egész mondatra is helyezhetjük, akár csak egy aláhúzással. A gondolatmenetünket is ábrázolhatjuk a levegőben, mintha a beszélő karmesterként irányítaná a beszédet, de a kéz akár egy képet is rajzolhat a levegőbe, vagy bemutathat egy cselekményt, megismételve vagy megerősítve azt, amiről éppen szó van. Jellemzően a kezek illusztrálják a beszédet, bár a szemöldök és a felső szemhéj mozdulatai is gyakran szerepelnek hangsúlyt adó illuszt-

rátorokként, ebbe esetenként bekapcsolódhat az egész test, vagy csupán a felsőtest is.

Az elmúlt néhány évszázad során az illusztrátorok szerepe az illemszabályok szerint oda-vissza változott. Voltak olyan korok, amikor az illusztrátorokat jellemzően a felsőbb osztályok tagjai használták, és volt olyan is, amikor a bárdolatlanság jelének tekintették. A szónoklásról szóló könyvek általában a közönség megnyerésének eszközeként említik az illusztrátorokat.

Az illusztrátorok tudományos tanulmányozására először nem azért került sor, hogy a megtévesztés jeleit feleplezzék, hanem azért, hogy cáfolják a náci társadalomtudósok állításait. A vizsgálat eredményeit felhasználva a hazugságvadász elkerülheti azt a hibát, hogy nem veszi számításba a különböző nemzeteknél gyakori illusztrátorok jelenlétét. A harmincas években számos cikk jelent meg, amelyben azt állították, hogy az illusztrátorok velünk született jellegzetességek, és emiatt az „alsóbbrendű fajok", mint a zsidók vagy a cigányok, számos széles, nagy ívű illusztrátort használnak a „felsőbbrendű", gesztusaikat tekintve jóval visszafogottabb árjákhoz képest. A cikkekben nem esett szó a hatalmas illusztrátorokról, amelyek például a németek olasz szövetségeseire jellemzők. David Efron, a Columbia Egyetem egyik argentin zsidó származású diákja Franz Boas antropológus segítségével megvizsgálta a New York-i Lower East Side lakói által használt illusztrátorokat. Azt találták, hogy a szicíliai bevándorlók illusztrátorai képeket rajzoltak a levegőbe, illetve különböző cselekedeteket mutattak be, míg a litván zsidó bevándorlók hangsúlyt adtak egyes szavaiknak, illetve a gondolatmenetük folyását szemléltették az illusztrátorokkal. Az Egyesült Államokban született utódaik viszont, akik integrált iskolákba jártak, már nem különböztek egymástól az illusztrátorok tekintetében. A szicíliai szülők gyermekei ugyanazokat az illusztrátorokat használták, mint a litván zsidók gyerekei.

Efron tehát bebizonyította, hogy az illusztrátorok felvett viselkedési minták, nem velünk született tulajdonságok. A különböző kultúrákból származó emberek nemcsak különböző illusztrátorokat használnak, de míg az egyik csoport tagjai kevéssé, a másik csoport tagjai jóval gyakrabban használják ezeket a metakommunikációs

eszközöket. Még egyes kultúrákon belül is eltér az illusztrátorok használatának a mértéke.[16] Fontos tény, hogy nem az illusztrátorok száma vagy típusa az, ami leleplez egy hazugot. A megtévesztésre utaló jel a látható illusztrátorok számának csökkenésében rejlik, abban, hogy a beszélő kevesebb illusztrátort használ, mint általában. A félreértések elkerülése végett további magyarázat szükséges, hogy az emberek mikor *használnak* illusztrátorokat. Így elkerülhető, hogy félreértelmezzük, ha valakinél csökken ezeknek a száma.

Először is gondoljunk bele, hogy az emberek miért illusztrálnak egyáltalán. Az illusztrátorok alkalmazása megkönnyíti olyan gondolatok megformálását, amelyeket bonyolult lenne szavakba önteni. Úgy találtuk, hogy sokkal valószínűbb az illusztrátorok használata, ha azt kérjük valakitől, magyarázza el, mi az a cikcakk, mint ha azt kérjük tőle, hogy magyarázza el, mi az a szék. Ugyanez a helyzet, ha azt kell elmondania valakinek, hogyan juthatunk el a postára, mint ha arról kérdezzük, hogy miért választotta a hivatását. Az illusztrátorok akkor is szerephez jutnak, ha nem jut eszünkbe egy szó. Csettintgetünk az ujjainkkal, belemarkolunk a levegőbe, ezek mintha segítenének a hiányzó szó meglelésében, mintha az ott lebegne a fejünk körül. Az ilyen illusztrátorok tudatják a beszélgetőpartnerrel, hogy éppen keressük az oda kívánkozó szót, vagyis még nem fejeztük be a mondandónkat. Az illusztrátoroknak egyfajta bevezető funkciója is lehet, elősegíti, hogy a szavakat többé-kevésbé összefüggő beszéddé formáljuk. Az illusztrátorok száma növekszik, ha érintve vagyunk abban, amit mondunk. Az izgatott, aggódó, ijedt vagy haragos emberek jellemzően több illusztrátort használnak, mint általában.

Most nézzük meg, mi lehet az oka annak, ha valaki saját szokásos szintjénél kevesebb illusztrátort használ. Ez rendkívül fontos, mivel ebből lehet megérteni, hogy a csökkenést mikor lehet a meg-

[16] Az illusztrátorokat gyakran alkalmazó kultúrákból származó bevándorlók sokszor arra tanítják a gyermekeiket, hogy ne beszéljenek a kezükkel. A gyerekeket figyelmeztetik, hogy ha sok illusztrátort használnak, úgy fog tűnni, mintha maguk is az óhazából származnának. Ha azonban ezt nem teszik, sokkal jobban hasonlítanak majd amerikai vagy európai társaikra.

tévesztés jelének tekinteni. Az első ok az érzelmi kötődés hiánya a beszéd tartalmával kapcsolatban. Az emberek kevesebb illusztrátort használnak, ha nincsenek érintve, ha unatkoznak, ha érdektelen számukra, amiről szó van, illetve ha mély szomorúság gyötri őket. Az érdeklődést, aggodalmat vagy lelkesedést színlelő embereket sokszor elárulja a beszédhez társuló illusztrátorok hiánya, illetve az a tény, hogy ezek száma nem nő meg.

Az illusztrátorok száma akkor is csökken, ha a beszélő nem tudja pontosan, hogy mit is mondjon. Ha valaki minden egyes szavát alaposan megválogatja, átgondolja, hogy mit fog kimondani, mielőtt megformálná a szavakat, az illusztrátorok csaknem teljesen eltűnnek. Ha valaki első vagy második alkalommal beszél valamiről, legyen szó egyetemi előadásról vagy egy értékesítési helyzetről, szinte alig látunk majd illusztrátorokat. A későbbiekben, amikor már nincs szükség annyi energiára a beszéd „összerakásához", az illusztrátorok száma megszaporodik. Ugyanakkor csökkenés észlelhető, ha ügyelni kell a szavainkra. Ez még nem feltétlenül a megtévesztés célját szolgálja. Lehet, hogy azért van szükség az óvatosságra, mert a beszélgetés tétje magas: ha épp első benyomást teszünk leendő főnökünkre, ha a helyes válaszért jutalomban reménykedhetünk, ha először beszélünk valakivel, akit korábban szenvedélyesen csodáltunk távolról. A kettősség érzése is óvatosságra inti a beszélőt. Egy félénk embert például lehet, hogy rendkívüli módon csábít egy jobban fizető új állás, azonban tart a munkahelyváltással járó kockázatoktól. Miközben azon tépelődik, hogy elfogadja-e az ajánlatot, vagy sem, még azzal a problémával is meg kell küzdenie, hogy mit mondjon és hogyan mondja azt.

Ha a hazug nem dolgozta ki előre, hogy mit fog mondani, óvatosnak kell lennie és alaposan át kell gondolnia a szavait, mielőtt kimondja azokat. Ha a megtévesztést nem gyakorolták be rendesen, illetve ha nem készültek fel arra, hogy milyen kérdéseket tehetnek fel a hallgatóságból, az illusztrátorok száma csökkenni fog. Még ha a hazug felkészült és begyakorolta a mondandóját, az illusztrátorok száma akkor is csökkenhet, mivel elképzelhető, hogy a hazug érzelmei között összeférhetetlenség alakult ki. Bizonyos érzelmek –

különösen a félelem – komolyan befolyásolhatják a beszédünket, s akár meg is akadályozhatják, hogy folyékonyan és összefüggően beszéljünk. De tulajdonképpen bármilyen erős érzelemmel folytatott belső küzdelem elvonja a figyelmünket a szavak összefűzésének feladatától. Ráadásul ha az érzelmet nem csak kezelni kell, de el is kell fedni, főleg ha erős érzelemről van szó, valószínű, hogy még a felkészült hazugoknak is problémái támadnak az összefüggő beszéddel, és az illusztrátorok száma is csökkenni fog.

A korábbi kísérletben részt vett ápolóknál is megfigyelhető volt, hogy jóval kevesebb illusztrátort használtak, amikor el kellett fedniük negatív érzelmeiket az égési sérülteket és amputációt bemutató képsorok láttán, mint amikor őszintén kellett beszélniük a kellemes képsorokról. Ennek a csökkenésnek legalább két oka van: az ápolók nem készültek fel a szükséges hazugságra, idejük sem maradt rá, hogy előre kigondolják a mondanivalójukat, ráadásul erős érzelmekkel is küzdeniük kellett: egyrészt a lebukástól való félelemmel, másrészt a véres képsorok miatt érzett intenzív érzéseikkel. Más kutatók úgy találták, hogy az illusztrátorok kevésbé nyilvánvalóak, ha valaki hazudik, mint ha valaki igazat mond. Ezekben a kísérletekben az érzelmeknek csak kevés szerep jutott, de az alanyoknak sem hagytak időt, hogy felkészüljenek a hazugságra.

Az illusztrátorok bemutatásánál hangsúlyoztam, milyen fontos ezeket megkülönböztetni az emblémáktól, mivel éppen ellenkező irányú változások figyelhetők meg, ha valaki hazudik: az árulkodó, részleges emblémák száma megszaporodik, míg az illusztrátorok száma csökken. További fontos különbség az emblémák és az illusztrátorok között azok üzenete, illetve a mozdulatok precizitása. Az emblémák sokkal merevebb rendszerben léteznek, nem lehet akármilyen mozdulatot használni, mivel a szigorúan meghatározott mozdulat igen egyértelmű üzenetet közvetít. Az illusztrátorok ezzel szemben sokkal szélesebb skálán mozoghatnak, s kevésbé precíz, jóval általánosabb üzeneteket közvetítenek. Gondoljunk a „minden oké" jelzésre, amikor a hüvelykujjunk és a mutatóujjunk kört formáz. Ha mutatóujjunk helyett középső vagy kisujjunkat használnánk, nem lenne egyértelmű az üzenet, ami viszonylag egyértelműen any-

nyit tesz: minden rendben. Az illusztrátoroknak ezzel szemben kevés valódi jelentésük van a szavaktól függetlenül. Ha valakinek csak a mozdulatait látjuk, de nem halljuk, mit mond, keveset tudunk leszűrni a beszélgetésből. Ennek ellentéte, ha emblémákat látunk. További fontos különbség, hogy az emblémákat szavak helyett is lehet használni, ha a beszélgetőpartnerek nem tudnak, vagy nem akarnak megszólalni. Az illusztráló mozdulat a definíció szerint csak a beszéd során jelenik meg, nem azért, hogy helyettesítse a szavakat.

A hazugságvadásznak jóval óvatosabban kell közelítenie az illusztrátorokhoz, mint az árulkodó emblémákhoz. Ahogy korábban is írtam, az Othello-hiba és a Brokaw-veszély érvényesül az illusztrátorok esetén, de nem alkalmazható az emblémákra. Ha a hazugságvadász az illusztrátorok csökkenését veszi észre, először ki kell zárnia minden egyéb indokot (a hazugságon kívül), ami megmagyarázhatná, hogy valaki miért válogatja meg éppen a szavait. Az árulkodó emblémák esetében jóval egyértelműbb a helyzet: az így átvitt üzenet sokkal világosabb, így értelmezni is könnyebb. Ráadásul nincs szükség előzetes ismeretségre ahhoz, hogy egy árulkodó emblémát megértsünk. Egy ilyen mozdulatnak önmagában is megvan a jelentése. Mivel az egyes emberek között jelentős eltérés mutatkozik az illusztrátorok használatát illetően, ezért önmagában a számukból nem vonhatunk le következtetést, hacsak nincsen valamilyen korábbi összehasonlítási alapunk. Az első találkozások alkalmával nagyon nehéz észrevenni a megtévesztés jeleit. Erre a legjobb lehetőséget az árulkodó emblémák kínálják.

Rendkívül fontos megismerkedni a következő mozdulatcsoporttal, a *manipulátorokkal*, még mielőtt esetleg a megtévesztés jeleiként értékeljük őket, aminek megvan a kockázata. Szó esett arról, hogy a hazugságvadászok gyakran őszinte embereket is hazugnak bélyegeznek, csak azért, mert sok manipulátor mozdulatot mutatnak. Bár a manipulátorok jelezhetik, hogy valaki feldúlt vagy izgatott, ez nem mindig van így. A manipulátorok számának növekedése nem túl megbízható jele a megtévesztésnek, noha sokan így gondolják.

A manipulátorok közé tartozik minden olyan mozdulat, amikor egyik testrészünk igazgat, masszíroz, megérint, megfog, megcsíp,

vakar, vagy bármilyen egyéb módon manipulál egy másik testrészt. A manipulátorok tarthatnak nagyon rövid ideig, de akár néhány percig is. A rövidebbek közül egypárnak lehet konkrét célja: megigazítani a hajunkat, valamit eltávolítani a fülünkből, megvakarni valamelyik testrészünket. A hosszabb ideig tartó manipulátorok már jóval céltalanabbak: a hajfürtök tekergetése, az ujjak dörzsölgetése, a lábak topogása és hasonlók. Tipikusan azonban a kezünk a legfőbb manipulátor. Lehet befogadó szerepben is, akárcsak a test bármelyik része. A leggyakoribb befogadó területek azonban a haj, a fülek, az orr vagy a lágyék. A manipulátorok megjelenhetnek az arcon belül is (a nyelv a pofazacskóban, az ajkakba harapó fogak stb.), de a lábak is manipulálhatják egymást. A manipulátorok esetében különböző kellékek is megjelenhetnek: gyufa, ceruza, gemkapocs, vagy akár a cigaretta.

Bár a legtöbb embert úgy nevelik, hogy ezeket a fürdőszobai tevékenységeket ne nyilvános helyen végezzék, sokan nem a mozdulat elhagyását sajátítják el, hanem annak a maguk számára észrevétlen végrehajtását. Ennek ellenére a manipulátorok nem teljesen tudat alatti cselekedetek. Ha észrevesszük, hogy valaki bámul minket egy-egy manipulátor miatt, gyorsan abbahagyjuk, visszafogjuk vagy álcázzuk valahogy. Egy-egy szélesebb gesztussal általában gyorsan álcázunk egy rövidebb ideig tartó mozdulatot. Sokszor azonban még ez a stratégia sem tudatosan kerül felszínre. A manipulátorok a tudatosság és a tudatalatti határán mozognak. A legtöbb ember nem tudja túl sokáig megállni, hogy ezeket a szokásait visszafogja, még akkor sem, ha megkísérel rá figyelni. Az emberek egész egyszerűen hozzá vannak szokva, hogy manipulálják magukat.

A manipulátorokat észrevevő emberek jellemzően sokkal tapintatosabbak, mint azok, akik éppen egy manipulátor tevékenységet végeznek. Ilyenkor általában meghagyják az utóbbi ember számára a teret, hogy befejezze, amit megkezdett, még akkor is, ha a manipulátor a beszélgetés közepén jelenik meg. Van, aki félrenéz, amikor egy manipulátort előad valaki, s csak akkor fordítja vissza a tekintetét, ha a dolog véget ért. Ha olyan manipulátorról van szó, amely egyike a fent említett jelentéktelen cselekedeteknek – pél-

dául a hajfürtök babrálása –, a beszélgetőpartnerek nem fognak végig félrenézni, de nem is nézik majd közvetlenül a manipulátor mozdulatokat. A manipulátorok udvarias figyelmen kívül hagyása tanult szokás, amely automatizmusként működik. Érdekes módon gyakran a szemlélő érzi magát modortalannak, vagy akár kukkolónak is, mivel a manipulátorok egy része kifejezetten intim jellegű cselekedetnek tűnik egy kívülálló számára. Amikor két autó megáll egymás mellett a pirosnál, az az ember követi el az udvariatlanságot, aki átnéz egyik autóból a másikba, nem pedig az, aki az utóbbi járműben éppen lelkesen tisztogatja a fülkagylóját.

Jómagam és más, manipulátorokat tanulmányozó kollégáim is sokat töprengtünk azon, hogy az emberek miért választanak egy bizonyos manipulátort egy másik helyett. Vajon mit jelent, ha csak hozzáérünk egy testrészünkhöz, de nem markoljuk meg, ha finoman belecsípünk, de nem vakarjuk meg? És vajon van-e jelentéstartalma, ha a kezünket, a fülünket vagy az orrunkat vakarjuk meg? A válasz egy része az egyénre jellemző sajátosság. Az embereknek megvan a saját kedvenc manipulátoruk, amely szinte a védjegyükké válik. Van, aki a gyűrűjét forgatja az ujján, más a bőrkeményedést csípi le magáról, és van, aki a bajuszát pödörgeti. Egyelőre még senki sem vizsgálta, hogy miért ragaszkodik valaki egyik vagy másik manipulátorhoz, illetve hogy miért nincsenek egyénre jellemző, teljesen egyedi manipulátorok. Rendelkezésünkre állnak olyan bizonyítékok, amelyek sejteni engedik, hogy egyes manipulátor cselekedetek a kényelmetlenség érzésénél többről árulkodnak. Pszichiátriai betegeknél gyakran találkoztunk különböző piszkáló manipulátorokkal, függetlenül attól, hogy a pácienseken nem láttuk a harag nyomait. A szemek eltakarása gyakori volt azoknál a betegeknél, akik szégyent éreztek. Ez a bizonyíték azonban csak afféle puhatolózás eredménye, szemben a jóval általánosabb érvényű felfedezéssel, miszerint a manipulátorok száma növekszik, ha valaki egyre kényelmetlenebbül érzi magát.

A kutatók viszonylag meggyőzően alátámasztották azt az általános megfigyelést, hogy a nyugtalan, ideges emberek fészkelődnek, vagy hirtelen mozdulatokat tesznek. A vakarózás, markolászás, il-

letve a különböző testnyílások tisztogatása, a haj rendezgetése is gyakoribbá válik a kényelmetlenség érzetének jelentkezésekor. Mindazonáltal úgy vélem, hogy az emberek akkor is mutatnak manipulátorokat, ha éppen nyugodtak, vagy biztonságban érzik magukat. Barátaink körében kevésbé aggódunk az illem miatt. Ilyenkor elképzelhető, hogy valaki böfög egyet, vagy más olyan viselkedésformát vesz fel, amit a legtöbb szituációban igyekszünk legalább részben elkerülni. Ha ez a feltevés igaz, a manipulátorok csak a hivatalosabb helyzetekben tekinthetők a kényelmetlenség jelének.

A manipulátorok megbízhatatlan jelek a megtévesztés szempontjából, mivel akár ellentétes állapotokat is jelezhetnek (például kényelmetlenség és nyugodtság). A legtöbb hazug emellett tisztában van azzal, hogy vissza kell fognia a manipulátorokat, s ezt sok esetben sikerrel meg is teszi. A hazugoknak nincsenek erre vonatkozó különleges ismereteik, ez része az általános folklórnak, mely szerint a manipulátorok a kényelmetlenség, az idegesség jelei. Sokan hiszik, hogy aki hazudik, az fészkelődik, s hogy a nyugtalanság a megtévesztés egyik csalhatatlan jele. Amikor vizsgálataink során különböző embereknek feltettük a kérdést, miből gondolják, hogy valaki hazudik, a leggyakrabban a fészkelődés és a szemek elkalandozása volt a válasz. *Az olyan jelek, amelyekről mindenki tud, ám amelyek akaratlagosan visszafogható viselkedéssel kapcsolatosak, megbízhatatlanná válnak, ha a tét magas, és a hazug mindent megtesz, hogy elkerülje a lebukást.*

Az ápolók a kísérlet során nem mutattak változást a manipulátorokat illetően, akár hazudtak, akár igazat mondtak. Ennek ellenére más kutatások a manipulátorok számának növekedéséről számoltak be megtévesztés közben. Véleményem szerint az eltérő tét tehető felelőssé ezért az ellentmondásért. Ha a tét magas, a manipulátorok jelenléte szaggatottá válhat, mivel ellentétes erők feszülnek egymásnak. Ha magas a tét, a hazug jobban figyeli és kontrollálja a megtévesztés könnyen hozzáférhető és jól ismert jeleit, mint például a manipulátorokat, azonban éppen a magas tét miatt a hazugban fokozódhat a lebukástól való félelem, s ez a kényelmetlen érzés elősegítheti a manipulátorokat bemutató viselkedést. A manipulátorok

száma növekedhet, figyelhetünk rájuk, elfojthatjuk őket, ekkor eltűnhetnek egy időre, majd később visszatérhetnek, újra észrevehetjük és ismét elfojthatjuk őket. Mivel a kísérlet során magas volt a tét, az ápolóknak komoly erőfeszítéseket kellett tenniük, hogy kontrollálják saját manipulátoraikat. A hazugság során szaporodó manipulátorokról beszámoló kísérletekben azonban nem volt ilyen magas a tét. Ráadásul a helyzet igen különösnek mondható, mivel az önkénteseket konkrétan megkérték, hogy hazudjanak a kísérlet során – ez pedig már okozhatott annyi kényelmetlenséget, hogy a manipulátorok megszaporodjanak. Mivel azonban sem a siker, sem a kudarc nem járt jelentős nyereménnyel vagy büntetéssel, a hazugok kevés erőfeszítést tettek a manipulátorok figyelésére és elfojtására. Még ha hibás is a magyarázatom az ellentmondó eredményekre (az utólagos értelmezéseknél mindig fenn kell tartani a kétkedést, amíg további kutatások meg nem erősítik vagy cáfolják a gyanút), ezek az eredmények már elegendő indokot szolgáltatnak a hazugságvadászok számára, hogy óvatosan közelítsenek a manipulátorokhoz.

Egy másik kutatásunkban, ahol azt vizsgáltuk, hogy az emberek mennyire képesek átlátni a hazugságokon, azt találtuk, hogy gyakrabban bélyegezték hazugnak azt, aki több manipulátort használt az átlagnál. Nem számított, hogy az illető igazat mondott-e vagy hazudott, akik látták a sok manipulátort, szinte azonnal őszintétlennek bélyegezték az adott embert. Fontos, hogy tisztában legyünk ennek a hibának a lehetőségével. Foglaljuk össze, hogy a manipulátorok miért megbízhatatlan forrásai a megtévesztés jeleinek.

Az emberek között hatalmas eltérések mutatkoznak arra nézve, hogy ki mennyi és milyen manipulátort mutat általában. Ez az egyéni eltérés (a Brokaw-veszély) megelőzhető, ha a hazugságvadász már korábban megismerte a gyanúsítottat, és össze tudja hasonlítani a viselkedését a korábbival.

Az Othello-hiba szintén befolyásolja a manipulátorok értelmezését: sokan megtévesztésre utaló jelként értelmezik őket, mivel a manipulátorok megszaporodnak, ha az emberek kényelmetlenül érzik magukat bármilyen külső tényező miatt. Ez probléma a megtévesztés egyéb jeleivel is, azonban a manipulátoroknál kifejezetten érvényesül, mi-

vel ezek nem feltétlenül a kényelmetlenség jelei, hanem adott esetben, például baráti társaságban, éppen a biztonságérzetre utalnak.

A legtöbben úgy gondolják, hogy a manipulátorok nagy száma a megtévesztést jelzi, így egy kellően motivált és felkészült hazug megpróbálja elfojtani őket. Az arckifejezéstől eltérően – amit szintén kontrollálni próbálunk – a manipulátorokat viszonylag könnyű visszafogni. Ha magas a tét, a hazugok általában sikeresen elfojtják a manipulátoraikat, legalábbis időlegesen.

Testünk egy másik jellegzetességét, a testtartást is számos kutató vizsgálta már, de csupán kevés bizonyítékot találtak arra, hogy tartásunk árulkodik-e a megtévesztés jeleiről. A legtöbb ember tudja, hogyan kell tartania magát ülés és állás közben egyaránt. Az a tartás, amely illetlen lehet egy állásinterjún, valószínűleg teljesen elfogadható egy baráti beszélgetés során. A testtartás is kiválóan kontrollálható, és általában sikeresen kezelhető, ha megtévesztésről van szó. Akárcsak számos, a megtévesztést tanulmányozó kollégám, én sem találtam jelentős eltéréseket az emberek testtartásában, függetlenül attól, hogy hazudtak-e, vagy igazat mondtak.[17] Természetesen elképzelhető, hogy nem találtuk meg a testtartás azon szegmensét, amely megváltozhat. Lehetségesnek tűnik, hogy az érdeklődés vagy a harag előrefelé mozdítja a testünket, míg a félelem vagy az undor hátrafelé. Egy kellően motivált hazug azonban könnyedén kontrollálhatja az ilyen érzelmekhez kötődő jeleket, a legapróbb mozzanatok kivételével.

A vegetatív idegrendszer jelei

Eddig olyan testi jelenségekről volt szó, amelyeket vázizomzatunk hoz létre. A vegetatív idegrendszer (VI) azonban érzelmi behatásra

[17] Egy megtévesztéssel foglalkozó kutatás úgy találta, hogy a legtöbb ember hazugnak gondolja azt, aki gyakran változtatja a testtartását. Azonban a tartás és az őszinteség között nem sikerült összefüggést felfedezni. A kutatásról bővebben Robert E. Kraut és Donald Poe *Behavioral Roots of Person Perception: The Deception Judgments of Custom Inspectors and Laymen* című írása számol be a *Journal of Personality and Social Psychology* 1980/39. számában

szintén produkál változásokat a testben, amennyiben módosulhat a légzés ritmusa, a nyelés gyakorisága, a verejtékezés mennyisége. (Az arcon megjelenő vegetatív változások, mint a kipirulás, elsápadás, a pupillák tágulása, a következő fejezet témáját képezik.) Ezek a változások akaratunktól függetlenül jelentkeznek az érzelmek kialakulásakor, s mivel nagyon nehéz szabályozni őket, a megtévesztés megbízható jeleinek tekinthetők.

• A poligráf, vagyis a hazugságvizsgáló ezeket a vegetatív változásokat figyeli, jóllehet jelentős részük speciális eszközök nélkül is jól látható. Ha a hazug félelmet, haragot, izgalmat, aggodalmat, bűntudatot vagy szégyent érez, felgyorsul a légzése, jobban emelkedik a mellkasa, gyakrabban nyel, emellett a verejték is megjelenhet, akár láthatóan, akár csak szagok formájában. A pszichológusok évtizedeken át vitáztak róla, hogy a különböző érzelmek egyedi vegetatív változásokat idéznek-e elő. A legtöbben úgy gondolják, hogy nem, inkább úgy vélik, hogy ha valaki gyorsabban lélegzik, izzad és gyakrabban nyel, ez *bármelyik* érzelem kialakulásakor előfordulhat. A vegetatív változások azt mutatják meg, hogy milyen erős egy érzelem, függetlenül attól, hogy melyik érzelemről van szó. Ez a nézet ellentmond a legtöbb ember tapasztalatainak, akik más érzésekről számolnak be, ha haragosak, és másokról, ha félnek. Számos pszichológus szerint ez azért van, mert az emberek másként értékelik saját testük reakcióit attól függően, hogy dühösek vagy félnek, azonban ez még nem tekinthető bizonyítéknak arra, hogy a vegetatív idegrendszer működése eltér a két érzelem esetében.

o Egyik nemrégiben végzett kutatásom – amely akkor kezdődött, amikor ezt a könyvet már csaknem befejeztem – cáfolni látszik ezt a nézetet. Ha feltételezéseim helyesek, a vegetatív változások nemhogy nem azonosak, de kifejezetten különbözőek az egyes érzelmek esetében, ez pedig rendkívül fontos lehet a hazugságok észlelését illetően. Ez annyit jelenthet, hogy a hazugságvadász egy poligráf vagy akár a puszta megfigyelés segítségével nemcsak azt képes megállapítani, hogy a gyanúsított érzelmileg felfokozott állapotban van, de azt is, hogy milyen érzelmet él át éppen – fél, haragos, undorodik vagy szomorú. Ahogy a következő fejezetből kiderül, ezt

az információt az arcról is le lehet olvasni, csakhogy az emberek az arcon feltűnő legtöbb jelet képesek lehetnek elfedni. A vegetatív idegrendszer működését jóval nehezebben lehet csak cenzúrázni.

Egyelőre csak egy kutatásunk készült el (lásd az 121. oldalon), s néhány vezető pszichológus nem is ért egyet a felfedezéseinkkel. Kutatásaim eredményét ellentmondásosnak bélyegezték, én azonban úgy vélem, hogy kellően szilárd bizonyítékokat vonultattunk fel, s hogy elméletemet idővel befogadja majd a tudományos közösség.

Ahhoz, hogy be tudjuk mutatni a véleményem szerint meggyőző bizonyítékot, amely alátámasztja, hogy a különböző érzelmek különböző vegetatív reakciókkal járnak, két problémával kellett megküzdenünk, ám úgy gondoltam, hogy mindkettőre tudom a megoldást. Az első kérdés az volt, hogyan vehetünk tiszta mintát a különböző érzelmekből. Annak érdekében, hogy összehasonlíthassuk a félelem és a harag által előidézett változásokat, biztosnak kellett lennünk abban, hogy a kísérleti alanyok valóban átélik ezt a két érzelmet. Mivel a vegetatív változások méréséhez bonyolult műszerekre van szükség, az alanyoknak mindezt laboratóriumi körülmények között kellett produkálniuk. A gondot az jelentette, hogy miként lehet kiváltani ezeket az érzéseket egy steril, természetellenes közegben. Hogyan érjük el, hogy valaki féljen, vagy hogy haragos legyen, ám ne érezze egyszerre a két érzelmet? Ez az utolsó kérdés rendkívül fontos: nem szabad, hogy egyszerre érezzék a dühöt és a félelmet, mert ezáltal olyasvalami jön létre, amit érzelmi *keveréknek* nevezünk. Ha nem tudjuk szétválasztani a két érzelmet, vagyis nem tudunk tiszta mintákhoz jutni, képtelenek leszünk megállapítani, hogy miben különbözik a két állapothoz kapcsolódó vegetatív működés. Még ha ki is váltottuk volna ezeket az érzelmeket, a haragban mindig lett volna egy kevés félelem, mint ahogy a félelem mintában találtunk volna a haragra utaló jeleket is, így pedig a vegetatív változások nagyjából azonosak lettek volna. Sem a laborban, sem a való életben nem könnyű kikerülni a keverék érzelmek csapdáját, ezek ugyanis jóval gyakoribbak a tiszta érzelmeknél.

A leginkább közkedvelt módszer, ha megkérjük az alanyt, hogy emlékezzen vissza valami ijesztőre. Tegyük fel, hogy az alany fel-

idézi, amikor megtámadta egy útonálló. A kutatónak ilyenkor is biztosnak kell lennie, hogy a félelem mellett az alany nem érez haragot a bűnöző iránt, esetleg önmaga iránt, amiért hagyta magát megfélemlíteni, vagy amiért olyan ostoba volt, hogy veszélybe sodorta a testi épségét. A keverékek megjelenése a tiszta érzelmek helyett a többi, érzelmek kiváltására alkalmazott technika esetén is kockázatot jelent. Tegyük fel, hogy a kutató félelemkeltő képsorokat mutat az alanynak, például Alfred Hitchcock *Psychó*ját, ahol Tony Perkins hirtelen megtámadja Janet Leigh-t egy késsel, miközben a nő éppen zuhanyozik. Az alany ilyenkor dühös lehet a kutatóra, amiért megijesztette, saját magára, amiért megijedt, Tony Perkinsre, amiért megtámadta Janet Leigh-t, emellett undorodhat a vértől és aggódhat a filmen látott szenvedés miatt, de meg is lepődhet a történteken és így tovább. Nem könnyű olyan módszert kitalálni, amikor lehetőség nyílik a tiszta érzelmek vizsgálatára. A legtöbb kutató, aki a vegetatív idegrendszert tanulmányozta, egyszerűen azt feltételezte – véleményem szerint hibásan –, hogy az alanyok parancsszóra képesek azt tenni, amit kérnek tőlük, vagyis a tiszta érzelmi mintákat produkálni. Nem tettek semmit annak érdekében, hogy garantálják az érzelmek tisztaságát.

A második problémát az jelentette, hogy a mintákat laboratóriumi körülmények között kellett beszerezni, s kérdés volt, hogy ez mennyire befolyásolja a vizsgálati módszert. A legtöbb kísérleti alany kellően tudatos állapotban van, amikor belép az ajtón. Ezt ráadásul tovább erősíti a vegetatív idegrendszer vizsgálatának előkészülete: az alany testének különböző pontjaira elektródákat erősítenek. Ahhoz, hogy egyszerre tudják figyelni a légzést, a szívverést, a bőr hőmérsékletét és a verejtékezést, rengeteg elektródát kell elhelyezni. A legtöbb ember zavarba jön, ha tehetetlenül kell ülnie egy székben, a tekergő drótok között, miközben a kutatók azt vizsgálják, hogy mi zajlik le a testében, ráadásul még egy kamera is rögzíti az eseményeket. A zavar maga is egy érzelem, ami önmagában produkál vegetatív változásokat. Ezek a változások rákerülnek az összes olyan érzelmi mintára, amelyeket a kutatók szeretnének megkaparintani. Hiába gondolja a kutató, hogy az alany éppen egy

félelemmel teli, vagy épp egy haraggal kapcsolatos emléket idéz fel, ha az illető közben végig zavarban van saját helyzete miatt. Eddig egyetlen kutató sem tett lépéseket, hogy csökkentse az alanyok zavarát, s arról sem győződtek meg, hogy ez az érzés befolyásolja-e a megszerezni kívánt érzelmi minták tisztaságát.

Kollégáimmal együtt úgy iktattuk ki a zavart a rendszerből, hogy hivatásos színészeket választottunk kísérleti alanynak. A színészek hozzá vannak szokva, hogy figyelik őket, ettől nem lesznek feldúltak. És valóban, ahelyett, hogy zavarba jöttek volna, még tetszett is nekik az ötlet, hogy drótokat kötünk rájuk, és a testükben zajló folyamatokat vizsgáljuk. A színészek alkalmazása segített az első probléma megoldásában, a tiszta érzelmi minták beszerzésében. Segítségünkre volt a színészek többéves gyakorlata a Sztanyiszlavszkij-módszer alkalmazásában, amelynek köszönhetően könnyedén képesek felidézni és újra átélni az érzelmeiket. Mivel a színészek gyakran alkalmazzák ezt a módszert, képesek érzelmi emlékezetükre hagyatkozni, ha egy-egy szerep megkívánja. A kísérlet során, miközben a színészek be voltak drótozva, és kamerák figyelték minden mozdulatukat, azt kértük tőlük, hogy emlékezzenek vissza, és amennyire csak lehet, éljék át azt a helyzetet, amikor életükben a legdühösebbek voltak, majd ez után idézzenek fel egy olyan szituációt, amikor a legjobban féltek, amikor a legszomorúbbak, leginkább meglepettek, legboldogabbak voltak, illetve amikor a legjobban undorodtak valamitől. Más kutatók már alkalmazták ezt a módszert korábban, mi mégis úgy véltük, jobbak az esélyeink a sikerre, mivel képzett profikat alkalmaztunk, akik nem jöttek zavarba a helyzettől.

Emellett nemcsak biztosak voltunk benne, hogy kísérleti alanyaink képesek lesznek végrehajtani az utasításokat, hanem még arra is volt gondunk, hogy ellenőrizzük: valóban tiszta mintákhoz jutottunk, nem pedig keverékekhez. Miután a színészek átélték az egyes helyzeteket, megkértük őket, hogy értékeljék, milyen erősen élték át az adott érzelmet, s megkérdeztük, hogy éreztek bármi egyebet is. Ha arról számoltak be, hogy más érzelem is legalább olyan erősen jelentkezett, mint amit kértünk, az adott mintát nem vettük számításba.

A színészek bevonása lehetőséget adott rá, hogy kipróbáljunk egy másik technikát is, amit előttünk még senki sem alkalmazott. Évekkel korábban, egy véletlennek köszönhetően fedeztük fel ezt az érzelmek kiváltására használható módszert. Egy kutatás során az arckifejezések működését vizsgáltuk – hogy kiderüljön, melyik izomcsoport melyik arckifejezés kialakulásáért felelős –, s kollégáimmal több ezer arckifejezést produkáltunk és rögzítettünk filmen, majd kielemeztük, hogy az izomcsoportok mozdulatai milyen látható változásokat eredményeznek. Meglepetésünkre amikor a különböző arckifejezéseket létrehoztuk a kamerák előtt, az érzelmekhez kötődő izommozgások hatására hirtelen érezni kezdtük a testünkben a vegetatív változásokat. Nem volt semmi okunk feltételezni, hogy az arcizmok akaratlagos mozgatása önkéntelen vegetatív változásokkal jár, csakhogy ez újra és újra megtörtént. Azt nem tudtuk, hogy a vegetatív működés különbözött-e az egyes arckifejezésekkel járó izommozgások során. Elmondtuk a színészeknek, hogy pontosan melyik arcizmaikat kell mozgatniuk. Hat különböző utasítást adtunk nekik, mindegyik egy-egy érzelemhez kötődött. Mivel a színészeket nem zavarta, hogy kérésre kellett különböző arcokat vágniuk, a feladatot könnyedén teljesítették. Persze itt sem bíztuk a véletlenre, hogy tiszta mintákhoz jussunk. Videóra vettük az arcjátékukat, és csak akkor használtuk fel az adott felvételt, ha minden egyes arckifejezést és izomcsoportot úgy mozgattak, ahogy kértük.

A kísérlet szilárd bizonyítékot szolgáltatott rá, hogy a vegetatív működés jelentősen eltér a különböző érzelmek esetén. A szívverés, a bőr hőmérséklete és a verejtékezés (ezeket mértük a kísérlet során) nem ugyanolyan a különböző érzelmeknél. Például amikor a színészek a haragra vagy a félelemre jellemző arckifejezéseket öltötték magukra (mivel kifejezett utasítást kaptak rá, hogy csak az arcizmaikat mozgassák, ne éljenek át semmiféle érzelmet), szívverésük felgyorsult, de ellenkező változás állt be a bőrük hőmérsékletében. A haragos arcot mutató színészek bőre melegebb, a félelem arcát mutatóké hidegebb lett. Más alanyokkal is megismételtük a kísérletet, és azonos eredményt kaptunk.

Ha az eredményeinket más kutatók is képesek reprodukálni laboratóriumi körülmények között, ez befolyásolhatja, hogy a poligráfos vizsgálatokból milyen információkat tudunk meg. Ahelyett hogy megállapítanánk: (a gyanúsított érez *valamiféle* érzelmet, a poligráf kezelője a vegetatív működés megfigyelése alapján képes lesz azt is megállapítani, hogy *melyik* érzelemről van szó.) A hazugságvadász még egy poligráf nélkül is képes lehet pusztán ránézéssel megállapítani a különböző változásokat, legyen szó a légzés ritmusáról vagy a verejtékezésről. Ennek köszönhetően lehetővé válik az egyes érzelmek megjelenésének észlelése. A nehezen, vagy egyáltalán nem kontrollálható vegetatív működés tanulmányozásával megállapítható, hogy pontosan melyik érzelem kerítette hatalmába a gyanúsítottat, ezáltal csökkenthető a hazugságok leleplezésére irányuló kikérdezések során a hibák száma, vagyis kevesebb ártatlant fognak hazugnak bélyegezni, és kevesebb hazug leplezheti a megtévesztését.

Egyelőre nem tudjuk, hogy lehetséges-e megkülönböztetni az érzelmeket csak a vegetatív működés látható és hallható jelei alapján, most már azonban megfelelő indokunk van, hogy ezt feltérképezzük. A hatodik fejezetben bővebben foglalkozunk vele, hogy az egyes érzelmek jeleiből (legyen szó az arcon, a testen, a hangban, a szavakban vagy a VI-ben megjelenő változásokról) hogyan állapíthatjuk meg, hogy valaki őszinte vagy hazudik. Itt foglalkozunk majd azokkal a veszélyekkel, amelyek az esetleges hibák következményei lehetnek, sőt ezek kivédésével is.

A második fejezetben kifejtettem, hogy a hazugságnak két fő módja lehet: a leplezés és a hamisítás. Ebben a fejezetben idáig azzal foglalkoztam, hogy a rejtett érzelmeket miként fedheti fel a testünk, a hangunk vagy a szavaink. A hazug azonban élhet a hamisítás módszerével, ha nem érez semmit, de szükség van valamilyen érzelem kimutatására, illetve ha egy rejtett érzelmet akar elfedni.

Egy fickó például mutathatja a szomorúság hamis képét, amikor megtudja, hogy sógora cége csődbe ment. Ha érzelmileg közömbös a helyzettel kapcsolatban, hamis arckifejezésével csupán az ilyenkor elvárt együttérzést mutatja, ha azonban titokban örül a só-

gora kudarcának, a hamis szomorúság a valódi érzelmeit is álcázza. Leleplezhetik szavaink, hangunk vagy a testünk ezeket a hamis érzéseket, elárulva, hogy nem élünk át egy olyan érzelmet, amelyet éppen mutatunk? Ezt sajnos nem tudjuk. A megjátszott hamis érzelmeket még kevésbé vizsgálták alaposan, mint a szivárgás és a rejtett érzelmek kapcsolatát. Jelen esetben csupán saját megfigyeléseimre, elméleteimre és megérzéseimre támaszkodhatom.

Bár a szavak arra valók, hogy leírjunk vele dolgokat, még egy őszinte ember számára sem egyszerű szavakba önteni egy érzelmet. Csak egy költő képes rá, hogy egy arckifejezés által mutatott apróságokat szóban is átadja. Valószínűleg nem nehezebb szóban egy olyan érzelemre hivatkozni, amit nem érzünk, mint egy olyanra, amit érzünk. Általában egyik esetben sem tudjuk nagyon választékosan, ékesszólóan vagy meggyőzően körülírni, amit érzünk. Hangunk, testünk mozdulatai és arckifejezésünk ad mélyebb jelentést a szóbeli beszámolónak. Úgy vélem, hogy a legtöbb ember képes elég meggyőzően előadni a félelem, a harag, az aggodalom, a boldogság, az undor vagy a meglepetés hangjait. Ezzel akár meg is téveszthetnek másokat, Bár a különböző érzelmekhez kötődően hangunkban beálló változásokat igen nehéz leplezni, nem olyan nehéz meghamisítani őket. A legtöbb embert általában megtéveszti a hang.

A vegetatív idegrendszer által produkált változások egy részét sem túl nehéz meghamisítani. Míg igen nehéz lehet elfedni az érzelmek lélegzésben vagy a nyelés gyakoriságában megjelenő jeleit, sokkal könnyebb meghamisítani azokat: lélegezhetünk gyorsabban, vagy nyelhetünk gyakrabban. A verejtékezés már más téma, ezt egyaránt nehéz elrejteni és meghamisítani. Bár a hazug használhatja a légzést és a nyelést, hogy a negatív érzelmek hamis benyomását keltse, úgy vélem, csak kevesen élnek ezzel az eszközzel.

Míg a megtévesztésre törekvő ember megnövelheti a manipulátorok számát annak érdekében, hogy a kényelmetlenség látszatát keltse, a legtöbb embernek ez valószínűleg nem jutna eszébe. Ezeket a könnyen reprodukálható cselekedeteket kihagyni olyan hiba lehet, ami – a hiányukból fakadóan – leleplez egy amúgy meggyőző állítást arról, hogy valaki fél, vagy éppen aggódik.

Az illusztrátorokat mesterségesen elő lehet adni, még ha nem is túl sikeresen, hogy ezáltal az érintettség vagy a lelkesedés hamis látszatát keltsük. Korabeli újságcikkek tanúsága szerint Nixon és Ford volt amerikai elnököket kifejezetten tréningezték rá, hogy illusztrátoraik számát megnöveljék. A tévéfelvételek láttán úgy éreztem, hogy ettől a tréningtől inkább csak hamisabbnak tűntek. Nehéz az illusztrátorokat akaratlagosan elhelyezni a megfelelő helyeken. Ezeknek a jeleknek ugyanis szoros kapcsolatban kell állniuk a szavakkal, és ha mesterségesen használják őket, vagy túl korán, vagy túl későn jelennek meg, illetve hosszabb ideig tartanak a természetesnél. Egy hasonlattal élve, ez a helyzet olyan, mint ha valaki úgy próbálna síelni, hogy miközben siklik a havon, minden mozdulatát végiggondolja: a mozgáskoordináció darabos lesz, és ez látszani is fog a külső szemlélő számára.

A fentiekben olyan, a viselkedésben megnyilvánuló árulkodó jeleket írtam le, amelyek a leplezett információkat szivárogtathatják ki, jelezhetik, hogy az adott személy nem készült fel rá, mit kell mondania, illetve olyan érzelmet leplezhet le, amely nem illik a beszédhez.

A nyelvbotlások, az árulkodó emblémák, vagy a tirádák bármilyen rejtett információ jelenlétével kapcsolatban eredményezhetnek szivárgást, legyen szó érzelmekről, múltbéli tettekről, tervekről, szándékokról, fantáziáról, vagy akár ötletekről.

A közvetett beszéd, a szünetek, a beszédhibák és az illusztrátorok számának csökkenése arra utalhat, hogy a beszélő nagyon óvatosan fogalmaz, mivel nem készült fel rá, hogy mit kell majd mondania. Ezek mind a negatív érzelmek jelei. Az illusztrátorok száma azonban az unalom hatására is csökkenhet.

A magasabb hang, a hangosabb és gyorsabb beszéd a félelem vagy a harag jele, de lehet akár az izgalomé is. A hang az ellenkező irányba változik a szomorúság, vagy akár a bűntudat hatására.

A lélegzésben vagy a verejtékezésben megfigyelhető változások, a gyakoribb nyelés, a kiszáradt száj az erős érzelmek jele, és a jövőben elképzelhető, hogy ezen változások alapján megállapíthatóvá válik, hogy az adott esetben milyen érzelmekről van szó.

ÖT

A megtévesztés jelei az arcon

Az arc fontos információforrás lehet a hazugságvadász számára, mivel arckifejezéseink lehetnek hazugok vagy őszinték, de akár egyszerre is képesek mindkettőre. Az arc gyakran kettős üzenetet közvetít: amit a hazug mutatni akar, és amit a hazug el akar fedni. Egyes arckifejezések a hazugságot szolgálják, és hamis információkat közvetítenek. Mások viszont elárulják a megtévesztést, mivel hamisnak tűnnek, illetve még a legnagyobb erőfeszítések ellenére is megjelenhetnek olyan érzelmek az arcon, amelyeket tulajdonosa el akar fedni. Egyik pillanatban még a hamis, ennek ellenére meggyőző arckifejezést látjuk, a következőben meg már a leplezni kívánt érzések szivárgását vesszük észre. Elképzelhető az is, hogy a valós, illetve a hamis érzések egyszerre, kevert arckifejezés formájában jelennek meg az arcon, illetve annak különböző részein. Úgy vélem, a legtöbb ember azért nem ismeri fel a hazugságot a másik arcjátékából, mivel nem tudja megkülönböztetni a valós és a hamis érzelmek arckifejezéseit.

A valódi, megélt érzelmek arckifejezései azért jelennek meg, mivel ezeket akaratunktól függetlenül, nem tudatosan, illetve nem szándékosan formáljuk meg. A hamis arcjáték azért jelenik meg, mivel arcizmaink felett van akaratlagos irányításunk is, ezért lehetőségünk nyílik rá, hogy „beleszóljunk", mi látszódjék az arcunkon abból, amit érzünk, illetve felvehetünk *hamis arckifejezést is*. Arcunk kettős rendszer, amelynek részei az általunk választott, illetve a spontán kialakuló arckifejezések, sokszor anélkül, hogy tudatában lennénk, mi jelenik meg az arcunkon. Az akaratlagos és a tőlünk független arckifejezések között olyan mimikai elemek szerepelnek,

amelyeket egykor meg kellett tanulnunk, idővel azonban már automatikusan működnek, anélkül – vagy éppen annak ellenére –, hogy beleszólnánk kialakulásukba. Működésüknek jellemzően nem is vagyunk tudatában. Jó példa rá az a mesterkéltség, illetve azok a berögzült szokások, amelyek bizonyos arckifejezések megjelenését vezérlik. Sokan képtelenek például kimutatni a haragjukat a nagyobb tekintélyű, nagyobb hatalmú emberek irányában. Én azonban most inkább az olyan, akaratlagosan működő hamis arckifejezésekkel foglalkozom, amelyeknek célja a félrevezetés, a megtévesztés, illetve az olyan, tőlünk független, spontán érzelmi kifejeződésekkel, amelyek a hazugok erőfeszítései ellenére is kiszivárogtathatják a valós érzelmeket.

Különböző mértékű agysérülést elszenvedett betegek tanulmányozása kimutatta, hogy az akaratlagos és az önkéntelen arckifejezések az agy különböző részeinek működését feltételezik. Azok a páciensek, akiknek agyában az úgynevezett piramidális rendszer *(az akaratlagos, finomabb mozgásokért felelős agyterület* – A SZERK.*)* sérült, képtelenek mosolyogni, ha erre kifejezetten megkérik őket, ugyanakkor gond nélkül mosolyra húzódik a szájuk, ha hallanak egy viccet, vagy bármilyen más okból jól érzik magukat. Ennek a fordítottja történik azoknál a betegeknél, akiknek egy másik agyterülete, a nonpiramidális rendszert magába foglaló része sérült. Ők bármikor képesek maguktól mosolyogni, de faarcot mutatnak, ha egyébként élvezik, ami történik velük. Az előbbi csoportba tartozó betegek – akik nem képesek akaratlagos arckifejezéseket mutatni – nem tudják az arcukat megtévesztésre használni, mivel képtelenek meggátolni az önkéntelen arckifejezéseket, és hamis mimikát sem tudnak alkalmazni. Ezzel szemben az utóbbi kategóriába sorolható páciensek – akik nem mutatnak érzelmi jeleket, csak akaratlagos arcmimikára képesek – rendkívül ügyesen hazudhatnak, hiszen nem kell azzal törődniük, hogy az akaratuktól független arckifejezéseiket elfedjék.

Az érzelmek önkéntelen arckifejezései az evolúció termékei. A legtöbb emberi arcmimika megegyezik a többi emberszabású arckifejezéseivel. Az érzelmeket leíró arckifejezések, legalábbis azok,

amelyek a boldogságról, a félelemről, a haragról, az undorról, a szomorúságról és az aggodalomról tanúskodnak, megegyeznek minden embernél, nemtől, életkortól, népcsoporttól és kulturális háttértől függetlenül. Ezek az arckifejezések az érzelmekkel kapcsolatos legjobb információforrások, mivel a pillanatnyi érzelmi változások apró jeleit is megmutatják. Az arc az érzelmi befolyásoltság olyan részleteit képes megjeleníteni, amelyeket legfeljebb egy költő szavai adhatnak vissza.

Arcunk elárulhatja, hogy

- mit érzünk éppen – haragot, félelmet, szomorúságot, undort, aggodalmat, boldogságot, megvetést, izgalmat vagy meglepetést, emellett megmutatja, ha érzelmeink keverednek;
- vajon kevert érzelem tükröződik-e rajta – mivel gyakran két dolgot is érzünk egyszerre, arcunk pedig mindkét érzelem jeleit feldolgozza;
- milyen az adott érzelem intenzitása – minthogy minden érzelmünk változatos erősségi skálán mozog, a bosszúságtól a tomboló dühöngésig, az aggódástól a rettegésig stb.

Ahogy már említettem, arcunk azonban nem csupán egy akaratunktól független érzelmi jelrendszer. Életük első évében a gyerekek már megtanulják kontrollálni bizonyos arckifejezéseiket, elfedve valódi érzéseiket, és olyan mimikai elemeket alkalmaznak, amelyek hamis érzelmekről árulkodnak. A szülők gyakran példákkal igyekeznek megtanítani gyermekeiknek, hogy uralják az arckifejezésüket, sőt, sokszor még ennél is direktebb módon befolyásolják őket, ha például azt mondják: „Ne nézz rám ilyen durcásan!", vagy: „Tessék örülni, amikor a nagynéni átadja az ajándékát!", vagy: „Ne unatkozz ilyen látványosan!" Ahogy felnövünk, annyira megtanuljuk ezeket a *megnyilatkozási szabályokat,* hogy mélyen berögzült szokásainkká válnak. Idővel számos ilyen szabály, amely az érzelmek kifejeződését szabályozza, automatikussá válik, s akaratunktól – sokszor akár a tudatunktól is – függetlenül alakítja arcmimikánkat. Még ha valaki tisztában is van a saját megnyilatkozási szabálya-

ival, nem mindig lehetséges, és sohasem könnyű elszakadni ezektől. Onnantól, hogy valamely szokásunk kialakul és megszilárdul, vagyis már magától működik, tudati ráhatás nélkül, nagyon nehéz dolga van annak, aki megpróbálja kiiktatni. Úgy vélem, hogy azokat a szokásainkat, amelyek érzelmeink megjelenítését vezérlik, talán a legnehezebb elnyomni.

Éppen ezeknek a megnyilatkozási szabályoknak az eredménye, hogy úgy érezzük: a világ különböző tájain utazgatva más és más arckifejezésekkel találkozunk. Kutatásaim során azonban azt fedeztem fel, hogy ha például egy japán számára érzelmileg felkavaró képsorokat mutatunk, arckifejezése semmiben sem különbözik egy amerikaiétól, *ha egyedül* nézi a filmet. Ha valaki más is jelen van, például egy befolyásos, tekintélyes személyiség, a japánok az amerikaiaknál sokkal szigorúbb megnyilatkozási szabályokat követnek, aminek egyik eredményeként a negatív érzések bármely kifejeződését udvarias mosollyal maszkolják.

Ezen automatikus, a megszokások mentén működő arckifejezések mellett az emberek képesek rá, sőt igen gyakran élnek is a lehetőséggel, hogy akaratlagosan cenzúrázzák valódi érzéseik kifejeződését, vagy olyan érzelmet mutassanak, amelyet valójában nem is éreznek. A legtöbb ember sikeresen téveszti meg arcjátékával a többieket. Szinte mindenki fel tud idézni olyan esetet, amikor teljesen félrevezette a másik arckifejezése. Emellett bizonyára sokunknak volt már része az ellentétes élményben is: amikor rájöttünk, hogy valakinek az arcán látható kifejezés miatt kezdtünk kételkedni a szavaiban. Ki ne emlékezne jó néhány esetre a párkapcsolatában, amikor a másik arcán olyan érzelmet – jellemzően haragot vagy félelmet – látott, amelyről társa nem is tudta, hogy látható, sőt kifejezetten tagadta, hogy a szóban forgó érzelemmel viaskodna. A legtöbb ember úgy gondolja, hogy észre tudja venni a hamis arckifejezéseket, kutatási eredményeink viszont azt mutatták, hogy a többség nem képes erre.

Az előző fejezetben beszámoltam egy kísérletről, amelyben arra az eredményre jutottunk, hogy a résztvevők nem tudták megállapítani: az általunk vizsgált ápolóhallgatók mikor hazudnak és mikor mondanak igazat. Azok, akik csak az ápolók arckifejezéseit látták,

a tippelésnél is rosszabb eredményeket értek el, a legtöbb esetben őszintének gondolva a diákokat, akik éppen hazudtak. Ezeket a válaszadókat félrevezették a hamis arckifejezések, s figyelmen kívül hagyták a valódi érzéseket szivárogtató mimikai változásokat. Amikor ugyanis az emberek hazudnak, a legkézenfekvőbb, legkönnyebben észrevehető arckifejezések – amelyekre a leginkább figyelmet fordítanak a külső szemlélők – éppen azok, amelyek hamisak, amelyek a megtévesztést szolgálják. Ezzel szemben sokan elsiklanak azok felett a finom jelek felett, amelyek arról árulkodnak, hogy bizonyos érzelmek hamisak, akárcsak a valódi érzésekre utaló, rövid ideig tartó jelek felett.

A legtöbb kutató nem mérte fel a hazugok arckifejezéseit, ehelyett olyan, könnyebben érzékelhető viselkedési mintákra fókuszáltak, mint a testi illusztrátorok, illetve a beszédhibák. Azok, akik az arcot helyezték a középpontba, jellemzően a mosolyra koncentráltak, ám még ezt is meglehetősen egyszerű módon próbálták feltérképezni. Azt találták, hogy az emberek ha hazudnak, csaknem ugyanolyan gyakran mosolyognak, mint amikor igazat mondanak. Ezek a kutatók nem azonosították a mosolyok típusait, pedig jelentős eltérések tapasztalhatók közöttük. Az általunk az arc felmérésére használt módszerrel több mint ötven különböző mosolyt tudunk megkülönböztetni. Amikor a kísérletben megkérdezett hallgatók hazudtak, megfigyeléseink szerint másképp mosolyogtak, mint ha igazat mondtak volna. Ezeket a felfedezéseinket a jelen fejezet végén fejtem ki bővebben.

Mivel ilyen sok, különböző kifejezést kell megkülönböztetni, nem csoda, hogy a nonverbális kommunikációval és a hazugságokkal foglalkozó kutatók nem mérték fel megfelelően az arcokban rejlő lehetőségeket. Egészen a közelmúltig nem is volt átfogó, objektív módja az összes arckifejezés osztályozásának. Ezért álltunk neki egy módszer kifejlesztésének, mivel az ápolókat ábrázoló filmfelvételeket nézve rájöttünk, hogy a megtévesztés arcunkon látható jeleinek leleplezéséhez precíz mérésekre lesz szükség. Közel tíz éven keresztül dolgoztunk a megfelelő technika kidolgozásán.

Több ezer arckifejezésünk van, s mindegyik különbözik a másik-

tól. Soknak ezek közül nincs is köze az érzelmekhez. Számos olyan arckifejezésünk van, amelyeket *párbeszédi jeleknek* hívunk, ezek, akárcsak a testünkön látható illusztrátorok, hangsúlyozzák a beszéd egyes részeit, illetve mondattani elemekként viselkednek (például egy arcon látható kérdőjel vagy felkiáltójel). Emellett sokféle, arcon megjelenő embléma is létezik: az egyik szem becsukásával végrehajtott kacsintás, a felhúzott szemöldök mellett lehanyatló felső szemhéj, a vállvonás kifejezése az ajkakkal, a kétkedés jeleként felhúzott egyik szemöldök – hogy csak néhányat említsünk. A manipulátorok is megjelenhetnek az arcon, például a beharapott, beszívott ajkak, a száj törlése, az arc felfújása. Ezután következnek csak az érzelmi arckifejezések, legyenek azok hamisak, vagy valódiak.

Nincs minden egyes érzelemnek saját arckifejezése, ugyanakkor vannak olyan érzések, amelyekhez több tucat, vagy akár több száz mimikai mozdulat tartozik.

Minden érzelemhez tartozó arckifejezést különálló „családokba" lehet sorolni, amelyek láthatóan különböznek egymástól. Ebben nincs semmi meglepő, ugyanis az érzelmek esetében sem beszélhetünk egy-egy kifejezett érzésről vagy élményről, sokkal inkább ezek egész családjáról. Vegyük példaként a haraghoz kapcsolódó élménycsaládokat.

A különböző haragérzetek eltérhetnek egymástól:

- intenzitásukban, a bosszankodástól az őrjöngő dühig;
- mennyire tartja valaki kontroll alatt a haragját, a csendes füstölgéstől a kirobbanásig;
- mennyi ideig tart, amíg az érzelem felépül, a hirtelen szikra által kiváltott haragtól a lassan parázsló, egyre jobban izzó haragig;
- mekkora az időbeli kifutása a hirtelen tovatűnő érzelemtől a lassú lefolyásúig;
- a harag hőmérséklete lehet forró, szenvedélyes, vagy éppen jéghideg és kimért;
- az érzelem valódisága az igazi haragtól a színlelt mérgességig terjed, amellyel például egy szülő dorgálhatja bájosan rosszcsont gyermekét.

A harag családjába tartozó érzelmeket tovább bővíti, ha valaki egyéb érzelmekkel keveri a dühét, így születik meg a bűntudatos harag, az önelégült, az álszent harag, a megvető harag, a kéjes harag stb.

Egyelőre nincs rá bizonyíték, hogy ezen eltérő haragérzetekhez kapcsolódnak-e különböző arckifejezések. Úgy vélem, igen, sőt, ezenkívül is jóval több érzelmi jelet különböztethetünk meg. Azt már bizonyítottuk, hogy több különböző arckifejezésünk van egy-egy érzelemre, mint ahány szavunk. Arcunk olyan apró finomságokat képes megjeleníteni, amelyeket a nyelv képtelen egy-egy szóval leírni. Az arckifejezések feldolgozásával foglalkozó kutatásaink csak 1978-ban kezdődtek, ennek keretében igyekeztünk megállapítani, hogy pontosan hány arckifejezés kapcsolható egy-egy érzelemhez, melyek tekinthetők szinonimáknak, s melyek jeleznek kapcsolódó, de eltérő lelkiállapotokat. A megtévesztés arcon látható bizonyos jeleit összetett tanulmányok segítségével fedeztük fel, amelyekben alkalmaztuk a mimika osztályozására kifejlesztett módszerünket, míg más jeleket különböző arckifejezések több ezer órán át tartó vizsgálatával találtunk meg. Amiket itt leírok, nem tekinthetők szilárd bizonyítéknak, mivel más kutatók még nem próbálták megismételni az akaratlagos és akaratunktól független arckifejezések eltéréseit vizsgáló kísérleteinket.

Kezdjük az arcon tapasztalható szivárgás leglenyűgözőbb forrásával: a mikro-arckifejezésekkel. Ezek az arckifejezések teljes képet mutatnak egy rejtett érzelemről, azonban olyan rövid ideig, hogy a külső szemlélő általában nem veszi észre őket. A mikro-arckifejezés a másodperc kevesebb mint negyedrésze alatt átvillan az arcunkon. Ezeket a jeleket közel húsz évvel ezelőtt fedeztük fel, a megtévesztés jeleit vizsgáló első kutatásunk során. Az első fejezetben említett pszichiátriai betegről, Maryről készült filmet vizsgáltuk, amelyen az asszony igyekezett elkendőzni azon szándékát, hogy öngyilkosságot kövessen el. A felvételen, amely néhány héttel az után készült, hogy Maryt behozták a kórházba, a nő elmeséli orvosának, hogy már nem érzi magát depressziósnak, majd engedélyt kér rá, hogy a hétvégét otthonában tölthesse a családjával. Később

2. ábra

azonban bevallja, hogy hazudott, annak érdekében, hogy a kórházi felügyelet alól kiszabadulva öngyilkosságot követhessen el. Beismeri, hogy még mindig kétségbeesetten boldogtalannak érzi magát.

Maryn számos részleges vállvonást – árulkodó emblémát –, valamint az illusztrátor mozdulatok számának csökkenését figyeltük meg. Emellett láttunk egy mikro-arckifejezést (mikrók) is: amikor lassítva visszajátszottuk a felvételt, egy teljes szomorúságra utaló arckifejezést vettünk észre. Ez azonban csupán egy szempillantásnyi időre volt látható, amelyet egy gyors mosoly követett. A mikro-arckifejezések az egész arcon megjelenő, időben sűrített érzelmi kifejeződések, amelyek szokásos időtartamuknak csak a töredékéig láthatók, ezért gyakran nem feltűnőek. A *2. ábrán* a szomorúság arckifejezése látható, amelyet ebben a formájában nagyon könnyű értelmezni, mivel a képen mozdulatlan állapotban figyelhető meg. Ha azonban csupán a másodperc huszonötöd részéig lehetne látni, majd azonnal elfedné egy másik arckifejezés – ahogy ez a mikro-arckifejezések esetén lenni szokott –, valószínűleg kevesen vennék csak észre. Nem sokkal az után, hogy felfedeztük a mikrókat, más kutatók is publikálták saját felfedezéseiket a témával kapcsolatban. Ők úgy fogalmaztak, hogy ez az elnyomás eredménye, amely nem tudatos érzelmekről árulkodik. Mary esetében azonban nem beszélhetünk öntudatlan érzelmekről: nagyon is tisztában volt a mikro-arckifejezésében megjelenő szomorúságának.

Különböző mikro-arckifejezéseket tartalmazó kivonatokat mutattunk embereknek Mary beszélgetéséről, és arra kértük őket, ítéljék meg, hogyan érzi magát. A legtöbb laikust sikerült félrevezetnie, ők ugyanis nem vették észre a mikrókban megjelenő üzenetet, és úgy gondolták, az asszony már jól van. Ezek a válaszadók csak akkor vették észre a szomorúságot, amikor lassítva visszajátszottuk

nekik a felvételt. A képzett orvosoknak azonban nem volt szükségük a lassításra: ők azonnal észrevették a szomorúságot jelző mikro-arckifejezést.

Körülbelül egyórányi gyakorlással a legtöbb ember képes megtanulni, hogyan láthatja meg ezeket az igen rövid ideig felvillanó arckifejezéseket. Egy fényképezőgéphez hasonló zárat szereltünk egy vetítőgép lencséje elé, hogy a diákat nagyon gyorsan tudjuk egy-egy pillanatra megjeleníteni. Amikor először a másodperc ötvenedrészéig tartó ideig felvillantottunk egy-egy arckifejezést, az önkéntesek azt mondták, nem láttak semmit, és szerintük soha nem is fognak. Aztán ezt mégis nagyon könnyen meg tudták tanulni. Olyannyira könnyen, hogy néha azt gondolták, megnöveltük a záridőt, hogy a dia hosszabb ideig látható legyen. Néhány száz arc tanulmányozása után már mindenki képes volt felismerni az adott érzelmeket, függetlenül az idő rövidségétől. Ezt a módszert bárki megtanulhatja, még vetítőgépre sincs hozzá szükség, mindössze annyit kell tennünk, hogy egy arckifejezést ábrázoló fotót hirtelen elhúzunk a szemünk előtt, olyan gyorsan, amennyire csak lehet. Ezután meg kell próbálni kitalálni, hogy a képen milyen érzelem volt látható, végül ellenőrizni, alaposan tanulmányozni a képet, majd egy másik fotóval újra próbálkozni. Ezt a gyakorlást pár száz képpel érdemes lefolytatni.

A miko-arckifejezések azért lenyűgözőek, mivel amellett, hogy a szivárgás során igen részletesen ábrázolnak egy elfojtott érzelmet, nem jelennek meg túl gyakran. Csupán kevés mikrót találtunk az ápolókkal folytatott kísérletünkben. Jóval gyakoribb volt viszont az *elfojtott* arckifejezések előfordulása. Ahogy egy arckifejezés megjelenik, az adott személyben egyszer csak tudatosul, hogy mi kezd éppen megjelenni az arcán, és megszakítja az arckifejezést, sokszor elfedve azt egy másik kifejezéssel. A leggyakoribb maszk a mosoly ezekben az esetekben. Néha az elfojtás olyan gyorsan bekövetkezik, hogy nehéz azonosítani, milyen üzenetet közvetített volna a megszakított arckifejezés. Még ha a valódi üzenet nem szivárog is, maga az elfojtás észlelhetően jelzi, hogy az illető megkísérli elfedni az érzelmeit. Az elfojtott arckifejezés általában hosszabb ideig tart,

mint a mikrók, de kevésbé részletes. Utóbbi időtartamát tekintve rövidebb ugyan, de az érzelem minden jelét mutatja. Az elfojtott arckifejezés félbeszakad, nem is jeleníti meg az adott érzelem összes jelét, de hosszabb ideig látható a mikróknál, ráadásul maga a megszakítás ténye észrevehető.

A mikro-arckifejezéseknél és az elfojtott arckifejezéseknél egyaránt számításba kell venni két tényezőt, amelyek nehezíthetik a megtévesztés esetleges jeleinek értelmezését. Emlékezzünk csak vissza az előző fejezetben leírt Brokaw-veszélyre, amikor a hazugságvadász figyelmen kívül hagyja az érzelmek kifejeződésének egyéni eltéréseit. Nem mindenki mutat mikrókat vagy elfojtott arckifejezéseket, amikor egy érzést próbál meg leplezni a külvilág elől, ezért ezek hiányát nem lehet az igazmondás bizonyítékának tekinteni. Jelentős egyéni eltérések mutatkoznak az arcjáték szabályozásának képességét illetően, és bizonyos emberek, akiket ösztönös hazugoknak hívok, tökéletesen elsajátították a kontroll alatt tartás képességét. A második probléma, amit Othello-hibának hívtam, annak a következménye, ha valaki nem ismeri fel, hogy olykor az őszinte embereket is elragadják az érzelmek, amikor hazugsággal gyanúsítják őket. Az Othello-hiba kivédéséhez a hazugságvadásznak meg kell értenie, hogy ha valaki mikro-arckifejezést mutat, vagy elfojt egy bizonyos kifejezést, az még nem feltétlenül jelenti azt, hogy az illető hazudik. Szinte bármilyen érzelemről árulkodhatnak a szivárgó arckifejezések, amelyeket egy őszinte, ártatlan ember is érezhet és megpróbálhat elkendőzni. Aki ártatlan, tarthat tőle, hogy nem adnak hitelt a szavainak, de érezhet bűntudatot teljesen más miatt is, és lehet mérges, vagy undorodhat az igaztalan gyanúsítgatástól, de lehet felszabadult is, mivel lehetősége nyílik megcáfolni a vádló szavait, illetve meg is lepődhet a támadás miatt, s a sort még lehetne folytatni. Ha ez az ártatlan ember próbálja meg leplezni az érzéseit, megjelenhetnek a mikrók és az elfojtott arckifejezések is. A következő fejezetben fejtem ki részletesebben, hogyan lehet a mikro-arckifejezésekkel és az elfojtott mimikai elemekkel összefüggő csapdákat elkerülni.

Az arckifejezéseket szabályozó izmok közül nem tudjuk mindegyiket ugyanolyan könnyen befolyásolni. Egyes arcizmok sokkal megbízhatóbbak, mint mások. A *megbízható* arcizmaink azok, amelyeket képtelenek vagyunk hamis arckifejezések megjelenítésére használni; a hazug sem tudja befolyásolni őket. Ráadásul az is nagy nehézségekbe ütközik számára, amikor megpróbálja leplezni ezen izmok működését, mert egy általa átélt érzelmet akar elfedni, ezen izmokat ugyanis nem tudjuk készségszinten korlátozni vagy elnyomni.

Az arcizmok akaratlagos szabályozását egy kísérlet során térképeztük fel, amikor arra kértük az önkénteseket, hogy mozgassák meg minden arcizmukat, illetve hogy jelenítsenek meg különböző érzelmeket az arcukon. Van néhány olyan izommozgás, amelyet csak nagyon kevés ember tud akaratlagosan előidézni. Például tesztalanyainknak csupán tíz százaléka volt képes rá, hogy lefelé görbítse a szája szélét anélkül, hogy megmozdítaná az áll mozgásáért felelős izmát. Mégis, azt figyeltük meg, hogy ezek a nehezen kontrollálható izmok remekül működnek, ha valakit olyan érzelem kerít a hatalmába, amely ezeknek az izmoknak a mozgásával jelenik meg az arcon. (Például ugyanazok az emberek, akik képtelenek a fenti izommozgást akaratlagosan végrehajtani, gond nélkül megteszik, ha szomorúságot, szorongást vagy gyászt éreznek.)

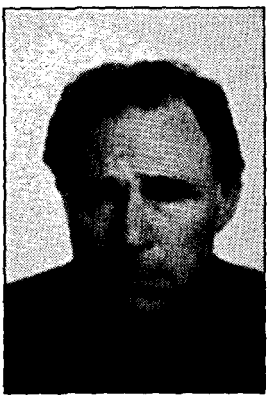
Képesek voltunk ezeknek az embereknek megtanítani, hogyan mozgathatják ezeket a nehezen szabályozható izmaikat akaratlagosan, igaz, ehhez a legtöbb embernek több száz órányi gyakorlásra van szüksége. Azért hívjuk ezeket az izmokat megbízható izmoknak, mivel a legtöbb ember nem tudja, hogyan juttathatja el az agyi üzenetet az izmokhoz, hogy hamis arckifejezések létrehozására használja fel azok mozgását. Úgy vélem, hogy ha valaki nehezen tudja akaratlagosan szabályozni valamely arcizmát, annak az is nehezére fog esni, hogy egy „stop!" üzenetet eljuttasson az adott izomhoz, vagyis hogy elnyomja az adott arcizom működését, amikor egy-egy érzelem az adott izom működésére sarkallja a testünket. Ha nem tudjuk akaratlagosan szabályozni az arcizmunkat,

hogy meghamisítsunk egy arckifejezést, arra sem leszünk képesek, hogy meggátoljuk az izmot a mozgásban, ha egy érzelmi arckifejezést akarunk elfedni.[18]

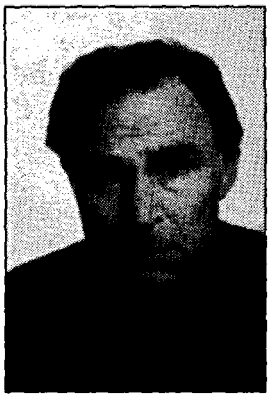
Vannak más módjai is azonban, hogy egy olyan arckifejezést elfedjünk, amelynek gátlására egyébként képtelenek vagyunk. Az adott arckifejezést jellemzően egy mosollyal lehet leplezni, azonban ez nem fogja elfedni az érzelem kapcsán a homlokunkon és a felső szemhéjunkon megjelenő jeleket. Egy másik módszer, ha az úgynevezett antagonista izmokat (amelyek *egy-egy mozgás ellentétes irányú változatáért felelősek* – A SZERK.) megfeszítve, az érzelmekről árulkodó arckifejezést kontroll alatt tartjuk. Egy élvezetet, örömöt jelző mosolyt például csökkenthetünk, ha összenyomjuk az ajkainkat, és felfelé nyomjuk az állat mozgató izmot. Az antagonista izmok használata azonban már önmagában a megtévesztés jele lehet, mivel ezek működésének beolvasztása a valódi érzelmek által működtetett izommozgások közé azt eredményezheti, hogy arcunkra természetellenes kifejezés ül ki, ami merevnek vagy mesterkéltnek tűnik majd. Az általunk érzett érzelmek elfedésére a legjobb módszer az lenne, ha képesek lennénk az arckifejezéseket létrehozó izmok működésének teljes gátlására. Ez azonban nehézkes lehet, ha az érzelmek a megbízható izmokra is kihatnak.

A homlok a megbízhatóizom-mozgások fő színtere. A *3A ábrán* a szomorúság, gyász, aggodalom és valószínűleg a bűntudat érzése során megjelenő megbízhatóizom-mozgások láthatók. (Ugyanez az arckifejezés szerepelt a *2. ábrán,* azonban a *3A*-n könnyebb a homlokra koncentrálni, mivel az arc többi része nem mozdul.) Figyeljük meg, hogy a szemöldök belső sarkai felfelé húzódnak. Ez általában háromszög alakba feszíti a felső szemhéjat, és valamelyes ráncosodást idéz elő a homlok közepén. Az általunk megvizsgált embereknek kevesebb mint 15 százaléka volt képes ezt a mozgás-

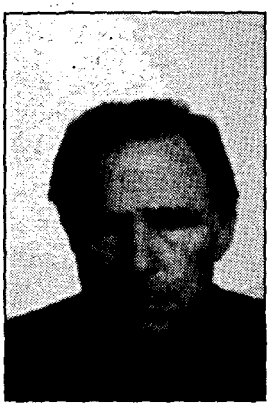
[18] Számos olyan neurológussal megvitattam ezt a felvetést, akik tisztában vannak az arc és az érzelmek kapcsolatával. Úgy fogalmaztak, hogy ez az elképzelés ésszerűnek és valószínűnek tűnik. Azonban egyelőre még nem szolgáltatott rá senki bizonyítékot, ezért csupán elméletként kell kezelni.

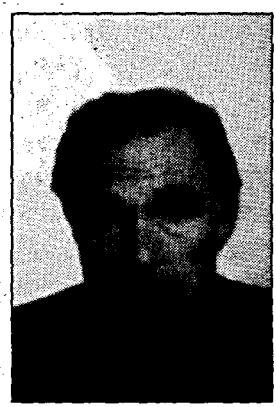
3A ábra

3B ábra

3C ábra

3D ábra

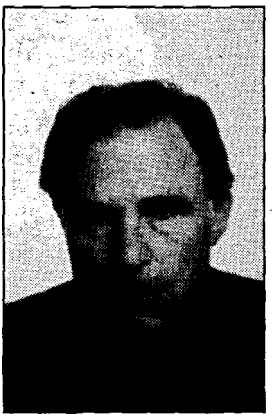
sort akaratlagosan végrehajtani. Ez azt jelenti, hogy valószínűleg ez nem jelenik meg ezen érzelmek hamis ábrázolása során, viszont akkor is láthatóvá válik, ha az adott – szomorú, meggyötört (vagy éppen bűntudattal küzdő) – ember megpróbálja elfedni az érzéseit. Ez és a többi arckifejezést ábrázoló kép szélsőségesen jeleníti meg az adott arckifejezéseket, hogy egyértelműen láthatóvá váljék a mimikai változás annak ellenére, hogy egy képen nem lehet mozgás közben ábrázolni, ahogy az arckifejezés megjelenik, majd eltűnik. Ha a szomorúság érzése gyenge, a homlokon látható jelek hason-

lóak lesznek a *3A képen* láthatóhoz, csak kisebb mértékben válnak észlelhetővé. Ám ha már ismerünk egy arckifejezésre jellemző mintát, annak már csekély mértékű megjelenését is észlelhetjük, mivel a való életben magát a mozdulatot látjuk, nem pedig egy statikus ábrázolást.

A *3B képen* a félelemre, aggodalomra, nyugtalanságra vagy rettegésre jellemző megbízhatóizom-mozgások láthatók. Figyeljük meg, hogy a szemöldök felemelkedik és összehúzódik. A cselekedetek ezen kombinációját rendkívül nehéz akaratlagosan végrehajtani. Az általunk vizsgált emberek kevesebb mint tíz százaléka volt képes magától produkálni ezt az arckifejezést. A képen látható, hogy a felső szemhéj felemelkedik, az alsó szemhéj pedig megfeszül; ez tipikus jele a félelemnek. A szemhéj ezen mozgásai megszűnhetnek, ha valaki megpróbálja leplezni a félelmét, mivel ezeket a cselekedeteket nem túl nehéz szabályozni. Azonban a szemhéjak pozíciója nagy valószínűséggel fennmarad.

A *3C* és *3D ábrák* a szemhéjnak és a szemöldöknek a félelemre és a meglepetésre jellemző mozdulatait mutatják. A többi érzelemnek nincsenek ilyen meghatározó megjelenési formái a szemöldöknél és a szemhéjnál. A *3C* és *3D ábrán* látható mozdulatok nem megbízhatóak. Bárki képes ezekre, így előfordulhatnak a hamis arckifejezésekben, emellett elfedni is könnyebb őket. Azért szerepelnek itt, hogy teljes képet kapjunk arról, hogyan jelzi az érzelmeket a szemhéj és a szemöldök ezekben az esetekben. Így könnyű összevetni megjelenésüket a megbízható arcizmok *3A* és *3B ábrán* látható mozgásaival.

A szemöldök *3C* és *3D ábrán* látható mozdulatai – az emelkedés és ereszkedés – a leggyakoribb arckifejezések. Ezeket gyakran használjuk a párbeszéd során, hogy nyomatékosítsuk vagy hangsúlyozzuk mondandónk egyes részeit. A szemöldök emelkedését használhatjuk mimikai felkiáltójelként vagy kérdőjelként, illetve a hitetlenkedés és kétkedés emblémáiként is. Darwin a „nehézség izmainak" nevezte azokat az izmokat, amelyek a szemöldök összehúzásáért, illetve lefelé irányuló mozgásáért felelősek. Igaza volt abban, hogy ez a mozdulat akkor jelenik meg, ha bármilyen nehézséggel állunk

4. ábra

szemben, legyen szó egy súlyos tárgy felemeléséről, vagy akár egy összetett matematikai problémáról. A szemöldök összehúzása és leeresztése gyakori zavarodottság és erős koncentráció esetén is.

Létezik egy másik megbízható izomcsoport a száj környékén. A harag egyik legbiztosabb jele például az ajkak elkeskenyedése. A piros területek kevésbé lesznek láthatók, ám az ajkakat nem szívjuk be és nem feltétlenül nyomjuk össze. Ezt az izommozgást a legtöbb ember számára nagyon nehéz előidézni, és azt vettem észre, hogy gyakran akkor jelenik meg, ha valakiben elkezd felmenni a pumpa, de még az előtt, hogy az illetőben tudatosulna, mit érez. Nagyon apró mozdulat, amelyet ráadásul könnyű elfedni egy mosollyal. A *4. ábra* mutatja, hogy ez az esemény hogyan változtatja meg az ajkak formáját.

Az Othello-hiba – amikor valaki nem ismeri fel, hogy egy hazugsággal gyanúsított, de ártatlan ember ugyanazokat az érzelmi jeleket produkálja, mint egy hazug – tovább bonyolíthatja a megbízható arcizmok mozgásának helyes értelmezését. Egy ártatlan gyanúsított arcán ugyanis megjelenhetnek a félelem *3B ábrán* látható tipikus jelei, mivel az illető amiatt fél, hogy hamisan gyanúsítják. Mivel attól is tart, hogy az arcán látható félelem miatt a többi ember hazugnak fogja gondolni, megpróbálja elfedni a félelmét, így annak jelei csupán a szemöldökénél láthatók, hiszen ezt a területet nehéz kontrollálni. A lebukástól rettegő hazug, aki megpróbálja elfedni a félelmét, valószínűleg hasonló jeleket fog mutatni. A hatodik fejezetben kifejtem, hogy a hazugságvadász miként kezelheti ezt a problémát.

A Brokaw-veszélyt – ha valaki nem veszi figyelembe az egyéni különbségeket, hogy egy hazug *nem feltétlenül* mutatja a megtévesztés jeleit, míg egy őszinte ember *mutathatja* azokat – szintén el kell kerülni, amikor a megbízható arcizmok mozdulatait értelmezzük. Egyes emberek – a pszichopaták és az ösztönös hazugok egy-

aránt – rendkívüli képességgel rendelkeznek, amely lehetővé teszi számukra, hogy gátolják valós érzelmeik kifejeződését az arcukon. Esetükben még a megbízható arcizmok sem megbízhatók. Számos karizmatikus vezető volt birtokában ennek a képességnek. II. János Pál pápa például a hírek szerint 1983-as lengyelországi látogatása során tett tanúbizonyságot e képességéről.[19]

Néhány évvel korábban a gdanski hajóépítők sztrájkja kapcsán felmerült a lehetőség, hogy a lengyel kommunista vezetés nagyobb politikai szabadságot biztosíthat az ország polgárainak. Sokan attól tartottak, hogy ha Lech Walesa, a Szolidaritás szakszervezet vezetője túl sokat vagy túl gyorsan akar elérni, a szovjet csapatok bevonulnak, ahogy tették azt korábban Magyarország, Csehszlovákia és Kelet-Németország esetében. A szovjetek ugyanis hónapokig tartó hadgyakorlatokat tartottak a lengyel határ közelében. Végül a Szolidaritást toleráló rezsim tagjai lemondtak, és Moszkva jóváhagyásával a lengyel hadsereg vette át az irányítást. Jaruzelski tábornok felfüggesztette a szakszervezetek működését, korlátozta Lech Walesa mozgásterét, és statáriumot vezetett be. Ebben a légkörben fontos következményei lehettek a pápa látogatásának, aki maga is lengyel születésű volt. Vajon ha a pápa egyértelművé teszi Walesa támogatását, jelenléte új lendületet ad a sztrájkolóknak? Forradalmat szít, vagy áldását adja Jaruzelski tábornok tevékenységére? William Safire újságíró a *San Francisco Chronicle* hasábjain a következőképpen írta le a vallási vezető és az ezredes találkozásáról készült felvételen látható eseményeket: „A vallási vezető és a bábkormány első embere mosolygott és kezet ráztak. A pápa megértette, hogy miként tudja felhasználni az efféle nyilvános találkozókat, arckifejezéseit pedig ennek megfelelően választja ki. Jelen esetben a jel egyértelmű volt: az egyház és az állam valamilyen titkos megállapodásra jutott, és a Moszk-

[19] A hazugsággal kapcsolatos rosszallásunk olyan erős, hogy hibásnak tűnhet *bazugnak* nevezni egy köztiszteletnek örvendő személyt. Ahogy azonban a második fejezetben kifejtettem, a *bazug* szót nem pejoratív értelemben használom, és ahogy az utolsó fejezetben írom, véleményem szerint egyes hazugságok erkölcsileg elfogadhatók.

va által választott lengyel vezetés [Jaruzelski] is megkapta a politikai hozzájárulást, hogy a felvételt többször is leadja az állami televízió."

Nem minden politikai vezető képes rá, hogy ilyen tehetségesen kezelje arckifejezéseit. A néhai egyiptomi elnök, Anvar Szadat írt tinédzserkori kísérleteiről, melyeknek célja arcizmainak kontrollálása volt: „A politika volt a hobbim. Abban az időben Mussolini uralkodott Olaszországban. Láttam a fényképeit, és olvastam róla, hogyan képes változtatni az arckifejezését, amikor nyilvános beszédeket mond. Ilyenkor az erő vagy az agresszió pózait vette fel, hogy a hallgatósága erőt és hatalmat olvashasson le a megjelenéséből. Valósággal lenyűgözött. A tükör előtt álltam otthon, és megpróbáltam utánozni ezt a tiszteletet parancsoló arckifejezést, ám nagyon csalódtam az eredmény láttán. Mindössze annyi történt, hogy már megfájdultak az arcizmaim a fáradtságtól. Ez fájt."

Bár nem volt képes meghamisítani az arckifejezéseit, Szadat sikeresen elérte, hogy Egyiptom és Szíria 1973-ban meglepetésszerű, titkos támadást intézzen Izrael ellen, ez pedig azt mutatja, hogy mégiscsak igen tehetséges volt a megtévesztés terén. A látszólagos ellentmondás ellenére a megtévesztéshez nincs szükség az arckifejezések, a mozdulatok vagy a hang meghamisítására, vagy éppen elfedésére. Ez csak az olyan bensőséges helyzetekben szükséges, amikor a hazug és áldozata közvetlen kapcsolatban vannak, egymáshoz fizikailag is közel. Mint például a már említett találkozó során, amikor Hitlernek olyan mesterien sikerült félrevezetnie Chamberlaint. Szadat állítólag sohasem próbálta leplezni az érzéseit, amikor az ellenfeleivel találkozott. Ezer Weizman, egykori izraeli védelmi miniszter, aki közvetlenül tárgyalt Szadattal az 1973-as háborút követően, így emlékszik vissza: „Nem olyan típusú ember volt, aki magában tartotta volna az érzéseit, mivel ezek azonnal nyilvánvalóvá váltak arckifejezéseiben, hangjában és gesztikulációjában egyaránt."

Van még egy, igaz, jóval korlátozottabb módja, ahogy az egyéni különbségek befolyásolhatják a megbízható arcizmok mozdulatainak értelmezését. Ehhez szükség van a korábban már említett, párbeszéd során alkalmazott mimikai jelekre. Néhány ezen jelek közül nagyon hasonlít a kézmozgás során megfigyelhető illusztrátorokra,

amelyek a hangsúlyt a beszéd bizonyos részeire helyezik. A legtöbb ember leereszti vagy felhúzza a szemöldökét (ahogy ez a *3C* és *3D ábrán* látható). Nagyon kevés ember használja viszont a szemöldök szomorúságra vagy félelemre *(3A* és *3B ábra)* jellemző mozdulatait a beszéd hangsúlyozására. Azoknál, akik ezt mégis megteszik, nem megbízható mozgásokról van szó. Woody Allen színész-rendező például egyike azon személyeknek, akinél a szemöldök mozdulatai nem megbízhatók. Ő például hangsúlyozásra használja a szomorúságra jellemző mozgást. Míg a legtöbb ember felhúzza vagy leereszti a szemöldökét, hogy egy-egy szót hangsúlyozzon, Woody Allen ehelyett felfelé húzza a szemöldöke belső sarkát. Részben ennek köszönheti sóvárgó, vágyakozó, vagy éppen határozott arckifejezését. Mások, akik Woody Allenhez hasonlóan hangsúlyozásra használják ezt a mozgást, képesek a szomorúságra jellemző szemöldökmozdulatot akaratlagosan végrehajtani. Ezek az emberek akár hamis arckifejezések létrehozására is használhatják ezt a képességüket, illetve ha akarják, elfedhetik a valós érzelem megjelenését. Ez annak köszönhető, hogy ők idegrendszeri szinten hozzáférnek olyan izmokhoz, amelyeket mások képtelenek szabályozni. A hazugságvadász pedig beláthatja, hogy nem lehet megbízni a megbízható izmokban, ha a gyanúsított gyakran használ ilyen mozdulatokat hangsúlyozásra.

A harmadik probléma, ami bonyolíthatja a megbízható arcizmok és a megtévesztés egyéb jeleinek helyes értelmezését, egy olyan színházi technika, amelynek jóvoltából ezeket az izmokat is aktivizálni lehet egy hamis arckifejezés létrehozása során. A Sztanyiszlavszkij-módszer (amelyet *method acting*nek is neveznek) arra tanítja a színészt, hogy hitelesen ábrázoljon különböző érzelmeket. Erre úgy nyílik lehetősége, ha megtanulja felidézni és újra átélni az adott érzelmekkel járó szituációkat. Az előző fejezet vége felé említettem, hogy milyen módon használtuk fel ezt a színházi módszert a vegetatív idegrendszer tanulmányozására. Amikor egy színész alkalmazza a módszert, arckifejezései nem akaratlagosan jönnek létre, hanem az újra átélt érzelem hatására. Vizsgálatunk során arra jutottunk, hogy az érzelmek fiziológiáját megfelelő módon elő lehet

idézni. Egyes esetekben, amikor az általam vizsgált emberek nem tudják produkálni a *3A* és *3B ábrákon* látható arckifejezéseket, azt kérem tőlük, hogy használják a Sztanyiszlavszkij-módszert, és arra utasítom őket, hogy újra éljenek át egy félelmetes vagy szomorú élményt. Ilyenkor igen gyakran feltűnnek azok az arckifejezések, amelyeket akaratlagosan nem tudtak megidézni. Egy hazug szintén alkalmazhatja a Sztanyiszlavszkij-módszert, ha pedig így tesz, semmi jele nem lesz annak, hogy amit látunk, az hamis, mivel bizonyos értelemben nem is az. Egy ilyen hazug hamis arckifejezésében részt vesznek a megbízható izmok is, mivel a hazug maga is érzi a hamis érzelmet. Az igaz és a hamis közti határ elmosódik, ha a Sztanyiszlavszkij-módszerrel hozza létre valaki az érzelmeit. Ennél is roszszabb az a hazug, aki sikeresen megtéveszti saját magát is, mivel elhiszi, hogy hazugsága igaz. Az ilyen hazugokat lehetetlen felismerni. Csak azokat a hazugokat lehet lebuktatni, akik tisztában vannak vele, ha éppen hazudnak.

Az eddigiekben három módot részleteztem, amelyek révén kiszivároghatnak a leplezett érzelmek: a mikro-arckifejezéseket, az elnyomás előtt látható arckifejezéseket, s az olyanokat, amelyek ott maradnak az arcon, mert nem volt lehetőség a megbízható arcizmok működésének gátlására. A legtöbb ember a szemeket tartja a rejtett érzéseket elárulló információforrásnak. A lélek tükrének is nevezzük, s a közhiedelem szerint a szemek beszédesek, vallanak legbelső, valós érzéseinkről is. Margaret Mead antropológus egy szovjet professzort idézett, aki nem értett egyet ezzel az elképzeléssel: „A forradalom előtt azt mondtuk: a szem a lélek tükre. Csakhogy a szemek hazudhatnak, de még mennyire! Szemeinkkel olyan fokozott figyelmet fejezhetünk ki, amelyet a valóságban nem érzünk. Kifejezhetünk velük nyugalmat vagy meglepetést." A szemek megbízhatóságával kapcsolatos véleménykülönbség könnyen feloldható, ha a szemeink által szolgáltatott ötféle információt különkülön vesszük figyelembe. Közülük ugyanis csak három szolgálhat szivárgással vagy a megtévesztés egyéb jelével.

Először is, ott vannak a szem látványát érintő változások, amelyeket a szemgolyót körülvevő izmok idéznek elő. Ezek az izmok

módosítják a szemhéjak formáját, befolyásolva, hogy mennyi látszik a szem fehérjéből és az íriszből, ami meghatározza a szemkörnyékről kialakuló általános benyomást. A változások egy részét a *3A, 3B, 3C* és *3D ábrákon* láthattuk, de ahogy azt korábban már említettem, ezeknek az izmoknak a működése nem szolgáltat megbízható információkat a megtévesztést illetően, mivel viszonylag egyszerű őket akaratlagosan mozgatni, illetve gátolni a működésüket. Nem sok minden szivárog ki emiatt, kivéve, ha részei egy mikro- vagy elfojtott arckifejezésnek.

A második információforrás a tekintet iránya, amit számos érzelem befolyásol. Ha szomorúak vagyunk, lefelé nézünk, ha szégyent vagy bűntudatot érzünk, szintén lefelé vagy félrenézünk, ha pedig undorodunk, akkor szintén félrenézünk. Ám valószínűleg még a bűntudatot érző hazugok sem fordítják el a tekintetüket, mivel tudják, hogy a legtöbb ember gyanút fog egy ilyen mozdulat láttán. A Mead által idézett szovjet professzor megjegyezte, hogy milyen könnyű akaratlagosan irányítani a tekintetünket. Meglepő módon a legtöbb embert mégis könnyen félrevezetik azok a hazugok, akik kellően képzettek, hogy ne fordítsák el a tekintetüket. Idézzünk egy tudósítást a *San Francisco Chronicle* 1982. január 11-i számából: „Az egyik tényező, ami miatt Patricia Gardner vonzódott Giovanni Vigliottóhoz, a férfihoz, aki közel száz nőt vehetett felségül, az őszinteségnek az a jellegzetessége volt, hogy mindig egyenesen a szemébe nézett. Gardner tegnap tett tanúvallomást [Vigliotto bigámia miatt indított perében]."

Az információ harmadik, negyedik és ötödik forrása a szemkörnyék tekintetében már jóval ígéretesebb forrása a szivárgásnak, illetve a megtévesztés egyéb jeleinek. A pislogás, bár akaratlagosan is működtethető, öntudatlan válaszreakció is egyben, amelynek gyakorisága megnövekszik, ha valaki érzelmileg felfokozott állapotba kerül. A pupillák ugyanebben a helyzetben kitágulnak, azonban semmilyen akaratlagos reflexünk nincsen, amelynek segítségével ezt az izommozgást szándékosan működtethetnénk. A pupillák tágulásáért ugyanis a vegetatív idegrendszer felelős, amelyről a negyedik fejezetben elmondtuk, hogy befolyásolja a verejtékezés,

a nyáltermelés és a légzés változásait, illetve, mint azt az alábbiakban kifejtem, néhány egyéb változást is előidéz az arcunkon.

Míg a gyakoribb pislogás és a tág pupillák jelzik, ha valaki érzelmileg felfokozott állapotban van, nem tudhatjuk, hogy melyik érzelemről van szó. Ezek ugyanis egyaránt lehetnek az izgalom, a harag és a félelem jelei. A pislogás és a pupillatágulás csak akkor tekinthető értékes információkat szolgáltató szivárgásnak, ha bármilyen érzelemre utaló jel elárulná, hogy az illető hazudik, s így a hazugságvadász kizárhatja annak lehetőségét, hogy egy ártatlan ember félelmének a jeleit látja, aki attól tart, hogy igazságtalanul vádolják meg valamivel.

A könnyek jelentik a szemkörnyék ötödik, egyben utolsó információforrását. A könnyezés szintén a vegetatív idegrendszer működésének eredménye, de csupán néhány érzelemre jellemző, nem az összesre. A könnyek megjelenhetnek a szenvedés, a szomorúság, a megkönnyebbülés, az öröm bizonyos formái, illetve a kontrollálhatatlan nevetés következményeként. Szivárogtathatnak információt a szenvedésről vagy a szomorúságról akkor is, ha a többi jelet elfedik, de gyaníthatóan ilyenkor a szemöldök szintén mutatná az adott érzelmet, és a szóban forgó személy is hamar ráébred az elfedett érzelemre, ha elkezdenek folyni a könnyei. Az öröm könnyei nem szivárogtatnak, ha magát a nevetést elnyomjuk.

A vegetatív idegrendszer egyéb látható változásokat is előidéz az arcon, ilyen az elpirulás, az elsápadás, a verejtékezés. Akárcsak a vegetatív idegrendszer által előidézett, az arcon vagy a testen megfigyelhető többi változást, az elpirulást, sápadást vagy az arc verejtékezését is nehéz elkendőzni. Nem világos, hogy a verejtékezés – akárcsak a pislogás vagy a pupillák tágulása – bármelyik érzelem fokozódásának a jeleként válik láthatóvá, vagy csupán egy-két bizonyos érzelem esetében. Egyelőre nagyon keveset tudunk az elpirulásról és a sápadásról.

Az elpirulásról úgy tartják, hogy akkor jelentkezik, ha valaki zavarba jön, emellett a szégyenérzet és a bűntudat is előidézheti. Többen állítják, hogy gyakoribb a nők, mint a férfiak esetében, de hogy ez miért lehet, az egyelőre nem ismert. Az elpirulás jelezheti, ha egy

hazug zavarba jött, vagy szégyelli magát valami miatt, amit leplezni próbál. Az arcunk azonban elvörösödik a harag hatására is, ám egyelőre nem tudjuk, hogy ez a fajta elvörösödés mennyiben különbözik az elpirulástól. Feltehetően mindkét esetben a bőr perifériás véredényeinek a tágulásáról van szó, azonban a harag vörössége és a zavarban lévő vagy szégyenérzetet átélő ember elpirulása különbözik az arcpír mértékében, az arc különböző részeinek elszíneződésében, illetve ezek időtartamában. Úgy vélem, az arcunk csak akkor vörösödik el, ha nem uralkodunk a haragunkon, illetve ha valaki akkor próbálja kontroll alá venni a haragját, amikor elérte a dühkitörés határát. Ha ez így van, akkor rendszerint a harag egyéb bizonyítékai is megjelennek az arcon és a hangban, a hazugságvadásznak pedig nem csupán az arc elszíneződésére kell hagyatkoznia, hogy megállapítsa az érzelem jelenlétét. Az ennél jobban kontroll alatt tartott harag esetén az arc elfehéredik vagy elsápad, ahogy ez a félelem esetén is történik. A sápadás szívárgást okozhat, ha a félelem vagy a harag egyéb jeleit elfedik. Meglepő módon mind ez ideig csupán nagyon keveset foglalkoztak a könnyezés, pirulás, vörösödés vagy sápadás vizsgálatával az arckifejezések, illetve bizonyos érzelmek elfedése kapcsán.

Eddig azzal foglalkoztunk, hogy az arc miként árulhat el egy leplezett érzelmet. Most fordítsuk a figyelmünket azokra az arcon látható jelekre, amelyek arra utalnak, hogy egy arckifejezés hamis, illetve hogy a látható érzelem valójában nincs jelen. Az egyik, már említett lehetőség, hogy a megbízható arcizmok nem vesznek részt a hamis arckifejezés létrehozásában, hacsak nem Woody Allenről vagy a Sztanyiszlavszkij-módszerről van szó. Emellett három jele is lehet, hogy egy arckifejezés hamis: az aszimmetria, az időzítés és az adott arckifejezés megjelenése a beszéd során.

Egy *aszimmetrikus* arckifejezés során ugyanazok a jelek látszanak az arc két oldalán, azonban az egyik oldalon erősebben jelentkeznek, mint a másikon. Ez nem összetévesztendő az *egyoldali* arckifejezésekkel. Ezek az egyoldali arcmozgások nem az érzelmek jelei, kivéve a megvetés arckifejezéseit, amelyek esetén megemelkedik a felső ajak, illetve az egyik oldalon megfeszül a száj széle.

Ehelyett az egyoldali arckifejezések olyan emblémákban használatosak, mint például a kacsintás, vagy az egyik szemöldök felemelkedése, ami a kétkedésre jellemző. Az aszimmetrikus arckifejezések jóval finomabbak, jóval gyakoribbak, egyben jóval érdekesebbek, mint a csupán az arc egyik oldalán megjelenő társaik.

Azok a kutatók, akik foglalkoztak a felfedezéssel, mely szerint az agy jobb féltekéje valószínűleg az érzelmekre specializálódott, úgy gondolták, hogy arcunk egyik fele érzelmesebb, mint a másik. Mivel a jobb félteke vezérel számos, az arc bal oldalán található izmot, és a bal agyfélteke vezérli a jobb oldali arcizmokat, egyes kutatók úgy vélték, hogy az érzelmek erősebben jelentkeznek az arc bal oldalán. Egyik kísérletem során, amelyben próbáltam rámutatni az egyik erre irányuló vizsgálat következetlenségeire, teljesen véletlenül felfedeztem, hogy az aszimmetria hogyan lehet a megtévesztés jele. A nem egyenletesen jelentkező arckifejezések, ahol a mozdulatok intenzívebbek az arc egyik oldalán, mint a másikon, arra utalnak, hogy a látható érzelem hamis.

A véletlen azért következett, be, mert az első olyan kutatócsoport, amely azt állította, hogy az érzelmek jobban látszanak az arc bal oldalán, nem saját anyagból dolgozott, hanem különböző arcokat ábrázoló fényképeket kért kölcsön tőlem. Jóval behatóbban tanulmányoztam a kutatási eredményeiket, mint általában, mivel a fotókat én magam készítettem, ezért olyan dolgokat tudtam megfigyelni, amelyek felett ők elsiklottak. Harold Sackeim és kollégái félbevágták az arcokat ábrázoló fényképeket, és egész arcokat hoztak létre tükrözés segítségével a bal, illetve a jobb oldalt ábrázoló képekből. Az általuk vizsgált emberek erősebbnek értékelték a látható érzelmeket, amikor a bal oldal tükrözéséből összeálló arcot mutattak nekik, mint amikor a jobb arcból készült képet látták. Egyetlen kivételt találtam – az érzelmek megítélésénél nem volt eltérés, amikor örömöt vagy boldogságot ábrázoló fotókról volt szó. Sackeim nem igazán tudott ezzel mit kezdeni, én azonban igen. Mivel én készítettem a felvételeket, tudtam, hogy egyedül ezek a fotók ábrázoltak *valódi* érzelmeket. A többi kép úgy készült, hogy megkértem a modelljeimet, akaratlagosan mozgassanak bizonyos arciz-

mokat. Az örömet ábrázoló fotók ezzel szemben akkor készültek, amikor a modellek nem számítottak rá, hogy kép készül róluk, viszont éppen jól érezték magukat.

Mindezt összevetve a korábban már leírt, az agysérülések és az arckifejezések kapcsolatát feltáró vizsgálataimmal, arra jutottam, hogy az arcon látható aszimmetriát teljesen másként kell értelmezni. A korábbi kutatások azt mutatták, hogy az akaratlagos és a tőlünk független arckifejezések különböző idegpályákat használnak, mint ahogy erre a kísérletek is rámutattak: ha csak az egyik idegpálya sérült, ez nem befolyásolta a másik típusú arckifejezést, és fordítva, attól függően, hogy milyen agyterületek sérültek meg. Mivel az akaratlagos és az öntudatlan arckifejezések egymástól függetlenek is lehetnek, attól, hogy az egyik aszimmetrikus, még nem kell hogy a másik is az legyen. A logikai érvelés utolsó lépcsője az a jól ismert tény volt, hogy az agy féltekéi az arcizmok akaratlagos, nem pedig önkéntelen mozgásait szabályozzák, mivel ez utóbbiakat az alsóbb, primitívebb agyterületek vezérlik. A bal és a jobb agyfélteke közötti eltérések tehát kizárólag az akaratlagos arckifejezéseket befolyásolhatják, nem pedig az önkéntelen érzelmi reakciókat.

Sackeim az én érvelésem szerint éppen az ellenkezőjét fedezte fel, mint amit gondolt. Az arc két oldala nem különbözik az érzelmek kifejezését illetően. Ehelyett az aszimmetria csak akkor jelenik meg, ha az arckifejezés akaratlagos, önkéntes, pózként, vagy felszólításra jelenik meg. Ha az arckifejezés önkéntelen, akárcsak a spontán, boldog arcok esetén, csupán kismértékű aszimmetriáról beszélhetünk. Az aszimmetria annak a jele tehát, hogy az adott arckifejezés mögött nincsenek valós érzelmek. Számos kísérletet végeztünk az elgondolás tesztelésére, összehasonlítva az akaratlagos és a spontán arckifejezéseket.

Élénk tudományos vita bontakozott ki erről a problémáról, s csak nemrégiben sikerült részleges megegyezésre jutni – kizárólag a pozitív érzelmi kifejeződésekkel kapcsolatos mozdulatokat illetően. A legtöbb kutató már egyetért azon felfedezésünkkel, hogy ha a háttérben nem állnak valós érzelmek, a mosolygásért felelős legfőbb izom erősebben működik az arc egyik oldalán. Amikor arra kértük

a kísérleti alanyokat, hogy mosolyogjanak, illetve színleljenek boldogságot, aszimmetriára bukkantunk, akárcsak abban az esetben, amikor megvizsgáltuk a véres jeleneteket ábrázoló filmet nézők önkéntesek esetlegesen előforduló mosolyait. A jelenség valóban kicsivel erősebben jelentkezett az arc bal oldalán, ha jobbkezes kísérleti alanyról volt szó. Ezzel szemben a valódi érzelmi háttérrel rendelkező mosolyok esetében sokkal kisebb mértékben fordultak elő aszimmetrikus arckifejezések, és még az aszimmetria esetén sem látszott az a tendencia, hogy az arc bal oldalán erősebben mutatkozna a jelenség.

Megfigyeltük az aszimmetriát némely, negatív érzelemmel kapcsolatos cselekedetek során is, de kizárólag akkor, ha ezek a cselekedetek akaratlagosak voltak, nem pedig egy spontán érzelmi reakció részei. Néha az arckifejezés erősebben jelentkezik a jobb, néha a bal oldalon, néha pedig egyáltalán nem lehet aszimmetriáról beszélni. A mosolygás mellett a szemöldök harag jeleként történő lehúzása is sokszor erősebb az arc bal oldalán, ha akaratlagos cselekedetről van szó. Az undor esetén látható fintorgás, illetve az ajkak félelem esetén történő hátrafeszítése is gyakran erősebben jelentkezik az arc jobb oldalán, ha a mozgás akaratlagos. Ezek a felfedezések csak némrégiben láttak napvilágot, s egyelőre nem tudni, hogy meggyőzik-e a Sackeimhez hasonló kutatókat, akik az aszimmetria és az érzelmekhez kapcsolódó arckifejezések összefüggéseit vizsgálják.

Nem gondoltam, hogy a fentiek sokat számítanának egy hazugságvadász szempontjából, mivel az aszimmetria általában olyan csekély mértékű, hogy úgy véltem, senki sem venné észre precíz mérőeszközök nélkül. Tévedtem. Amikor arra kértük a kísérleti alanyokat, hogy határozzák meg: a képen látható arckifejezések szimmetrikusak-e vagy sem, sokkal jobban teljesítettek az egyszerű tippelésnél, annak ellenére, hogy értékelésüket lassított felvétel vagy visszajátszás nélkül kellett meghozniuk. Egyedül az szolgált előnyükre, hogy ezenkívül semmire nem kellett figyelniük. Egyelőre nem tudjuk, hogy az alanyok ugyanilyen jól teljesítenek-e, ha emellett olyan zavaró tényezőkkel is foglalkozniuk kell, hogy látják a testmozgást, hallják az adott ember szavait, sőt válaszolnak a velük

párbeszédet folytató ember mondataira. Nagyon nehéz olyan kísérletet kidolgozni, amelyben ezt fel lehetne mérni.

Ha a legtöbb arckifejezés aszimmetrikus, valószínűleg hamis, azonban az aszimmetria nem szilárd bizonyíték erre. Egyes valódi érzelmek arckifejezései is aszimmetrikusak, ezekből azonban jóval kevesebb van. Hasonló módon, az aszimmetria hiánya nem bizonyítja, hogy az adott arckifejezés valódi, a hazugságvadász lehet, hogy észre sem veszi, ráadásul ettől függetlenül nem *minden* akaratlagos, hamis arckifejezés aszimmetrikus, noha a legtöbb valóban az. *A hazugságvadásznak soha nem szabad a megtévesztés egyetlen jelére hagyatkoznia, ennél jóval többre van szükség.* Az arcon látható jeleket alá kell hogy támasszák a hangban, szavakban, illetve a testen megfigyelhető további jelek. Még az arcot illetően sem szabad egy-egy jelet félreértelmezni, kivéve, ha ismétlődik, vagy még jobb, ha más jellegű, az arcon látható árulkodó jel is társul mellé. Korábban a szivárgás három módjáról beszéltem – amelyek mentén arcunk leleplezheti rejtett érzelmeinket –, ezek: a megbízható arcizmok, a szemek és a vegetatív idegrendszer által eredményezett változások az arc látványában. Az aszimmetria egy másik háromtagú jelkészlet egyik tagja, nem a rejtett érzelmekről árulkodó szivárgásé, hanem a megtévesztés hamis arckifejezésre utaló jeleié.

Az *időzítés* a megtévesztés jeleinek második forrása. Az időzítés magában foglalja az arckifejezés teljes hosszát, azt az időt, amíg az arckifejezés megjelenik, illetve hogy meddig marad látható az adott mimikai változás. Mind a három szolgáltathat jeleket a megtévesztésről. A hosszú ideig tartó arckifejezések – általában öt másodperc, de lehet akár tíz vagy több is – jellemzően hamisak. A legtöbb valódi érzésről árulkodó arckifejezés nem tart ennyi ideig. Kivételt képez ez alól, ha valakinek a csúcsra járnak éppen az érzelmei, ha teljes ekstázisban van, ha tomboló haragot érez, vagy a depresszió legmélyebb stádiumában van. Ezeket leszámítva, a valódi érzelmi arckifejezések néhány másodperc múltán eltűnnek az arcról. Sokszor még az előbb említett, szélsőséges érzelmi állapotokban sem tart egy-egy arckifejezés ilyen sokáig, ehelyett inkább több, rövidebb arckifejezésről beszélhetünk. A hosszabb ideig tartó arckifeje-

zések jellemzően inkább emblémák, vagy gúnyos, esetleg utánzott mimikai mozdulatok.

Nincsen kőbe vésett szabály, amely a megtévesztés jeleire utal az arckifejezések megjelenését és eltűnését illetően, leszámítva a meglepetést. Ha a meglepetés valódi, a fenti három tényező – a megjelenés, az eltűnés és az időtartam – egyaránt nagyon rövid, kevesebb mint egy másodperc. Ha ennél hosszabb, akkor színlelt meglepetésről van szó (az adott személy eljátssza, hogy meglepődik), a meglepetés emblémájáról (a személy a meglepődésről beszél, vagy azt szemlélteti), illetve hamis meglepetésről, amikor az illető meglepetést színlel, miközben nem lepődött meg. A meglepetés mindig nagyon rövid ideig élő érzelem, amely csak addig tart, míg a meglepett ember fel nem fogja a váratlan eseményt. Míg a legtöbb ember tudja, hogyan színleljen meglepődést, csupán kevesen tudják ezt igazán meggyőzően megtenni, a természetes meglepődés gyors kialakulásával és eltűnésével együtt. A *San Francisco Chronicle* egyik híradása mutatta be, hogy milyen értékes lehet a valódi meglepetés kifejeződése. „Egy embert ártatlanul vádoltak fegyveres rablással, majd később felmentették, miután az ügyész – látván az illető reakcióját bűnössége kihirdetésekor – további bizonyítékot keresett és talált, amely tisztázta Wayne Miltont. Tom Smith helyettes államügyész azt mondta, tudta, hogy valami nincs rendben, amikor látta, hogyan esik le Milton álla, miután az esküdtszék bűnösnek találta az előző hónapban a Lake Apopka Gas Co.-nál elkövetett 200 dolláros rablásban."

Az érzelmi arckifejezések többsége igen rövid ideig tart, egy másodperc alatt megjelenik, majd el is tűnik, de eltarthat néhány másodpercig is. Az arckifejezések megjelenése vagy eltűnése lehet hirtelen vagy fokozatos. Ez azoktól a körülményektől függ, amelyek között az adott arckifejezés kialakul. Gondoljunk egy alkalmazottra, aki vidámságot színlel, miután feledékeny és tolakodó főnöke már negyedszerre mondja el ugyanazt az ócska viccet. Az, hogy a mosolygás mennyi idő alatt alakul ki, nagyban függ a poénig vezető úttól – lehet, hogy fokozatosan épül fel a vicc apró, humoros elemekből, de lehet a poén teljesen váratlan is. Szintén változó,

hogy a mosoly mennyi idő alatt tűnik el, függően a vicc minőségétől, illetve attól, hogy hányszor kell a hallgatóságnak újra és újra feldolgoznia a hallottakat.

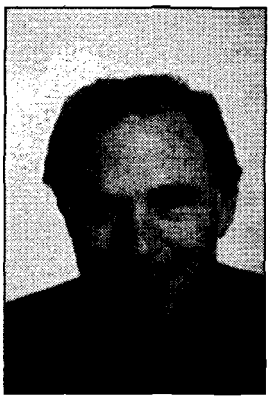
Mindenki képes valamilyen fajta mosolyt megjeleníteni az örömérzet vagy az élvezet színlelésére, ám valószínű, hogy a hazug nem megfelelően kalibrálja az adott kontextusban szükséges mosoly időzítését, megjelenését és eltűnését.

A megtévesztés jelének harmadik forrása az arckifejezés pontos *elhelyezkedése* a beszéd folyamatához, a hangbeli változásokhoz és a test mozdulataihoz képest! Ezek mind-mind árulkodhatnak róla, ha egy arckifejezés hamis. Tegyük fel, hogy valaki haragot színlel, és azt mondja: „Elegem van már a viselkedésedből!" Ha a harag arckifejezése a szavak után jön, valószínűbb, hogy hamis érzelemről van szó, szemben azzal az esettel, ha a harag jelei a szavakkal egy időben, vagy talán még egy kicsivel korábban is jelentkeznek. Jóval kötöttebb az arckifejezések elhelyezkedése a testmozgáshoz képest. Tegyük fel, hogy amikor a hazug azt mondja: elegem van, öklével az asztalra csap. Ha a harag arckifejezése a csapás után jelentkezik, valószínűbb, hogy hamis érzelemről van szó. Azok az arckifejezések, amelyek nincsenek szinkronban a testmozgással, valószínűleg a megtévesztés jeleinek tekinthetők.

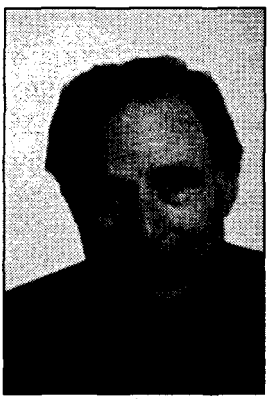
A megtévesztés arcon látható jeleiről szóló beszélgetés nem lehet teljes anélkül, hogy foglalkoznánk a leggyakoribb arckifejezéssel: a mosollyal. A mosoly ugyanis teljesen egyedi az összes többi arckifejezéshez képest. Csupán egyetlen arcizomra van szükség, hogy kimutassuk az élvezetet vagy örömöt, míg az összes többi érzelem kifejeződéséhez 3–5 arcizom összehangolt működésére van szükség. Ezért a mosoly a legegyszerűbben felismerhető arckifejezés. Találtunk olyan mosolyt is, amelyet akár 100-150 méterről is látni lehet, de olyanokat is, amelyek akkor is észrevehetők, ha rövidebb ideig tartanak, mint más érzelmekkel kapcsolatos arckifejezések. Nehéz nem viszonozni egy mosolyt, a legtöbb ember sokszor még akkor is viszonozza, ha csak egy fényképen látja. Az emberek szeretnek mosolygós arcokat látni, ezzel a ténnyel például a reklámszakemberek is tisztában vannak.

A mosoly valószínűleg a leginkább alábecsült arckifejezés, mivel jóval összetettebb, mint a legtöbb ember gondolná. A mosolynak többtucatnyi típusa létezik, mindegyik eltér megjelenésében, illetve az általa kifejezett üzenet tartalmában. Számos pozitív érzelmet fejezhetünk ki a mosolygással – örömet, fizikai vagy érzéki élvezetet, megelégedettséget vagy a szórakozás élvezetét, hogy csak néhányat említsünk. Sok ember akkor is mosolyog, ha pocsékul érzi magát. Ez azonban nem egyezik azzal a hamis mosollyal, amellyel megpróbálunk meggyőzni valakit pozitív érzelmeinkről, amikor azokat nem is érezzük, illetve amellyel egy negatív érzelmet próbálunk elfedni. Nemrégiben felfedeztük, hogy a legtöbb embert félrevezetik ezek a hamis mosolyok. Egy kísérlet során a már említett ápolók mosolyait mutattuk meg a kísérleti alanyoknak, és megkértük őket, hogy ítéljék meg, valódi mosolyt látnak-e a képen (amikor az ápolók a kellemes filmet nézték), vagy hamisat (amikor az ápolók a véres jelenteket ábrázoló filmet nézve próbálták leplezni valódi érzelmeiket). Az eredmények azt mutatták, hogy a válaszadók sikere a tippelés pontosságával egyezett meg. Véleményem szerint a problémát nemcsak az okozta, hogy nem sikerült felismerni a félrevezető mosolyokat, hanem egy olyan általánosabb jelenségből fakadt, hogy a legtöbben nem mérik fel, a mosolygásnak hány fajtája létezik. Egy hamis mosolyt nem lehet megkülönböztetni egy valóditól, ha nem tudjuk, miben hasonlítanak és miben különböznek ezek a mosolygás főbb típusaitól. Az alábbiakban *tizennyolc* különböző mosoly leírása következik, ezek egyike sem félrevezető mosoly.

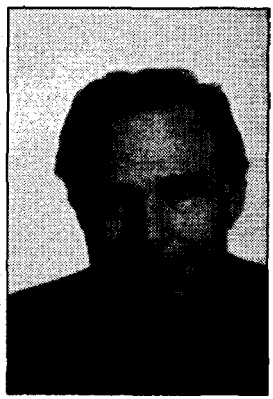
A legtöbb mosoly közös eleme az úgynevezett *musculus zygomaticus major* nevű arcizom által előidézett változás. Ez az izom a járomcsontoktól indulva keresztülhúzódik az arcon, és a száj sarkaihoz csatlakozik. Amikor összehúzódik, az izom a száj két sarkát megfelelő szögben a járomcsontok felé húzza. Erős hatása miatt ez az izom egyben meg is feszíti az ajkakat, felfelé húzza az arc két oldalát, táskákat idéz elő a szemek alatt, és megjeleníti a jellegzetes szarkaláb ráncokat a szemek sarkában. (Egyes embereknél ugyanez az izom kissé lejjebb húzza az orr hegyét, másoknál pedig picit megrándul a bőr a fülek körül.) A zigomatikus izomhoz csatlakozó

5A ábra

5B ábra

5C ábra

egyéb arcizmok működnek közre a különböző típusú mosolyok kialakításánál, s akad néhány olyan mosolyfajta is, amelyeket nem a zigomatikus, hanem más arcizmok hoznak létre.

A zigomatikus izom egyszerű működése alakítja ki a valódi, önkéntelen pozitív érzések esetén megjelenő mosolyt. Az arc alsó részében található izmok közül egyik sem vesz részt ebben a *valódi* érzelmeken alapuló, *őszinte* mosolyban. Az egyetlen jelenség, amely az arc felső részén kialakulhat, a szemek elkerekedéséért felelős izmok megfeszülése. Ez az izom idézi elő az arc felső részén látható változások nagy részét, ezek azonban a zigomatikus izom erős összehúzódásából fakadóan is megtörténhetnek – az arc két oldalának felemelkedése, a szemek alatti táskák megjelenése és a szarkaláb ráncok. Az *5A ábrán* ez az őszinte mosoly látható. A valódi mosoly hosszabb ideig tart, és minél szélsőségesebb pozitív érzésekről van szó, annál intenzívebb. Úgy vélem, hogy az összes pozitív érzelem – valaki más iránt érzett öröm, a megkönnyebbülés boldogsága, érintés, hang vagy vizuális stimuláció által kiváltott élvezet, vidámság, elégedettség – megjelenik az átélt mosolyban, s csupán annak időzítésében és intenzitásában térnek el.

Az *5B ábrán* látható félős mosolynak semmi köze a pozitív érzelmekhez, néha hibásan mégis ezek közé sorolják. Ezt az úgynevezett *musculus risorius* hozza létre, amely a szájszéleket vízszintesen a fü-

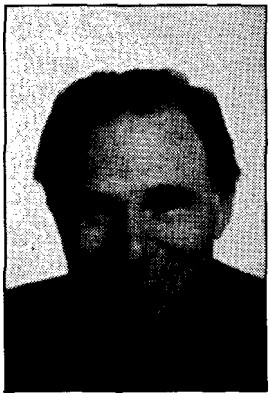
lek felé húzza, így az ajkak megfeszülnek, és téglalaphoz hasonló alakot vesznek fel. A risorius a latin nevetés szóból ered ugyan, ez a cselekedet jellemzően a félelem hatására alakul ki, nem pedig a nevetés miatt. A félreértés abból adódhat, hogy mivel a risorius széthúzza az ajkakat, néha a száj sarkai felfelé mozdulnak, így a kialakuló mimika egy valódi mosoly igen széles, megfeszített változatát idézi. Ha azonban a félelem kifejeződése látszik az arcon, a téglalap alakú ajkak mellett (függetlenül attól, hogy a szájszélek felfelé mozdulnak-e vagy sem) ebben részt vesznek a szemek és a szemöldök is, ahogy az a *3B ábrán* látható volt.

A *megvető* mosoly is helytelen elnevezés, mivel ennek az érzelemnek sincs túl sok köze a pozitív érzelmekhez, noha sokszor így értelmezik. Az *5C ábrán* látható megvető mosoly kialakulásához szükséges a szájszéleknél található izmok megfeszülése, amelyek ezáltal egy apró dudort hoznak létre, amely mellett gyakran gödröcske jelenik meg, és a szájszélek enyhén felfelé mutató szögbe fordulnak.[20]

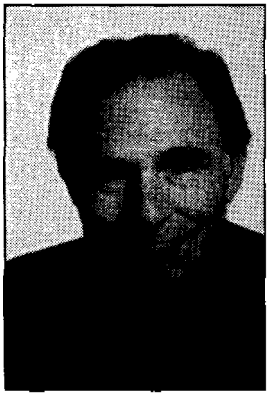
Itt is a szájszélek felfelé irányuló mozgása a közös elem a valódi mosollyal, s sokszor ez okozza a félreértést. További közös elem a gödröcske, amely néha az őszinte mosoly esetén is megjelenik. A fő különbség a megvető és a valódi mosoly között a szájszélek megfeszülése, amely jelen van az előbbinél, de hiányzik az utóbbinál.

A *tompított* mosoly esetén az adott személy átéli a pozitív érzelmeket, de megpróbál úgy tenni, mintha ezek az érzések kevésbé lennének intenzívek, mint amilyenek valójában. A cél ilyenkor a pozitív érzelemre utaló arckifejezés tompítása (de nem elfojtása), bizonyos határok közé szorítva ezzel az arckifejezést, és bizonyos mértékig magát az érzelmi élményt is. Az ajkak összenyomódnak, a szájszélek megfeszülnek, az alsó ajak felfelé nyomódik, a szájszélek lefelé húzódnak. Ezen cselekedetek bármilyen kombinációban vegyülhetnek az egyszerű mosollyal. Az *5D ábrán* (a következő ol-

[20] A megvetést gyakran ennek az arckifejezésnek az egyoldalú változatával is megjeleníthetjük, ilyenkor csak az egyik szájszél feszül meg és emelkedik fel enyhén.

5D ábra

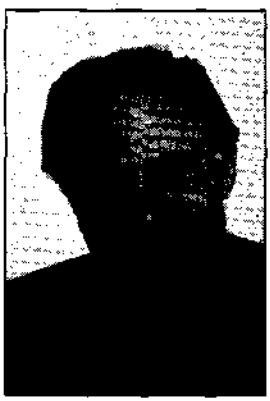
5E ábra

dalon) egy tompított mosoly látható, amelyben mindhárom tompító tényező vegyül az őszinte mosollyal.

A *nyomorúságos* (vagy szánalmas, szerencsétlen) mosoly elismeri a negatív érzelmek jelenlétét. Nem célja elfedni, inkább egyfajta, arcon megjelenő utalás a nyomorúságos érzésre. A nyomorúságos mosoly jellemzően azt jelenti, hogy az illető, akin megjelenik, az adott pillanatban legalábbis, nem akar küzdeni a nyomora ellen. Ehelyett vigyorog, és állja a sarat. Többször láttuk ezt a nyomorúságos mosolyt azoknak az embereknek az arcán, akik egyedül ültek a laboratóriumunkban, és nézték a véres filmeket, nem tudván, hogy rejtett kamerákkal figyeljük őket. Gyakran viszonylag korán jelent meg, amikor az adott emberekben először tudatosult, hogy milyen szörnyű filmet is látnak valójában. De depressziós betegeken is megfigyeltük a nyomorúságos mosolyt, mintegy utalva boldogtalan állapotukra. A nyomorúságos mosolyok gyakran aszimmetrikusak. Emellett sokszor egyszerre jelennek meg tisztán negatív érzelmeket jelző arckifejezésekkel, nem azért, hogy elfedjék őket, hanem kiegészítve jelentésüket. De az is előfordul, hogy egy negatív érzésre utaló arckifejezés után gyorsan jelennek meg. Ha a nyomorúságos mosoly annak elismerése, hogy valaki megpróbálja kontrollálni a félelmét, a haragját, vagy leplezni az aggodalmát, a nyomorúságos mosoly a tompítotthoz hasonlóan jelenik meg. Az ajkak össze-

nyomódnak, az alsó ajkat felfelé nyomja az állat mozgató izom, a szájszélek megfeszülnek vagy lefelé konyulnak; ez arra szolgál, hogy visszafogja a kitörni készülő negatív érzelmeket. A legfőbb különbség a nyomorúságos mosoly (az *5E ábrán* látható) és a tompított mosoly között a szemkörnyéki izom megfeszülésének teljes hiánya. Ennek az izomnak a működése – megfeszíti a bőrt a szem körül és kialakítja a szarkaláb ráncokat – része a tompított mosolynak, mivel ott jelen van az örömérzet, hiányzik azonban a nyomorúságos mosolyból, mivel ez utóbbi esetben örömérzetről szó sincs. A nyomorúságos mosoly során szintén megjelenhet a negatív érzelmek elismerése a szemöldökön és a homlokon.

A vegyes arckifejezéseknél két vagy több érzelmet élünk át egyszerre, s ezek egyetlen arckifejezésen belül jelennek meg. Bármilyen érzés vegyülhet bármelyik másikkal. Most csak azokkal az érzelmi megnyilvánulásokkal foglalkozunk, amelyek gyakran vegyülnek a pozitív érzelmekkel. Ha valaki élvezi, hogy feldühödött, az *élvezetes harag* keverékének eredményeként az őszinte mosoly mellett összeszűkül a száj, s néha megemelkedik a felső ajak, az arc felső részén pedig a *3C ábrán* látható változások mennek végbe. (Ezt nevezik kegyetlen, vagy szadista mosolynak is.) Az *élvezetes megvetés* arckifejezésénél az őszinte mosoly mellé egyik vagy mindkét szájszél megfeszülése társul. A szomorúságot és a félelmet is lehet élvezni, ahogy ezt teszik a horrorfilmek vagy a könnyfacsaróan érzelgős filmek és könyvek rajongói. Az *élvezetes szomorúság* hatására a szájszélek lefelé fordulnak, miközben az egész száj felfelé húzódik az őszinte mosoly miatt, de elképzelhető, hogy maga az őszinte mosoly vegyül az arc felső részének a *3A ábrán* látható jegyeivel. Az *élvezetes félelem* keveréke esetén az arc felső részén a *3B ábrán* látható változások jelennek meg az őszinte mosoly mellett, illetve ehhez társulhat még az ajkak vízszintes irányú megfeszülése. Egyes pozitív élmények nyugodtsággal és elégedettséggel járnak, de az örömérzet néha vegyül izgalommal és üdítő érzéssel is. Az *élvezetes izgalom* esetén az őszinte mosollyal egy időben a felső szemhéj megemelkedik. Harpo Marx filmszínész gyakran mutatta ezt az izgatott, jókedvű mosolyát, amikor pedig éppen valamilyen csínyt készült végrehajta-

5F ábra

ni filmjeiben, az élvezetes düh kifejezését. Az *élvezetes meglepetés* esetén a szemöldök megemelkedik, az állkapocs lefelé mozdul, a felső szemhéj felfelé húzódik, és megjelenik az őszinte mosoly is.

A mosoly két további típusánál az őszinte mosoly egy-egy jellegzetes pillantással párosul. A *flörtölő* mosolynál egy őszinte mosoly jelenik meg, miközben ránézünk a kiszemeltre, majd elkapjuk róla a tekintetünket, s eközben egy pillanatra újra az illetőre tekintünk, épp csak annyi ideig, hogy észrevegye ezt a mozdulatot, miközben a tekintetünk tovasiklik. A Mona Lisát többek között az a tényező teszi olyan különleges festménnyé, hogy Leonardo éppen egy ilyen flörtölő mosoly közepette ábrázolta őt: az arc az egyik irányba néz, de a tekintete oldalra fordul, érdeklődése tárgya felé. A valóságban ez a tevékenység a tekintet elfordulásával együtt is csak egy szempillantásnyi ideig tart. A *kínos* mosoly esetén a tekintet lefelé vagy oldalra néz, hogy a zavarban lévő ember tekintete ne találkozzon a másikéval. Gyakran egy pillanatra az alsó ajak és az állcsúcs közötti bőrterület meg az ott húzódó izom felfelé mozdul az őszinte mosoly során. Megint egy másik változatban a tompított mosoly és a lefelé vagy oldalra irányuló tekintet kombinációja jelzi, ha valaki zavarban van.

A *Chaplin-mosoly* egy különlegesség, mivel olyan izom hozza létre, amit a legtöbb ember nem tud akaratlagosan mozgatni. Charlie Chaplin – akinek ez volt az egyik védjegye – azonban képes volt erre, ennek eredményeként pedig egy olyan mosoly jött létre, amelyben a szájszélek sokkal meredekebb szögben húzódnak felfelé, mint az őszinte mosoly esetében. (Lásd az *5F ábrát.*) Ez tulajdonképpen egy olyan fölényes mosoly, amely magát a mosolygást mosolyogja meg.

A következő négy mosoly megjelenésében megegyezik, azonban igen eltérő társadalmi funkciójuk van. Minden esetben akarat-

lagosan létrehozott mosolyokról van szó, amelyek gyakran mutatnak aszimmetriát.

A *minősítő* mosoly elveszi egy egyébként kellemetlen vagy kritikus megjegyzés élét, és sokszor abba a csapdába ejti a célszemélyt, hogy a kínos helyzet ellenére válaszként ő is mosolyogjon. A mosoly akaratlagos, gyorsan, hirtelen alakul ki. A szájszélek megfeszülnek, és gyakran az alsó ajak is felfelé nyomódik egy pillanatra. A minősítő mosolyhoz gyakran társul egy fejbólintás, illetve a fej enyhe lefelé vagy oldalra irányuló elfordulása, így aki mosolyog, tulajdonképpen lenéz arra, akinek a kritika szól.

Az *előzékeny* mosoly jelzi, ha valaki különösebb ellenállás nélkül hajlandó lenyelni a keserű pirulát. Senki sem gondolja, hogy az így mosolygó ember boldog lenne, azonban ez a mosoly mutatja, hogy az illető elfogadja a sorsát. Kinézetre olyan, mint a minősítő mosoly, a fej pozícióját leszámítva. Ehelyett a szemöldök egy pillanatra megemelkedhet, az illető sóhajthat egyet, vagy megvonhatja a vállát.

A *koordináló* mosoly két ember közötti eszmecsere szabályozására szolgál. Udvarias, együttműködő mosoly, amelynek célja, hogy zavartalan légkört teremtsen, egyetértésre, megértésre, a teljesítés szándékára utaljon, vagy elismerje a másik fél jogos teljesítményét. Apró, gyakran aszimmetrikus mosolyról van szó, a szem körüli izom reakciója nélkül.

A *figyelő, reagáló* mosoly a koordináló mosoly speciális formája, amelyet arra használunk, hogy beszélgetőpartnerünknek jelezzük: mindent megértettünk, és semmit sem kell megismételni vagy másképp megfogalmazni. Megegyezik a hümmögéssel vagy egyéb szóbeli megerősítéssel, gyakran bólintás is társul mellé. A beszélő nem gondolja, hogy hallgatósága boldogságot érezne, a mosolyt azonban a folytatásra való bátorításként értelmezi.

A fenti négy mosoly – a minősítő, az előzékeny, a koordináló és a figyelő – helyett néha használunk valódi mosolyt is. Ha valaki szeret minősítő üzeneteket megfogalmazni, ha valaki örömét leli az előzékenységben, a figyelésben vagy a koordinálásban, lehet, hogy őszinte mosoly jelenik meg az arcán az itt leírt négy mesterséges mosoly helyett.

Foglalkozzunk most a *hamis* mosollyal. Ennek célja, hogy meggyőzze a másik felet egy pozitív érzelem jelenlétéről, amikor az valójában nincs így. Lehet, hogy semmit sem érzünk helyette, de az is lehet, hogy a hazug a negatív érzelmeit próbálja elfedni azáltal, hogy maszkként használja a hamis mosolyt. A nyomorúságos mosolytól eltérően – amely elismeri, hogy nincs szó örömérzetről – a hamis mosoly megpróbálja félrevezetni a másik felet, hogy azt gondolja, a mosolygó személy pozitív érzelmeket él át. Ez az egyetlen olyan mosoly, amely hazudik.

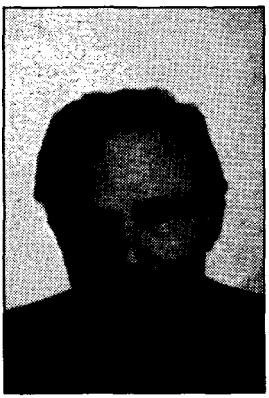
Számos jel van, amelyeknek köszönhetően megkülönböztethetjük a hamis mosolyt a valóditól:

* *A hamis mosoly aszimmetrikusabb a valódinál.*

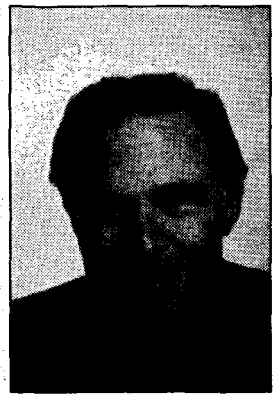
* *A hamis mosolyhoz nem társulnak a szemkörnyéki izmok mozdulatai,* így az enyhe és a közepes erősségű hamis mosoly esetében nem emelkedik meg az arc két oldala, nem jelennek meg a szemek alatt a táskák és a szarkaláb ráncok, emellett a szemöldök sem húzódik enyhén lefelé. Érdemes összehasonlítani a *6. ábrán* látható mosolyt az *5A ábrával.* Ha a mosoly nagyobb méretű, maga a mosolyt kialakító mozdulat – a zigomatikus izom működése – megemeli az arc két oldalát, összegyűri a bőrt a szemek alatt, és kialakítja a szarkaláb ráncokat. Nem mozdítja viszont lejjebb a szemöldököt. Ha a tükör előtt állva egyre szélesebben és szélesebben mosolygunk, a mosoly szélesedésével észrevehetjük, hogyan emelkedik meg az arc két oldala és hogyan jelennek meg a szarkalábak. A szemöldök azonban nem mozdul lefelé, kivéve, ha a szemkörnyéki izom szintén bekapcsolódik a cselekedetbe. A szemöldök mozgásának hiánya apró, de fontos jel, amelynek segítségével még akkor is különbséget lehet tenni a valódi és a hamis mosoly között, ha széles mosolyról van szó.

A hamis mosoly esetén kifejezetten rossz a mosoly eltűnésének időzítése. A mosoly vagy nagyon hirtelen tűnik el az illető arcáról, vagy lépcsőzetesen hervad le, majd egy darabig kitart az arcon, végül újabb fokozatokban tűnik el.

Ha maszkolásra használják, a hamis mosoly csak az arc alsó részének, illetve az alsó szembéjnak a mozdulatait fedi el. A homlok

6. ábra

5A ábra

megbízható izmain azonban megjelenhetnek a félelem vagy az aggodalom jelei. A hamis mosoly azonban még az alsó arcon sem feltétlenül tudja tökéletesen elfedni a leplezni kívánt érzelem jeleit. Ehelyett a két arckifejezés összeolvadhat, aminek eredményeként továbbra is látható marad az elfedni kívánt érzelem valamilyen nyoma, mivel egy érzelmi keverékről van szó.

Ezen gondolatoknak az első tesztelésére akkor került sor, amikor elkezdtük felmérni a kísérletünkben részt vevő ápolók mosolyait. Ha a mosolygásról alkotott elképzeléseim helyesek, az őszinte interjú során – amikor a kellemes filmet nézték és őszintén számoltak be érzelmeikről – valódi mosolyt kell mutatniuk. A megtévesztő interjú során azonban, amikor a zavaró képsorokat nézték, beszélgetőpartnerükkel pedig el kellett hitetniük, hogy jól érzik magukat, hamis mosolyokat kell látnunk. A hamis mosolynak csak kétféle jelére koncentráltunk: a szemkörnyéki izom működésének hiányára, illetve az undor és a megvetés jeleire (fintorgás, illetve a szájszélek megfeszülése). Az eredmény pontosan az lett, amit előre megjósoltunk, ráadásul igen világosan meg tudtuk figyelni mindezt: az őszinte interjú során sokkal gyakoribb volt az őszinte mosoly a hamisnál, és egyáltalán nem szivárogtak az undor vagy a megvetés jelei, míg a megtévesztő interjúnál megjelentek a szivárgást jelző mosolyok, és jóval több hamis mosolyt láttunk, mint valódit. Le voltam nyűgöz-

ve, hogy ez a két, megtévesztésre utaló jel ilyen jól működött, különösen mivel tisztában voltam vele, hogy az emberek nem veszik őket számításba, amikor megpróbálnak megítélni másokat. További vizsgálataink során ugyanezeket az arckifejezéseket ábrázoló felvételeket mutattuk meg a kísérleti alanyoknak, akiket arra kértünk, próbálják megítélni, hogy az ápolók hazudnak-e vagy sem. A legtöbben az egyszerű tippelésnél nem teljesítettek pontosabban. Vajon valami túl finom dolgot próbáltunk felmérni, vagy az emberek nem tudják, hogy mit kellene figyelniük? A következő kísérletben előre szóltunk az önkénteseknek, hogy figyeljék a szemkörnyéki izmok mozgását, illetve a szivárgást jelző mosolyok megjelenését, majd lemértük, vajon így pontosabban tudják-e eldönteni, hogy valaki hazudik-e, vagy igazat mond.

Arcunk a megtévesztés számos jelét mutathatja: mikro-arckifejezések, elfojtott arckifejezések, a megbízható arcizmok szivárgása, pislogás, a pupillák tágulása, könnyezés, elpirulás, sápadás, aszimmetria, az időzítés és az elhelyezkedés hibái, illetve a hamis mosolyok. Bizonyos jelek szivárgásra utalnak, elárulva az elfedni kívánt információt, mások a megtévesztés egyéb jeleit jelentik, elárulva, hogy a másik fél valamit titkol, de azt nem, hogy mit. Míg megint mások arra utalnak, hogy az adott arckifejezés hamis.

A megtévesztés arcon látható jelei, a szavakban, hangban, testen megjelenő jelekhez hasonlóan, különböznek az általuk közvetített információk pontosságában. A megtévesztés egyes jelei precízen elárulják, hogy milyen érzelemről van szó, annak ellenére, hogy a hazug megpróbálja ezt az érzést leplezni. Más jelek csak azt árulják el, hogy pozitív vagy negatív érzelmet próbál elfedni a másik, de azt nem, hogy melyik negatív vagy pozitív érzelemről van szó. Megint más jelek még kevésbé iránymutatók: csupán annyit közölnek, hogy a hazug valamit érez, de azt sem tudjuk, hogy pozitív vagy negatív érzelem az, amit a másik leplezni próbál. Ennyi is elég lehet. Ha tudjuk, hogy valaki egyáltalán érez valamit, bizonyos helyzetekben már arra utalhat, hogy az adott személy hazudik. Ez azokra a helyzetekre igaz, amikor a másik ember feltehetően csak akkor

érezhet bármit is, ha hazudik. Máskor a hazugságot nem tudjuk leleplezni anélkül, hogy pontosabb információnk lenne az elfedett érzelem mibenlétéről. Az, hogy valaki miért érez valamit, és azt miért próbálja leplezni, nagyban függ az adott hazugságtól, a hazugsággal gyanúsított ember szavaitól, a helyzettől, a hazugságon kívüli lehetséges alternatív magyarázatoktól.

A hazugságvadásznak emlékeznie kell rá, hogy melyik jel szolgáltat pontos és melyik általánosabb információt. A függelékben található *1.* és *2. táblázat* összefoglalja a megtévesztés összes jelét, amelyekről ebben és a korábbi fejezetekben volt szó. A *3. táblázat* a hamisítás jeleivel foglalkozik.

HAT

Veszélyek és elővigyázatosság

A legtöbb hazug a többnyire a legtöbb embert meg tudja téveszteni.[21] Még a gyerekek is képesek megtéveszteni a szüleiket, amint elérik a nyolc-kilenc éves kort (néhány szülő szerint már jóval korábban is). Ha valaki hibázik, és nem ismeri fel a megtévesztést, az nemcsak azzal jár, hogy hitelt ad egy hazug szavainak, hanem ami sokkal rosszabb: megkérdőjelezi egy őszinte ember szavait. Az ilyen hibás ítélet lelki sérülést okozhat egy őszinte gyereknek, függetlenül attól, hogy milyen lépéseket tettek a szülők a hiba kijavítására. A következmények katasztrofálisak lehetnek akár egy őszinte felnőtt esetében is, akinek kételkednek az állításaiban. Egy ilyen hibára rámehet egy barátság, egy állás, de akár egy élet is. A hírekbe mindig bekerül, ha egy ártatlanul elítélt embert érdemtelenül kiszabott börtönbüntetése után szabadlábra helyeznek, ez azonban sajnos van annyira gyakori, hogy nem feltétlenül kerül az újságok címlapjára. Bár nem lehetséges teljes mértékben kivédeni a hibákat

[21] Kutatásunk és a legtöbb kollégám kutatásai kimutatták, hogy a legtöbb ember csak annyira pontosan tudja megítélni, hogy valaki hazudik vagy őszinte, mintha tippelne. Azt is felfedeztük, hogy a legtöbb ember úgy gondolja, pontosan ítélt meg másokat, miközben tévedett. Van néhány kivételes ember, akik meglehetősen pontosan képesek felismerni a megtévesztést. Nem tudom egyelőre, hogy ezek az emberek természetükből fakadóan tehetségesek, vagy különleges körülményeknek köszönhetően tettek szert erre a képességükre. Kutatásaim során nem koncentráltam arra a kérdésre, hogy ki tudja a legjobban felismerni a megtévesztést, azonban amire rájöttem, arra enged következtetni, hogy ezt a képességet nem a mentális betegségekkel foglalkozó szakemberek hagyományos képzése során lehet elsajátítani.

a megtévesztés észlelésében, megfelelő elővigyázatossággal csökkenteni lehet előfordulásuk számát.

Az elővigyázatosság első lépéseként *jóval világosabbá kell tenni a megtévesztésre irányuló viselkedési jelek értelmezésének folyamatát.* Az előző két fejezetben található ismeretanyag – azoknak a jeleknek a taglalása, amelyek segítségével az arcról, a testről, a hangból és a beszédből következtetni lehet a megtévesztésre – nem képes megakadályozni, hogy hiba csússzon annak megítélésébe, hogy valaki hazudik-e vagy sem, de nyilvánvalóbbá és javíthatóvá teszi a hibákat. A hazugságvadászoknak már nemcsak a megérzéseikre vagy az ösztöneikre kell hallgatniuk. Mivel már megvan az ítéletük alapjául szolgáló tudásanyaguk, a hazugságvadászok többet tanulhatnak a tapasztalataikból is, és szükség esetén figyelmen kívül hagyhatják, korrigálhatják, illetve megfelelően súlyozhatják a megtévesztés egyes jeleit. Az ártatlanul megvádolt is profitálhat belőle, mivel jobban fel tud lépni a gyanúsítás ellen, ha tudja, hogy milyen alapon gyanúsították meg.

Az elővigyázatosság következő lépése a *megtévesztés észlelésekor előforduló hibák természetének mélyebb megértése.* Kétféle hiba van, amelyek ok-okozati szempontból egymás ellentétei. *Ha nem adunk hitelt az igazság szavainak,* a hazugságvadász elkövetheti azt a hibát, hogy egy őszinte embert hazugnak gondol. Ha *hiszünk a hazugnak,* egy hazugot fogunk őszintének tekinteni.[22] Nem számít, hogy a hazugságvadász poligráfra, vagy a megtévesztés viselkedés-

[22] Ha figyelembe vesszük a vizsgálatok során esetleg előforduló hibákat, a *fals pozitív* kifejezést gyakran használják olyan esetekre, mint például amikor egy őszinte embert bélyegzünk hazugnak, a *fals negatív* kifejezést pedig akkor, amikor hitelt adunk egy hazug szavainak. Én nem használom ezeket a kifejezéseket, mivel megtévesztőek lehetnek, amikor egy hazugságról van szó, ilyen esetben a pozitív jelző helytelen lehet, amikor az a kérdés, hogy valaki hazug-e vagy sem. Emellett azt találtam, hogy nehéz fejben tartani, melyik típusú hibára vonatkozik a fals pozitív és a fals negatív jelző. Javasolták még a *vaklárma* kifejezést, ha egy őszinte embert hazugnak gondolunk, illetve a *nem talált* kifejezést, ha hiszünk egy hazugnak. Ezek ugyan tömörebbek, de távolról sem olyan pontosak, mint az általam használt believing-a-lie (bedőlünk egy hazugságnak), illetve disbelieving-the-truth (hitetlenség csapdája) kifejezések.

ben megnyilvánuló jeleire hagyatkozik, könnyen elkövetheti e két hiba valamelyikét. Emlékezzünk vissza a második fejezetben szereplő idézetre Updike *Gyere hozzám feleségül!* című regényéből. Jerry meghallja, ahogy felesége, Ruth telefonon beszél a szeretőjével. Észreveszi, hogy a hangja sokkal nőiesebben hangzik, mint amikor vele beszél, ezért Jerry kérdőre vonja. „Ki volt az?" Ruth kitalál egy fedőtörténetet: „Csak egy nő a vasárnapi iskolából, azt kérdezte, hogy beíratjuk-e Joannát és Charlie-t." Ha Jerry hinne az asszonynak, elkövetné azt a hibát, hogy hitelt ad egy hazug szavainak. Tegyük fel, hogy a történet másként alakul. Ruth valójában hűséges feleség, aki tényleg a vasárnapi iskoláról beszélget a telefonban, Jerry pedig gyanakvó férj. Ha Jerry azt gondolná, hogy hűséges felesége hazudik, miközben valójában igazat mond, elkövetné azt a hibát, hogy nem ad hitelt az igazság szavainak.

A második világháborúban Hitler elkövette azt a hibát, hogy hitt egy hazugnak, míg Sztálin ugyanolyan tragikus módon hibázott azzal, hogy nem adott hitelt az igazságnak. Különböző módszerekkel – csapatösszevonások szimulációja, pletykák terjesztése, hamis katonai tervek eljuttatása ismert német ügynökökhöz – a szövetségesek meggyőzték a németeket, hogy Európa szövetségesek általi inváziója, a második front megnyitása Calais-nál lesz, nem pedig a normandiai tengerparton. A németek a partraszállás után hat hétig tartottak ki hibás elképzeléseik mellett. Csapataik java részét Calais-nál állomásoztatták készültségben, ahelyett hogy megerősítették volna egyre jobban felőrlődő csapataikat Normandiában, mivel úgy gondolták, hogy a normandiai partraszállás csupán megtévesztő előjáték volt a Calais-nál készülődő igazi inváziónak. A németek hitelt adtak egy hazug szavainak, és úgy gondolták, hogy a szövetségesek *calais-i partraszállásának tervei* valódiak, miközben gondosan kitervelt megtévesztésről volt szó. Vagyis a németek igaznak gondoltak egy hazugságot.

Ennek éppen az ellenkezőjét követte el Sztálin – hazugságnak gondolt egy igaz tényt –, amikor nem akart hitelt adni a számos figyelmeztetésnek, amit kapott, annak ellenére, hogy ezek egy része a német hadseregbe beépült kémeitől származott – hogy Hitler tá-

madást készül indítani Oroszország ellen. Ez tipikus esete annak, amikor nem adunk hitelt az őszinte szavaknak. Sztálin úgy tekintett a német megszállásról szóló, egyébként teljesen hiteles tervekre, mint hazugságokra, félrevezetésre.

Adott esetben életbevágóan fontos eltérés van aközött, hogy valaki bedől egy hazugságnak, vagy hogy nem ad hitelt az őszinte szavaknak, ami arra kényszeríti a hazugságvadászt, hogy mindig legyen figyelemmel erre a kettős veszélyre. Nincs rá mód, hogy teljes mértékben kikerüljük ezeket a hibákat, az egyetlen választási lehetőség abban rejlik, hogy mérlegelünk: melyik esetben vállalunk több kockázatot. A hazugságvadásznak végig kell gondolnia, mikor kedvezőbb megkockáztatnia, hogy félrevezessék, és mikor jobb választás egy esetleges hamis gyanúsítás lehetősége. Hogy mit veszíthetünk, illetve nyerhetünk azáltal, hogy meggyanúsítunk egy ártatlant, illetve hitelt adunk egy hazug szavainak, ez nagyban függ magától a hazugságtól, a hazugtól, illetve a hazugságvadásztól. A következmények lehetnek sokkal rosszabbak az egyik hiba esetén, de az is elképzelhető, hogy egyszerűen nincs jó választás.

Nem létezik általános szabály arra nézve, hogy melyik hibát lehet könnyebben kivédeni. Néha ugyanannyi az esély, néha az egyik, néha pedig a másik hiba elkövetése a valószínűbb. Fontos ismét aláhúzni, hogy sok múlik a hazugságon, a hazugon és a hazugságvadászon. Azokat a kérdéseket, amelyeket a leleplezni szándékozónak figyelembe kell vennie, amikor eldönti, hogy melyik hibával vállal nagyobb kockázatot, a következő fejezet végén fejtem ki részletesen, miután összevetettem a poligráf és a viselkedésbeli jelek használatát a megtévesztés észlelését illetően. Most azt fogom leírni, hogy a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló egyes jelei esetén milyen formában jelentkezhet a fenti hibák két típusa, és milyen lépéseket érdemes tenni, hogy ezeket elkerüljük.

Az *egyéni különbségek*, amelyeket korábban Brokaw-veszélynek neveztem: ebben az esetben nem vesszük számításba, hogy az egyes emberek mennyiben különböznek önkifejeződéseiket tekintve, illetve hogy ezek az eltérések mennyiben befolyásolják a fenti két hiba lehetőségét a megtévesztés érzékelésekor. A megtévesztés

jelei – legyenek az arcon, a testen, a hangban vagy a szavakban megnyilvánuló jelek – nem bombabiztosak, sőt még a vegetatív idegrendszer működése sem az, amelynek méréséhez poligráfot használunk. Ha valaki bedől egy hazugságnak, sokszor amiatt van, mert egyes emberek egyszerűen nem követnek el hibákat, amikor hazudnak. Nemcsak a pszichopaták lehetnek ilyenek, hanem az ösztönös hazugok is, vagy akik a Sztanyiszlavszkij-módszert alkalmazzák, illetve akik egyéb módon el tudják érni, hogy beleéljék magukat saját hazugságukba. A hazugságvadásznak észben kell tartania, hogy *a megtévesztés jeleinek hiánya nem az igazság bizonyítéka.*

A megtévesztés jeleinek megléte szintén félrevezető lehet, és az ellentétes hiba elkövetését idézheti elő: nem hiszünk egy őszinte embernek. A megtévesztés jelei lehetnek akaratlagosak, például egy szélhámos esetén, aki ki akarja használni áldozata hibás vélekedését, miszerint fülön csípett egy hazug szélhámost. A pókerjátékosok gyakran alkalmazzák ezt a trükköt, amivel hamis árulkodó jeleket (false tell) alkalmazva téveszthetik meg az ellenfeleket. „Elképzelhető például, hogy egy játékos órákon keresztül köhécsel, amikor blöfföl. A ravasz ellenfél remélhetőleg hamar észreveszi a köhögés és a blöffölés közti összefüggést. Később, egy fontos parti során, amikor már magas a tét, a megtévesztő megint köhint, azonban ekkor nem blöfföl, és óriási kasszát zsebel be megzavarodott ellenfelétől" – írja David M. Hayano a *Journal of Communication* című szakfolyóiratban.

A példában említett pókerjátékos megalapozza, majd kihasználja azt a hibát, amikor nem hisznek az őszinte embernek, s abból profitál, hogy a többiek azt gondolják: hazudik. Ennél gyakrabban fordul elő, ha a hazugságvadász hasonló hibát ejt, hogy a hazugsággal gyanúsított ember szenvedi meg a helyzetet. Nem a körmönfont gondolkodás az, ami miatt olykor hazugsággal vádolják őket, miközben valójában őszinték, hanem egy apróság a viselkedésükben, egy csak rájuk jellemző sajátosság az önkifejezésükben. Ami a legtöbb ember esetében a megtévesztés jeleként értékelhető, az rájuk nézve nem igaz.

Bizonyos emberek:

- hajlamosak nyakatekert mondatokban beszélni és közvetve megválaszolni a kérdéseket;
- sokszor tartanak rövidebb-hosszabb szüneteket a szavak között;
- számos beszédhibát ejtenek;
- kevés illusztrátort használnak;
- sok testi manipulátorral élnek;
- gyakran mutatják a félelem, az aggodalom vagy a harag jeleit az arcukon, függetlenül attól, hogy valójában hogyan is éreznek;
- aszimmetrikusak az arckifejezéseik.

Óriási különbségek vannak az egyes emberek között ezeket a viselkedési mintákat tekintve, és ezek a különbségek mindkét hibát előidézhetik. Ha egy jellegzetesen, mondjuk nehézkesen beszélő őszinte embert közvetve hazugnak nevezünk, elkövetjük azt a hibát, hogy nem adunk hitelt az igaz szavaknak, míg ha egy sima stílusú hazugot őszintének vélünk, elkövetjük azt a hibát, hogy bedőlünk a hazugságnak. Ez utóbbi még annak ellenére is előfordulhat, hogy az illető beszéde közvetetté válik, több hiba fordul elő benne, mégis elsiklunk felette, mivel stílusa még így is sokkal összeszedettebb és simulékonyabb, mint a legtöbb emberé.

Az egyetlen módja annak, hogy csökkentsük a Brokaw-veszélyből fakadó hibák mennyiségét, ha *a másikról kialakított véleményünket a gyanúsított alapviselkedésének változásaira alapozzuk.* A hazugságvadásznak össze kell hasonlítania a gyanúsított alapviselkedését és azt a viselkedési mintát, amelyet a gyanúsítás hatására mutat. A legtöbb embert könnyű az első találkozáskor félrevezetni, mivel nincsen összehasonlítási alapunk, nincs lehetőségünk a változások észlelésére. Az abszolút ítélkezés – valaki rengeteg manipulátor mozdulatot mutat, ez biztosan azt jelenti, hogy nagyon kényelmetlenül érzi magát valami miatt, amit eltitkol – általában hibás. A relatív ítélkezés – sokkal több manipulátort mutat valaki, mint ami rá egyébként jellemző, valószínűleg azért, mert kényelmetlenül érzi magát – az egyetlen módja, hogy csökkentsük az egyéni különbségeken alapuló hibák mennyiségét, s elkerüljük, hogy hitetlensé-

günkben hazugnak nevezzünk valakit, aki őszinte. A képzett pókerjátékosok gyakran élnek ezzel a módszerrel, memorizálják az ellenfeleikre jellemző egyéni árulkodó jeleket (telleket), vagyis a megtévesztés jeleit. Ha egy hazugságvadásznak első találkozás után kell valakit megítélnie, a találkozónak elég hosszúnak kell lennie ahhoz, hogy a hazugságvadász megfigyelhesse a gyanúsított alapviselkedését. Erre jó módszer például, hogy egy darabig olyan témákat vetünk fel, amelyek nem gerjesztenek stresszhelyzetet. Néha azonban ez nem lehetséges. Néha az egész találkozó stresszes légkörben zajlik egy olyan gyanúsított számára, akit taszít a helyzet, vagy aki fél a gyanúsítástól. Ha ilyen szituáció áll elő, a hazugságvadásznak tudatosítania kell magában, hogy megvan az esély a Brokaw-veszély miatti hibás ítéletre, mivel nem ismeri a gyanúsított viselkedésének sajátosságait.

Az első találkozások esetén különösen magas a hibás ítélkezés kockázata, éppen azok miatt az egyéni eltérések miatt, amelyekkel a különböző emberek reagálnak az első találkozásokra. Vannak, akik a legjobb arcukat mutatják, jól beidegződött szabályok, az illendő viselkedés normái szerint cselekednek, ezért aztán alapviselkedésükre nem jellemző mintát produkálnak. Másokat aggasztanak az első találkozások, és viselkedésük – éppen az ellenkező okból – szintén alkalmatlan az összehasonlításra. Ha lehetséges, a hazugságvadásznak több találkozás alapján kell véleményt mondania, mivel így van rá remény, hogy felmérheti a gyanúsított viselkedésének alapvető sajátosságait, ahogy az ismeretség egyre szorosabb lesz. Bár úgy tűnhet, hogy a hazugságok észlelése könnyebb, ha az emberek nemcsak hogy ismerik egymást, de bensőséges viszonyban is vannak, ez nem mindig van így. A párok, családtagok, barátok vagy közeli kollégák esetében előítéletek olyan vakfoltjai alakulhatnak ki, amelyek befolyásolhatják a megtévesztés viselkedésbeli jegyeinek pontos megítélését.

A szivárgás négy forrásának – nyelvbotlás, érzelmi kitörések (tirádák), árulkodó emblémák és mikro-arckifejezések – értelmezését kevésbé befolyásolja a Brokaw-veszély. Ezek értékeléséhez nincs szükség összehasonlításra, mivel önmagukban és abszolút értelem-

ben véve is megvan a maguk jelentése. Emlékezzünk vissza Freud esetére, amikor dr. R. állítólag valaki másnak a vállóperéről beszélt. „Egy általam ismert ápolónőt alperesként idéztek be egy válóper során. A feleség beperelte a férjét, és a nővért is megnevezte alperesként. Végül a férfi sikeresen elvált." Ahhoz, hogy a nyelvbotlásból arra lehessen következtetni, hogy dr. R. volt a szóban forgó férj, aki csak azt szerette volna, ha ő adhatja be a válópert, szükséges volt a kor válóperes törvényeinek ismerete (hogy kizárólag a házasságtörés lehet alapja válópernek, hogy csak a megcsalt fél indíthatja meg az eljárást, s hogy a pert indító fél örökös és igen jelentős tartásdíjra jogosult). Ám még e tudás nélkül is nagyon sajátos – egyértelmű és önmagában is értelmezhető – jelentéstartalma van a nyelvbotlásának, miszerint „a férj végül elvált", ahelyett, hogy „a feleség végül elvált". Dr. R. szerette volna, ha a férj adhatta volna be a válópert. A nyelvbotlások különböznek a szünetektől, amelyeket csak akkor értelmezhetünk, ha előfordulási gyakoriságuk megváltozik. A nyelvbotlások értelmezhetők anélkül is, hogy tudnánk, a beszélő több ilyen hibát követ-e el, mint általában.

Függetlenül attól, hogy milyen gyakorisággal következik be, a nyelvbotlás, a mikro-arckifejezés vagy a tiráda információt közöl. Megtöri az álcázást. Emlékezzünk vissza a kísérletre, amelyben a diák, akit professzora támadott, egy árulkodó emblémát használva „beintett" a tanárának. Ez sem egy olyan esemény, mint az illusztrátorok számának csökkenése, amelyet csak akkor értelmezhetünk, ha össze tudjuk vetni, hogy valaki egyébként milyen gyakorisággal alkalmazza ezeket a mozdulatokat. A beintés igen különleges jelenség, jelentése pedig jól ismert. Mivel ez egy árulkodó embléma volt, pontosabban egy embléma egy része, amely a prezentációs zónán kívül jelent meg, a beintés üzenetét szivárgásként lehetett értelmezni a diák leplezett érzelmeivel kapcsolatban. Amikor Mary, az öngyilkossági szándékát leplező páciens egy mikro-arckifejezést mutatott, a szomorúság üzenete önmagában is egyértelmű volt. Az a tény, hogy a szomorúság egy mikró formájában jelent meg, nem pedig normális, hosszabb arckifejezésként, azt jelezte, hogy Mary megpróbálja elkendőzni a szomorúságát. A párbe-

szédi környezet ismerete segíthet abban, hogy egy hazugságot teljes mértékben értelmezni tudjunk, de a nyelvbotlások, a tirádák és a mikro-arckifejezések által közvetített üzenetek leleplezik a rejtett információkat, és önmagukban is jelentéssel bírnak.

A szivárgás négy forrása – a nyelvbotlás, a kitörés, az árulkodó emblémák és a mikro-arckifejezések – ebben az egy tekintetben különböznek a megtévesztés többi jelétől. A hazugságvadásznak nincs szüksége összehasonlítási alapra annak érdekében, hogy elkerülje a hitetlenség hibáját. Az első találkozások alkalmával például a hazugságvadásznak nem kell azzal foglalkoznia, hogy értelmezze a nyelvbotlásokat, a tirádákat vagy a mikro-arckifejezéseket, mivel lehet, hogy olyan emberrel áll szemben, aki gyakran mutat ilyen viselkedési mintákat. Épp ellenkezőleg. A hazugságvadász kifejezetten szerencsés, ha olyan gyanúsítottal találkozik, aki hajlamos a nyelvbotlásokra, a kitörésekre vagy a mikrókra. Bár a szivárgás négy forrását tekintve ilyenkor védve vagyunk a hitetlenség hibájától, tehát akár el is tekinthetünk a korábbi ismeretséget feltételező elővigyázatosságtól, azért továbbra sem árt az óvatosság, hogy ne dőljünk be egy esetleges hazugságnak. A megtévesztés ezen jeleinek – vagy bármilyen egyéb árulkodó jelnek – a hiányát nem lehet az őszinteség bizonyítékának tekinteni. Nem minden hazugnak botlik meg a nyelve, nem mindenki mutat mikro-arckifejezéseket és nem mindenkiből törnek elő szóáradat formájában az indulatok.

Ez idáig csupán a megtévesztés észlelésének egyetlen hibaforrásával foglalkoztunk – a Brokaw-veszéllyel, vagyis azzal, ha nem vesszük figyelembe az egyéni különbségeket. Egy másik, hasonlóan fontos hibaforrás, amely a hitetlenség hibáját eredményezheti, az Othello-hiba. Ezt a hibát akkor követjük el, ha nem vesszük figyelembe, hogy egy nyomás alatt álló, de őszinte ember adhat olyan jelzéseket, amelyekből arra következtethetünk, hogy az illető hazudik. A hazugsággal kapcsolatos érzések mindegyike (amelyeket a 3. fejezetben részleteztünk) produkálhat szivárgást, a megtévesztés egyéb jelei pedig megjelenhetnek más okokból, ha őszinte embereket vádolnak hazugsággal. Ők ugyanis félhetnek attól, hogy nem hisznek nekik, ezt a félelmet pedig összekeverhetik a hazugok

lebukástól való félelmével. Másoknak olyan erős, feloldatlan bűntudatuk van egyéb dolgok miatt, hogy ezek az érzések feltolulhatnak, ha kiderül, hogy valami bűnnel vádolják őket. Ennek a bűntudatnak a jeleit összekeverhetik a hazugság miatt érzett bűntudattal. A hazugsággal vádolt őszinte emberek megvetést is érezhetnek vádlóikkal szemben, mivel tisztában vannak vele, hogy azok vádjai alaptalanok, de izgathatja is őket a kihívás, hogy bebizonyítsák saját igazukat, emellett örömmel várhatják, hogy fény derüljön az igazságukra. Ez utóbbi érzés jeleit könnyen összekeverhetik a hazugok által érzett élvezettel, amely a hazugság pillanatában lesz úrrá rajtuk (rászedés élvezete). Más érzelmek is kialakulhatnak akár a hazugokban, akár az őszinte emberekben, ha tisztában vannak vele, hogy gyanúsítottként kezelik őket. Bár a háttérben álló okok eltérnek, de a hazug és az őszinte ember is lehet dühös, csalódott, aggódhat, érezhet undort vagy meglepetést is a hazugságvadász gyanújával, kérdéseivel szemben.

Azért neveztem ezt Othello-hibának, mivel Shakespeare színdarabjában a haláljelenet egy tökéletes és igen híres példája a fentieknek. Othello épp meggyanúsította Desdemonát, hogy az asszony Cassiót szereti, majd felszólítja, hogy vallja be bűnét, mert árulásáért meg fogja őt ölni. Desdemona kéri, hogy hívják oda Cassiót, aki bizonyíthatja ártatlanságát. Othello erre elmondja neki, hogy Cassio már halott. Desdemona rájön, hogy nem fogja tudni bizonyítani ártatlanságát, s Othello meg fogja őt ölni.

DESDEMONA: Jaj, elárulták, s én is elveszek!
OTHELLO: Te szajha! Még előttem siratod?
DESDEMONA: Kergess el inkább, uram, csak ne ölj meg!
OTHELLO: Dögölj meg, ringyó!*

Othello Desdemona félelmét és aggodalmát állítólagos szeretője halálának szóló reakcióként értelmezi, s alátámasztva látja eddigi

* Shakespeare: *Othello, a velencei mór.* V. felvonás, 2. szín. Kardos László fordításában.)

gyanúját az asszony hűtlenségével kapcsolatban. Othello nem látja be, hogy Desdemona ártatlansága esetén is ugyanazokat az érzelmeket mutathatja: aggodalmat és kétségbeesést, hogy Othello nem hisz neki, s mivel Cassio már halott, utolsó reménye is elszállt ártatlansága bizonyítására. Emiatt félelmet is érez, hogy Othello meg fogja ölni. Desdemona az életéért sír, a kínos helyzet miatt, amelybe Othello bizalmatlansága sodorta, nem pedig a (vélt) szeretője halálán búslakodik.

Othello hibája egyben annak példája, hogy az előítéletek hogyan tehetik elfogulttá a hazugságvadász ítélőképességét. Othello már a fenti jelenet előtt meg volt győződve róla, hogy Desdemona hűtlen hozzá, s figyelmen kívül hagyja az alternatív magyarázatok lehetőségét Desdemona viselkedésével kapcsolatban. Nem veszi tekintetbe, hogy a nő érzelmei nem értelmezhetők az egyik vagy másik helyzet bizonyságaként. Othello megerősítő bizonyítékokat keres, nem akarja elgondolását megfelelően alátámasztani Desdemona hűtlenségét illetően. Othello esete egy szélsőséges példa, azonban az előítéletek valóban gyakran torzítják az ítélőképességet, ebből kifolyólag pedig egy hazugságvadász esetleg bármikor figyelmen kívül hagyhat gondolatokat, lehetőségeket, vagy olyan tényeket, amelyek nem passzolnak az elképzeléséhez. Ez történik, ha a hazugságvadásznak előítéletei vannak. Othellót kínozza rögeszméje, hogy Desdemona hazudik, ettől azonban nem mozdul az ellenkező irányba, és nem keres igazolást ennek ellenkezőjére. Desdemona viselkedését úgy értelmezi, hogy azt a feltételezését erősítse meg, amelyre a legkevésbé vágyik, vagyis, ha úgy vesszük, ami számára is a legfájdalmasabb.

Az ilyen előítéletek, amelyek torzítják a hazugságvadász ítélőképességét s a hitetlenség hibájához vezethetnek, számos forrásból táplálkozhatnak. Othello téveszméje Desdemona hűtlenségére vonatkozóan a gonosz Jago műve, aki saját céljait szem előtt tartva idézi elő Othello bukását, ennek eszközeként táplálni kezdi Othello gyanakvását. Jago nem járt volna sikerrel, ha Othello nem féltékeny természet. A kellően féltékeny embereknek még Jagóra sincs szükségük, hogy féltékenységüket bevonják a játékba. Leg-

rosszabb félelmeik megerősítését keresik, s arra a következtetésre jutnak, amit gyanítanak, hogy mindenki hazudik nekik. A gyanakvó emberekből nagyon rossz hazugságvadászok lennének, akik hajlamosak a hitetlenség hibájára. Természetesen vannak hiszékeny emberek is, akik épp az ellenkező hibát követik el: teljesen gyanútlanok maradnak az őket megtévesztőkkel szemben, és bedőlnek a hazugságoknak.

Ha magas a tét, ha a hazugságvadászt nagy veszteség érné, ha bedőlne a hazugnak, még a féltékenységre kevésbé hajlamos emberek is rosszul ítélhetik meg a helyzetet. Ha egy hazugságvadász dühös lesz, fél az árulástól, vagy már önmagában megéli a megaláztatást, amely akkor következne be, ha legrosszabb félelmeire derülne fény, elképzelhető, hogy figyelmen kívül hagy olyan jeleket, amelyek csillapítanák gyanakvását, s csak olyan tényezőket vesz figyelembe, amelyek tovább fokozzák az aggodalmát. Hogy elkerülje a még intenzívebb megaláztatást, már az előtt beletörődhet a helyzetbe, mielőtt bizonyítást nyerne, hogy elárulták. Jobb átesni most a szenvedésen, mint kibírni a kínt, amit a legrosszabb félelmünk beigazolódásával összefüggő bizonytalanság okoz. Egy ilyen ember jobban tart tőle, hogy bedől a hazugságnak – és például felszarvazzák –, mint a hitetlenség hibájától – hogy ésszerűtlenül gyanakvó férj lesz belőle. Ezek nem racionálisan meghozott döntések. A hazugságvadász ebben az esetben olyasvalaminek az áldozatává válik, amit *érzelmi bozóttűznek* neveztem el. Elveszítjük az irányítást az érzelmeink felett, amelyek önálló életre kelnek, s idővel nemhogy lecsillapodnának, ahogy általában szoktak, hanem csak tovább erősödnek. Ilyenkor azonnal lecsapunk bármire, ami megerősíti ezeket a szörnyű érzéseket, s ami felerősíti pusztító erejüket. Egy ilyen érzelmi pokolban senki sem tud megnyugodni, ám ezt nem is próbálja meg. Ilyenkor az ember felerősít bármilyen érzelmet, ami éppen a markában tartja: a félelemből rettegés lesz, a dühből tomboló harag, a viszolygásból undor, az aggodalomból gyötrelem. Egy érzelmi bozóttűz mindent felemészt, ami az útjába kerül – tárgyakat, idegeneket, közeli rokonokat és az embert saját magát –, amíg tart. Senki sem tudja, hogy mi váltja ki és mi szünteti meg

ezeket az intenzív eseményeket. Nyilvánvaló, hogy egyes emberek jóval fogékonyabbak az érzelmi bozóttüzekre, mint mások. Az is egyértelmű, hogy valaki, aki foglya egy ilyen bozóttűznek, borzasztóan rosszul ítél meg másokat, s csak olyasmit fogad el, amelytől csak még rosszabbul érzi magát.

A hitetlenség hibájához – megtévesztést látni ott is, ahol nincs – nem kell feltétlenül érzelmi bozóttűz, féltékeny személyiség vagy egy Jago. Talán csak azért feltételezzük, hogy megtévesztésről van szó, mivel ez egy igen erős és használható magyarázat lehet olyan helyzetben, amikor mindössze érthetetlen, zavarba ejtő körülményekkel állunk szemben. A CIA-nek 28 éven át dolgozó alkalmazott, R. J. Heuer, Jr. írta: „Okozati magyarázatként a megtévesztés a legkielégítőbb válasz lehet, mivel olyan racionális és rendezett gondolatnak tűnik. Amikor egyéb meggyőző magyarázat nem áll rendelkezésre (talán éppen azért, mert a jelenség, amelyre magyarázatot keresünk, hibák, figyelmen kívül hagyott parancsok vagy egyéb ismeretlen tényező eredménye), a megtévesztés kényelmes és könnyű magyarázatot kínál. Kényelmes, mivel a hírszerző tisztek általában érzékenyek a megtévesztés lehetőségére, ennek érzékelését pedig gyakran a kifinomult és beható elemzésekre való képesség jelének tekintik. ... Emellett könnyű is, mivel bármilyen bizonyítékkal kapcsolatban lehet úgy érvelni, hogy illeszkedjen a megtévesztés elméletéhez, sőt, azt is mondhatjuk, hogy ha egyszer a megtévesztés felmerült mint valódi lehetőség, ez az elmélet szinte immunissá válik a cáfolatra."

Ezeket a megfigyeléseket sokkal szélesebb körben lehet alkalmazni, mint a hírszerzői vagy rendőri munka. Amikor valakinek a bizalmát elárulta a saját gyereke, a szülője, barátja vagy párja, a hazugságvadász elkövetheti a hitetlenség hibáját, és helytelenül megtévesztésre gyanakodhat, hiszen ez megmagyarázza a megmagyarázhatatlant. Ha pedig ez egyszer megkezdődött, az előítélet, hogy szerelmünk hazudik, szűrőként kezd el működni, amely megakadályozza ennek cáfolatát.

A hazugságvadászoknak *arra kell törekedniük, hogy tudatában legyenek a gyanúsítottra vonatkozó saját előítéleteiknek.* Bár ezek oka

lehet a hazugságvadász személyisége, egy érzelmi bozóttűz, másoktól származó információ, múltbéli élmény, munkahelyi nyomás, illetve a bizonytalanság csökkentése iránti vágy, ha felismerjük a gyanúsítottal szembeni konkrét előítéleteinket, lehetőségünk nyílik annak elkerülésére, hogy olyan módon értelmezzük az eseményeket, hogy azok idomuljanak ezekhez az előítéletekhez. Legrosszabb esetben is felismerhetjük, hogy túlságosan is rabjaivá váltunk előítéleteinknek ahhoz, hogy megbízhatóan meg tudjuk ítélni, vajon egy gyanúsított hazudik-e vagy sem.

A hazugságvadásznak erőfeszítéseket kell tennie, hogy *számításba vegye a lehetőséget: egy érzelmi jel nem feltétlenül a megtévesztés jele, hanem egy olyan érzelem jele, amelyet egy hazugsággal gyanúsított őszinte ember érez.* Vajon ez az érzelmi jel a hazugság miatt keletkezett, vagy az igaztalan gyanúsítgatás miatt? A hazugságvadásznak meg kell becsülnie, hogy az egyes gyanúsítottak milyen érzelmeket érezhetnek, nemcsak akkor, ha hazudnak, hanem akkor is, ha őszinték. Ahogy nem minden hazug él át minden lehetséges érzést a hazugság miatt, nem minden őszinte ember érzi ugyanazt a gyanúsítás miatt. A harmadik fejezetben kifejtettem, hogyan lehet felmérni, hogy egy hazug valószínűleg a lebukástól fél, bűntudata van a megtévesztés miatt, vagy örömét leli a félrevezetésben. Most vegyük sorra, hogy a hazugságvadász hogyan tudja meghatározni, hogy egy őszinte ember mit érezhet, ha hazugsággal gyanúsítják.

Elképzelhető, hogy a hazugságvadász a gyanúsított személyisége alapján képes felmérni a helyzetet. Ebben a fejezetben korábban már leírtam annak fontosságát, hogy ismerjük valamennyire a gyanúsítottat, annak érdekében, hogy csökkentsük az első benyomások alapján elkövethető hibák lehetőségét. Ilyenkor ugyanis nem vesszük figyelembe, hogy milyen egyéni eltérések lehetnek a különböző emberek viselkedésében, amelyek akár a megtévesztés jeleiként is funkcionálhatnak. Most a gyanúsítottal kapcsolatban másfajta tudásra lesz szükség, teljesen más célból. A hazugságvadásznak tisztában kell lennie a gyanúsított érzelmi jellegzetességeivel, annak érdekében, hogy bizonyos érzelmeket ne tekintsen a megtévesztés jeleinek. Nem mindenki érez félelmet, bűntudatot, haragot

és a többit, amikor valamilyen bűnnel vagy hazugsággal gyanúsítják. Ez ugyanis részben a gyanúsított személyiségén múlik.

Egy önelégült ember például bedühödhet, ha megtudja, hogy hazugsággal gyanúsítják, de kevéssé tart tőle, hogy nem hisznek neki, bűntudatot pedig egyáltalán nem érez. Egy félénk, önbizalomhiányos ember, aki gyakran számít a kudarcra, félhet tőle, hogy nem hisznek neki, azonban nem valószínű, hogy haragot vagy bűntudatot érezzen. Korábban már említettem olyanokat, akiket annyira mardos a bűntudat valami miatt, hogy még akkor is bűntudatuk lesz, ha olyasmivel vádolják őket, amit el sem követtek. Az ilyen bűntudatos emberek viszont nem valószínű, hogy félelmet, haragot, meglepetést, aggodalmat vagy izgalmat éreznének. A hazugságvadásznak *figyelmen kívül kell hagynia a megtévesztés jeleinek is tekinthető érzelmi jelzéseket, ha a gyanúsított személyiségéből fakadóan valószínűsíthető, hogy még akkor is érezheti az adott érzelmet, ha őszinte.* Az, hogy melyik érzelmeket kell figyelmen kívül hagyni, a gyanúsítottól függ – nem minden érzelem jelenik meg minden olyan őszinte embernél, akit hazugsággal gyanúsítanak.

Az, hogy az ártatlan emberek mit éreznek – ha éreznek valamit –, amikor valamivel vádolják őket, attól is függ, hogy milyen kapcsolatban állnak a hazugságvadásszal, illetve hogy múltbéli tapasztalataik alapján mire számíthatnak. *A Winslow fiú*ban ábrázolt apa tudta, hogy fia, Ronnie igazságosnak tartja őt. Sohasem gyanúsította alaptalanul Ronnie-t, és sohasem büntette meg, amikor a fiú ártatlan volt. Ezen múltbéli élmények miatt az apának nem volt szüksége rá, hogy figyelmen kívül hagyjon olyan jeleket, mint például a félelem, amit Ronnie nem érezhetett, ha igazat mondott, csak akkor, ha hazudott. A fiúnak nem kellett attól tartania, hogy nem hisznek neki, csupán akkor lett volna oka a félelemre, ha hazugságon kapják. Azok az emberek, akik gyakran alaptalanul vádolnak másokat, akik többször beleesnek a hitetlenség csapdájába, olyan viszonyt alakítanak ki, ahol a félelem jelei kétértelművé válnak, függetlenül attól, hogy a gyanúsított hazudik, vagy igazat mond. Egy asszony, akit férje többször meggyanúsított azzal, hogy viszonya van, esetleg verbálisan vagy fizikailag bántalmazta annak ellenére,

hogy ártatlan volt, ugyanúgy félni fog, ha hazudik, mint ha igazat mondana. Férje többek között elvesztette azon képességét, hogy megfelelő módon értelmezze a félelem jeleit. A hazugságvadásznak *figyelmen kívül kell hagynia azokat az érzelmi jeleket, amelyeket a megtévesztés jeleiként venne számításba, ha a gyanúsítottal fenntartott viszonya olyan, hogy a gyanúsított akár hazudik, akár igazat mond, valószínűsíthetően produkálja az adott érzelmi jeleket.*

Egy első találkozás során is, annak ellenére, hogy nincs múltbéli kapcsolat, előfordulhat, hogy valakit hazugsággal vádolnak. Lehet ez egy első randevú, ahol az egyik fél elkezdi gyanítani: a másik leplezni próbálja a tényt, hogy valójában házas. Egy munkavállaló gyaníthatja, hogy leendő munkaadója hazudik, amikor azt állítja: még másokat is behív interjúra, mielőtt meghozza a döntését. Egy bűnöző kételkedhet egy rendőrségi kihallgató azon állításában, hogy társa megtört és bevallott mindent, amit az állam bizonyítékként használ majd fel ellene. Egy potenciális vásárló gyaníthatja, hogy az ingatlanügynök csak megpróbálja felverni a lakás árát, amikor azt mondja, hogy a tulajdonos nem is foglalkozik alacsonyabb árajánlattal. A korábbi kapcsolat hiánya esetén a hazugságvadászt két tényezőtől is megfosztják. Egyrészt nincsenek ismeretei a gyanúsított személyiségéről, s korábbi kapcsolat híján azt sem tudja megállapítani, hogy milyen érzelmeket hagyjon figyelmen kívül. De mindezek ellenére is, a gyanúsítottnak a hazugságvadásszal szemben támasztott elvárásai mentén kialakítható egy olyan alap, amely lehetővé teszi, hogy felmérjük, mely érzelmek azok, amelyeket egy őszinte ember érezhet gyanúsítás esetén.

Nem minden gyanúsítottnak van kialakult elvárása a hazugságvadászokkal szemben, ráadásul akiknek van, azoké is többféle lehet. Tegyük fel, hogy a gyanúsított olyasvalaki, akinek bizalmas anyagokhoz van hozzáférése, miközben jó kapcsolatot ápol olyan személyekkel, akikről az FBI gyanítja, hogy szovjet titkos ügynökök. Lehet, hogy a gyanúsítottnak soha nem volt kapcsolata FBI-ügynökökkel, így elvárásai sincsenek azzal kapcsolatban, hogy ebben az esetben mit kell figyelembe vennie. Ha úgy véli, hogy az FBI sohasem követ el hibákat, emellett teljesen őszinte, a félelem jeleit

nem szabad figyelmen kívül hagyni, hanem a lebukástól való félelem jeleinek lehet őket tekinteni. Ha azonban az illető azt gondolja, hogy az FBI emberei alkalmatlanok a feladatra, vagy korábban már felültettek valakit, a félelem jeleit figyelmen kívül kell hagyni, mivel ezek egyaránt lehetnek a lebukástól való félelem jelei, de az is elképzelhető, hogy az illető attól tart: nem hisznek neki. A hazugságvadásznak *figyelmen kívül kell hagynia bizonyos érzelmi jeleket, ha a gyanúsítottnak olyan elvárásai vannak, amelyek hatásaként akkor is átéli az adott érzelmet, ha hazudik, illetve akkor is, ha igazat mond.*

Mostanáig azzal foglalkoztam, hogy milyen zavarodottságot okozhatnak a hazugsággal gyanúsított őszinte ember érzelmei. Csakhogy egy őszinte ember érzelmi reakciói tisztázhatnak is bizonyos helyzeteket, és elősegíthetik, hogy az őszinte embert megkülönböztessük a hazugtól. A probléma akkor adódik, ha egy őszinte és egy hazug ember azonos érzelmi reakciókat mutat a gyanúsításra, a helyzet pedig akkor tisztázódik, ha ezek a reakciók valószínűsíthetően eltérnek egymástól. Van, akinek teljesen eltérő érzelmei jelentkeznek a gyanúsítás hatására, attól függően, hogy hazudik vagy igazat mond.

A Winslow fiú jó példa erre. Az apának rengeteg információ állt a rendelkezésére – tisztában volt fia személyiségével és kettejük múltbéli viszonyával –, ami lehetővé tette számára, hogy nagyon pontosan felmérje, hogy fia miként érezne, ha hazudna, illetve ha igazat mondana. Tisztában volt vele, hogy fia se nem pszichopata, se nem ösztönös hazug, emellett nem kínozta bűntudat sem, és azonos értékeket képviseltek. Ezért Ronnie lebukástól való félelme igen magas lenne, ha hazudna, vagyis ha tagadná a lopás tényét, miközben megtette volna azt. Az apa tudta, hogy fia jelleméből kifolyólag lelkiismeret-furdalást érezne a bűncselekmény miatt, függetlenül attól, hogy hazudik-e róla, vagy őszintén bevallja, amit tett. Ezért ha Ronnie lopott, és ezt megpróbálja leplezni, a bűntudat két forrása is elárulná: egyfelől a hazugság miatt, másfelől a lopás leplezni kívánt ténye miatt érzett bűntudata. Ha azonban Ronnie igazat mond, amikor tagadja a lopás tényét, nem érezhet bűntudatot.

Az apa azzal is tisztában volt, hogy fia megbízott benne. Korábbi kapcsolatuk olyan volt, hogy Ronnie elfogadta apja állítását, misze-

rint hinni fog neki, ha az igazat mondja. Ezért Ronnie nem tartott tőle, hogy nem hisznek neki. Hogy a lebukástól való félelmet növelje, az apa – akárcsak a poligráf kezelője – azt állította, hogy tévedhetetlen: „Ha hazudsz, tudni fogom, mivel közted és köztem nem maradhat titokban a hazugság. Tudni fogom, Ronnie, ezért emlékezz erre, mielőtt megszólalsz." Ezt Ronnie, valószínűleg a korábbi tapasztalatok alapján, elhitte. Ezért Ronnie-nak akkor van félnivalója, ha hazugságon kapják. Végezetül az apa büntetlenséget kínált a vallomásért cserébe: „Ha te tetted, el kell mondanod nekem, és én nem leszek rád mérges, Ronnie, feltéve, hogy az igazat mondod." Ezzel az állításával az apa megemelte a tétet is: ha Ronnie hazudni készülne, édesapja haragjának az áldozatává válhat. A fiú valószínűleg ugyancsak szégyellné magát, ha lopott volna, s ez elejét venné, hogy beismerje ezt. Az apjának mondania kellett volna valamit, ami arra utal, hogy átérzi a helyzetet, hogy egy kisfiú miként enged a kísértésnek, s hogy a lényeges dolog nem a bűn leplezése, hanem annak beismerése.

Miután felmérte, hogy Ronnie miket érezhet, ha hazudik (félelem és bűntudat), s mivel volt alapja felmérni, hogy ezek az érzések valószínűleg nem jelennek meg, ha Ronnie igazat mond, már csak egy lépésre volt szükség, hogy az apa tovább csökkentse a megtévesztés jeleinek hibás értelmezését. Biztosnak kellett lennie abban, hogy ha Ronnie igazat mond, nem érez semmi olyasmit, ami a félelemhez vagy a bűntudathoz hasonló jeleket produkál, összezavarva ezzel annak megítélését, hogy hazudik-e vagy sem. Lehet, hogy Ronnie dühös a tanárára, aki alaptalanul megvádolta a lopással, ezért a harag jeleit, különösen ha azok az iskola alkalmazottaival kapcsolatban jelennek meg, nem kell számításba venni. Ronnie valószínűleg aggódik a kialakult helyzet miatt; ezek a zaklatott érzések kihathatnak az egész szituációra, s nem kötődnek annak egyik kifejezett részletéhez sem. Ezért az apa a félelem és a bűntudat jeleit értelmezheti biztosan a hazugság jeleinek, azonban a harag és az aggodalom érzése akkor is megjelenhet, ha Ronnie éppen igazat mond.

Még ha a körülmények ennyire tiszták is – ha megvan a megfelelő ismeretünk arról, hogy a gyanúsított mit érez, ha hazudik és ha

igazat mond, s ezek az érzelmek mikor nem fedik egymást –, a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit így is veszélyes lehet értelmezni. *Számos viselkedésforma több mint egy érzelem jele lehet, s mint ilyeneket, nem lehet számításba venni, ha ezek közül az egyiket az őszinte, míg a másikat a hazug gyanúsított érezheti.* A függelékben található *1. és 2. táblázat* összefoglalja, hogy melyik viselkedésbeli jelet melyik érzelem váltja ki.

Tegyük fel, hogy az apának feltűnt: Ronnie izzad, és gyakran nyel egyet. Ezek a jelek értékelhetetlenek, mivel bármely pozitív vagy negatív érzelem jelei lehetnek. Ha Ronnie hazudik, akkor a félelem vagy a bűntudat jeleiként jelentkeznek, azonban ha Ronnie igazat mond, lehet, hogy azért kezd izzadni, mert dühös és aggódik, kényelmetlenül érzi magát a helyzet miatt. Ha Ronnie túl sok manipulátor mozdulatot műtatott volna, ezeket sem kellene figyelembe venni, mivel a manipulátorok bármely negatív érzés esetén megszaporodnak. Még az olyan, bizonyos negatív érzelmekre utaló jeleket is figyelmen kívül kellett volna hagyni, mint például a hangszín mélyülése. Ha a hang a bűntudat miatt lesz mélyebb, ez a hazugság egyik jele lehet, azonban ugyanez bekövetkezhetett volna a szomorúság vagy az aggodalom érzése miatt is, amikor a fiú igazat mond. Csak a bűntudatra vagy félelemre utaló jeleket lehet ebben az esetben a megtévesztés jeleinek tekinteni, azokat azonban nem, amelyek megjelenhetnek harag, szomorúság vagy aggodalom esetén is. Fordítva is igaz ugyanez, a csak az utóbbi érzelmekre jellemző jeleket lehet kizárólag az őszinteség jeleként értelmezni. Az 1. és 2. táblázatot tanulmányozva világossá válik, hogy melyek azok a viselkedési minták, amelyek megmutathatják, hogy Ronnie hazudik-e vagy sem. Ilyenek a nyelvbotlások, az árulkodó emblémák, a mikro-arckifejezések és a megbízható arcizmok mozgásai. Kizárólag ezek a viselkedésminták szolgáltatnak kellően pontos információt ahhoz, hogy különbséget lehessen tenni a félelem és a bűntudat, a harag és az aggodalom között. Egyébként az adott helyzetben egy poligráfos vizsgálat sem lett volna képes tisztázni Ronnie-t. A hazugságvizsgáló ugyanis csak az érzelmi felfokozottságot képes mérni, azt nem, hogy melyik érzelemről van szó. Ronnie minden-

képpen érzelmileg felfokozott állapotban lett volna, akár bűnös, akár ártatlan. Bár a poligráf hatékonyságát vizsgáló kutatások kimutatták, hogy az egyszerű tippelésnél pontosabban működik, éppen ezen kutatás során az eredmények egy része a hitetlenség hibájának volt tulajdonítható. Ezeket a kutatásokat és jelentésüket a következő fejezetben fejtem ki részletesen.

Annak felmérése, hogy a gyanúsított mit érez, ha igazat mond, és ez mennyiben tér el azoktól az érzelmektől, amiket akkor érez, ha hazudik, mint azt *A Winslow fiú* elemzése is bemutatta, igen összetett feladat. Rengeteg információ szükséges hozzá a gyanúsítottról. Gyakran nincs elég információnk a fentiekhez hasonló becsléseket tenni. De még ha ez meg is van, nem biztos, hogy ezek segítségével észrevesszük, ha valaki hazudik. Az előzetes tudás jelentheti, hogy a gyanúsított ugyanazt érzi, ha hazudik, mint ha igazat mond, ahogyan történt ez Desdemona esetében. Még akkor is, ha az előzetes felmérés szerint más érzelmek jelentkeznek, ha a gyanúsított hazudik, mint ha igazat mond, a viselkedésbeli jelek nem mindig egyértelműek, így elképzelhető, hogy nem tudjuk pontosan behatárolni azokat az érzelmeket, amelyek megkülönböztetik a hazugot az őszinte embertől. Ezekben az esetekben – amikor nincs meg a kellő ismeretünk ahhoz, hogy felmérjük, mit érezhet a gyanúsított; ha úgy találjuk, hogy a gyanúsított ugyanazt érezheti, amikor őszinte, mint amikor hazudik; illetve eltérő érzelmek jelentkezhetnek az előbbinél és az utóbbinál, azonban a viselkedésben megmutatkozó jelek kétértelműek – a hazugságvadász nem hagyatkozhat az érzelmekkel összefüggésben álló jelekre.[23]

Ha ilyen helyzetbe jut, a hazugságvadász csak akkor kerülheti el a hitetlenség hibáját, ha felismeri a szituációt, és tisztában van vele, hogy fennáll a hiba lehetősége. Természetesen néha a fenti elemzésekkel lehetőségünk nyílik leleplezni a hazugot. Akárcsak *A Winslow fiú* esetében, egy ilyen analízis során behatárolhatjuk az őszinte-

[23] Ne feledjük, hogy a megtévesztésnek vannak olyan jelei is, amelyeknek nincs közük az érzelmekhez, mint a nyelvbotlások, az árulkodó emblémák vagy az érzelmi kitörések (tirádák).

ség, illetve a megtévesztés egyértelmű jeleit, és megkönnyíthetjük a saját dolgunkat azáltal, hogy tisztázzuk, milyen viselkedési mintákra kell figyelnünk.

A megtévesztés észlelésével kapcsolatos veszélyekre és előítéletekre adott magyarázataim eddig csak olyan esetekkel foglalkoztak, amikor a gyanúsított tisztában van vele, hogy hazugsággal vádolják. Az őszinte embereknek azonban sokszor fel sem tűnik, hogy minden szavukat, minden mozdulatukat, minden arckifejezésüket vizsgálja valaki, aki hazugsággal vádolja őket, és az is előfordulhat, hogy egy őszinte ember azt gondolja: éppen egy ilyen vizsgálódás tárgyát képezi, amikor valójában ez nem történik meg. A hazugok nem mindig tudják, hogy áldozataik gyanakszanak-e a megtévesztést illetően. Egy kidolgozott indoklás, amelyet a gyanakvás csillapítására vetnek be, sokszor felkeltheti egy addig gyanútlan áldozat érdeklődését. Azok a célpontok, akik gyanakszanak a megtévesztésre, maguk is hazudhatnak, hogy elfedjék gyanakvásukat és hibára kényszerítsék a hazugot. Lehet egyéb oka is, ami miatt az áldozat félrevezetheti a hazugot. A kémelhárítók sokszor leplezni próbálják, ha felfedték egy kém kilétét, hogy ezt kihasználva hamis információkat juttassanak az ellenséghez. Más esetben az áldozat szintén elfedheti a leleplezést, hogy egy darabig örömét lelje abban, hogy fordult a kocka, s tovább figyelje a hazugot, ahogy újabb és újabb kitalációkkal áll elő, nem tudván, hogy áldozata már tisztában van ezek hamisságával.

Egyaránt van előnye és hátránya a hazugságvadász szempontjából, ha a célpont nincs tisztában vele, hogy hazugsággal gyanúsítják. Egy hazug ember lehet, hogy nem fedi el a nyomait, nem számít bizonyos kérdésekre, ezért nem is talál ki megfelelő indokot, nem próbálja el az esetleges mondatokat, illetve más módon sem óvatoskodik, ha nem sejti, hogy minden mozdulatát figyeli a gyanakvó áldozat. Ahogy az idő múlik, és úgy tűnik, hogy a hazugságnak sikeresen bedőltek, a hazug annyira megkönnyebbülhet, hogy a túlzott magabiztosság miatt hibákat követ el. A hazugságvadász szempontjából ez az előny annyiban torzul, hogy a megnövekedett önbizalom miatt jóval kisebb lesz a lebukástól való félelem is.

A figyelmetlenségből adódó hibáknak tehát a lebukástól való félelem csökkenése az ára. Ilyenkor azonban nemcsak a megtévesztés ilyen típusú félelem miatt jelentkező viselkedésbeli jeleit áldozzuk fel, hanem a félelem bomlasztó erejét is, amely a túlzott önbizalomhoz hasonlóan tervezésbeli hibákat eredményezhet. Talán a legfontosabb ilyen veszteség a lebukástól való rettegés kínja, amely ilyenkor nem valószínű, hogy olyan mértékben felerősödjön, hogy a hazug vallomást tegyen, különösen ha nem feltételezi, hogy valaki a nyomában van.

Ross Mullaney, egy rendőrségi kihallgatótisztek kiképzését végző szakember a trójai ló nevű stratégiára esküszik. Ennek során a rendőrtisztek úgy tesznek, mintha hinnének a gyanúsítottnak, hogy rávegyék a szabadabb beszédre, s ezáltal minél jobban belegabalyodjon a saját koholmányába. Mullaney szerint ilyenkor igaz ugyan, hogy csökken a lebukástól való félelem, azonban a gyanúsított nagyobb valószínűséggel követ el olyan hibát, amely leleplezi a hazugság valamely részletét. „A rendőrtisztnek arra kell bátorítania a gyanúsítottat, hogy egyre mélyebbre húzza magával a megtévesztésbe, mivel így a kitaláció egyre több részletére derülhet fény. Valójában ilyenkor a rendőrtiszt is megtéveszti a gyanúsítottat, mivel úgy tesz, mintha hinne neki... Egy őszinte gyanúsított ilyen esetben semmilyen kárt nem szenved el. Ha a rendőrnek hibás volt a kezdeti gyanúja, hogy a gyanúsított megtéveszti, ez a kihallgatási forma kiküszöböli az igazságtalanságokat, s csupán azok félnek majd tőle, akik valóban meg akarják téveszteni a rendőrt." Ez a módszer emlékeztet Schopenhauer tanácsára: „Ha okunk van feltételezni, hogy valaki hazudik nekünk, tegyünk úgy, mintha minden szavát elhinnénk. Ezen felbátorodva egyre vehemensebb kijelentéseket tesz majd, és végül elárulja saját magát."

Ha a célpont kellően hiszékenynek tűnik, olyannyira, hogy ez csökkenti a hazug lebukástól való félelmét, nehéz megmondani, hogy ez miként befolyásolja a hazugsággal kapcsolatos egyéb érzéseket. Egyes hazugoknál nagyobbra nő a hazugság miatt érzett bűntudat, ha egy hiszékeny célpontot vezetnek meg, mint ha ugyanezt egy gyanakvóval tennék. Másoknál éppen hogy csökkenni fog

a bűntudat, mivel azt a magyarázatot adják saját maguknak, hogy amíg a célpont nem tud semmit és nem kínozza a gyanú, addig nem történik semmi baj. Az ilyen típusú hazugok sokszor elhiszik a hazugságukat, és elsősorban a jóindulat vezérli őket, hogy megóvják áldozatuk érzékenységét. A sikeres hazugság miatti örömérzet is mindkét irányba elmozdulhat: erősödhet vagy csökkenhet, ha a hazug tudja, hogy célpontja bizalmát élvezi. Ha egy teljes mértékben bizalmas áldozatot lehet átverni, ez sok hazug számára kifejezetten kellemes érzés lehet, s akár örömteli megvetést is érezhet a hazug, míg egy gyanakvó áldozatot megtéveszteni izgalmas, éppen a gyanakvás jelentette kihívás miatt.

Nincs mód megbecsülni, hogy egy hazug nagyobb vagy kisebb eséllyel hibázik-e, ha a célpont felfedi gyanakvását. Természetesen van rá esély, hogy a gyanú alaptalan volt, és a gyanúsított valójában őszinte. De vajon könnyebben meg lehet állapítani a gyanúsított őszinteségét, ha nem tudja, hogy gyanú alatt áll? Ha nem tudja, hogy hazugsággal gyanúsítják, nem fél majd tőle, hogy nem hisznek neki, emellett a harag és az aggodalom érzése sem jelenik meg, amelyet éppen a gyanúsítás váltana ki. Ilyen esetben a gyanúsítottnak – még ha egyébként küzd is a bűntudatával – nincs lehetősége átélni ezt a bűntudatot, és úgy tenni, mintha valami rosszat tett volna. Ezek a pozitívumok, hiszen ezen érzelmek jeleit egyszerűen a megtévesztés jeleiként lehet értelmezni, s nem kell attól tartani, hogy ezek egy őszinte ember érzéseinek a jelei, aki tisztában van vele, hogy gyanúsítják valamivel. Ehhez az előnyhöz viszont azon a már említett áron jutunk, hogy a hazugsággal kapcsolatos érzések, amelyek a megtévesztés jeleit, konkrétan a lebukástól való félelmet eredményezik, gyengébbek lesznek, ha a szóban forgó ember, aki nem tudja, hogy hazugsággal gyanúsítják, valójában tényleg hazudik. Ha a gyanúsított nem tudja, hogy a gyanú árnyéka rávetült, a hazugságvadász kisebb valószínűséggel esik a hitetlenség csapdájába, mivel az érzelmek jelei, ha megjelennek, valószínűleg megtévesztésre utalnak majd. Ilyenkor azonban megnő az esélye annak, hogy bedőlünk egy hazugságnak, mivel a hazugsággal kapcsolatos érzések vélhetően nem lesznek elég erősek ahhoz,

hogy elárulják a hazugot. Ennek az ellenkezője is megtörténhet, ha a célpont tisztában van a gyanúsítással – nagyobb az esélye a hitetlenség csapdájának, azonban kisebb a kockázata annak, hogy bedőlünk a hazugságnak.

Csakhogy két további probléma is bonyolítja a helyzetet, vagyis továbbra sem egyszerű eldönteni, hogy a hazugságvadász jól jár-e, ha a gyanúsított nincs tisztában vele, hogy valamivel vádolják. Először is a hazugságvadásznak lehet, hogy nincs választása. Nem minden helyzet teszi lehetővé, hogy a célpont felfedje gyanakvását a hazugsággal szemben. Ám még ha lehetővé is tenné, nem mindenki akarja elfedni a gyanakvását, aki úgy gondolja, hogy megtévesztés célpontjává vált, nem mindenki akar hazudni, hogy leleplezzen egy hazugot. Emellett nem minden hazugságvadásznak van meg hozzá a képessége, hogy észrevétlenül megtévessze gyanúsítottját.

A második probléma sokkal rosszabb. Azzal, hogy elfedi gyanakvását, a hazugságvadász kockáztatja, hogy hibát követ el a leplezés során, anélkül hogy ezzel tisztában lenne. Természetesen ilyenkor nem számíthat rá, hogy a hazug őszinte lesz az esettel kapcsolatban. Egyes hazugok persze akár harsányan letámadhatják célpontjukat, ha észreveszik, hogy gyanakodni kezdett, különösen ha le tudják leplezni a célpont álcázásra tett próbálkozásait. A hazug ilyenkor álszent módon sértettséget színlelhet, hogy a célpont nem volt őszinte a gyanakvásával kapcsolatban, s unfair módon megfosztotta a hazugot attól a lehetőségtől, hogy igazolja saját magát. Még ha ez a trükk kevéssé meggyőző is, egy kis időre megfélemlítheti a célpontot. De nem minden hazug ilyen pimasz. Van, aki igyekszik leplezni, ha rájött, hogy célpontja gyanakodni kezdett, mivel így időt nyerhet, eltüntetheti az árulkodó nyomokat, vagy kiutat készíthet elő a kínos helyzetből. Sajnos nemcsak a hazug az, aki elkendőzhet egy ilyen felfedezést. Az őszinte emberek is leplezhetik, ha felismernek egy ilyen helyzetet. Erre egész változatos okaik lehetnek. Lehet, hogy azért leplezik a felfedezést, hogy egy kínos szituációtól megkíméljék magukat és környezetüket, de lehet, hogy időt akarnak nyerni, hogy további bizonyítékokat gyűjtsenek fel-

tételezésük megerősítésére. Az is elképzelhető, hogy olyasmit tesznek, amit az őket gyanúsító fél pozitívumként könyvelhet el, ha nem jön rá, hogy a gyanúsított számára lelepleződött a gyanúsítás ténye.

A gyanúsítás leleplezésének megvan az az előnye, hogy ezzel kiiktatható a bizonytalanság. Ebben az esetben legalább a célpont tudni fogja, hogy a gyanúsított tisztában van a gyanúsítás tényével. Ilyenkor azonban még egy őszinte ember is – akárcsak egy hazug – megpróbálhatja leplezni a gyanúsítással kapcsolatos érzéseit. Ha egyszer a gyanút elismerték, a hazug leplezni akarja majd a lebukástól való félelmét, míg az őszinte ember leplezni akarja azon félelmét, hogy nem hisznek neki, illetve a gyanúsítás miatt érzett dühét vagy aggodalmát, mivel attól tart, hogy ezeknek az érzelmeknek a jeleit a hazugság bizonyítékaként értelmezik majd. Ha csak a hazugok próbálnák leplezni az érzelmeiket, jóval egyszerűbb lenne a megtévesztés észlelése. Ha azonban ez így lenne, a hazugok elég okosak lennének, hogy kimutassák az érzelmeiket.

Ha az áldozat őszintén beszél a gyanakvásáról, egy további előny, hogy esetében ezután alkalmazható az úgynevezett bűnös tudás tesztje. David Lykken, fiziológával foglalkozó pszichológus, a poligráfok elkötelezett kritikusa úgy véli, hogy a bűnös tudás tesztjének módszerével fejleszthető a poligráf pontossága. A kihallgató nem azt kérdezi a gyanúsítottól, hogy elkövette-e a bűncselekményt, hanem olyan kérdéseket tesz fel neki, amelyre csak a bűnös tudja a választ. Tegyük fel, hogy valakit gyilkossággal gyanúsítanak egy olyan ügyben, ahol az elkövetés indítékául szolgáló bűnjeleket a tetthelyhez közel meg is találták. A fenti technikával a gyanúsítottnak többféle válaszlehetőséget tartalmazó kérdéseket tesznek fel. Ezekben a kérdésekben az egyik válasz mindig pontosan leírja, hogy mi történt, míg a többi válasz is hasonlóan hihetően hangzik, de kitalált eseteket ír le. Csak a bűnösök tudják, hogy melyik a valódi ezek közül a válaszok közül, a többiek nem. Tegyük fel, hogy megkérdezik a gyanúsítottól, a következőt: Hogyan találtak rá az áldozatra: arccal lefelé, arccal felfelé vagy az oldalán feküdt, esetleg ült? A gyanúsítottnak „nem" választ vagy „nem tudom" választ kell

adnia, amikor az alternatívákat egyesével felolvassák. Csak az az ember tudja, hogy az áldozat a hátán feküdt, aki elkövette a gyilkosságot. Laboratóriumi kísérletek során Lykken azt találta, hogy a bűnt jól ismerő embernél változás mutatható ki a vegetatív idegrendszer működésében, amit a poligráf jelez is, amint az igazságnak megfelelő válasz elhangzik, míg egy ártatlan ember körülbelül azonos módon reagál mindegyik válaszlehetőség esetén. Függetlenül attól, hogy a bűnös személy megpróbálja leplezni, hogy többletinformációk birtokában van, ha ezt a módszert alkalmazzák, a hazug lebukik a poligráfos vizsgálat során.

A bűnös tudás tesztjének erénye: szokatlan reakciók nem jelentkezhetnek amiatt, hogy egy ártatlan embert hazugsággal gyanúsítanak. Még ha az ártatlan gyanúsított tart is tőle, hogy nem hisznek neki, vagy dühös a gyanúsítgatás miatt, esetleg szorong az egész helyzet következtében, alig valószínű, hogy érzelmi reakciót mutat a valódi válaszlehetőség hallatán a többi lehetséges válaszhoz képest. Ha sok ilyen kérdést teszünk fel, amelyekre több válasz is adható, a szokatlan reakciók az ártatlan gyanúsítottak esetében megjelennek az igaz és a hamis alternatíváknál is. A bűnös tudás tesztje ennek köszönhetően segít kiszűrni a megtévesztés észlelésének legnagyobb veszélyét, a hitetlenség csapdáját, amely amiatt adódik, hogy összekeverjük egy őszinte ember gyanúsításra mutatott érzéseit a hazugok érzelmi reakcióival.

Sajnos ezt a hazugság észlelésére alkalmazott ígéretes módszert nem vizsgálták túl behatóan, az a néhány tanulmány pedig, amelyet elvégeztek, azt mutatta, hogy mégsem működik annyira pontosan, ahogy azt Lykken eredeti elképzelése sugallta. A Technológiai Értékelő Hivatal (Office of Technology Assessment – OTA) nemrégiben elkészült jelentésében a poligráfok működését vizsgálta, és arra jutott, hogy a bűnös tudás tesztje „...valamivel kisebb százalékban jelezte a bűnösöket, mint a [hagyományos poligráfos vizsgálat]." A vizsgálatból kiderül, hogy valamivel gyakrabban fordultak elő olyan hibák, amikor a rendszer bedőlt a hazugságnak, viszont kisebb volt a hitetlenség csapdájának előfordulási valószínűsége.

Néhány esetet leszámítva, a bűnös tudás tesztjének erősen kor-

látozottak a felhasználási lehetőségei a bűnügyi kihallgatásokon kívül. Túl gyakran fordul elő ugyanis, hogy valaki, aki azt feltételezi, hogy egy hazugság áldozata lett, nem rendelkezik ugyanazokkal az információkkal, mint maga a hazug, és ezért a bűnös tudás tesztjét sem lehet rajta végrehajtani. Updike regényében, a *Gyere hozzám feleségül*-ben Ruth tudta, hogy viszonya van, és azt is tudta, hogy kivel. Férje, Jerry csak gyanakodott, és mivel nem volt meg ugyanaz az ismerete, mint a bűnös félnek, nem is tudta volna alkalmazni a bűnös tudás tesztjét. A módszer használatához a hazugságvadásznak ugyanis tisztában kell lennie, hogy pontosan mi történt, leszámítva természetesen az elkövető kilétét.

A bűnös tudás tesztje még abban az esetben sem használható az események pontos lefolyásának feltérképezésére, ha a hazugságvadász tisztában van az összes alternatívával. Ehhez a vizsgálathoz ugyanis tökéletes bizonyossággal kell tudni, hogy pontosan mi történt, s csak az lehet az egyetlen kérdés, hogy a szóban forgó gyanúsított-e a tettes, vagy sem. Ha a kérdés arra irányul, hogy az adott személy mit csinál vagy hogy érez, a hazugságvadász pedig nincs tisztában vele, hogy a gyanúsított pontosan mit tett, a bűnös tudás tesztje nem alkalmazható.

Elővigyázatosság a megtévesztés viselkedésbeli jeleinek értelmezésénél

A megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleinek értékelése akár veszélyes is lehet. Az alábbi felsorolás összefoglalja azokat a lépéseket, amelyek segítségével csökkenthetők ezek a veszélyek. A hazugságvadásznak mindig fel kell mérnie annak a *valószínűségét*, hogy egy gesztus vagy egy arckifejezés hazugságra vagy őszinteségre utal, ez azonban csupán a legritkábban tekinthető abszolút bizonyosnak. Azokban az esetekben, amikor ez így van – ha egy érzelem ellentmond egy hazugságnak, illetve egy teljes arcon látható, makroméretű arckifejezés okoz szivárgást, esetleg a leplezni kívánt információ egy részét kikotyogja valaki egy érzelmi kitörés során –, a gyanúsított rá fog jönni erre, és vallomást tesz.

1. Próbáljunk meg határozott alapot kiépíteni megérzéseinknek vagy ösztöneinknek, ha valakiről úgy érezzük, hogy hazudik, vagy úgy, hogy igazat mond. Ha tudatában leszünk, hogy személy szerint mi hogyan értelmezzük a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit, megtanulhatjuk kiszúrni saját hibáinkat, és felismerni, ha nem vagyunk olyan helyzetben, hogy korrekt, pontos ítéletet mondjunk.
2. Tartsuk észben a megtévesztés észlelésének két fő veszélyét: a hitetlenség csapdáját (amikor egy őszinte emberről úgy gondoljuk, hogy hazudik), illetve, ha bedőlünk a hazugságnak (mivel őszintének gondolunk egy hazugot). Nincs rá mód, hogy mindkét hibát kivédjük, ezért mindig alaposan meg kell fontolni, hogy melyik hiba elkövetésére vállalunk több kockázatot.
3. A megtévesztés jeleinek hiánya még nem az őszinteség bizonyítéka, mivel egyes emberek nem szivárogtatnak. A megtévesztés valamely jelének jelenléte pedig nem feltétlenül a hazugságra utal, mivel bizonyos emberek nehezen oldódnak fel, illetve még akkor is úgy tűnhet, hogy bűntudatuk van, ha épp őszintén beszélnek valamiről. A Brokaw-veszély (az önkifejezés egyéni különbségeinek figyelmen kívül hagyása) esélye csökkenthető, ha ítéletünket a gyanúsított viselkedésében tapasztalható *változásokra* alapozzuk.
4. Alaposan gondoljuk végig, hogy milyen előítéleteink lehetnek a gyanúsítottal szemben. Mérjük fel, hogy ezek az előítéletek befolyásolják-e annak esélyét, hogy kiegyensúlyozott döntést hozzunk. Ne próbáljuk eldönteni, hogy valaki hazudik-e vagy sem, ha féltékenyek vagyunk, vagy egy érzelmi bozóttűz közepén találjuk magunkat. Kerüljük el a kísértést, hogy hazugnak bélyegezzünk valakit csak azért, mert ezzel magyarázatot kapnánk szokatlan vagy megmagyarázhatatlan eseményekre.
5. Mindig tartsuk észben annak lehetőségét, hogy egy érzelem jele nem a megtévesztés jele is egyben, hanem annak következménye, amit egy őszinte ember érez, ha gyanúsítani kezdik. Hagyjuk figyelmen kívül a megtévesztés jeleinek tekintett érzelmi jeleket, amelyeket akár egy őszinte ember is érezhet, szemé-

lyiségéből, múltbéli kapcsolatunkból vagy a gyanúsított egyéb elvárásaiból kifolyólag.

6. Ne felejtsük el, hogy a megtévesztés jelei akár többféle érzelemhez is kapcsolódhatnak, s ezek közül figyelmen kívül kell hagyni azokat, amelyeket egy hazug és egy őszinte gyanúsított egyaránt érezhet.
7. Vizsgáljuk meg, a gyanúsított tisztában van-e vele, hogy gyanúsítjuk valamivel, s hogy mik az előnyei és hátrányai mindkét lehetőségnek a megtévesztés leleplezését tekintve.
8. Ha birtokában vagyunk olyan információnak, amelyet a gyanúsított csak akkor tudhat, ha hazudik, és lehetőségünk van megfelelő kihallgatást tartani, alkalmazzuk a bűnös tudás tesztjét!
9. Soha ne vonjunk le végső konklúziót egy gyanúsított őszinteségéről kizárólag a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jelei alapján. Ezeknek ugyanis csak az a funkciójuk, hogy felhívják rá a figyelmünket: további információra és kutatásra van szükség. A viselkedési jelek a poligráfhoz hasonlóan soha nem szolgáltatnak abszolút bizonyítékot.
10. Használjuk a függelékben látható listát *(4. táblázat)*, hogy értékeljük a hazugságot, a hazugot és a hazugságvadászt, ezáltal felmérve a hibák és a helyes ítélet valószínűségét.

Szintén veszélyeket rejthet magában, ha poligráf segítségével próbáljuk felderíteni a hazugságokat. Bár a könyvben főként nem a hazugságvizsgálóra, hanem a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleire fókuszálok, s nem a poligráfos vizsgálat meglehetősen szűkös alkalmazási lehetőségeire, hanem azokra a sokkal gyakoribb helyzetekre, amikor az emberek hazudnak, vagy hazugságot gyanítanak, a következő fejezetben mégis foglalkozom a hazugságvizsgálóval. Ezt a gépet ugyanis olyan jelentős területeken is alkalmazzák, mint a kémelhárítás, a bűnüldözés, és egyre gyakrabban az üzleti élet. A hazugságról alkotott elemzésem, amelyet ebben és az előző fejezetekben leírtam, úgy vélem, segíthet jobban megérteni a poligráfos hazugságvizsgálat előnyeit és hátrányait. Emellett a hazugságvizsgáló pontosságával kapcsolatos problémák további se-

gítséget nyújthatnak a hazugságvadásznak, hogy jobban megértse a megtévesztés észlelését annak viselkedésben megnyilvánuló jelei alapján. Ennek kapcsán egy érdekes és hasznos kérdéssel is foglalkozom: melyik módszer a pontosabb a hazugság felderítésében, a poligráf vagy a viselkedésből kiszűrhető jelek?

HÉT

A poligráf mint hazugságvadász

Egy másik kaliforniai városban dolgozó rendőrtiszt jelentkezett a mi körzetünkbe. A jó rendőr mintapéldányának tűnt, tisztában volt a szabályokkal, és mivel volt már rendőrségi tapasztalata, ideális jelöltnek gondoltuk. A poligráfos vizsgálatát megelőző beszélgetés során nem is tett semmiféle beismerést, ám miután a hazugságvizsgáló kimutatta, hogy nem mond igazat, bevallotta: több mint egy tucat betörést követett el szolgálatban. Ilyenkor a rendőrautójával szállította el a lopott értékeket, kábítószert csempészett ártatlan gyanúsítottak zsebébe, hogy letartóztathassa őket, és többször is szexuális légyottokra használta járőrautóját, partnerei között 16 éves lányok is voltak.

(A kaliforniai Salinas rendőrségének nyomozója, W. C. Meek poligráfkezelő őrmester válasza arra a kérdésre, hogy a rendőrség hogyan alkalmazza a hazugságvizsgálót.)

Fayt Toledóban tartóztatták le 1978-ban, egy ismerőse kirablásával és meggyilkolásával vádolták, mivel az áldozat halála előtt azt állította, hogy a maszkos elkövető „úgy nézett ki, mint Buzz (Fay)". Fayt óvadék megállapítása nélkül két hónapig tartották őrizetben, miközben a rendőrség hiába keresett rá nézve terhelő bizonyítékokat. Végül az ügyész felajánlotta, hogy ejti a vádakat, ha Fay vállalja a poligráfos vizsgálatot, kikötötte továbbá, hogy amennyiben a vizsgálat megtévesztést jelez, az eredményt a bíróságon is felhasználhassák. Fay beleegyezett, majd elbukott a vizsgálaton. Ezután újabb tesztnek vetették alá, amelyen szintén elbukott. Gyilkosságért életfogytiglani börtönre ítélték. Több mint két év után azonban elkap-

ták a valódi gyilkosokat, akik mindent beismertek, felmentve ezáltal Fayt, akit azonnal szabadlábra helyeztek.

(David Lykken pszichológus esetleírása egy cikkben, amelyben pszeudo-tudományos módszernek nevezte a poligráfos vizsgálatot.)

A hazugságvizsgáló mellett és ellen érvelő példák csak tovább szítják a poligráffal kapcsolatos vitákat, jóllehet a gép pontosságával kapcsolatban csupán igen korlátozott mértékben áll rendelkezésre tudományos bizonyíték. A témával foglalkozó több mint 4000 publikáció (könyvek és cikkek) közül kevesebb mint 400 esetében lehet csupán tudományos háttérről beszélni, s mindössze 30-40 esetben tartották be a legszükségesebb szakmai előírásokat. A poligráffal kapcsolatos, sokszor heves és szenvedélyes vitákat tehát egyelőre a tudományos kutatásoknak sem sikerült lecsillapítaniuk. A módszert támogatók közül a legtöbben a bűnüldöző szerveknél, a hírszerző ügynökségeknél, a kisebb lopásoktól és sikkasztástól tartó cégeknél dolgoznak, illetve akadnak köztük olyan kutatók is, akik végeztek vizsgálatokat a témával kapcsolatban. A kritikusok táborában emberijog-védők, jogászok és ügyészek találhatók, illetve olyan kutatók, akik szintén tanulmányozták a hazugságvizsgálót.[24]

Ennek a fejezetnek nem az a célja, hogy feloldja a fenti ellentmondásokat, hanem hogy érthetőbbé tegye azokat. Nem áll szándékomban a poligráf alkalmazása vagy betiltása mellett érvelni. Ehelyett szeretném tisztázni a vita természetét azok számára, akiknek ezeket a döntéseket meg kell hozniuk, szeretném világossá tenni a választási lehetőségeket, illetve az ismert tudományos bizonyítékok korlátait. Nemcsak a kormányzati tisztségviselőkhöz, rendőrökhöz, bírókhoz vagy ügyészekhez szeretnék szólni. Napjainkban mindenkinek meg kell értenie a poligráffal kapcsolatos vitákat, mivel alkalmazása esetén fontos közérdek, hogy milyen módon és milyen célra használják fel az eredményeket. A kérdés megoldása nem lehetséges jól informált nyilvánosság nélkül. Mindenkinek lehetnek

[24] Csupán néhány kutató végzett tudományos kutatásokat a poligráfos hazugságvizsgálatok tanulmányozására.

személyes okai is, amiért szeretne többet tudni a témáról. Számos, a kormányzati szektorhoz nem kötődő szakmában alávethetik az ott dolgozókat poligráfos vizsgálatnak, függetlenül iskolázottsági vagy képzettségi szintjüktől. Ez olyan esetben is előfordulhat, ha valakit nem is gyanúsítanak bűncselekmény elkövetésével, a teszt ugyanis lehet az állásinterjú része, de szükséges lehet akár egy munkahely megtartása, illetve a szakmai előrelépés érdekében is.

A megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleivel kapcsolatos gondolataim, amelyeket az első hat fejezetben leírtam, azonos mértékben vonatkoznak a poligráfos hazugságvizsgálatokra is. A hazugokat egy poligráfos teszt során leleplezheti a lebukástól való félelmük, a megtévesztéssel kapcsolatos bűntudatuk, vagy a hazugság felett érzett örömük. A hazugságvadászoknak tisztában kell lenniük az Othello-hibával és a Brokaw-veszéllyel, vagyis az érzelmi megnyilvánulásokban tapasztalható egyéni különbségekkel. A poligráfkezelőknek egy pillanatra sem szabad megfeledkezniük a hitetlenség hibájának, illetve annak rizikójáról, hogy bedőlnek a hazugságnak. A megtévesztés leleplezésével kapcsolatos elővigyázatossági lépések és veszélyek azonosak, függetlenül attól, hogy a hazugságot poligráf segítségével mutatjuk ki, vagy a viselkedésben megnyilvánuló jelek alapján. Léteznek továbbá új, összetett fogalmak is, amelyeket el kell sajátítani:

- a *pontosság* és a *hasznosság* közti különbség – vagyis hogy a poligráf akkor is hasznunkra lehet, ha nem ad pontos eredményeket;
- az *alapvető igazság* keresése – milyen nehéz megállapítani a poligráf pontosságát, anélkül hogy teljes mértékben biztosak lennénk a hazugok kilétében;
- a *hazugság alapvető mértéke* – amely megmutatja, hogy még egy nagyon pontos vizsgálat is eredményezhet sok hibát, ha a vizsgált csoport tagjai között van néhány hazug;
- *az elrettentés ereje* – maga a vizsgálat ténye meggátolhat egyeseket abban, hogy hazudjanak, még akkor is, ha a procedúra alapvetően hibás

Ki használja a poligráfos vizsgálatokat?

A hazugságok különböző formáinak kimutatására egyre szélesebb körben alkalmazzák a hazugságvizsgálót. Nehéz megbecsülni, hogy hány ilyen vizsgálatot bonyolítanak le az Egyesült Államokban, de feltételezésem szerint jóval több mint egymilliót évente. Jelentős részüket – kb. évi 300 000 alkalommal – magáncégek végzik. Az ilyen vizsgálatok jellemzően az alkalmazottak előzetes szűrését, belső bűncselekmények felderítését vagy az előléptetések megerősítését szolgálják. A leendő alkalmazottak szűrése különösen népszerű a Gyógyszertárak Nemzeti Szövetsége (NADS) és az Áruházak Nemzeti Szövetsége (NACS) esetében, illetve a Zöldségesek Szövetségénél. Noha az USA 18 államában törvénybe ütköző hazugságvizsgálatra kötelezni az alkalmazottakat, a Technológiai Értékelő Hivatal (OTA) jelentése és az ott dolgozók állítása szerint ezek a cégek rendszerint találnak valamilyen kerülőutat. A munkaadó például mondhatja a munkavállalónak, hogy lopással gyanúsítja, ha azonban az alkalmazott valamilyen módon képes demonstrálni az ártatlanságát, a munkaadó nem bocsátja el. További 31 államban az alkalmazottakat alávethetik hazugságvizsgálatnak. A poligráfos vizsgálatokból a legtöbb haszna olyan magáncégeknek származik, mint a bankok vagy az ingatlancégek. De a mintegy 4700 amerikai McDonald's étterem felénél is használják a poligráfot a munkára jelentkezők előzetes szűrésére.

Az üzleti élet után a hazugságvizsgálatot a leggyakrabban bűnügyek felderítése során használják. Nemcsak a gyanúsítottakat vizsgálják ilyen módon, hanem néha az olyan szemtanúkat vagy áldozatokat is, akiknek a vallomása kapcsán kételyek merülnek fel. Az amerikai igazságügyi minisztérium (Justice Department), az FBI és a legtöbb rendőri szervezet általában csak akkor veti be a poligráfokat, amikor a nyomozás során már valamennyire leszűkítették a lehetséges elkövetők névsorát. A legtöbb államban nem engedélyezik a vizsgálati eredmények nyilvánosságra hozatalát a bírósági szakasz során. Huszonkét államban lehetőség van az eredmények bizonyítékként történő felhasználására, ha a vizsgálat előtt erről

a vád és a védelem képviselői megállapodtak. A védőügyvédek gyakran kötnek ilyen egyezséget, ha az ügyész vállalja, hogy negatív eredmény esetén ejti a vádakat. Ez történt például a fejezet elején leírt történetben, Buzz Fay ügyében. Az ügyészek általában nem tesznek ilyen ajánlatot, ha olyan bizonyíték van a kezükben, amelytől azt remélik, hogy meggyőzhetik vele az esküdtszéket a gyanúsított bűnösségéről.

Új-Mexikó államban és Massachusettsben a poligráfos vizsgálatok eredményét bemutathatják a bíróságon, ha valamelyik fél kifogást emel a korábbi bizonyítékok ellen. Az eredményeket csak előzetes megállapodás esetén lehet bemutatni a legtöbb – ha nem az összes – szövetségi fellebbviteli bíróságon. Még egyetlen fellebbviteli bíróság sem másította meg a körzeti bíróságok ítéletét, ha azok nem voltak hajlandók befogadni a poligráfos eredményeket bizonyítékként. Richard K. Willard, az amerikai legfőbb ügyész helyettese szerint: „Nem született még legfelsőbb bírósági döntés a poligráfos bizonyítékok szövetségi bíróságokon történő felhasználásával kapcsolatban."

A hazugságvizsgálók harmadik leggyakoribb felhasználója maga az amerikai szövetségi kormány. 1982-ben a különböző szövetségi ügynökségek 22 597 esetben jelentették poligráf alkalmazását.[25] A legtöbb esetben bűnesetek kivizsgálása volt a cél, kivéve, amikor a teszteket az amerikai Nemzetbiztonsági Hivatal (NSA) és a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) végezte. Ezek az ügynökségek hírszerzési és kémelhárítási vizsgálatokra is használják a poligráfot. Ebbe beletartozik az olyan biztonsági jogosultságokkal rendelkező alkalmazottak vizsgálata, akik olyan tevékenységbe kezdtek, amely kockára teheti az említett jogosultságot; de vizsgálhatnak kémkedéssel gyanúsított személyeket, illetve biztonsági jogosultságért fo-

[25] A poligráfot jelenleg a következő szervezetek használják: Amerikai Hadsereg Bűnügyi Nyomozati Hatóság, Légierő Különleges Nyomozóiroda, Tengerészgyalogság Bűnügyi Nyomozati Részleg, Nemzetbiztonsági Hivatal, titkosszolgálat, FBI, Postai Nyomozati Szolgálat, Alkohol, Dohánytermék és Lőfegyver Hivatal, Kábítószerellenes Hivatal, CIA, Rendőrbírók, Vámhivatal és a munkaügyi minisztérium.

Egyetemi Kö

lyamodókat is. Az NSA 1982-ben 9672 esetben jelentette poligráf használatát, az esetek többségében leendő alkalmazottak előzetes szűrése érdekében. A CIA nem tesz jelentést az efféle vizsgálatok számáról, azt azonban elismerik, hogy a Nemzetbiztonsági Hivataléhoz hasonló célokból végeznek hazugságvizsgálatot. 1982-ben az amerikai védelmi minisztérium (DoD) számos változtatást javasolt a poligráfos vizsgálatok szabályozását illetően. E javaslatok értelmében gyakrabban lehetett volna alkalmazni a vizsgálatokat a biztonsági jogosultságok kibocsátása előtt, illetve a már meglévő jogosultsággal rendelkező alkalmazottak szúrópróbaszerű vizsgálata is lehetővé vált volna. A DoD további javaslatára a vizsgálatot megtagadó jelentkezőknek „kedvezőtlen következményekkel" is szembe kellett volna nézniük.

Reagan elnök 1983-ban javasolta a poligráfos vizsgálatok körének további kiterjesztését. Az összes közigazgatási hivatal számára engedélyezték, hogy „kötelezzék alkalmazottaikat poligráfos vizsgálatra a bizalmas információk engedély nélküli kiszivárgását vizsgáló nyomozások során. [A DoD által javasolt változtatásokhoz hűen] a poligráfos vizsgálat megtagadása eredményezhet ...közigazgatási szankciókat és a biztonsági jogosultságok visszavonását. [Egy újabb kormányzati rendelkezés] lehetővé teszi a hazugságvizsgálók használatát a kormányzat összes szintjén, a bizalmas információkhoz hozzáférő alkalmazottak (és az ilyen munkakörökbe jelentkezők) személyi biztonsági szűrésére. Az új rendelkezés lehetővé teszi az ügynökségek vezetői számára, hogy rendszeres vagy szúrópróbaszerű poligráfos vizsgálatnak vessék alá a kifejezetten érzékeny információkhoz hozzáférő munkatársakat, valamint hogy megtagadják a hozzáférést azoktól, akik nem hajlandók alávetni magukat a vizsgálatnak." Az amerikai kongresszus úgy reagált a DoD törvényjavaslatára, hogy elhalasztotta a törvényhozást 1984 áprilisáig, a Technológiai Értékelő Hivatalt (OTA) pedig arra kérte, hogy készítsen tudományos bizonyítékokkal alátámasztott jelentést a poligráf megbízhatóságáról. A beszámoló 1983 novemberében készült el, s amikor ezeket a szavakat írom, a Fehér Ház éppen újrafogalmazza ajánlását a hazugságvizsgálók alkalmazásának ügyé-

ben, a témával kapcsolatos kongresszusi meghallgatások pedig egy héten belül megkezdődnek.

Az OTA jelentése rendkívüli dokumentum, amely átfogó, pártatlan felülvizsgálatot és kritikai elemzést szolgáltat a poligráfos vizsgálatok érvényességének tudományos bizonyítékairól.[26] Igen összetett kérdésről van szó, amelyben rendkívül komplex problémákkal kellett szembenézni, emellett a poligráf legitimitásával kapcsolatban még a tudományos közösségen belül is igen szenvedélyes vélemények feszülnek egymásnak; ez erősen érződött a folyamat során. Fontos tényező, hogy a tanulmány elkészítését felügyelő tanácsadói testületben ennek a közösségnek a vezéralakjai ültek. Az őket ismerők közül nem sokan gondolták, hogy képesek lesznek megegyezésre jutni a jelentést illetően, de sikerrel jártak. Csupán kevés alkalommal került sor szőrszálhasogató vitákra, és természetesen némi elégedetlenséggel is szembe kellett nézni. Egyes hivatásos poligráfkezelők úgy vélik, az OTA jelentése túlságosan negatív a tesztek pontosságát illetően. Így éreztek a DoD hazugságvizsgálói is. 1983-ban született egy NSA-jelentés *A poligráfos vizsgálatok pontossága és használhatósága* címmel, amelyet a hadsereg, a haditengerészet, a légierő és az NSA hazugságvizsgáló részlegeinek vezetői jegyeztek. Jelentésükben, melyről elismerték, hogy mindössze harminc nap alatt készítették el, nem hagyatkoztak a tudományos közösség tanácsára vagy bírálatára, egyetlen, a poligráfot támogató szakértő kivételével. Az NSA- és az OTA- jelentés – noha az OTA óvatosabban közelítette meg a kérdést, mint az NSA – egyetlen dologban értett egyet a poligráfos vizsgálatokat illetően: a rendelkezésre álló, viszonylag kevés bizonyítékot figyelembe véve, a poligráfos tesztek

[26] Ennek a fejezetnek az előkészítésében nagy szolgálatomra volt az OTA jelentése, és igen hálás vagyok annak a négy embernek, akik elolvasták és hasznos kritikával illették a fejezetet: Leonard Saxe (helyettes pszichológiaprofesszor, Boston University), Denise Dougherty (elemző, OTA), az OTA-jelentés szerzője és társszerzője, valamint David T. Lykken (University of Minnesota) és David C. Raskin (University of Utah). Denise Dougherty emellett igen nagylelkűen és türelmesen válaszolta meg számos kérdésemet, miközben átverekedtem magam az egymásnak ellentmondó érvek és problémák rengetegén.

nagyobb százalékban járnak sikerrel, amikor konkrét bűnesetek utáni nyomozati munkában alkalmazzák őket. A későbbiekben kifejtem az említett bizonyíték minőségével kapcsolatos nézeteltéréseiket, illetve az NSA és az OTA képviselői között feszülő ellentmondást, amely a poligráf biztonsági hozzáférésekhez és kémelhárításhoz fűződő alkalmazása kapcsán alakult ki.

Az OTA jelentése nem szolgáltat egyértelmű konklúziót, amelyet a törvényhozásban könnyedén alkalmazni lehet. Ahogy sejthető volt, a poligráf pontossága – a többi hazugságvizsgáló módszerrel együtt – jelentős mértékben függ az adott hazugság, az adott hazug és a hazugságvadász hátterétől (noha az OTA-jelentés nem használja ezeket a kifejezéseket). A hazugságvizsgáló működése szintén függ az alkalmazott kérdezési technikától, a kihallgatást végző személynek a kérdések kidolgozásában és feltevésében megmutatkozó képességeitől, illetve az értékelőlapok feldolgozási módjától.

Hogyan működik a poligráf?

A *Webster's Dictionary* szerint a poligráf jelentése a következő: „olyan eszköz, amely lehetővé teszi többféle, különböző lüktetés egyszerre történő értékelését, *tágabban:* HAZUGSÁGVIZSGÁLÓ." A lüktetést egy mozgó papír felett kilengő tollak rögzítik. Jellemzően a poligráf elnevezés a vegetatív idegrendszer aktivitásának változásait mérő rendszerre vonatkozik, noha a poligráftollak bármilyen hasonló aktivitás rögzítésére alkalmasak. A 4. fejezetben kifejtettem a vegetatív idegrendszer működési formáit – a szívverés, a vérnyomás, a bőr elektromos vezetőképességének és hőmérsékletének változásai és még folytathatnánk a sort –, amelyek az érzelmi felfokozottság jelei. Említettem, hogy e változások közül egypárat – például a légzésszám növekedését, a verejtékezést, a kipirulást vagy elsápadást – poligráf használata nélkül is meg lehet figyelni. A gép azonban ezeket a változásokat pontosabban rögzíti, illetve képes olyan kismértékű elváltozások megjelenítésére is, amelyek szabad szemmel nem láthatók, emellett a vegetatív idegrendszer olyan változásait is meg tudja jeleníteni, mint például

a szívverés, amely szemmel nem látható. Ezt az teszi lehetővé, hogy a test különböző részeihez csatolt szenzorok jeleit felerősíti. A poligráf tipikus használata – hazugságvizsgálat – során négy érzékelőt helyeznek a gyanúsítottra. Pneumatikus csöveket vagy szíjakat erősítenek az illető mellkasára és hasára, hogy felmérjék a lélegzetvételek számának és mélységének változásait. A bicepsz köré egy vérnyomásmérő mandzsetta kerül, amely a szívműködés változásaira figyel. A negyedik szenzor a verejtékezés apró változásait mutatja ki, az ujjakra helyezett fémelektródák segítségével.

A *Webster's Dictionary* helyesen fogalmaz, hogy a poligráfot néha hazugságvizsgálónak nevezi, ez azonban megtévesztő lehet. A poligráf ugyanis nem a szó szoros értelmében érzékeli a hazugságokat. Jóval egyszerűbb lenne, ha a hazugságnak volna egy olyan egyedi jele, amely nem vonatkozhat másra. De sajnos ilyen nem létezik. Noha a poligráfot illetően szinte mindennel kapcsolatban elhangzottak különböző vélemények, bárki, aki valaha használt már ilyen eszközt, tisztában van vele, hogy *nem* lehet közvetlenül a hazugságot kimutatni a segítségével. A poligráf kizárólag a vegetatív idegrendszer jeleit figyeli – olyan fiziológiai változásokat, amelyek elsősorban a felfokozott érzelmi állapot miatt alakulnak ki valakiben.[27] Akárcsak a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleinél. Emlékezzünk viszsza a korábbi magyarázatra, hogy egyetlen arckifejezés, gesztus vagy hangbéli változás sem tekinthető a hazugság jelének *önmagában*. Ezek a viselkedési formák kizárólag az érzelmi felfokozottságot, vagy a gondolkodási nehézségeket jelzik. Következtetni lehet belőlük a hazugságra, mivel az érzelmek nem illeszkednek az éppen elhangzó mondathoz, illetve úgy tűnhet, mintha a beszélő éppen akkor találná ki a mondandóját. A poligráf

[27] Bizonyos jellegű információfeldolgozási folyamatok – koncentráció, megerősítés keresése, esetleg a tanácstalanság – szintén megindíthatnak változásokat a vegetatív idegrendszer működésében. Noha a legtöbb olyan beszámoló, amely a poligráf hazugságot kimutató képességéről számolt be, hangsúlyozta az érzelmi felfokozottság szerepét. Raskin és Lykken úgy vélik, hogy az információ feldolgozása legalább olyan fontos egy poligráfos vizsgálat során, mint a vegetatív idegrendszer működése.

a viselkedési jeleknél pontatlanabb információkat szolgáltat arról, hogy éppen melyik érzelem hatása alatt áll a vizsgált személy. Egy mikro-arckifejezés elárulhatja, ha valaki dühös, fél, bűntudata van és így tovább. A poligráf csupán azt árulja el, hogy *valamilyen* érzelem jelentkezett, azt nem, hogy melyikről van szó.

A hazugság érzékeléséhez a poligráf kezelője összehasonlítja a rögzített információkat, felmérve, hogy mi történik, amikor feltesz az egyetlen lényeges kérdést, amely miatt az egész vizsgálatot végzik. Ilyenkor összevetik, hogyan reagál a gyanúsított, amikor megkérdezik tőle: „Ellopta a 750 dollárt?", és hogyan reagált arra a teljesen semleges kérdésre, hogy: „Ma kedd van?", illetve az adott témához csak érintőlegesen kapcsolódó kérdésre: „Lopott már el bármit életében?" A gyanúsítottat akkor tekintik bűnösnek, ha a poligráf megnövekedett aktivitást mutat a releváns kérdésnél a többi kérdéshez mérten.

A poligráfos vizsgálatot, a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleihez hasonlóan, befolyásolhatja az általam Othello-hibának nevezett probléma. Emlékezzünk rá: Othello nem ismerte fel, hogy Desdemona félelme nemcsak egy házasságtörő lebukástól való félelme lehet, hanem egy hűséges feleségé is, aki attól retteg, hogy férje nem hisz neki. Nemcsak a hazug, de az ártatlan emberek is érzelmileg felfokozott állapotba kerülhetnek, ha hazugsággal gyanúsítják őket. Így van ez akkor, ha valakit megvádolnak egy bűncselekménnyel, vagy olyan tevékenységről kezdik faggatni, amely veszélybe sodorhatja a munkavégzéséhez szükséges biztonsági jogosultságot, mivel azzal gyanúsítják, hogy kiszivárogtatott egy bizalmas dokumentumot a sajtónak. Ilyen esetben egy ártatlan emberben is felkavarodhatnak az érzelmek. Sokszor már az is elég, ha valakit megkérnek: vesse alá magát a hazugságvizsgálatnak. Ezek az érzelmek különösen erősek lehetnek, ha a gyanúsítottnak oka van feltételezni, hogy a poligráf kezelőjének és a rendőrségnek előítéletei vannak vele szemben. A félelem nem az egyetlen érzelem, amelyet egy hazug érezhet a hazugság kapcsán. Ahogy kifejtettem a harmadik fejezetben, aki hazudik, az érezhet bűntudatot is a megtévesztés miatt, de az is elképzelhető, hogy örömérzet keríti

hatalmába. Ezen érzelmek bármelyike olyan változásokat idéz elő a vegetatív idegrendszerben, amelyeket a poligráf képes érzékelni. Csakhogy ezen érzelmeket nemcsak egy hazug, de egy ártatlan ember is érezheti. Az, hogy a gyanúsított mit érez pontosan, függ az illető személyiségétől, a gyanúsított és a hazugságvadász múltbéli kapcsolatától, illetve a gyanúsított elvárásaitól is, ahogyan azt leírtam a hatodik fejezetben.

A kontrollkérdések módszere

A poligráf támogatóinak és ellenzőinek egyaránt oda kell figyelniük az Othello-hibák elkerülésére, bár véleményük eltér abban a tekintetben, hogy a poligráfos kérdezési technikák milyen mértékben képesek csökkenteni vagy növelni ezek előfordulási valószínűségét. Négyféle kérdezési módszert alkalmaznak a hazugságvizsgálatok során, valójában azonban ez a szám magasabb is lehet, ha ennek a négy technikának a különböző változatait is külön-külön számításba vesszük. Az első közülük az úgynevezett kontrollkérdések módszere, amelyet a leggyakrabban a bűnügyi gyanúsítottak kihallgatásánál alkalmaznak. A vizsgált személyeknek ilyenkor nem csak az adott bűntényhez *kapcsolódó* kérdéseket tesznek fel (Ellopta a 750 dollárt?), hanem úgynevezett *kontrollkérdéseket* is. A módszerrel kapcsolatos ellentmondások nagy része abból fakad, hogy nincs egyetértés arra nézve: mit kontrollálnak ezek a kérdések, és milyen sikeresek ezen a téren. David Raskin pszichológus vonatkozó mondatait idézem, mivel ő a kontrollkérdések módszere bűnügyi nyomozások során történő alkalmazásának legfőbb támogatója a tudományos közösségen belül. „A poligráf kezelője mondhatja a gyanúsítottnak: Mivel egy lopásról van szó, fel kell tennem önnek néhány általános kérdést a tolvajlásra és az ön alapvető őszinteségére vonatkozóan. Erre azért van szükség, hogy megállapítsuk, milyen típusú ember ön, ami a tolvajlást illeti, valamint hogy ön olyan típusú személyiség-e, aki ellopná a pénzt, majd később hazudna róla. Ezért ha azt kérdezem: élete első 18 éve során elvett valaha is olyasmit, ami nem az öné volt – hogyan válaszolna erre a kérdésre?"

A mód, ahogy ezt a kérdést nekiszegezik a gyanúsítottnak, és a kihallgató viselkedése egyaránt olyan forgatókönyvet követ, hogy a gyanúsított védekező álláspontot vegyen fel, illetve a szégyenérzet miatt azt válaszolja: Nem. Ez a procedúra [Raskin szerint] megteremti a lehetőségét annak, hogy egy ártatlan gyanúsítottat jobban foglalkoztat majd a kontrollkérdésre adott őszinte válasz, mint az, hogy mit felel a konkrét esethez kapcsolódó kérdésekre. Azonban egy bűnös gyanúsítottat még mindig jobban foglalkoztatná, hogy megtévesztő választ adjon az utóbbi kérdésre, mivel ez jelenti számára a legközvetlenebb és legkomolyabb veszélyt. Aki ártatlan, az tudja, hogy őszintén válaszol a releváns kérdésre, ezért jobban fog aggódni, hogy mennyire megtévesztő vagy bizonytalan a kontrollkérdésekre adott válaszait illetően.

David Lykken pszichológus – aki az előző fejezet végén leírt bűnös tudás tesztjét részesíti előnyben – a kontrollkérdések módszerének első számú kritikusa (Raskin ezzel szemben a bűnös tudás tesztjét bírálja). A poligráf alkalmazásáról szóló, nemrégiben megjelent könyvében Lykken azt írta: „ahhoz, hogy a kontrollkérdések módszere úgy működjön, ahogy azt pártolói állítják, minden gyanúsítottal el kell hitetni, hogy a vizsgálat csaknem kijátszhatatlan (ez nem igaz), és hogy az erős érzelmi reakciók elárulhatják az illetőt (ennek az ellenkezője igaz). Valószínűtlen, hogy a poligráfkezelők képesek meggyőzni az összes gyanúsítottat erről a két felvetésről."

Lykkennek igaza van abban, hogy a gyanúsítottaknak előadott két megközelítés hamis. A poligráfot alkalmazók közül senki sem gondolja, hogy a gép megtéveszthetetlen, még a módszer legharcosabb támogatói sem. A gép hibázhat. Lykken azonban valószínűleg helyesen mutat rá, hogy a gyanúsítottak ezt nem feltétlenül tudják.[28]

[28] Bár Lykken érvelése ezen a ponton valószínűnek tűnik, és illeszkedik saját elgondolásomhoz is, Raskin rámutat, hogy az erre vonatkozó bizonyíték nem megalapozott. Két különálló vizsgálat során – ahol szándékosan követtek el hibákat, hogy az alanyok ne gondolhassák a gépet megtéveszthetetlennek – nem figyeltek meg kimutatható csökkenést a hazugságok észlelését illetően. Azonban a Raskin által említett tanulmányok alkalmasságát kétségbe vonták. Ez az egyik olyan terület, ahol további kutatásokra lenne szükség.

Ha egy ártatlan gyanúsított tudja, hogy a poligráf megtéveszthető, a vizsgálat során attól retteghet, hogy egy hibára hajlamos módszer miatt esetleg rosszul ítélik meg. Egy ilyen, bizalmatlan gyanúsított nem mutatna eltérő fiziológiai válaszokat a releváns és a kontrollkérdést illetően. Ha pedig érzelmileg felfokozott állapotban válaszol minden kérdésre, a poligráf kezelője nem tudja eldönteni, hogy bűnös-e vagy ártatlan. Még rosszabb egy olyan ártatlan gyanúsított esete, aki tudja, hogy a gép megtéveszthető, emiatt a félelem még több jelét mutatja a releváns kérdésekkel kapcsolatban, ennek eredményeként bűnösnek találják.

A második felvetés – mely szerint az intenzív kontrollválaszok bajba keverhetik a gyanúsítottat – szintén hamis, a poligráfkezelők mindegyike tisztában van vele. Ennek pontosan a fordítottja igaz – ha a gyanúsított intenzív reakciót mutat a kontrollkérdésre (18 éves kora előtt eltulajdonított bármit, ami nem az öné volt?), majd a releváns kérdésre is (Ellopta a 750 dollárt?), *kikerülte* a veszélyt, mivel úgy fogják megítélni, hogy igazat mond, vagyis a bűncselekményt nem követte el. Valójában nem az ártatlan, hanem a tolvaj az, akinek intenzívebb érzelmi reakciót kell mutatnia a 750 dollárral, vagyis a bűnesettel kapcsolatos kérdésre.

Ahhoz, hogy a poligráfos vizsgálat működjön, a kontrollkérdésnek érzelmileg fel kell kavarnia az ártatlan embert, legalább annyira, ha nem jobban, mint a releváns kérdésnek. Ilyenkor abban kell reménykedni, hogy az ártatlan gyanúsított jobban aggódik majd a kontrollkérdés miatt, ehhez pedig arra van szükség, hogy elhitessék vele: a kontrollkérdésre adott válasza nagy jelentőséggel bír arra nézve, hogyan ítélik meg a vizsgálat során. Erre akkor van lehetőség például, ha a poligráf kezelője feltételezi, hogy mindenki lopott már el valamit 18 éves kora előtt. Általában az emberek beismerik az efféle, fiatalkori kilengéseket. Azonban a poligráfos vizsgálat során egy ártatlan gyanúsított nem biztos, hogy ezt megteszi, mivel a kezelő kérdése kapcsán azt gondolhatja, hogy ha beismeri korai tettét, azzal azt a látszatot keltené magáról, mintha a 750 dollárt is képes lenne ellopni felnőttként. A kezelő ilyenkor azt akarja elérni, hogy az ártatlan ember hazudjon a kontrollkérdésről, azaz tagadja

le, hogy bármit ellopott volna fiatalon. A kezelő ugyanis arra számít, hogy a gyanúsított érzelmileg felfokozott állapotba kerül a hazugsága miatt, ez pedig meglátszik majd a poligráfos görbéjén. Amikor pedig az ártatlan gyanúsítottnak felteszik a releváns kérdést – „Ellopta a 750 dollárt?" –, az illető őszintén tagadja majd ezt. Mivel nem hazudik, nem lesznek annyira intenzív érzelmei, mint amikor hazudott a kontrollkérdésre adott válaszában, így a poligráf görbéje sem jelez majd. A valódi tolvaj szintén nemet mond majd válaszként a 750 dolláros kérdésre, azonban jóval intenzívebb érzelmei lesznek majd a releváns kérdésre adott hazug válaszát illetően, mint a kontrollkérdés esetén. Ebben az esetben azt a logikát követik a kezelők, hogy az ártatlanok poligráfgörbéje több aktivitást mutat arra a kérdésre, hogy „Eltulajdonított-e már bármit, ami nem az öné?", mint arra, hogy „Ellopta a 750 dollárt?". Csak a valódi bűnös mutat majd intenzívebb érzelmi reakciót az utóbbi kérdés esetén.

A kontrollkérdések módszere *csakis* akkor védi ki az Othello-hibát, ha az ártatlan gyanúsítottat jobban felzaklatja a kontrollkérdés, mint a releváns. Ha ez nem így történik, a kezelő a hitetlenség hibáját fogja elkövetni. Nézzük meg, hogy mi okozhatja ennek a hibának az előfordulását. Mi sarkallhat egy ártatlan embert arra, hogy több érzelmi reakciót mutasson a releváns kérdés esetén („Ellopta a 750 dollárt?"), mint a kontrollkérdés kapcsán („18 éves kora előtt eltulajdonított bármit, ami nem az öné volt?")[29].

Két feltételnek kell teljesülnie, egy intellektuális és egy érzelmi kondíciónak. Előbbi szempontból szükséges, hogy a gyanúsított felismerje a két kérdés különbözőségét a poligráf kezelőjének azon szándéka ellenére, hogy ezt a tényt elfedje. Az ártatlan gyanúsítottnak legfeljebb annyi tűnhet fel, hogy a 750 dollárra vonatkozó kérdés egy jóval *specifikusabb,* közelmúltbeli cselekményre utal. Az is előfordulhat, hogy az ártatlan gyanúsított úgy gondolja, a releváns kérdés *terhelőbb* rá nézve; mivel olyasmiről van szó, aminek következtében megbüntethetik. Ezzel szemben a kontrollkérdés egy

[28] A gyakorlatban többféle kontroll- és többféle releváns kérdést tesznek fel, ez azonban nem változtat elemzésem lényegén.

múltbeli eseményre fókuszál, amely miatt a gyanúsított már nem büntethető.[30]

A poligráf azonban működhet, ha az ártatlan gyanúsított nem mutat intenzívebb érzelmi reakciót a specifikusabb, fenyegetőbb, a közelmúltbeli bűnesethez kapcsolódó kérdésre. Vegyünk számba néhány lehetőségét, hogy egyes ártatlan gyanúsítottak mégis miért tehetik ennek pontosan az ellenkezőjét, s miért tekinthetik őket bűnösnek az alapján, hogy érzelmileg intenzívebben reagáltak a releváns kérdésre a kontrollkérdéssel szemben.

1. *A rendőrség nem tévedhetetlen.* Nem mindenkit vetnek alá hazugságvizsgálatnak, aki elkövethetett egy bizonyos bűncselekményt. A poligráfos vizsgálatra felszólított ártatlan gyanúsított már eleve tudja, hogy a rendőrök hibát követtek el, komoly hibát, amely már pusztán a gyanúsítás ténye miatt árthat a megítélésének. Már egyszer elmagyarázta, hogy melyek azok a tények, amelyek igazolják, hogy nem ő követte el a bűncselekményt, és azt is kifejthette, hogy miért volt képtelen, akár fizikailag, akár normáit tekintve, elkövetni azt, amivel vádolják. Nyilvánvalóan nem bíznak meg benne, annak ellenére, hogy meg kellene bízniuk. Bár tekinthetne a vizsgálatra úgy is, mint remek lehetőségre, hogy bizonyítsa az igazát, tarthat is tőle, hogy azok, akik már eleve hibát követtek el a gyanúsítással, további hibákat fognak elkövetni. Ha a rendőrség módszerei vannak annyira esendőek, hogy eredményeként egy ártatlan embert gyanúsítanak, akkor a poligráfos vizsgálat esetén sem zárható ki a hiba elkövetésének lehetősége.

2. *A rendőrség nem fair.* Egy ember már az előtt viszolyoghat a rendvédelmi szervek embereitől, hogy egyáltalán gyanúsítottá válna egy bűntény kapcsán. Ha az ártatlan gyanúsított valamely ki-

[30] A kontrollkérdések módszerének védelmezője azt mondaná erre: egy jól képzett poligráfkezelő képes elérni, hogy a gyanúsított annyira rosszul érezze magát a múltban történt botlás miatt, hogy azt gondolja, ez befolyásolhatja a róla kialakított képet. Emiatt pedig aggódhat azon, hogy lebukhat, ha hazudik róla, vagyis a kontrollkérdésre adott válasza jóval intenzívebb reakciót mutat majd, mint a releváns kérdésre adott válasza.

sebbségi csoport vagy szubkultúra tagja, amelynek voltak már összetűzései a rendőrséggel, vagy bizalmatlanul viszonyul a szervezethez, akkor a gyanúsított vélhetően arra számít majd – és attól fél –, hogy a poligráf kezelője rosszul ítéli meg.

3. *A gépek hibázhatnak.* Bár lehet, hogy valaki azt gondolja, a rendőrség helyesen teszi, hogy őt is kikérdezi egy olyan bűncselekmény kapcsán, amelyet nem követett el, azonban még egy ilyen ember sem feltétlenül bízik meg a poligráfban. Lehet, hogy csak általános bizalmatlanságról van szó a gépekkel szemben, de lehet, hogy az illető olvasott egy olyan cikket, vagy látott egy olyan műsort a tévében, amelyben a poligráfot kritizálták.

4. *A gyanúsított félős, bűntudatos vagy ellenséges személy.* Valaki, aki általában is félénkebb, vagy gyakran gyötri bűntudat, intenzívebben reagálhat a specifikusabb, közelmúltra vonatkozó, tehát fenyegetőbb kérdésre, akárcsak az olyasvalaki, aki általában ellenséges az emberekkel szemben, különösen, ha ellenséges a hatóságokkal szemben. Ezek az érzelmek pedig garantáltan jelentkeznek majd a poligráf görbéjén.

5. *A gyanúsított ártatlan ugyan, de érzelmileg reagál a bűncselekménnyel kapcsolatos eseményekre.* Nem csak a bűnösök mutathatnak intenzívebb érzelmi reakciót a bűntettel kapcsolatos kérdésre. Tegyük fel, egy ártatlan embert azzal gyanúsítanak, hogy meggyilkolta egy kollégáját. A szóban forgó ember féltékeny volt az adott kolléga sikeres előmenetelére. Most, hogy versenytársa halott, a gyanúsított lelkiismeret-furdalást érezhet, amiért irigy volt, de lehet, hogy megkönnyebbülést érez, mivel „megnyerte a versenyt", és az is lehet, hogy rögtön ezután bűntudata támad, amiért örömét leli valaki más halálában és így tovább. Vagy tegyük fel, hogy a gyanúsítottat nagyon felzaklatta, amikor rátalált kollégája véres, megcsonkított holttestére. Amikor a gyilkosságról kérdezik, a látvány emlékképei újra felélesztik ezeket az érzéseket, de esetleg túl macsó hozzá, hogy ezt beismerje. Lehet, hogy a gyanúsított nincs is tudatában ezeknek az érzelmeknek. Azonban a poligráfos vizsgálat azt mutatná, hogy az illető hazudik. Ez valóban így is lenne, de nem a gyilkosságot leplezi ilyenkor, hanem bárdolatlan gondolatait vagy zaklatottságát. A kö-

vetkező fejezetben leírok egy ilyen esetet, amikor egy ártatlan gyanúsított elbukott a poligráfos vizsgálaton, s gyilkosságért elítélték.

A kontrollkérdések módszere bűnügyi nyomozások során történő alkalmazásának támogatói elismerik ezt a néhány hibaforrást, azonban azt állítják, hogy ezek a hibák csak ritkán fordulnak elő. A kritikusok viszont úgy érvelnek, hogy az ártatlan gyanúsítottak jelentős hányada – a legszigorúbb kritikusok szerint akár fele – intenzívebb érzelmi reakciót mutat a releváns kérdésre a kontrollkérdéssel szemben. Amikor ez történik, a poligráf jelez, ennek eredménye pedig az Othello-hiba: nem hisznek az őszinte embernek.

A bűnös tudás tesztje

A bűnös tudás tesztje, amelyet az előző fejezet végén leírtam, állítólag csökkenti a hitetlenség hibájának előfordulási esélyét. Ahhoz azonban, hogy ez a kérdezési módszer működjön, a hazugságvadásznak olyan információkra van szüksége, amelyekkel kizárólag a bűnös személy rendelkezik. Tegyük fel, hogy csak a munkaadó, a tolvaj és a poligráf kezelője tudja, hogy pontosan mennyi pénzt loptak el, és hogy a hiányzó összeg mind 50 dollárosok formájában tűnt el. A bűnös tudás tesztjén a következő kérdést tennék fel a gyanúsítottaknak: „Ha ellopta a pénzt a pénztárgépből, pontosan tudja, hogy mennyi tűnt el. Mekkora összegről volt szó? 150, 350, 550, 750 vagy 950 dollár?" Illetve: „A pénztárgépből eltűnt összeg mind azonos címletű bankjegyekben volt. Ha maga lopta el a pénzt, tudnia kell, hogy milyen címletekről volt szó, 5, 10, 20, 50 vagy százdolláros bankjegyekről van szó?"

„Egy ártatlan embernek csupán egy az öthöz esélye van rá, hogy a megfelelő címlet hallatán mutatja a legerősebb érzelmi reakciót, egy a huszonöthöz, hogy ez mindkét kérdés esetén megtörténjen, és egy a tízmillióhoz, hogy minden kérdésre így reagáljon, ha a bűnesettel kapcsolatban tíz kérdést tesznek fel – állítja David T. Lykken, majd másutt így folytatja a gondolatot: – A legfontosabb pszichológiai kérdés a bűnös és az ártatlan gyanúsított között, hogy előbbi jelen volt a bűncselekmény helyszínén, tudja, hogy ott mi

történt, elméje pedig olyan képeket tartalmaz ezekről, amelyek nincsenek meg egy ártatlan ember elméjében. ...Ezen tudás miatt a bűnös ember fel fogja ismerni a bűncselekményhez kapcsolódó embereket, tárgyakat és eseményeket... ez a felismerés pedig stimulálni fogja, és érzelmileg felfokozott állapotot eredményez nála."

A bűnös tudás tesztjének egyetlen korlátja, hogy még a bűnügyi eljárások során sem mindig lehet alkalmazni. Elképzelhető ugyanis, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatos információkat már olyan széles körben nyilvánosságra hozták, hogy egy ártatlan ember hasonló mértékben lesz tisztában a tényekkel, mint egy bűnös. Még ha nem is az újságok közlik az információt, a rendőrség ezt gyakran megteszi a kihallgatások során. Egyes bűncselekmények esetében pedig azok mivoltából nehéz alkalmazni a bűnös tudás tesztjét. Aligha lehetne ennek segítségével megállapítani például azt, hogy egy gyilkosságot beismerő ember hazudik-e vagy sem, amikor azt állítja, hogy önvédelemből ölt. Az is lehet, hogy az ártatlan gyanúsított jelen volt a bűncselekmény helyszínén, és legalább annyit tud a részletekről, mint maguk a rendőrök.

Raskin, a kontrollkérdések módszerének védelmezője azt állítja, hogy a bűnös tudat tesztje többször produkálja a hitetlenség csapdáját. „... A bűn elkövetőjéről azt feltételezi [a módszer], hogy birtokában van mindannak a tudásnak, amelyekre a kérdések vonatkoznak. Ha az elkövetőnek nem volt lehetősége megfigyelni a vonatkozó részleteket, vagy például alkoholos befolyásoltság alatt állt az elkövetéskor, a rejtett információkat kereső vizsgálat nem alkalmazható a gyanúsított esetében."

A bűnös tudat tesztje akkor sem használható, ha az elkövető történetesen olyan személy, aki nem sok válaszreakciót mutat a poligráf által figyelt vegetatív idegrendszeri jelek tekintetében. Ahogy azt kifejtettem a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleivel kapcsolatos listán, az érzelmi viselkedésben jelentős egyéni eltérések tapasztalhatók. *Nincsenek* olyan jelei az érzelmi felfokozottság állapotának, amelyek teljességgel megbízhatóak, jelek, amelyeket mindenki egyformán mutat. Mindegy, mit vizsgálunk – arckifejezést, gesztikulációt, hangot, szívritmust, légzést –, bizonyos embe-

rek esetében az eredmény használhatatlan lesz. Korábban már hangsúlyoztam, hogy a nyelvbotlás vagy egy árulkodó embléma hiánya nem bizonyítja, hogy a gyanúsított őszinte. Hasonlóképpen, a vegetatív idegrendszer legjellemzőbb, tehát a poligráf által vizsgált aktivitása sem bizonyítja egységesen, hogy az adott személy nincs érzelmileg felfokozott állapotban. A bűnös tudás tesztjén ezek az emberek értelmezhetetlen, bizonytalan eredményt produkálnak. Lykken szerint ez nagyon ritkán történik meg; igazából egyelőre nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű kutatási anyag, hogy tudjuk, milyen gyakran fordul elő ez a bűncselekményekkel, kémkedéssel stb. vádolt embereknél. Azok, akik nem mutatnak intenzív vegetatív idegrendszeri aktivitást, a kontrollkérdéses vizsgálaton is bizonytalan eredményeket produkálnak, mivel nem lesz jelentős eltérés a releváns és a kontrollkérdésre mutatott reakcióikban.

A kábítószerek is elnyomhatják a vegetatív idegrendszer működését, ezáltal a drogosok bizonytalan eredményeket produkálhatnak a poligráfos vizsgálaton, akár a bűnös tudás tesztjével, akár a kontrollkérdések módszerével vizsgálják őket. Erről, illetve arról a kérdésről, hogy a pszichopaták képesek-e kijátszani bármelyik típusú poligráfos vizsgálatot, a későbbiekben ejtek szót, amikor összegzem a jelenleg rendelkezésre álló tudományos bizonyítékokat.

Az OTA-jelentés, amely felülvizsgálta az összes bizonyító erejű tényt, azt találta, hogy mindkét kérdezési technika esetén fennáll azoknak a hibáknak a lehetősége, amelyeket a kritikusok állítanak. A bűnös tudat tesztje gyakrabban produkálja a hiteles hazugság hibáját (amikor bedőlnek a hazugságnak), míg a kontrollkérdések módszere esetén gyakoribb a hitetlenség hibájának előfordulása. Egyelőre azonban még ezeket a megállapításokat is vitatják egyes kutatók és poligráfkezelők. A kétségek részben azért maradtak fenn, mivel nagyon kevés tanulmány született a témában,[31] részben mivel

[31] Bár cikkek ezreit írták meg a poligráffal kapcsolatban, csupán kevésnek a hátterében áll tényleges kutatás. Az OTA mintegy 3200 könyvet és cikket vizsgált meg, amelyek közül csupán 320 esetben volt szó kutatásról. Ezeknek a zöme sem felelt meg a minimális tudományos elvárásoknak sem. Az OTA megítélése szerint csupán mintegy 30 hiteles kutatás készült a poligráf hazugságvizsgálati pontosságáról.

igen nehéz olyan kutatást végezni, amely a poligráf pontosságát hivatott elemezni. Szinte mindegyik tanulmány esetében találtak már hibákat. Mindegyik esetben kulcsproblémának bizonyult egy úgynevezett *alapvető igazság* meghatározása, vagyis egy olyan módszer, amelynek segítségével a poligráftól függetlenül lehetne tudni, hogy valaki hazudik-e vagy sem. Hacsak a vizsgálatot végző személy nincs tisztában az alapvető igazsággal – ki hazudik és ki mond igazat –, nincs rá mód, hogy értékelni lehessen a poligráf pontosságát.

A poligráf pontosságának tanulmányozása

A poligráf pontosságának tanulmányozását illető tudományos megközelítések különböznek abból a szempontból, hogy mennyire lehetnek biztosak az alapvető igazságot tekintve. A *terepen* végzett vizsgálatok valós életben történt eseményeket vizsgálnak. Az *analóg* kutatások pedig általában egy kutató által kitalált kísérleti modellt alkalmaznak. A két módszeren remekül rá lehet mutatni az előnyökre és hátrányokra. A terepen végzett vizsgálatoknál a gyanúsítottakat komolyan foglalkoztatja a poligráfos teszt eredménye, emiatt valósznű az erős érzelmek jelenléte. Egy másik nagy előny, hogy a megfelelő típusú személyeket vizsgálja – valódi gyanúsítottakat, nem pedig egyetemi gólyákat. Hátrányt jelent azonban a kétség az alapvető igazsággal kapcsolatban. Éppen ez az előnyük az analóg kísérleteknek, hiszen itt a kutató maga dönti el, hogy ki fog hazudni és ki lesz őszinte. Hátrány viszont, hogy mivel a „gyanúsítottak" számára csupán kicsi a tét, vagy akár egyáltalán nem is lehet tétről beszélni, valószínűleg nem jelentkeznek ugyanazok az érzelmek, mint egy valós szituációban. Emellett a vizsgált személyek csak kevéssé hasonlítanak azokra, akiket a poligráfos teszt vizsgálni hivatott.

Terepen végzett vizsgálatok

Gondoljunk bele, hogy miért olyan nehéz megállapítani az alapvető igazságot a terepen. A valódi bűncselekményekkel gyanúsított embereket nem kutatási célból vetik alá poligráfos vizsgálatnak, ha-

nem a nyomozati eljárás részeként. Az információ a későbbiekben elérhető lesz azzal kapcsolatban, hogy bevallották-e az elkövetést, bűnösnek találták-e őket, vagy ártatlannak, illetve hogy a vádat ejtették-e. Ezek alapján úgy tűnhet, hogy könnyű megállapítani az alapvető igazságot, pedig nem az. Idézet az OTA-jelentésből:

> „Bizonyos esetekben ejthetik a vádat a kellő mennyiségű bizonyíték hiánya miatt is, ez pedig nem jelenti azt, hogy a gyanúsított ártatlan. Ha az esküdtszék felmenti a vádlottat, nem lehet meghatározni, hogy milyen mértékben érezték az esküdtek, hogy a vádlott valóban ártatlan, illetve hogy nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű bizonyíték a bűnösség méltányos megállapításához. Ahogy Raskin rámutatott: számos esetben, ha a vádlott bűnösnek vallja magát kisebb bűncselekményekben, nehéz az efféle vallomásokat az eredeti vádak fényében értelmezni. A büntetőjogi rendszer eredményeit vizsgálva arra a következtetésre jutunk, hogy a poligráfos vizsgálatoknál látszólag magas a hitetlenség hibájának előfordulása a felmentések, a hiteles hazugságok előfordulása pedig az ejtett ügyek esetében."

Bár úgy tűnhet, hogy ezekre a problémákra megoldást jelenthetne, ha egy szakértői panel felülvizsgálná a bizonyítékokat, majd döntést hozna a vádlott bűnösségéről vagy ártatlanságáról, itt is két alapvető nehézségbe ütközünk. A szakértők nem mindig értenek egyet, és ha mégis egyetértenek, nincs rá semmilyen mód, hogy biztosak lehessünk tévedhetetlenségükben. Még a vallomások sem mindig problémamentesek. Egyes ártatlan emberek vallomást tesznek, s még abban az esetben is, ha a megalapozott vallomásokból kiderül az alapvető igazság, ez csak egy kis – és igen különleges – hányada azoknak, akiket poligráffal vizsgálnak. Szinte mindegyik terepen végzett vizsgálatnak nagy problémája, hogy nem azonosítható az a populáció, amely a kutatás által vizsgált esetekben érintett.

Analóg vizsgálatok

A probléma az analóg vizsgálatok esetében sem kisebb, csupán más természetű. Jelen esetben bizonyosak lehetünk az alapvető

igazság felől – a kutató megkér néhány önkéntest, hogy kövessenek el egy „bűncselekményt", míg másoktól ezt nem kéri. A bizonytalanság abból adódik, hogy a színlelt bűntényt lehet-e ugyanolyan komolyan venni, mint egy valódit. A kutatók kifejlesztettek olyan színlelt bűncselekményeket, amelyek bevonják az elkövetőket, s jutalommal motiválják őket, amennyiben sikeresen átmennek a poligráfos vizsgálaton. Bizonyos esetekben az alanyokat büntetéssel fenyegetik meg, ha lebuknak a vizsgálaton, azonban etikai okokból ezek a büntetések általában kisebb mértékűek (például nem kapják meg a kísérletben való részvételért járó egyetemi kreditpontokat). A legtöbb kontrollkérdéses vizsgálatban a Raskin által alkalmazott színlelt bűncselekményt használják.

> A kísérletben részt vevő alanyok fele kapott egy hangfelvételt, amelyen csak annyit mondtak el nekik, hogy egy gyűrűt elloptak az épület egyik irodájából, s ezért poligráfos vizsgálatnak vetik alá őket, hogy megállapítsák, őszinték voltak-e vagy hazudtak, amikor tagadták részvételüket a lopásban. Az önkénteseknek jelentős pénzügyi jutalmat ígértek, ha őszintének bizonyulnak a teszt során. Az önkéntesek másik felének utasításokat adtak az elkövetendő bűncselekményről. Be kellett menniük egy másik emeleten lévő irodába, kicsalogatni a titkárnőt, majd miután elment, visszamenni, átkutatni az íróasztalát egy pénzkazettáért, amelyben egy gyűrű található, a gyűrűt elrejteni a ruházatukban, majd visszatérni a laboratóriumba a poligráfos vizsgálatra. Az alanyokat figyelmeztették: senkinek se árulják el, hogy egy kísérletben vesznek részt, és legyen alibijük arra az esetre, ha valaki meglepné őket az irodában. A résztvevőket arra is felszólították, hogy ne árulják el a bűntény egyetlen részletét sem a poligráf kezelőjének, mivel ez esetben tudná, hogy egy bűnössel van dolga, az alanyok pedig nem kapnák meg a pénzt, amely egyébként jáma nekik, s még a tízdolláros bónusz sem ütné a markukat.

Bár ez egy hatásos módszer egy valódi bűncselekmény szimulációjára, kérdés, hogy a hazugsággal kapcsolatban felkavarodnak-e az érzelmek. Mivel a poligráf az érzelmi felfokozottságot figyeli, egy színlelt bűntény csak akkor mutatja meg, hogy mennyire pontos

a gép, ha ugyanazokat az érzelmeket ugyanolyan erővel képes kiváltani, mint egy valódi bűncselekmény esetén. A harmadik fejezetben kifejtettem, hogy három érzelem ébredhet akkor, ha valaki hazudik, s ezen érzelmek esetében mi határozza meg, hogy milyen intenzitással jelentkeznek. Vegyük sorra, hogy ezek az érzelmek milyen valószínűséggel jelennek meg egy olyan színlelt bűntény esetén, amely a poligráf pontosságát hivatott vizsgálni.

Lebukástól való félelem. A tét nagysága a legmeghatározóbb tényező arra nézve, hogy a gyanúsított mennyire tart attól, hogy elkapják. Ahogy írtam a harmadik fejezetben, minél nagyobb a jutalom siker esetén, és minél nagyobb a büntetés kudarc esetén, annál jobban jelentkezik majd a lebukástól való félelem (a büntetés komolysága valószínűleg nagyobb súllyal esik latba). A büntetés súlyossága azonban legalább annyira befolyásolja egy őszinte ember félelmét attól, hogy igazságtalanul ítélik meg, mint egy hazugét, aki attól tart, hogy rajtakapják – mindkét esetben azonosak a következmények. A színlelt bűntényeknél apró jutalmakról beszélhetünk, ráadásul nincs szó büntetésről, ezért sem az őszinte, sem a hazug emberek nem fognak félni a lebukástól. Az alanyok aggódhatnak amiatt, hogy tényleg azt csinálják-e, amiért fizetik őket, de ez szinte bizonyosan egy jóval gyengébb érzés, mint amit egy ártatlan vagy egy bűnös ember érez egy valódi bűncselekménnyel kapcsolatos nyomozás során.

Megtévesztés miatt érzett bűntudat. A bűntudat erősebb, ha a hazugnak és áldozatának azonos az értékrendje, ami valószínűleg így van egy egyetemi kísérlet esetén. A bűntudatot azonban csökkenti, ha a hazugság engedélyezett és elfogadott eszköz ahhoz, hogy valaki sikerrel elvégezze a rárótt feladatot. A színlelt bűntett esetén ezek a feltételek adottak, ráadásul a hazugság jelen esetben elősegíti a tudomány fejlődését. A hazugok ezért valószínűleg csak kevéssé éreznek bűntudatot megtévesztés címén egy színlelt bűntény esetén.

A megtévesztés kapcsán érzett öröm (rászedés élvezete). A kihívás izgalma, illetve a mások átejtése felett érzett öröm olyan érzések, amelyek akkor jelentkeznek a legerősebben, ha a célpontról olyan hír járja, hogy nehéz átejteni. A poligráf megtévesztése lehet ilyen

kihívás, ráadásul ez különösen erős érzéseket generálhat, ha nincsenek egyéb érzelmek – bűntudat vagy félelem –, amelyek oldják az intenzitását.[32] Ezt tehát csak a hazug érzi majd, az ártatlanok nem.

A fenti elemzés azt sugallja, hogy a színlelt bűntények csupán egyet gerjesztenek abból a három érzelemből, amelyet egy valódi bűncselekménnyel gyanúsított ember érezhet: az átveréssel kapcsolatos örömöt. Továbbá, ezt az érzelmet csak a hazug fogja érezni, az őszinte nem. Mivel a hazug az egyetlen, aki érzelmileg felfokozott állapotba kerül, ennek észlelése könnyű, véleményem szerint könnyebb, mint a valódi bűntények esetében, ahol az őszinte és a hazug embereknek bizonyos mértékig megegyezhetnek az érzelmeik. A színlelt bűnesetekkel dolgozó kutatók a fentiek alapján tehát túlbecsülhetik a poligráf pontosságát.

Hibrid kutatások

Létezik még egy kutatási megközelítés, amely próbálja kivédeni a terepen végzett, illetve az analóg vizsgálatok hátrányait, azáltal, hogy kombinálja mindkét módszer előnyeit. Egy ilyen *hibrid* tanulmány elkészítésekor a kutató elintézi, hogy bekövetkezhessen egy valódi bűncselekmény. Nem fér kétség az alapvető igazsághoz, akárcsak az analóg vizsgálatok esetén, emellett jelentős a tét az őszinte és a hazug gyanúsítottak számára egyaránt, akárcsak a terepen végzett vizsgálatok esetében. Netzer Daie, az izraeli rendőrség Tudományos Kihallgató Egységének jeruzsálemi tagja diplomamunkájában éppen egy ilyen hibrid vizsgálatot végzett el. A hazugság „...hiteles volt, és az alanyok szabadon élhettek vele a szimuláció helyett; ...a résztvevők úgy gondolták, a kihallgatást végző tiszt

[32] Anélkül,hogy tudott volna a poligráfos vizsgálatokkal kapcsolatos elemzésemről, Raskin elmondta, úgy véli, hogy nem a lebukástól való félelem vagy az átveréssel kapcsolatos örömérzet, hanem a kihívásra adott reakció buktathatja le a hazugot. Bár ez nem bizonyítja a felvetésemet, megerősíti azt az érvelésemet, hogy a színlelt bűnesetek nem feltétlenül jó analógiái a valódi bűncselekmények esetén jelentkező érzelmeknek, ahol az ártatlanok és a bűnösök számára egyaránt nagy a tét.

nem tudja, hogy ki követte el a bűncselekményt, emellett őszintén aggódtak a poligráfos vizsgálat eredményét illetően. Ráadásul a poligráf kezelője nem tudta, hogy milyen a bűnösök és ártatlanok aránya a kísérleti mintán. Az alanyoknak – 21 izraeli rendőrnek – egy tesztet kellett kitölteniük, amelyről azt mondták, hogy „szükséges rátermettségük vizsgálatához". Miután végeztek, saját tesztjüket kellett kijavítaniuk, vagyis lehetőséget kaptak a csalásra, tehát eredeti válaszaik megmásítására. A tesztlapokat azonban különleges vegyi kezelésnek vetették alá, hogy a csalást észlelni lehessen. A 21 alanyból 7-en változtattak eredeti válaszaikon. Később az alanyokat csalással vádolták meg, és felajánlottak egy poligráfos vizsgálatot, hozzátéve, hogy az eredményen a karrierjük múlik.

Valós lehetőség a rendőrök számára a poligráfos teszt megtagadása – még a bűnügyi nyomozati munka során is csak lehetőség formájában jelenik meg, a gyanúsítottat nem kötelezhetik rá. A hét csalóból három bevallotta a csalást, egy csaló és két ártatlan gyanúsított megtagadta a poligráfos tesztet, míg egy további csaló nem jelent meg a vizsgálaton.[33] Végül a 21 rendőrből összesen 15-en vállalták a vizsgálatot, két csaló és tizenhárom ártatlan. A teszt során a kontrollkérdések módszerét alkalmazták, és végül mindkét csalót lelepleztek. A 13 őszinte válaszadóból kettőt szintén hazugként azonosítottak.

Sajnos ebből a kísérletből nem lehet sok következtetést levonni, mivel csak nagyon kevés embert vizsgáltak. Azonban az efféle hibrid kutatások nagyon hasznosak lehetnek, noha etikai problémákat vet fel, ha valakit a tudtán kívül csalásra és hazugságra ösztönöznek. Az izraeli kutatók úgy vélték, hogy ez a momentum igazolható; mivel a poligráf megfelelő elbírálása rendkívül fontos. „Emberek ezreit hallgatják ki minden évben poligráf segítségével... és az efféle vizsgálatok alapján nagyon fontos döntéseket hoznak meg. Csakhogy egyelőre nem ismert, hogy erre az eszközre milyen mértékben támaszkodhatunk." Lehetséges, hogy a rendőrök esetében védhető

[32] Az eredményekből az derül ki, amit a poligráfkezelők állítanak, hogy a vizsgálattal való fenyegetés kiválthatja a vallomástételt a bűnösökből, azonban ha valaki elutasítja a vizsgálatot, ez még nem a bűnösség bizonyítéka.

egy ilyen vizsgálat, hiszen ők különleges kockázatokkal néznek szembe munkájuk során, és jóval közvetlenebbül érinti őket a poligráf megfelelő vagy hibás alkalmazása. A hibrid vizsgálat erőssége, hogy valódi. Egyes rendőrök valóban csalnak a teszteken. „Magas rangú FBI-hivatalnokok belső vizsgálata megálapította, hogy a nyomozóiroda több száz munkatársa csalt a sokak által irigyelt különleges ügynöki pozíciók elnyeréséhez szükséges vizsgákon" – írta Jack Anderson a *San Francisco Chronicle* hasábjain 1984-ben.

Az izraeli hibrid kísérlet nem játék volt. Nem csupán egy kihívás, amelynek célja a vizsgálatot végző megtévesztése. A lebukástól való félelem igen magas, és – legalábbis egyes esetekben – szintén magas lenne a hazugság kapcsán érzett bűntudat, mivel az egyes személyek jó híre (ha nem is a karrierje) forgott kockán.

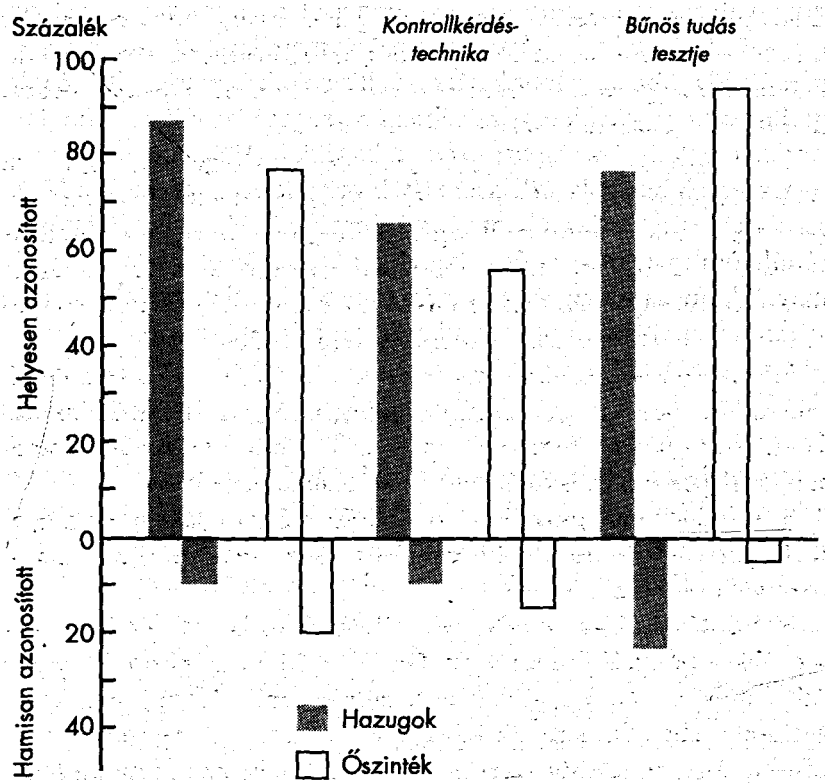
Kutatási eredmények

A minimális tudományos elvárásokat betartó vizsgálatok[34] esetében a kontrollkérdéses módszert tíz terepen végzett vizsgálat és tizennégy analóg kísérlet során használták, míg hat esetben alkalmazták a bűnös tudás tesztjét. A táblázat tartalmazza ezeknek a vizsgálatok-

[34] Annak megítélésére, hogy a kontrollkérdéses vizsgálatok közül melyek felelnek meg a tudományos elvárásoknak, az OTA ajánlását vettem figyelembe. Lykken megosztotta velem azon véleményét, hogy szerinte az OTA azokat a terepen végzett vizsgálatokat javasolja, amelyek szelektíven vizsgálták a begyűjtött kutatási anyagokat, aminek eredményeként a terepen végzett vizsgálatokkal kapcsolatos becslések túlzott mértékűek. Az OTA egyetlen bűnös tudást alkalmazó vizsgálat eredményét sem emelte be végső összegzésébe. Én ezt megtettem, hogy az olvasó összehasonlíthassa őket a kontrollkérdéses eredményekkel. Az OTA összes tanulmányának eredményét a 7. táblázatban foglaltam össze, leszámítva Timm kísérletét, amelynek nem voltak ártatlan résztvevői. Felhasználtam Balloun és Holmes vizsgálatának első tesztadatait, illetve a Bradley- és Janisse-kísérlet EDR-adatait. (H. W. Timm: „Analyzing Deception from Respiration Patterns". *Journal of Political Science and Administration* 10 (1982); K. D. Balloun és D. S. Holmes: „Effects of Repeated Examinations on the Ability to Detect Guilt with a Polygraphic Examination: A Laboratory Experiment with a Real Crime". *Journal of Applied Psychology* 64 (1979); M. T. Bradley és M. P. Janisse: „Accuracy Demonstrations, Therat and the Detection of Deception: Cardiovascular, Electrodermal and Pupillary Measures". *Psychophysiology* 18 (1981)

A POLIGRÁF PONTOSSÁGA

TEREPEN VÉGZETT VIZSGÁLATOK ANALÓG VIZSGÁLATOK*

[34] A grafikon átlagértékeket ad, amelyek nem mindig tükrözik pontosan a kutatási eredmények tartományát. A tartományok a következőképpen alakultak: a terepen végzett vizsgálatokban sikeresen azonosított hazugok esetében 71–99%, a kontrollkérdést alkalmazó analóg vizsgálatoknál 35–100%, a bűnös tudás tesztjét alkalmazó vizsgálatok esetén 61–95%. A terepen végzett vizsgálatok során sikeresen azonosított őszinte emberek esetében 13–94%, a kontrollkérdéses analóg vizsgálatoknál 32–91%, a bűnös tudás tesztjét alkalmazó analóg vizsgálatoknál 80–100%. A terepen végzett vizsgálatok során hibásan őszinteként azonosított emberek esetében 0–75%, a kontrollkérdéses analóg vizsgálatoknál 2–51%, a bűnös tudás tesztjét alkalmazó analóg vizsgálatoknál 5–39%.

nak az eredményeit, s azt mutatja, hogy a poligráf használhatóan működik. Gyakrabban leleplezi a hazugokat, mint nem, azonban nem képes elkerülni a hiba lehetőségét. A hibák száma és típusa függ attól, hogy terepen végzett vizsgálatról vagy analógról van-e szó, hogy a kontrollkérdést vagy a bűnös tudás tesztjét alkalmaztáke, illetve az egyes kutatások részleteitől. Íme néhány felfedezés, amelyet a kutatási adatokból lehetett leszűrni:

1. A pontosság nagyobb a terepen végzett vizsgálatok esetében. Ez számos tényező miatt lehet. A terepen végzett vizsgálatoknál nagyobb az érzelmi felfokozottság mértéke, a gyanúsítottak intellektuálisan kevésbé képzettek, azonban kevesebb a bizonyosság az alapvető igazságot illetően és gyakran arra nézve is, hogy a vizsgálat tárgyául választott esetek mennyire jellemzőek.

2. A hitetlenség hibája gyakori, kivéve a bűnös tudás tesztjét alkalmazó analóg vizsgálatokon. Nagy szükség van további kutatásokra, különösen a terepen végzett és a hibrid vizsgálatok esetében, amelyek a bűnös tudás módszerét alkalmazzák.

3. A hiteles hazugság hibájának előfordulása gyakori, és a gyakoriságot tovább növeli, ha a bűnös tudás tesztjét alkalmazzák a vizsgálatok során.

Noha Raskin úgy véli, hogy a táblázatban látható értékek alábecsülik a poligráf pontosságát, Lykken pedig úgy gondolja, hogy túlbecsülik azokat, egyikük sem tagadja a fenti három következtetést. Akadnak véleménykülönbségek arra nézve, hogy milyen kérdésekre kell feltétlenül választ találni, illetve hogy mennyire lehet megbízni a poligráfos vizsgálatok eredményeiben. Vajon a pszichopaták nagyobb eséllyel képesek kivédeni a poligráfos teszteket? A bizonyíték ellentmondásos a kontrollkérdések módszere esetén. Lykken úgy véli, hogy a pszichopatákat viszont lebuktathatja a bűnös tudás tesztje. Lykken érvelése szerint, még ha nem mutatják is jelét a lebukástól való félelemnek vagy a megtévesztés kapcsán érzett örömnek (amit én a korábbi fejezetekben a rászedés élvezetének neveztem), egyszerűen az a tény, hogy megpillantják a helyes választ a tesztben, kiváltja a vegetatív idegrendszeri reakciót. Ennek ellenére nem végeztek még kísérletet annak megállapítására, hogy

vajon a bűnös tudás módszerét alkalmazó poligráfos vizsgálat működik-e a pszichopaták esetében. További kutatásokra van szükség, a pszichopaták tanulmányozására és olyan emberek vizsgálatára, akik csak minimális szinten reagálnak a poligráfos vizsgálatokra.

Vajon sikerrel járhatnak az ellenlépések, azaz a hazugok kísérletei, hogy elkerüljék a lelepleződést? Ismét csak azt mondhatom, hogy további kutatásra van szükség az ellentmondásos eredmények tisztázása céljából. Úgy vélem, józan ésszel gondolkodva meg kell hagyni annak a lehetőségét, hogy ismeretlen számú hazug képes különböző technikák alkalmazásával elkerülni a lelepleződést. Véleményem szerint ez akkor valószínű, ha kifinomult technológia segítségével egy hazugot hónapokon keresztül lehet tréningezni. Bár senki sem tudja, hogy a kémeket alávetik-e hasonló képzésnek, úgy gondolom, nem lenne bölcs dolog feltételezni, hogy ez nincs így. Szárnyra keltek egy különleges képzést nyújtó iskoláról szóló pletykák a keleti blokk egyik országában, ahol az ügynökök megtanulhatják kijátszani a poligráfot. Ezt állítólag egy olyan KGB-ügynök vallomása fedte fel, aki, úgy tűnik, nem tanulta meg jól a leckét.

Az OTA vonatkozó bekezdése szerint a poligráfos vizsgálatok kutatása „korlátozott mennyiségű bizonyítékot biztosított az efféle mérések segédeszközként történő felhasználásának igazolására egyes bűnügyi esetek nyomozati munkája során." Úgy vélem, lehetséges ezen óvatos következtetés mögé nézni, és megőrizni az egyetértés látszatát a legfőbb szereplők között.

Nagyobb súlyt kell fektetni az olyan teszteredményekre, amelyek azt sugallják, hogy az alany őszinte, mint azokra, amelyek szerint a gyanúsított hazudik. Ha az egyéb bizonyítékok nem kellően szilárdak, a nyomozók dönthetnek úgy, hogy ejtik a vádakat egy olyan gyanúsítottal szemben, aki a teszten őszintének bizonyult. Raskin és mások kifejezetten azokra az esetekre vonatkoztatják ezt az ajánlást, amelyeknél a kontrollkérdések módszerét használták, mivel ezekben az esetekben kevesebb a hiteles hazugság hibája. Lykken azonban úgy véli, hogy a kontrollkérdéses teszteket *nem* lehet érdemben alkalmazni, és a nyomozati munka elősegítésére csak a bűnös tudás módszere tűnik ígéretesnek.

Amikor egy gyanúsított poligráfos vizsgálata hazugságot jelez, ezt nem szabad „megfelelő alapnak tekinteni az elítéléshez, sőt, még az ügyészségi szakaszba való továbblépéshez sem... egy megtévesztést jelző poligráfos vizsgálat csupán egy nyomozás megindításához szolgáltathat okot..." Lykken egyetért ezzel a Raskintől származó idézettel, de csak abban az esetben, ha a bűnös tudás tesztjét alkalmazó vizsgálatokra vonatkozik, a kontrollkérdésesekre nem.

A 8. fejezetben bővebben kifejtem az általam a *hazugság ellenőrzésének* nevezett módszert, a függelékben pedig (4. táblázat) felsorolok 38 olyan kérdést, amelyet csaknem minden hazugság esetén fel lehet tenni, hogy felmérjük, poligráffal vagy a viselkedésben megnyilvánuló jelekkel mennyi az esély a megtévesztés leleplezésére. A hazugságok ellenőrzésére használt egyik illusztrációm egy gyilkossággal gyanúsított ember poligráfos vizsgálatának részletes leírása. A példa további lehetőséget kínál rá, hogy átgondoljuk a kérdést, vajon a poligráfos vizsgálatokat kell-e használni a büntetőeljárások során. Most vegyük sorra a poligráfnak azokat az egyéb felhasználási módjait, amelyek más problémákra összpontosítanak.

Munkavállalók poligráfos vizsgálata

Az OTA-jelentés, valamint Raskin és Lykken is egyetért ebben az egy dologban: mindannyian ellenzik az álláshirdetésekre jelentkezők poligráfos vizsgálatát alkalmazásuk előtt. A másik oldalon azonban számos munkaadó, kormányzati tisztviselő – különösen a hírszerző ügynökségeknél – támogatja a gép ilyen jellegű felhasználását. Bár a munkavállalók vizsgálata a poligráf legelterjedtebb alkalmazási területe, nem készültek olyan tudományos kutatások, amelyek tisztázták volna, hogy a szerkezet milyen pontossággal képes kimutatni: hazudnak-e a leendő munkavállalók olyan kérdésekben, amelyek veszélyeztetik az elhelyezkedésüket, azaz ha kiderül, hogy hazug választ adtak, eleshetnek az adott állástól. Nem nehéz megérteni, hogy ez miért van így. A terepen végzett vizsgálatokban igen nehézkes lenne az alapvető igazság behatárolása. Ehhez szükség volna egy olyan kutatásra, amelyben minden jelent-

kezőt felvesznek, függetlenül a poligráfos eredményeiktől, majd munkavégzésük során folyamatos megfigyeléssel állapítanák meg, hogy kik lopnak, vagy kik vesznek részt egyéb elítélendő cselekményekben. Az alapvető igazság megállapításának egy másik lehetséges módja az összes munkavállaló múltbeli munkaügyeinek felderítése lenne. Ezt azonban csakis óriási költségek árán lehetne alaposan, a lehető legtöbb hiba kiszűrésével elvégezni. Csupán két analóg vizsgálatot végeztek ezen a téren – az egyik nagyon nagy pontosságot jelzett, a másik azonban nem, ráadásul jelentős ellentmondások mutathatók ki az egyes kutatási anyagokat tekintve, így nehéz belőlük pontos következtetéseket levonni.[35]

Az alkalmazás előtti poligráfos vizsgálatok pontosságát nem lehet úgy megbecsülni, ha azt feltételezzük, hogy az eredmények megegyeznének a bűnügyekkel kapcsolatos tesztekével (lásd az előbbi táblázatot). Ebben az esetben ugyanis teljesen más típusú emberekről, poligráfkezelőkről és vizsgálati módszerekről van szó. Az alkalmazás előtt egy munkavállalónak el kell végeznie a tesztet, ha meg akarja szerezni az állást, míg a bűnügyi gyanúsítottaknak megvan a lehetőségük, hogy megtagadják a tesztet, anélkül hogy ezt bizonyítékként használnák fel ellenük.

Raskin szerint a munkavállalók poligráfos vizsgálata „kényszerítő hatású, ezért valószínűsíthetően erős ellenérzéseket vált ki az alanyokból, ami jelentős mértékben befolyásolja a poligráfos vizsgálat pontosságát." A tét mibenléte is teljesen más. Egy állásinterjú esetén sokkal kisebb a büntetés mértéke, mint a bűnügyi alkalmazás esetén. Mivel alacsonyabb a tét, a hazugok kevésbé félnek a lebukástól, ezért nehezebb őket leleplezni. Az ártatlanok esetében azonban, akik nagyon szeretnék elnyerni az áhított állást, erősebb

[35] A két kutatás értékeléséhez az OTA ajánlását vettem figyelembe. Az alkalmazás előtti poligráfos vizsgálat támogatói hitelesnek és fontosnak tartják a két tanulmányt. Azonban még ha a két kutatási anyagot elfogadhatónak tekintjük is, úgy vélem, ez még mindig nem kínál elégséges tudományos alapot az alkalmazás előtti poligráfos vizsgálatok pontosságának megállapítására – egy ilyen fontos és ellentmondásos kérdés tisztázására mindenképpen többre van szükség két vizsgálatnál.

lehet a félelem, hogy rosszul ítélik meg őket, és éppen ez a félelem vezethet ahhoz, hogy esetleg nem hisznek nekik.

A módszer támogatóinak és a poligráf használóinak ellenérve az, hogy a dolog igenis működik. Számos munkavállaló tett önmagára nézve terhelő vallomást, sokszor beismerve olyasmit is, amit nem mondtak el a poligráfos vizsgálat előtt. Ez egy *univerzális* érv. Nem számít, hogy a poligráf pontosan kimutatja-e a hazugságot, ha a teszt segítségével azonosítani lehet azokat, akiket éppen ezek miatt nem kéne egy cégnél alkalmazni. Ennek eredményeként pedig kijelenthető, hogy a módszer működik. Lykken szerint az ilyen univerzális állítások önmagukban hamisak lehetnek. A terhelő vallomásokról szóló beszámolók alapján túlbecsülhetjük az efféle esetek előfordulásának mértékét, ráadásul elképzelhető, hogy e vallomások egy része hamis, mivel nyomás hatására jött létre. Továbbá azokat, akik olyasmit követtek el, aminek következtében eleshetnének az állástól, nem biztos, hogy annyira megfélemlíti a poligráfos teszt, hogy vallomást tegyenek. A pontosságra vonatkozó kutatások nélkül nem tudhatjuk, hogy a vizsgálaton elbukó emberek közül hányan lennének lojális alkalmazottak, míg azok közül, akik átmennek a teszten, hányan fognak például lopni a munkaadójuktól.

Gordon Barland, egy Raskin által képzett pszichológus, aki alkalmazás előtti poligráfos szűrésekkel foglalkozik, egészen más jellegű érvet hozott fel a módszer használatára. Barland 400, különböző munkakörökbe – kamionsofőr, pénztáros, raktáros stb. – jelentkező munkavállalót vizsgált meg, akiket munkaadóik küldtek egy poligráfos vizsgálatokkal foglalkozó magáncéghez. A gép 155 embernél jelzett hazugságot, ezek fele vallomást is tett, amikor szembesítették a teszt eredményével. Barland utánanézett, és azt találta, hogy a munkavállalók a hazugságot beismerők 58 százalékát alkalmazták. „Számos munkavállaló nem annak eldöntésére használja a poligráfot, hogy alkalmazzon-e egy jelentkezőt vagy sem, inkább annak meghatározására, hogy milyen munkakörbe vegyék fel az illetőt. Például ha egy jelentkezőről kiderül, hogy alkoholista, inkább dokkmunkásként alkalmazzák, mint sofőrként."

Barland nagyon helyesen rámutat, hogy kifejezett érdeklődéssel kell figyelnünk a gép által hazugságon kapott emberek közül annak a 78-nak a sorsát, akik tagadták, hogy bármit is elkövettek volna, mivel lehet, hogy a hitetlenség hibájának áldozatairól van szó. A szakember szerint megnyugtató lehet a tudat, hogy ennek a csoportnak a 66 százalékát is alkalmazták végül. Azt azonban nem tudjuk, hogy olyan munkát kaptak-e, amelyet a poligráfos vizsgálat nélkül szereztek volna meg. Azoknak a többségét, akiknél jelzett a poligráf, de ők letagadták a hazugságot, olyan információk miatt nem alkalmazták, amelyeket a poligráfos vizsgálat előtt ismertek be. „Ezeknek a jelölteknek csak nagyon kis hányadát (kevesebb mint 10 százalékát) nem alkalmazták azért, mert őszintétlennek találták őket, ám ők maguk tagadták, hogy bármit is elhallgatnának."

Az, hogy ehhez az alig *tízszázalékos értékhez* hogyan viszonyulunk, hogy ez mennyi kárt okozhat, a hazugság *alapszintjétől* függ. Az alapszint egy olyan szám, amely megmutatja, hogy egy adott embercsoportnak mekkora hányada csinál valamit. A bűntudat alapmértéke a poligráffal vizsgált bűnügyi gyanúsítottak esetében valószínűleg igen magas, akár 50 százalék is lehet. Egy nyomozás során általában nem mindenkit vetnek alá poligráfos tesztnek, csupán egy kisebb csoportot, akiket a nyomozás korábbi szakaszaiban feltárt információk alapján gyanúsítanak. Barland kutatása arra enged következtetni, hogy a hazugság alapszintje a munkavállalók esetében körülbelül 20 százalék. Vagyis öt munkavállalóból egy hazudik olyan kérdésekkel kapcsolatban, amelyek meggátolhatnák a pozíció megszerzésében.

Még ha jóval pontosabbnak ítéljük is a poligráfos tesztet a valóságnál, a 20 százalékos alapszint esetén előfordulnak szerencsétlen helyzetek. Raskin, aki ellenzi az alkalmazás előtti poligráfos vizsgálatot, az érvelés kedvéért azt mondja: tekintsük a poligráf pontosságát 90 százalékosnak, ami jóval magasabb a Raskin által valósnak tartott szintnél.

Ezt a feltételezést tekintve egy 1000 jelentkezőn elvégzett, alkalmazás előtti poligráfos vizsgálat a következő eredményeket adná: 200

hazug alanyból 180-ról kiderülne a megtévesztés, 20 embert azonban hibásan őszintének tekintenének. A 800 őszinte emberből 720-at azonosítanának pontosan, 80-at viszont hazugként értékelnének. Az összesen 260, hazugként azonosított emberből 80 valójában őszinte volt. Vagyis a hazugként azonosított emberek 31 százaléka őszinte. Ez nagyon magas érték a hitetlenség hibáját tekintve, főként ha ahhoz vezet, hogy az adott személyek elesnek a munkalehetőségtől, amennyiben a poligráfos tesztek eredménye alapján hozzák meg a munkaadók a döntésüket. Hasonló eredmények nem fordulhatnának elő egy bűnügyi nyomozás kontextusában, mivel itt a megtévesztés alapszintje valószínűsíthetően 50 százalék, vagy ennél magasabb, a módszer pontossága pedig nem mutatna ennyi falspozitív eredményt.

Az ellenérv a következő lehetne:

A húsz százalék valószínűleg nagyon alacsony becslés a munkavállalók hazugsági alapszintjét tekintve. Ez csupán egyetlen tanulmányon alapszik, amelyet Utah államban végeztek ottani munkavállalókon. Elképzelhető, hogy egy olyan államban, ahol kevesebb mormon vallású ember él, a hazugok száma magasabb. De még abban az esetben is, ha ez az arány 50 százalék lenne, az alkalmazás előtti szűrések ellenzői azzal érvelhetnének, hogy további bizonyítékra van szükség a poligráf pontosságának megállapítására ezzel a felhasználási móddal kapcsolatban. Ez az érték pedig valószínűleg jóval kevesebb, mint 90 százalék.

A poligráfos vizsgálat pontossága nem is számít valójában. A teszt elvégzése vagy a teszt által jelentett fenyegetés eredményeként az emberek beismerik az olyan terhelő tényeket, amelyeket egyébként elhallgatnának. A válasz ez esetben is ugyanaz, hogy a pontosságra vonatkozó kutatások nélkül nem tudhatjuk, hogy ezek közül az emberek közül ki tett olyasmit, ami kárt okozhat a leendő munkaadónak.

A poligráf kapcsolódó felhasználási módja a már alkalmazásban álló emberek rendszeres vizsgálata. Az állásinterjú során végzett tesztekre vonatkozó kritikai észrevételek erre a módszerre is érvényesek.

Rendőrnek jelentkezők poligráfos vizsgálata

A poligráfot ilyen esetekben szintén igen széles körben alkalmazzák. Az állásinterjú során végzett vizsgálatokkal kapcsolatos ellenérvek itt is érvényesek. Én azonban külön kezelem a rendőrségi munkára jelentkezőket, mivel ez esetben rendelkezésünkre áll némi adat a módszer hatékonyságát illetően, emellett a munka természete újabb érvek felmutatását teszi lehetővé az alkalmazást megelőző poligráfos vizsgálatokkal kapcsolatban.

Az érvelés lényegét Richard Arther hivatásos poligráfkezelő cikkének a címe foglalja össze: *Hány rablót, betörőt és szexuális bűnözőt alkalmaz a körzet az idén? (Remélhetőleg csak az alkalmazottak 10 százalékáról van szó!).* Arther felfedezéseit 32 különböző rendvédelmi szervezet felmérési eredményeire alapozza. (Arról nem számol be, hogy ez milyen arányt jelent azok esetében, akiktől az információk származnak). Arther írásában rámutat: 1970-ben 6524 alkalmazás előtti poligráfos vizsgálaton vettek részt a felmérésre válaszoló rendészeti alkalmazottak. „Már az első alkalommal jelentős mennyiségű terhelő információ birtokába jutottunk 2119 jelentkező esetében! Ez 32 százalékos elutasítási arányt jelent. A legfontosabb tudnivaló ezzel kapcsolatban, hogy a 6524 vizsgálat jelentős többségét az után végezték el, hogy a jelöltek átmentek az ilyenkor szokásos háttérvizsgálatokon. Arther számos példát idéz a poligráfos teszt fontosságának alátámasztására. Az alábbiakban egy ilyen példa olvasható, amely Norman Luckay-től, a clevelandi rendőrség poligráfkezelőjétől származik: »[A szóban forgó személy] a tíz legjobb jelölt között volt a listánkon, amikor poligráfos vizsgálatnak vetették alá. Bevallotta, hogy részt vett egy felderítetlen fegyveres rablásban.«"

Az ilyen sikertörténetek és a lélegzetelállító statisztikák (a rendőrségi munkára jelentkező hazugok száma) ellenére nem szabad elfelejteni, hogy továbbra sincs megfelelő tudományos bizonyíték a poligráf pontosságára a rendőrségi jelentkezők szűrése során. Bár ez nehezen hihetőnek tűnhet, mindez azért van, mert olyan könnyű összetéveszteni a hasznosságot és a pontosságot. Arther adatai a

hasznosságra világítanak rá. Vegyük azonban figyelembe azt is, amit nem mond el:

A hazugként azonosított jelentkezők közül hány olyan volt, aki nem *ismerte el a hazugságot, illetve aki* nem *ismert be semmilyen bűnt?* Mi lett az ő sorsuk? Ezek is a hasznosságra vonatkozó kérdések, azonban az alkalmazás előtti poligráfos vizsgálatok támogatói általában nem említik ezeket az adatokat.

Azok közül, akiket hazugként azonosítottak, de tagadták az őszintétlenséget, hányan mondtak valójában igazat, vagyis hányat kellett volna közülük alkalmazni? Hogy megválaszoljuk ezt a kérdést – vagyis azt, hogy hány esetben követték el a hitetlenség hibáját –, egy pontossági vizsgálatra van szükség.

Hányan hazudtak azok közül, akiket őszintének találtak? Hány betörő, rabló, szexuális bűnöző tévesztette meg sikeresen a poligráfot? Hogy megválaszoljuk ezt a kérdést – vagyis hogy hányszor estek a hiteles hazugság csapdájába –, szintén pontossági vizsgálatra van szükség.

Elképeszt az a tény, hogy nincs szilárd bizonyíték ezzel kapcsolatban. Persze nem lenne sem könnyű, sem olcsó ilyen bizonyítékot szerezni, a hasznosságra vonatkozó adatok azonban nem elégségesek. A tét túlságosan magas ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyjuk a hiteles hazugságok előfordulási arányát, nem beszélve a hitetlenség hibájáról. Amíg ezt a bizonyítékot meg nem szerezzük, addig lehet érvelni a rendőrségi munkára jelentkezők poligráfos vizsgálata mellett, függetlenül attól, hogy hány hibát követnek el, mivel így jelentős számú nemkívánatos személyt lehet kiszűrni. Még akkor is, ha nem sikerül mindannyiukat leleplezni, és akkor is, ha nem alkalmaznak olyan embereket, akikből kiváló rendőrök lettek volna (ha nem követik el velük szemben a hitetlenség hibáját), nem biztos, hogy ez túl magas ár.

Társadalmi és politikai megítélés kérdése. Tudatni kéne az emberekkel, hogy nincs tudományos bizonyíték a poligráfnak a rendőrségi munkára jelentkezők vizsgálata esetén mutatott pontosságát illetően. Úgy vélem, hogy a módszer támogatóinak – akik szerint legalább néhány nemkívánatos személyt ki lehet szűrni a gép segít-

ségével – felelősséget kéne vállalniuk annak érdekében, hogy míg a módszert alkalmazzák, a megfelelő pontossági kutatásokat is elvégzik, legalább azért, hogy a hibásan azonosított emberek számával tisztában legyünk.

A poligráf használata a kémek leleplezésében

Az amerikai hadsereg egy őrmestere, aki kódfejtéssel kapcsolatos információk birtokában volt, jelentkezett egy polgári állásra (egy hírszerző ügynökségnél). A poligráfos vizsgálat során több releváns kérdésre is fokozott reakciót mutatott. A vizsgálatot követő interjúban bevallott számos kisebb bűncselekményt. A poligráfkezelő azonban úgy ítélte meg, hogy a releváns kérdésekre mutatott jellegzetes reakciók ismétlődtek a vizsgálat során. Az őrmestert újabb tesztnek vetették alá néhány héttel később, és azonos helyzet állt elő. Megvonták a biztonsági jogosultságait, és nyomozást indítottak ellene. A nyomozás még javában tartott, amikor a férfit holtan találták az autójában. A későbbiekben megállapították, hogy az őrmester a Szovjetuniónak kémkedett.

Az amerikai Nemzetbiztonsági Hivatal (NSA) poligráfhasználattal kapcsolatos jelentésében többek között a fenti példát írta le annak illusztrálására, hogy az állásinterjúk során elvégzett poligráfos tesztek segítségével hogyan lepleztek le kémeket. Feltételezhetően olyan, őszinte, nyugodt szívvel alkalmazásba állítható emberek is elbukhatnak ezen a teszten, akik nem kémek. Az NSA nem szolgáltatott információt arra nézve, hogy hány kémet leplezett le, és hányról derült ki később, hogy az illető kémnek sikerült kijátszania a poligráfot. Közlik viszont a jelentésben, hogy hány ember jelentkezését utasították el különböző indokokkal, mint például droghasználat, bomlasztó viselkedés, büntetett előélet stb. Az egyik ilyen adat szerint 2902 embernél végeztek el poligráfos vizsgálatot, amikor különböző biztonsági hozzáférési szinteket igénylő munkákra jelentkeztek. A jelentkezők 34 százaléka bizonyult őszintének, s a későbbiek során kiderült, hogy a 2902 emberből 17-en terhelő információkat rejtegettek. Vagyis a hiteles hazugság hibájának *ismert*

előfordulási aránya kevesebb mint egy százalék volt (a 2902 vizsgált emberből csupán 17). A jelentkezők 21 százaléka bukott meg a teszten, majd a későbbiekben olyan vallomásokat tettek, amelyek következtében nem vették fel őket az adott ügynökséghez. 24 százalék esetében a poligráf szintén jelzett, ők olyan, kisebb horderejű cselekményeket ismertek be, amelyek nem jelentettek kizáró okot a felvételnél. A jelentkezők nyolc százalékánál szintén jelzett a poligráf, ők azonban *nem* ismertek be semmit.

Ezen nyolc százalék esetén elképzelhető, hogy a hitetlenség hibájáról van szó. Az NSA őket nem említette a jelentésében, a hivatal által közölt számadatokból következtettem erre. Az NSA hangsúlyozta, hogy a poligráf csupán egy a kiválasztási folyamat során alkalmazott eszközök közül, nem pedig a végleges döntőbíró. Azokat, akik elbuknak a teszten, újból meginterjúvolják, és kísérletet tesznek rá, hogy felfedjék, miért mutatott az adott személy érzelmi reakciót bizonyos kérdések esetén. Gordon Barland a beszélgetésünk során elmondta: az NSA nem alkalmaz olyanokat, akik nem tudnak kielégítő magyarázatot adni a poligráfon mutatkozó adatokra.

Ismét emlékeztessük magunkat, hogy a fenti statisztikák a poligráf hasznosságára és nem a pontosságára vonatkoznak. Utóbbi információk nélkül ugyanis nem lehet megválaszolni a következő kérdést: Vajon hány sikeres hazug lehet, aki jelenleg is az NSA kötelékében dolgozik? A hivatal szerint ez az érték egy százaléknál kevesebb, de éppen az említett pontossági tanulmányok hiányában nem tudják kellő mértékben alátámasztani ezt az állítást. Amíg úgy állnak hozzá, hogy a poligráf minden hazugot leleplez, addig nem lehetnek ebben biztosak. Az OTA-jelentés megjegyzi: „Azok az emberek, akiket a szövetségi kormányzat (nemzetbiztonsági okokból) a leginkább szeretne leleplezni, valószínűleg a legerősebben motiváltak és a legjobban képzettek arra nézve, hogy ezt a leleplezést elkerüljék." Megfelelő pontossági kutatások nélkül nincs rá mód, hogy tudjuk, hány esetben estek bele a hiteles hazugság csapdájába. Bizonyára nehéz feladat lenne egy megfelelő felmérést kidolgozni és elvégezni, de nyilván nem lehetetlen. A hibrid vizsgálódás, amilyet az izraeli rendőrök esetében is alkalmaztak, kivitelezhető módszert jelent.

Léteznek módszerek, amelyekkel meg lehet téveszteni a poligráfot? Ehhez olyan fizikai cselekedetekre is szükség van, mint például hogy valaki megharapja a saját nyelvét, szóba jöhet bizonyos drogok használata, hipnózis és a biológiai visszacsatolás. Elvégeztek néhány kutatást, amelyek azt mutatják, hogy ezek az ellenlépések bizonyos mértékig működőképesek, azonban figyelembe véve a nemzetbiztonsági veszélyeket – hogy a hiteles hazugság csapdája miatt egy kémet nem vesznek észre –, a jelentős kockázat miatt sokkal több hasonló kutatásra lenne szükség. Olyan vizsgálatokat kell összeállítani, amelyek azt feltételezik, hogy a poligráf megtévesztésével próbálkozó „ügynöknek" szakértői segítség, megfelelő felszerelés és hónapokig tartó gyakorlási idő állt a rendelkezésére, ami elvárható egy valódi kém esetében. Dr. John Beary III., a védelmi miniszter egykori helyettese arra figyelmeztette a Pentagont, hogy „a poligráf széles körű használatával nem védik, hanem éppen hogy veszélyeztetik a nemzet biztonságát. Úgy tudom, hogy a szovjetek egy kiképzőközpontot működtetnek a keleti blokk egyik országában, ahol ügynökeiket megtanítják a poligráf kijátszására. Mivel a védelmi minisztérium (DoD) illetékesei közül sokan úgy vélik, hogy a gép tévedhetetlen, hamis biztonságérzet alakulhat ki náluk, ami megkönnyítheti egy szovjet titkos ügynöknek a Pentagonba való behatolást, ha a poligráfos vizsgálaton sikerrel átjutott." Mivel ez a lehetőség adott, meglepő, hogy az NSA csupán kisebb próbakísérleteket végez a poligráf kijátszására használt módszereket illetően (az OTA információi szerint).

Akiket a fentebb említett 8 százalékból a poligráf hazugként azonosított, ennek ellenére tagadták, hogy bármit is elhallgatnának – saját számításaim szerint ez körülbelül 245 embert jelent –, vajon hányan hazudnak, és hány olyan őszinte ember van, akit a poligráf félreismert? A kimerítő választ ebben az esetben is csak egy pontossági kutatástól remélhetnénk.

A CIA és az NSA által az OTA érdeklődésére kiadott hivatalos válasz szerint mindössze *egyetlen* pontossági vizsgálat készült – egy analóg kutatás, amelyet diákokon végeztek, s ahol alapvető kétségek merülnek fel a körülményeket illetően. A kétségek többek kö-

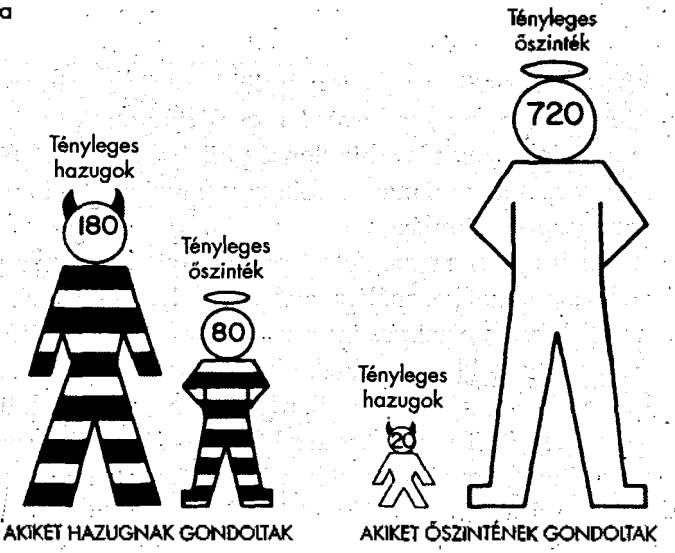
zött az alapvető igazság megállapításával kapcsolatosak, emellett a kutatás során alkalmazott kérdéseknek semmi közük sem volt a nemzetbiztonsághoz. Továbbra is megdöbbentő, hogy ilyen horderejű probléma kapcsán ilyen kevés kapcsolódó kutatást végeztek. Még ha nem foglalkozunk is a hitetlenség hibájából adódó félreértésekkel, amikor a tét ilyen magas, fokozott figyelmet kell fordítani a hiteles hazugságok csapdájára.

Kétségtelen, hogy még a megfelelő pontossági adatok hiányában is lehet érvelni a poligráf használata mellett, ha olyan emberek szűréséről van szó, akiknek bizalmas információkhoz van hozzáférésük, s ha ezek rossz kezekbe kerülnek, komolyan veszélyeztethetik a nemzetbiztonságot. Richard K. Willard tábornok, a legfőbb ügyész helyettese tömören így foglalta össze a kérdést: „Még abban az esetben is, ha a poligráf igazságtalanul kiszűr néhány alkalmas jelöltet, számunkra fontosabb, hogy azokat a jelentkezőket is kiszűrjük, akik nemzetbiztonsági kockázatot jelentenének." Lykken a brit kormány egyik döntését követően (a britek ugyanis szintén bevezették a poligráf használatát a bizalmas információkkal dolgozó ügynökségeiknél) fogalmazta meg ezzel kapcsolatos ellenérvét: „Leszámítva a károkat, amiket ártatlan emberek karrierjének és hírnevének okoznak, ez a döntés valószínűleg azzal is jár, hogy a kormány jó néhány lelkiismeretesen dolgozó köztisztviselőjét elveszíti... [és] mivel adott a tendencia, hogy ezek után mellőzzenek drágább, de hatékonyabb biztonsági lépéseket, ha a poligráfos vizsgálatokat bevezetik, ez kitárhatja az ajtót a külföldi ügynökök előtt, akik a gép kijátszásával könnyedén beférkőzhetnek a biztonsági szolgálatok kötelékeibe."

Poligráfos vizsgálatok a munkahelyen

Ha a poligráf használatával bizonyos nemkívánatos elemek kiszűrhetők a hírszerző ügynökségek, a gyémántkereskedések vagy a szupermarketek alkalmazottai közül, kézenfekvőnek tűnik, hogy az efféle munkakörökben a későbbiekben rendszeres poligráfos vizsgálatokkal figyeljék, hogy a munkavállalók nem tévelyedtek-e el. Ezt számos cégnél meg is teszik. De továbbra sincs megfelelő háttérinformáció

7. ábra

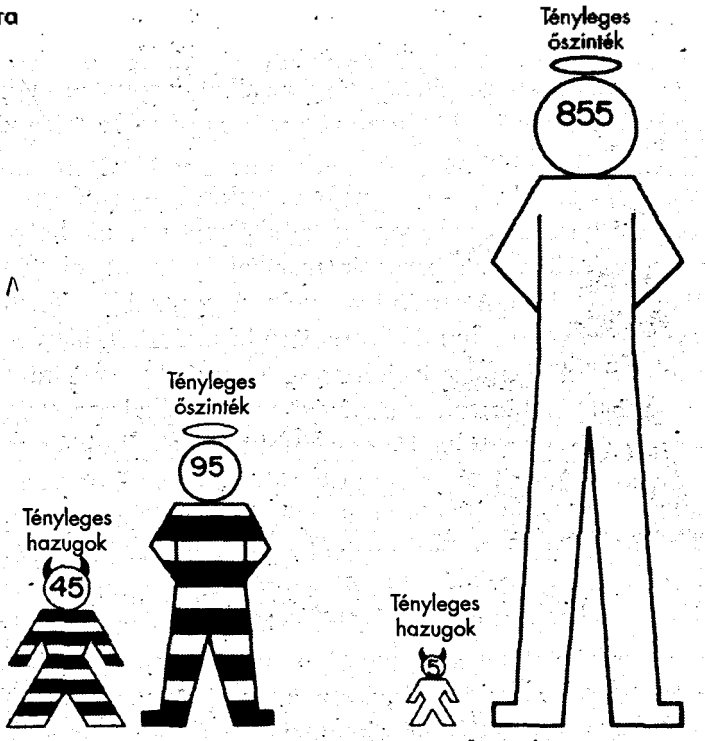
POLIGRÁFOS TESZT EREDMÉNYEI
1000 VIZSGÁLT EMBERBŐL 20% (200) HAZUDIK

arra nézve, hogy ilyen körülmények között alkalmazva a gép menynyire pontos. A hazugság alapszintje valószínűleg alacsonyabb: mivel a megkérdőjelezhető személyeket már az állásinterjú során ellenőrizték, és valószínűleg az alkalmazottak közül kevesebb embernek van rejtegetnivalója, mint az állásra jelentkezők közül.

Minél alacsonyabb a hazugság alapszintje, annál több hibát fognak elkövetni. Vegyük az előző példát, ahol 1000 alkalmazottról van szó, és úgy vesszük, hogy a poligráf 90 százalékos pontossággal dolgozik. Az előző példától eltérően azonban a hazugság alapszintjét most ne 20 százalékban, csupán 5 százalékban állapítsuk meg. Ezek alapján a következő történhet: 45 hazugot helyesen azonosítanának, ám 95 őszinte embert „félrediagnosztizálnak". Míg 855 őszinte embert szintén helyesen felismernek, addig 5 hazug felett elsiklanak, mivel őket is őszinteként azonosítanák.

A 7. és 8. ábra grafikusan jeleníti meg annak hatásait, ha a hazugság alapszintje ilyen alacsony. Annak érdekében, hogy rávilágítsak,

8. ábra

POLIGRÁFOS TESZT EREDMÉNYEI
1000 VIZSGÁLT EMBERBŐL 5% (50) HAZUDIK

milyen hatással jár az alapszint megváltoztatása a hazugként hibásan azonosított emberek számát illetően, a becsült 90 százalékos pontossági mutatót állandóként értelmezem.[36] Ha a hazugság alapszintje 20 százalék, minden őszinte emberre, akit hazugnak tekintenek két valódi hazug jut. Ha az alapszint 5 százalék, ez pont fordítva van, vagyis minden megfelelően azonosított hazug esetén két őszinte embert is félreismernek.

[36] Egyik esetben sincs rá mód, hogy tudjuk a pontossági arányt, mivel nincsenek erre nézve megfelelő kutatási eredmények. Mindenesetre igen valószínűtlen, hogy elérné a 90 százalékos szintet.

Jelen esetben is megáll a lábán az érvelés, hogy a vizsgálattal kapcsolatos ellenérzések befolyásolhatják a vizsgálat során megszerzett adatok pontosságát. Ráadásul az alkalmazottak esetében ez az ellenérzés csak erősödik, hiszen ők már egyszer átestek a vizsgálaton az állásinterjú során.

Egy olyan ügynökség – vagy akár a rendőrség – esetén azonban, mint az NSA, hasonló érvek sorakoztathatók fel a munkahelyen történő teszteléssel kapcsolatban, mint az alkalmazást megelőző szűrővizsgálatok esetében. A rendőri szerveknél ez ritkábban fordul elő, bár figyelembe véve a munkakörrel járó kísértéseket, illetve a korrupció előfordulási arányait, lehetne meggyőzően érvelni a teszt mellett. Az NSA-nél azonban bevett szokás az alkalmazottak rendszeres poligráfos vizsgálata. Ha egy munkavállaló elbukik a teszten, s az ezt követő interjú során sem sikerül kideríteni, hogy ennek mi a magyarázata, biztonsági okokból nyomozást indítanak. Arra a kérdésemre, hogy mi történne, ha valaki egymás után többször is elbukik a poligráfos vizsgálaton, de a nyomozás során semmiféle terhelő bizonyítékot nem találnak ellene, azt a választ kaptam, hogy ilyesmi még nem fordult elő, erre nézve nincsen konkrét eljárásmód, minden esetet egyenként vizsgálnak meg. Annyi bizonyos, hogy igen kényes helyzet állna elő. Nehéz lenne ugyanis elbocsátani egy többéves munkaviszonnyal rendelkező alkalmazottat, ha nincs ellene semmilyen bizonyíték, a többször elbukott poligráfos vizsgálatokat leszámítva. Ha a szóban forgó személy ártatlan, fennáll a kockázata, hogy az igazságtalan elbocsátás kapcsán érzett haragja esetleg arra csábítja, hogy kifecsegje a munkaviszonya alatt megismert bizalmas információkat. A másik oldal esetében azonban szintén érthető, hogy ellenlépéseket foganatosít, ha valaki nemmel válaszol arra a kérdésre, hogy „az elmúlt év során juttatott-e el bizalmas információkat más országokba?", s eközben a poligráf érzelmi reakciót jelez.

A szivárgások leleplezése és az elrettentés elmélete

A poligráf egyik új felhasználási területe a bizalmas információkat engedély nélkül kiszivárogtató személyek azonosítása az igazság-

ügyi minisztérium (Department of Justice – DoJ) bevonása nélkül. Korábban az összes hasonló nyomozati eljárást bűnügyként kellett kezelni. A Reagan-kabinet nyújtotta be 1983-ban azt a törvényjavaslatot, amelynek értelmében az engedély nélküli szivárogtatást „adminisztratív" ügynek lehet tekinteni. Ha arra gyanakszik, hogy valamelyik alkalmazottja információkat szivárogtat, bármelyik kormányzati ügynökség vezetője dönthet úgy, hogy poligráfos vizsgálatra kötelezi az illetőt. Az egyelőre nem tisztázott, hogy ez mindenkire vonatkozik-e, aki az adott bizalmas dokumentumhoz hozzáfért – ebben az esetben a hazugság alapszintje alacsony lenne, a poligráf hibaszázaléka pedig magas –, vagy csak azokra, akiket az előzetes nyomozás lehetséges gyanúsítottként azonosított.

Az OTA-jelentés rámutat, hogy nincsenek kutatási eredmények a poligráf pontosságára vonatkozóan az engedély nélküli szivárogtatással kapcsolatban. Az FBI azonban olyan adatokat közölt, amelyek azt mutatják, hogy négy év alatt huszonhat ilyen esetben alkalmazták sikerrel a poligráfot – sikeren azt kell érteni, hogy a vizsgálaton elbukók végül vallomást tettek. Az FBI poligráfos módszere azonban eltér attól, amit az új szabályozás engedélyez. Az FBI ugyanis nem tesztelt le mindenkit, aki engedély nélkül információt szivárogtathatott volna. (Ezt a procedúrát egyébként a poligráf *halászhálószerű* alkalmazásának is nevezik.) Helyette csupán a gyanúsítottaknak egy szűkebb körét vizsgálták, akikre az előzetes nyomozás során terelődött a gyanú. Így a hazugság alapszintje magasabb volt, a hibalehetőség pedig alacsonyabb, mint a halászháló módszere esetében. Az FBI szabályai ugyanis megtiltják a poligráf „nagyszámú gyanúsított esetén történő, halászhálószerű alkalmazását, illetve használatát a hagyományos és logikai módszerekkel végrehajtott nyomozás helyettesítésére". Az 1983-ban benyújtott szabályozási javaslat azonban hozzájárul a halászháló módszerének alkalmazásához.

A közigazgatási poligráfos teszten vizsgált emberek, valamint a vizsgálat tartalmi és módszertani körülményei valószínűleg eltérnek attól, mint amikor egy bűnügyekkel gyanúsított embert vetnek alá poligráfos kivizsgálásnak. Az alkalmazottak esetében valószínűsíthetők az igen intenzív ellenérzések, mivel ha nem vetik alá ma-

gukat a tesztnek, elveszíthetik hozzáférésüket a bizalmas információkhoz. Az NSA házon belüli felmérése szerint a Nemzetbiztonsági Hivatal alkalmazottai indokoltnak tartják a poligráfos vizsgálatot. Ez lehet igaz, de hacsak a felmérést nem névtelenül végezték el, valószínűsíthető, hogy a poligráfos vizsgálatot ellenzők nem ismerték be ellenérzéseiket. Véleményem szerint jóval kevésbé valószínű, hogy a más hivataloknál dolgozó kormányzati alkalmazottak elfogadhatónak tartsák a kiszivárogtatások megakadályozása érdekében végzett poligráfos vizsgálatokat, különösen ha azok célja gyaníthatóan sokkal inkább a kormányzatot károsan érintő információk elfojtása, mintsem a nemzet biztonságának védelme.

Willard tábornok, a legfőbb ügyész helyettese a kongresszus előtt tett tanúvallomása során a poligráf egy más típusú használatának logikai alapjait fejtette ki: „A poligráf alkalmazásának további előnye, hogy elrettentő hatása van olyan típusú rosszhiszemű cselekményeket illetően, amelyeket más módon nehézkes lenne felfedezni. Azok az alkalmazottak, akik tisztában vannak vele, hogy poligráfos tesztnek vetik alá őket, valószínűbb, hogy tartózkodni fognak az efféle tettek elkövetésétől." Ez az érvelés korántsem olyan helytálló, mint amennyire jól hangzik. Az engedély nélküli szivárogtatás leleplezése érdekében kezdeményezett poligráfos vizsgálatok során valószínűleg több hibát követnek el, ha a gyanúsítottak nem egy hírszerző ügynökség alkalmazottai. Még ha esetleg ez nem így van is – és senki sem tudja, hogy így van-e –, amennyiben a vizsgált személyek úgy gondolják vagy úgy tudják, hogy rajtuk kívül másnak nincs tudomása a dologról, az elrettentő hatás nem működik. A poligráf akkor működik, ha a legtöbb vizsgált ember azt gondolja, hogy a gép nem hibázik. Az engedély nélküli szivárogtatás esetén alkalmazott poligráfos vizsgálat azt eredményezheti, hogy az ártatlanok – jogosan vagy sem – ugyanannyira félnek és valószínűleg csaknem ugyanolyan dühösek a vizsgálattal kapcsolatban, mint a bűnösök.

Lehet azzal érvelni, hogy nem számít, a vizsgálat működik-e vagy sem, ha ettől még elrettentő hatást gyakorol egyesekre, emellett nem szükséges büntetni azokat, akik elbuknak a teszten – kivédve

ezzel az ártatlanok büntetésével kapcsolatos etikai dilemmát. Ha azonban elhanyagolhatók a következményei annak, hogy a poligráf valakit hazugként azonosít, nincs rá sok remény, hogy a vizsgálat megfelelően működjön, és szinte bizonyosan nem lesz elrettentő hatása sem, mivel a vizsgált személyek tisztában vannak vele, hogy nem kapnak büntetést, ha elbuknak a teszten.

A poligráf és a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleinek összehasonlítása

A poligráfkezelők nem csupán a gép által kirajzolt görbék alapján hozzák meg döntésüket arra nézve, hogy egy gyanúsított hazudik-e. A poligráf kezelője nemcsak a korábbi nyomozás során feltárt információkkal van tisztában, hanem további ismereteket szerez a teszt előtti interjún, amelynek során elmagyarázza a vizsgálati procedúra lépéseit, és megfogalmazza a későbbiekben feltett kérdéseket. A kezelő a vizsgálat előtt, közben és utána szerzi benyomásait a gyanúsított arckifejezéseiről, hangjáról, gesztikulációjáról és beszédmódjáról. A vélemények megoszlanak abban a tekintetben, hogy a poligráf kezelőjének ismernie kell-e a gyanúsított viselkedésben megnyilvánuló jeleit a poligráfos vizsgálat mellett, mielőtt megállapítaná, hogy az illető hazudik-e. A módszer támogatói által alkalmazott képzési anyagok, amelyeket volt szerencsém látni, kétségbeejtően elavultak, s egyáltalán nem támaszkodnak a legújabb tudományos felfedezésekre. A megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleinek értelmezésével kapcsolatban számos hibás elgondolást tartalmaznak, és csak néhány helyeset.

Csupán négy olyan vizsgálat készült, amelyek poligráfos eredményeket *és* a viselkedési jelekre irányuló vizsgálatokat hasonlítanak össze olyan tesztekkel, ahol csak a gép által rajzolt görbéket vették figyelembe a gyanúsítottak értékelésénél. A kutatások közül kettő arra enged következtetni, hogy a viselkedésben megnyilvánuló jelek pontossága azonos a poligráf görbéjének pontosságával, egy harmadik pedig úgy találta, hogy a viselkedési jelek pontos, de a poligráfhoz képest pontatlanabb ítéleteket eredményeztek. Mind-

három kutatásnál komoly hibákat követtek el (bizonytalanság az alapvető igazságot illetően, a vizsgált gyanúsítottak, illetve az ítéleteket kimondó gépkezelők száma). Ezeket a hibákat David C. Raskin és John C. Kircher kiküszöbölte a negyedik kutatás során. Úgy találták, hogy a viselkedési jelekre alapozott ítéletek nem sokkal pontosabbak a tippelésnél, míg a kizárólag a poligráf görbéjéből levont következtetések jóval pontosabbak ennél.

Az emberek gyakran rendkívüli módon félreértelmezik, vagy teljesen figyelmen kívül hagyják a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit. Emlékezzünk vissza a 4. fejezet elején leírt beszámolómra, amelyben úgy találtam, hogy a kísérleti alanyok nem tudták megállapítani az ápolónak készülő diákokról készült felvételek alapján, hogy vajon hazudnak-e vagy igazat mondanak, amikor leírják érzelmeiket. Mi mégis tisztában vagyunk vele, hogy a felvételeken a megtévesztés fel nem ismert jelei szerepelnek. Amikor az ápolók hazudtak, hogy elfedjék a véres jeleneteket ábrázoló képsorokkal kapcsolatos negatív érzéseiket, hangjuk magasabb lett, kevesebb kézmozdulatot használtak beszédük illusztrálására, és gyakrabban vonták meg a vállukat mintegy árulkodó emblémaként. Épphogy csak befejeztük ezeknek az alanyoknak az arcával kapcsolatos vizsgálódásainkat, és még nem volt időnk az eredmények publikálására, de máris úgy tűnik, hogy ez a hazugságok leleplezésére legalkalmasabb terület. A méréseink közül a legerőteljesebbek azok voltak, amelyek észrevették az undort vagy megvetést kifejező izommozgásokat, noha ezek látszólag boldog mosolyokba beágyazva jelentek meg.

Szükség van rá, hogy olyan információkat vizsgáljunk, amelyeket az emberek nem ismernek *vagy* nem vesznek észre. Hamarosan tudni fogjuk a felvételek alapján, hogy melyik esetről van szó. Felkészítjük egy csoport tagjait, hogy tudják, mire kell odafigyelni, majd megmutatjuk nekik a felvételeket. Ha ítéleteik továbbra is hibásak, tudni fogjuk, hogy a megtévesztés viselkedésbeli jeleit csak akkor lehet pontosan észlelni, ha módunkban áll többször és lassítva megszemlélni az eseményeket, emellett precíz mérési módszerek állnak rendelkezésünkre. Úgy vélem, hogy a felkészítés nyo-

mán nagy pontossággal fel lehet ismerni ezeket a jeleket, jóllehet nem annyira pontosan, mint a precíz mérések esetén.

Fontos lenne egy olyan kutatásban, mint Raskiné és Kircheré, összehasonlítani a poligráfos görbékből levont következtetéseket a viselkedésbeli jelek méréseivel, illetve a felkészített, nem naiv megfigyelők ítéleteivel. Véleményem szerint azt találnánk, hogy – legalábbis néhány gyanúsított esetében – a poligráfos görbéjéből leolvasható ítélet kiegészítése a viselkedési jelekre alapozott ítélettel *már önmagában is képes fokozni* a hazugságmérés és a gyanúsított értékelésének pontosságát. Ezek a jelek ugyanis információt szolgáltatnak arról, hogy melyik érzelmekről van szó. Vajon a félelem, a harag, a meglepetés, az aggodalom vagy az izgalom az, ami az érzelmi felfokozottság jeleit eredményezi a poligráf görbéjén?

Elképzelhető, hogy ilyen jellegű, pontosabb információt a poligráfos görbékből is lehet szerezni a konkrét érzelmekkel kapcsolatban. Emlékezzünk vissza arra a 4. fejezet végén leírt felvetésre, mely szerint a különböző érzelmek a vegetatív idegrendszer más-más jellegű megnyilvánulásait eredményezik. Még senki sem próbálkozott ezzel a módszerrel, hogy a poligráfos görbékből ilyen módon következtessen a hazugságokra. Az egyes érzelmekkel kapcsolatos információk – amelyek származhatnak a poligráfos vizsgálatból vagy a viselkedésbeli jelekből – segíthetnek a hitetlenség hibájának és a hiteles hazugság csapdájának elkerülésében. További fontos kérdés, amelyet fel kell deríteni, hogy a hazugság leleplezésének elkerülése érdekében alkalmazott ellenlépéseket fel lehet-e fedezni a viselkedésbeli jelek és a poligráf görbéjének különböző érzelmekre vonatkozó értelmezésével.

A poligráfos vizsgálatot csak együttműködő, a vizsgálatot jóváhagyó alannyal lehet végezni. A viselkedésbeli jeleket azonban bármikor, engedély vagy előzetes figyelmeztetés nélkül is le lehet olvasni, anélkül hogy a hazug tudná, hogy valamivel gyanúsítják. Bár a poligráfos vizsgálatokat bizonyos körülmények között törvénytelen módszernek kell tekinteni, a viselkedési jelek megfigyelése semmilyen esetben sem illegális. Tehát még abban az esetben is, ha törvénybe ütköző lenne az információkat kiszivárogtató kormány-

zati alkalmazottak poligráfos vizsgálata, a hazugságvadászok ilyen módon képesek felmérni a gyanúsítottak viselkedését.

Sok olyan esetben, amikor a megtévesztés gyanúja felmerül – legyen szó házastársi vitáról, diplomáciai tárgyalásról vagy üzleti alkuról –, a poligráf használata eleve ki van zárva. Nem elég, hogy egyik fél sem várhatja el a bizalmat, még a faggatózás sem feltétlenül megengedett. Egy olyan bizalmi viszonyban is, mint egy párkapcsolat, egy barátság vagy a gyerek-szülő viszony, a sorozatban feltett kérdések – még poligráf jelenléte nélkül is – kockára tehetik a kapcsolatot. Egy szülő sem feltétlenül engedheti meg magának ezeket a kérdéseket, annak ellenére, hogy ebben a viszonyrendszerben nagyobb felhatalmazása van a gyermekével szemben, mint bármelyik hazugságvadásznak a gyanúsítottal szemben. Ha egy szülő nem fogadja el gyermeke állítását az ártatlanságáról, az végérvényesen aláaknázhatja a kapcsolatukat, még abban az esetben is, ha a gyerek vallomást tesz (ami nem biztos, hogy megtörténik).

Vannak, akik úgy gondolják, az a legjobb vagy legerkölcsösebb, ha meg sem próbáljuk leleplezni a hazugságokat, ha minden embernek elfogadjuk az adott szavát, ha az élethez bizalommal viszonyulunk, és ha nem teszünk semmit annak érdekében, hogy elkerüljük a félrevezetést. Ezt azok választják, akik nem akarják megkockáztatni, hogy igazságtalanul vádoljanak meg valakit hazugsággal, még akkor sem, ha ezáltal megnövelik annak az esélyét, hogy félrevezessék őket. Néha lehet, hogy valóban ez a legjobb választás. Attól függ, hogy mi forog kockán, ki a gyanúsított, mennyi az esélye a félrevezetésnek, illetve hogy milyen a hazugságvadász többi emberhez fűződő viszonya. Updike *Gyere hozzám feleségül!* című regényében Jerry mit veszítene, ha elhinné, hogy felesége, Ruth őszinte, amikor hazudik a viszonyával kapcsolatban, s ez miként viszonyul ahhoz, ha hazugnak nevezné őt, miközben az asszony őszinte és hűséges. Egyes házasságokban sokkal nagyobb károkat okozhat egy alaptalan gyanúsítás, mint ha az egyik fél engedné a megtévesztést addig folytatódni, amíg nincs szilárd, terhelő bizonyítéka a másik ellen. Ez azonban nem mindig van így. Minden az egyes helyzetek körülményeitől függ. Vannak, akiknek nincs

más választásuk, túlságosan gyanakszanak, hogy a hiteles hazugság csapdáját kockáztassák, esetleg szívesebben vállalják az alaptalan gyanúsítást, mint hogy megtévesszék őket.

Az egyetlen javaslat, amit mindig szem előtt kell tartani, ha el akarjuk dönteni, hogy melyik kokcázatot vállaljuk inkább, hogy *soha ne vonjunk le végleges következtetéseket egy gyanúsított őszinte vagy hazug mivoltáról pusztán a poligráfos adatok, vagy a viselkedési jelek alapján*. A 6. fejezetben kifejtettem az ezekkel a jelekkel kapcsolatos veszélyeket, és ismertettem azokat az elővigyázatossági lépéseket, amelyek ezen veszélyek előfordulásának valószínűségét csökkenthetik. Ebben a fejezetben pedig remélhetőleg sikerült tisztázni azokat a veszélyeket, amelyek a poligráfos görbék bizonyítékként történő értelmezése kapcsán felmerülhetnek. A hazugságvadásznak mindig fel kell mérnie annak *valószínűségét*, hogy egy gesztus, egy arckifejezés, vagy az érzelmi felfokozottság poligráfos jele hazugságra vagy az igazmondásra utal-e, mivel ezek a kérdések csak nagyon ritkán *teljesen egyértelműek*. E ritka esetekben pedig, ha egy a hazugságnak ellentmondó érzelem kiszivárog egy teljes arckifejezés formájában vagy egy szóbeli tiráda során, a gyanúsított ezzel tisztában lesz, és valószínűleg vallani fog. Ennél életszerűbb, hogy a megtévesztés vagy éppen az igazmondás viselkedésbeli jelei – a poligráfhoz hasonlóan – legfeljebb csak alapot szolgáltathatnak a további vizsgálódásra.

A hazugságvadásznak az adott hazugságot annak fényében kell vizsgálnia, hogy mekkora a hibák valószínűsége. Egyes megtévesztéseket könnyű kivitelezni, ezért kicsi az esélye, hogy megjelennek a viselkedési jelek. Más hazugságokat azonban olyan nehéz végrehajtani, hogy sok hiba jelentkezik majd, és számos viselkedési jelet lehet számításba venni. A következő fejezetben leírom, hogy milyen tényezőket kell figyelembe venni annak felbecsülésénél, hogy egy hazugságot könnyű vagy nehéz észrevenni.

NYOLC

Hazugságok ellenőrzése

A legtöbb hazugság azért jár sikerrel, mivel senki sem jár utána, senki sem tesz lépéseket a leleplezés érdekében. Általában ez nem is nagyon számít. Ám amikor a tét magas – amikor az áldozatot komoly kár érné, ha félrevezetnék, illetve ha a hazug számára a lebukás súlyos következményekkel, a siker viszont indokolatlan előnnyel járna –, megalapozott okunk van ezt a feladatot végrehajtani. Meggyőződni egy hazugságról nem egyszerű és nem gyors feladat. Számos tényezőt kell figyelembe venni ahhoz, hogy megállapíthassuk, mekkora a hibák elkövetésének esélye, illetve hogy milyen jellegű hibákra számíthatunk, s ezeket milyen konkrét viselkedésbeli jelekből vehetjük észre. Fel kell mérni az adott hazugság természetét, akárcsak a szóban forgó hazug és hazugságvadász jellemzőit. Senki sem lehet *teljes mértékben biztos* abban, hogy a hazug lebukik, vagy hogy az őszinte embert felmentik. A hazugságok ellenőrzése csupán tájékozódáson alapuló találgatásra ad lehetőséget. Azonban egy ilyen *becslés* csökkentheti a hiteles hazugságok, valamint a hitetlenség csapdájának előfordulását. A legrosszabb esetben is felhívhatja a hazug és a hazugságvadász figyelmét arra a tényre, hogy milyen bonyolult és összetett feladat előre jelezni, hogy egy hazug mikor bukik le.

A hazugságok ellenőrzése lehetővé teszi a gyanakvó ember számára, hogy felmérje lehetőségeit gyanúja igazolására vagy cáfolatára. Néha csupán annyit fog megtudni, hogy nem képes kideríteni az igazságot, ahogy Othello sem lett volna képes erre. Vagy rájöhet, hogy melyik hibák előfordulása valószínűbb, s ezért mire kell odafigyelnie. A hazugságok ellenőrzése olykor a hazug számára is

hasznos. Ennek eredményeként ugyanis lehet, hogy az illető úgy ítéli meg: a körülmények ellene szólnak, kicsik az esélyei, tehát inkább nem is kezdeményezi vagy tartja fenn a hazugságot. Másokat viszont a végrehajtás várható egyszerűsége éppenséggel bátoríthat a hazugságra, illetve az előzetes felmérés segítségével meghatározhatják, hogy mely hibák kivédésére kell elsődlegesen koncentrálniuk. A következő fejezetben kifejtem, hogy az itt, illetve a korábbi fejezetekben olvasható információk miért segítik jobban a hazugságvadászt a hazugnál.

Egy hazugság ellenőrzéséhez 38 kérdést kell megválaszolni. Ezek nagy részét már említettem a korábbi kérdések boncolgatása során. Most azonban egyetlen listába gyűjtöttem őket, hozzátéve pár olyan kérdést, amelyeket még nem volt alkalmam bővebben kifejteni. Számos különböző hazugságot elemzek a lista segítségével, hogy bemutassam, egyes hazugságokat miért könnyű, másokat miért nehéz végrehajtani. (A teljes lista, mind a 38 kérdéssel, a függelék 4. táblázatában látható.)

A hazug számára egy *könnyű* hazugság kevés hibalehetőséget jelent, vagyis a hazugságvadász számára *nehezen* észlelhető, míg egy *nehéz* hazugság esetén éppen fordított a helyzet, vagyis a hazugságvadász számára *könnyű* ennek észlelése. Egy könnyű hazugságnál nincs szükség az érzelmek elrejtésére vagy azok meghamisítására, emellett számos lehetőség adódik a konkrét hazugság gyakorlására, a hazug tehát megfelelő tapasztalatokkal bír, emellett a célpont, vagyis a potenciális hazugságvadász nem gyanakszik. Egy újságcikkben, amelynek címe: *Miként cserkészik be a fejvadászok a felső vezetőket a cégek dzsungelében?*, számos ilyen könnyű hazugságot ír le a szerző.

A fejvadászok olyan cégvezetőket keresnek, akiket el lehet csábítani egy másik, konkurens vállalathoz, egy bizonyos állás betöltésére. Mivel egyetlen cég sem akarja elveszíteni a tehetséges alkalmazottait, főként nem a konkurencia javára, a fejvadászok nem gyűjthetnek információkat közvetlenül a kiszemeltekről. Sara Jones, egy New York-i fejvadász a következő módszerrel szerez információkat a „célpontról", iparági kutatónak álcázva magát: „Kutatást

végzünk a tanulmányi háttér és a karrier irányának összefüggéseiről. Feltehetnék néhány kérdést? A felmérés névtelen, csupán néhány adatra van szükségem az ön pályafutásáról és oktatási hátteréről. Ezek után megkérdezek mindent az illetőről, mennyit keres, házas-e, hány éves, vannak-e gyerekei... A fejvadászat arról szól, hogy másokat manipuláljunk, hogy kiadják az információkat, amelyekre szükségünk van. Röviden erről szól a munkánk." Egy másik fejvadász a következőképpen írta le munkája lényegét: „Ha valaki megkérdezi tőlem egy partin, hogy mivel foglalkozom, azt mondom: megélhetési alapon hazudok, lopok és csalok."

Az első fejezetben említettem a pszichiátriai pácienssel, Maryvel készült interjút, amely kiváló példát szolgáltat egy igen nehezen végrehajtható hazugságra:

ORVOS: Nos, Mary, hogy érzi magát ma?

MARY: Jól vagyok, doktor úr, már nagyon várom hogy...ööö...a családommal tölthessem a hétvégét. Tudja...ööö...már öt hete vagyok itt a kórházban.

ORVOS: Nincsenek már nyomasztó gondolatai, Mary? Biztos benne, hogy már nem gondol az öngyilkosságra?

MARY: Nagyon szégyellem magam miatta. Nem, már biztos vagyok benne, hogy nem érzem ezt. Csak haza szeretnék menni, hogy a férjemmel lehessek.

Mary és Sara is sikerrel járt hazugságukat illetően. Egyikük sem bukott le, bár Mary lebukhatott volna. Az esélyek minden szempontból Mary ellen szóltak. Marynek ugyanis jóval nehezebb *hazugságot* kellett előadnia, emellett jóval kevesebb tapasztalata volt *hazugként*, az orvosnak pedig számos előnye volt *hazugságvadászként*. Lássuk, milyen tényezők miatt különbözik a két hazugság, függetlenül a hazugok és a hazugságvadászok jellemzőitől.

Marynek az érzéseiről kellett hazudnia, Sarának nem. Mary leplezi aggodalmát, amely öngyilkossági szándékát táplálja. Ezek az érzések kiszivároghatnak, illetve a leplezés érdekében tett erőfeszítések árulhatják el, hogy pozitív érzelmei csupán színleltek. Marynek nemcsak az érzéseiről kell hazudnia, ugyanis Sarával ellentétben

neki erős érzelmei vannak magával a hazugsággal kapcsolatban is, amelyeket szintén lepleznie kell. Mivel Sarának felhatalmazása van hazudni – ez munkája része –, nem érez miatta bűntudatot. Mary „illegális" hazugsága azonban bűntudatot ébreszt a nőben. Egyrészt kedveli az orvosát, másrészt egy páciensnek őszintének kell lennie az orvossal, aki segíteni próbál rajta. Mindemellett Mary szégyelli is magát, egyfelől a hazugság miatt, másrészt amiért öngyilkosságot tervezget. *A legnehezebb hazugságok a hazugság pillanatában érzett érzelmekkel kapcsolatosak; minél intenzívebbek ezek az érzelmek és minél több érzelmet kell leplezni, annál nehezebb végrehajtani a hazugságot.* Eddig azt fejtettem ki, hogy az aggodalom mellett Mary miért érez bűntudatot és szégyent. Most a hazugság mibenlétéről térjünk át a hazugok elemzésére. Így látni fogjuk, hogy Mary miért érez egy negyedik érzelmet is, amelyet lepleznie kell.

Mary jóval kevésbé gyakorlott és képzett hazudozó, mint Sara. Korábban nem próbálta leplezni aggodalmát és öngyilkossági terveit, és nincs semmi tapasztalata arra nézve, hogy egy pszichiátert hogyan kell átejteni. A gyakorlat hiánya félelmet ébreszt benne a lebukástól, és ez a félelem természetesen kiszívároghat, fokozva a rá nehezedő érzelmi nyomást, amelyet lepleznie kell. Pszichiátriai betegsége különösen érzékennyé teszi a félelemmel, a bűntudattal vagy a szégyenérzettel szemben. Emellett nem is nagyon valószínű, hogy sikerrel tudná leplezni ezeket az érzéseket.

Mary emellett nem is számított az összes lehetséges kérdésre, amit az orvosa feltehet, ezért menet közben kell kitalálnia a megfelelő válaszokat. Sara esete éppen ennek ellentéte. Igen gyakorlott az ilyen jellegű hazugságokat illetően, számtalanszor csinálta már, ezért korábbi sikerei miatt bízik saját magában. Megfelelően kidolgozott és elpróbált mondatokkal dolgozik. Sarának megvan az a további előnye, hogy képzett színész, aki igen tehetségesen tudja játszani a szerepét, sokszor még saját magát is képes meggyőzni.

Az orvosnak hazugságvadászként három előnye is van a cégvezetővel szemben. Nem először találkoznak, s Maryvel kapcsolatos korábbi ismereteinek köszönhetően nagyobb eséllyel kerülheti el a Brokaw-veszélyt, mivel tisztában van az asszony viselkedésének

sajátosságaival. Bár nem minden pszichiáter rendelkezik megfelelő képességgel a rejtett érzelmek észlelésére, esetében ez adott. A cégvezetővel szemben az orvos ráadásul körültekintő is. Tisztában van a megtévesztés lehetőségével, mivel megtanulta, hogy az öngyilkosságot megkísérlő páciensek, akik néhány hete vannak a kórházban, megpróbálhatják leplezni valódi érzelmeiket, hogy kikerüljenek a felügyelet alól, és ismét megkísérelhessék megölni magukat.

Mary hibái teljesen nyilvánvalóak a beszédét, hangját, testbeszédét és arckifejezését tekintve. Gyakorlatlan hazudozó, nem fogalmaz gördülékenyen, a megtévesztés jelei pedig észrevehetők szóválasztásában, beszédhibáiban, nyakatekert mondataiban, mondanivalója következetlenségeiben és az akadozó beszédben. Az általa érzett negatív érzelmek szintén hozzájárulnak a beszédében és a magasabb hanghordozásában megnyilvánuló hibákhoz. Ezen leplezett érzelmek – aggodalom, félelem, bűntudat, szégyen – jelei szintén nyilvánvalóak voltak az olyan szivárgó emblémákban, mint például a vállrándítás, a manipulátor mozdulatokban, az illusztrátor mozdulatok számának csökkenésében és a fenti négy érzelmet mutató mikro-arckifejezésekben. Mind a négy érzelem szivárgott a megbízható arcizmokon keresztül, Mary szándékai ellenére. Mivel az orvos már ismeri az asszonyt, nagyobb eséllyel kellett volna észrevennie azokat az illusztrátor és manipulátor mozdulatokat, amelyek felett elsiklott volna az első találkozás alkalmával. Ráadásul az orvos nem figyelt fel a megtévesztés egyéb jeleire sem, noha úgy vélem, ha tisztában lett volna a fentiekkel, ő is, mint ahogy mások is, leleplezték volna a hazugságot.

Sara helyzete ezzel szemben csaknem ideális egy hazug számára. Nincsenek érzelmek, amelyeket lepleznie kellene, gyakorlott a konkrét hazugságot illetően, volt ideje próbálni, bízik magában a korábbi sikerei miatt, saját és tanult képességei is vannak, hogy a legtöbbet kihozza a színjátékból, jogosult a hazugságra, gyanútlan célponttal áll szemben, aki az első találkozás miatt hibákat követhet el a megítélésében, mindemellett olyan áldozattal van dolga, aki nem túl képzett az emberek kiismerésében. Persze az ő esetében, Maryvel ellentétben, nem volt alkalmam filmfelvételen keresni

a megtévesztés jeleit, mivel csupán egy újságcikkben írt beszámolóra hagyatkozom. Ezért csak feltételezni tudom, hogy sem én, sem más nem lett volna képes felfigyelni a megtévesztés jeleire. Nagyon könnyű hazugságról volt szó, amelynek esetén Sarának szinte egyáltalán nem volt oka és lehetősége hibázni.

Egyetlen további előny lehetett volna Sara segítségére: egy aktívan együttműködő áldozat, aki belülről fakadóan szinte „igényelte" volna, hogy megvezessék. Sem Sara, sem Mary esetében nem volt erről szó. Ruthnak, a hűtlen feleségnek, a korábbi fejezetekben idézett Updike-regény szereplőjének megvolt ez az előnye. Az ő esetében egy nehéz hazugságról volt szó, amelyben számos hiba lehetősége rejlik, együttműködő célpontja azonban nem észlelte ezeket. Emlékezzünk vissza, hogy Ruth férje, Jerry, meghallja, amikor az asszony a szeretőjével beszél telefonon. Mivel valami furcsát hall a hangjában, kérdőre vonja Rutht, hogy kivel beszélt. Mivel az asszonyt felkészületlenül éri a kérdés, azt hazudja, hogy a vasárnapi iskolából keresték. Jerry gyanakodva rákérdez erre, mivel úgy véli, hogy ez nem illik ahhoz, amit hallott. Ennél tovább azonban nem erőlteti a kérdést, és Updike arra enged következtetni, hogy Jerry nem észleli Ruth megtévesztését, mivel oka van rá, hogy elkerülje a hűtlenséggel járó konfrontációt. Jerry ugyanis szintén leplezi hűtlenségét, amelyet, mint később kiderül, Ruth szeretőjének a feleségével követett el!

Hasonlítsuk össze Ruth nehéz, ám sikeresen végrehajtott hazugságát egy nagyon könnyű hazugsággal, amelyet azonban egészen más indokok miatt nem lepleznek le. Utóbbi Hankiss Ágnes író-pszichológus egy közelmúltban készült elemzéséből származik, amely a szélhámosok által alkalmazott megtévesztési technikákat vizsgálta.

> Hamrák János a XX. század egyik legtalálékonyabb szélhámosa volt Magyarországon. Segédjével együtt besétáltak a Városházára, a városi tanács egyik tagjának az irodájába. Hamrák bejelentette, hogy az órát jöttek megjavítani. A tanácsos – valószínűleg az óra értéke miatt – vonakodott átadni a szerkezetet. Ahelyett, hogy Hamrák további lépésekkel alapozta volna meg a szerepét, bizalmasan felhívta a tanácsos figyelmét az óra kifejezetten nagy értékére, hozzátéve, hogy éppen emiatt jött érte személyesen. A szélhámosok előszere-

tettel hívják fel az áldozat figyelmét a legérzékenyebb területre, ily módon hitelesítve saját szerepüket azáltal, hogy rejtett céljukat látszólag nehezítő dolgot tesznek. A „tükörjáték" során a szélhámos szembeszáll az áldozattal, s éppen az áldozat ellenállását használja fel az illető lefegyverzésére.

Az első tényező, amelyet számításba kell venni, ha meg akarjuk határozni, hogy a megtévesztés jelei észrevehetőek-e, az, hogy maga a hazugság ébreszt-e érzelmeket a hazugság pillanatában. Ahogy a 3. fejezetben kifejtettem és a pszichiátrián ápolt Mary hazugságának elemzésével illusztráltam, ezek a legnehezebb hazugságok. Ám nemcsak az érzelmekről van szó. További kérdéseket is fel kell tenni, hogy felmérhessük, mennyi az esély az érzelmek sikeres leplezésére. Kezdetnek azonban nem rossz, ha az érzelmekkel kapcsolatos kérdéseket fogalmazunk meg.

Az érzelmek leplezése a hazugság elsődleges célja is lehet – így van ez Mary esetében, de Ruthnál más a helyzet. Ám még akkor is, ha ez nincs így, amikor a hazugság nem az érzelmekről szól, a hazugsággal kapcsolatos érzelmek bekerülhetnek a folyamatba. Számos oka van, amiért Ruth bűntudatot érez a megtévesztés miatt, és fél a lebukástól. Nyilvánvalóan tart a következményektől, amelyek az afférja lelepleződésével járnának. Nemcsak arról van szó, hogy Ruth tovább már nem élvezhetné a viszonyából származó előnyöket, hanem a tetejébe még büntetésben is részesülne. Ekkor ugyanis férje, Jerry elhagyná őt, ráadásul, mivel vallomást tenne a házasságtörésről, sokkal rosszabb pénzügyi körülményekkel végződne számára a válás (Updike novellája még az előtt íródott, hogy a házasságokat közös megegyezéssel is fel lehetett volna bontani). De még közös megegyezés esetén is komoly befolyásoló tényező lehet a házasságtörés a gyerekek elhelyezését illetően. Ha viszont a házasság tovább folytatódik, egy ideig legalábbis egyre súlyosabb károkat szenvedhet ebből a szempontból.

Nem minden hazugot büntetnek meg, ha lebukik: sem Sarának, a fejvadásznak, sem Marynek, a pszichiátriai páciensnek nem kell büntetéstől tartania, ha lelepleződik a hazugságuk. És bár Hamrák, a szélhámos – akárcsak Ruth – komoly büntetéssel szembesülne,

egyéb tényezők csökkentik a lebukástól való félelmét. Hamrák ugyanis gyakorlott az ilyen típusú félrevezetésekben, és tisztában van vele, hogy személyes előnyei milyen módon segítik hazugságát. Ruth ugyan sikeresen megtévesztette a férjét, abban viszont nincs túl nagy gyakorlata, hogy mi szükséges egy ilyen hazugság – vagyis a férj által meghallott telefonbeszélgetés – leplezéséhez. Ráadásul még csak nem is bízhat saját képességeiben, ami a hazugságot illeti.

Lebukástól való félelmének csak egyik forrása az, hogy tisztában van vele: lelepleződése esetén büntetésre számíthat. Emellett fél attól a büntetéstől is, amely magáért a hazugságért járhat. Ha Jerry rájön, hogy Ruth szándékosan tévesztette meg őt, bizalmatlansága egy sor egyéb problémát is felvethet, függetlenül a hűtlenség kérdésétől. Akiket megcsalnak, sokszor mondják, hogy nem is annyira a hűtlenség ténye, mint inkább a bizalom elvesztése az, amit képtelenek megbocsátani. Ismét szögezzük tehát le, hogy nem minden hazug bűnhődik a hazugságáért, ez azonban csak akkor van így, ha a hazugnak és áldozatának olyan közös jövője van, amelyet a bizalmatlanság veszélybe sodorhat.

Ha Sara, a fejvadász lebukik, csak az adott „célponttal" kapcsolatos információkat veszítheti el. Hamrákot azonban nemcsak azért büntetnék meg, mert másnak adta ki magát, hanem a megkísérelt vagy végrehajtott hazugságért is. Maryt, a pszichiátriai pácienst sem büntetnék meg, de valószínű, hogy orvosa innentől még körültekintőbb lenne vele kapcsolatban. A másik ember őszinteségébe vetett bizalom nem feltétlenül elfogadott vagy elvárt a hosszú távú kapcsolatokban, még akár egy házasságban sem.

Ruth lebukástól való félelmét növelheti, ha rájön, hogy Jerry gyanakszik. Hamrák áldozata, a tanácsos szintén gyanakodva tekint bárkire, aki megpróbál hozzáférni értékes órájához. A tükörjáték szépsége éppen ebben rejlik: közvetlenül rámutat, és nyilvánossá tesz egy, a másik fél által megfogalmazott gyanút, éppen ezáltal csökkentve a gyanakvás mértékét. Az áldozat ugyanis feltételezi: egy tolvaj sosem lenne annyira merész, hogy alátámassza az áldozat félelmeit. Ez egyébként azt is eredményezheti, hogy a hazugság-

vadász nem veszi figyelembe a szivárgást, mivel egyszerűen nem hiszi el, hogy egy hazug ekkorát hibázna. A hadtörténeti megtévesztésekről írt elemzésükben Donald C. Daniel és Katherine L. Herbig a következő megállapítást teszik: „Minél nagyobb mértékű a szivárgás, annál valószínűbb, hogy az áldozat bedől a megtévesztésnek, mivel sok esetben érvényesül az általános bölcsesség: *túl szép, hogy igaz legyen*. [Számos esetben a hadászati stratégák nem vették figyelembe a szivárgást]...mivel egyszerűen olyan égbekiáltó beismerésről van szó, ami elaltatja a gyanakvást."

Ruthnak, Maryhez, a pácienshez hasonlóan, áldozatával azonos az értékrendje, ezért érezhet bűntudatot a hazugság miatt. Az már kevésbé egyértelmű, vajon Ruth miként gondolkodik arról, hogy viszonya leplezése megengedhető-e. Még azok sem feltétlenül gondolják ugyanis, hogy a hűtlen házastársaknak fel kell fedniük hűtlenségüket, akik egyébként elítélik a házasságtörést. Hamrák esetében ez jóval egyértelműbb. Akárcsak Sara, a fejvadász, ő sem érez bűntudatot – a hazugság mindkettőjük esetében része a megélhetésüknek. Hamrák emellett valószínűleg ösztönös hazug vagy pszichopata is volt, ami szintén csökkentette a bűntudat kialakulásának esélyét. Ráadásul Hamrák „kollégái" között a célpontok megtévesztése engedélyezett.

Ruth és Hamrák hazugságai két további indokra világítanak rá. Az asszony nem számít rá, hogy hazudnia kell, ezért nem is készült fel megfelelően. Ez attól a pillanattól kezdve növelné a lebukástól való félelmét, hogy elkezd hazudni, mivel tisztában van vele, hogy nem húzhat elő előre bekészített válaszokat. Vele szemben ha Hamrák lepleződne le egy ilyen helyzetben – ami, profi hazudozóról lévén szó, elég valószínűtlen –, megvolnának a szükséges képességei, hogy improvizáljon. Ruthnak azonban egyetlen nagy előnye van Hamrákkal szemben, amelyet már említettem a példa elején: áldozata együttműködő, mivel saját céljai miatt nem akarja leleplezni őt. Gyakran egy ilyen áldozatban nem is tudatosul, hogy közreműködik a megtévesztés fenntartásában. Updike kétségek között hagyja az olvasót, hogy Jerry vajon sejti-e, mi a helyzet, illetve hogy Ruth rájön-e, hogy valójában miről van szó. Az együttműködő áldozat két

módon segítheti a hazug dolgát. A hazugok kevésbé tartanak a lebukástól, ha tudják, hogy áldozataik „vakok" az általuk elkövetett hibákra. Emellett a hazugok kevésbé éreznek bűntudatot az ilyen áldozatok megtévesztésénél, mivel meg tudják győzni magukat arról, hogy ők csak azt teszik, amit az áldozatuk megenged nekik.

Eddig négyféle hazugságot vizsgáltunk meg, megállapítva, hogy Mary és Ruth esetében miért vannak, Sara és Hamrák esetében pedig miért nincsenek jelei a megtévesztésnek. Most vegyünk egy olyan esetet, amikor egy őszinte embert gondolnak hazugnak, és nézzük meg, hogy a hazugság ellenőrzésével hogyan lehetett volna megelőzni egy ilyen hibás ítéletet.

Gerald Andersont azzal vádolták, hogy megerőszakolta és megölte Nancy Johnsont, szomszédja feleségét. Nancy férje az éjszaka közepén ért haza a munkából, majd amikor megtalálta felesége holttestét, átrohant Andersonék házába, elmondta nekik, hogy felesége meghalt, a fiát nem találja, majd megkérte Mr. Andersont, hogy hívja ki a rendőrséget.

A gyanú néhány okból kifolyólag Andersonra terelődött. A gyilkosság másnapján nem ment dolgozni, túl sokat ivott egy helyi bárban, ahol beszélt a gyilkosságról is, majd amikor hazaért, valaki meghallotta, ahogy sírás közepette azt mondja a feleségének: „Nem akartam megtenni, de kénytelen voltam." A későbbiekben nem hittek neki, amikor azt bizonygatta, hogy ezt a részegségével kapcsolatban mondta. Amikor a rendőrök egy foltról kérdezték autója kárpitján, Anderson azt állította, hogy az már akkor ott volt, amikor megvette az autót. Később, kihallgatása során beismerte: hazudott, mivel szégyellte magát amiatt, hogy egyszer, egy veszekedés során megpofozta a feleségét, akinek eleredt az orra vére. A kihallgatást végző rendőrök többször elmondták Andersonnak, hogy ez az incidens bebizonyította, ő egy erőszakos ember, aki képes lenne megölni valakit, ráadásul hazug is, aki képes lenne letagadni ezt a tényt. Kihallgatása során Anderson beismerte, hogy 12 éves korában részese volt egy kisebb mértékű szexuális bűncselekménynek, amely egyébként nem okozott kárt a szóban forgó lánynak, és nem is ismétlődött meg soha többet. A rendőrök ezt további bizonyítékként

kezelték arra nézve, hogy Anderson hazug, ráadásul szexszel kapcsolatos problémái is vannak, vagyis teljesen elképzelhető, hogy ő erőszakolta meg, majd megölte szomszédját, Nancyt.

A rendőrök behívták Joe Townsend hivatásos poligráfkezelőt. Úgy mutatták be, hogy olyan szakember, aki még sohasem hibázott, ha egy hazug leleplezéséről van szó. Townsend kezdetnek két hosszú tesztsorozatot végzett el Andersonon, és néhány zavarba ejtő, ellentmondásos eredményt kapott. Amikor a gyilkosságról kérdezték, Anderson görbéje kilengett, ami megtévesztésre és letagadott bűntudatra utalt. Amikor viszont arról kérdezték, hogy hogyan és hol szabadult meg a gyilkos fegyvertől, a poligráf görbéje azt mutatta, hogy a férfi „tiszta". Egyszerűbben megfogalmazva: Anderson bűnösnek tűnt Nancy meggyilkolásában, de ártatlannak a gyilkos fegyver használatában, amellyel az asszonyt brutálisan leszúrták és összevagdosták. Amikor arról kérdezték, hol szerezte a kést, pontosan milyen típusú késről van szó, és hol szabadult meg tőle, Anderson azt felelte: „nem tudom", a poligráf pedig nem jelzett semmit. Townsend háromszor ismételte meg a gyilkos fegyverrel kapcsolatos kérdéseket, és mindannyiszor ugyanazt az eredményt kapta. Amikor végeztek, Townsend közölte Andersonnal, hogy elbukott a hazugságvizsgálaton.

A poligráfkezelő ítélete illeszkedett a kihallgatást végző rendőrök abbéli elképzeléséhez, hogy kézre kerítették a tettest. Hat napon keresztül vallatták Andersont. A kihallgatás hangfelvételeiből kimutatható, hogy a férfi mennyire kimerült, és végül olyan bűncselekményt ismert be, amelyet nem követett el. Csaknem végig hangoztatta ártatlanságát, tiltakozott, azt állította, hogy nem ő volt, hogy semmi emléke nincsen róla, hogy megerőszakolta vagy megölte volna Nancyt. A nyomozók erre azzal reagáltak, hogy egy gyilkosnak lehet emlékezetkiesése. Azt mondták neki: az, hogy nem emlékszik a cselekményre, még nem bizonyítja, hogy nem tette meg. Anderson végül akkor írta alá a vallomását, amikor a rendőrök azt mondták neki: felesége tudja, hogy ő ölte meg Nancyt. Ezt az állítást az asszony később tagadta. Néhány nappal később Anderson visszavonta a vallomását, majd hét hónappal később rendőrkézre

került a valódi gyilkos, aki beismerte, hogy megerőszakolta és megölte Nancy Johnsont.

Elemzésem szerint Andersonnak a gyilkossággal kapcsolatos kérdésekre mutatott érzelmi reakciói a poligráfos vizsgálat során más miatt is jelentkezhettek, nemcsak azért, mert hazudott, amikor azt állította, hogy nem ő követte el a gyilkosságot. Ne feledjük, hogy a poligráf *nem hazugságvizsgáló*, csupán az érzelmi felfokozottságot képes érzékelni. A kérdés az, hogy Anderson *csak* akkor lehetett volna érzelmileg felfokozott állapotban a kihallgatása során, ha ő követi el a gyilkosságot, vagy lehettek más okok is a háttérben? Léteznek olyan okok, amelyek miatt Anderson érzelmileg felfokozott állapotba kerül a bűncselekmény hallatán, akkor is, ha nem ő követi el azokat? Ha léteznek, akkor a poligráfos vizsgálat pontatlannak bizonyult.

Mivel a tét igen nagy – a büntetés nagyon szigorú –, a *legtöbb*[37] gyanúsított, aki elkövet egy ilyen bűntettet, tartana a lebukástól, de ez elmondható néhány ártatlanról is. A poligráfkezelők azzal igyekeznek csökkenteni az ártatlanok félelmét (attól, hogy nem hisznek nekik) és növelni a bűnösök lebukástól való félelmét, hogy azt mondják nekik, a gép tévedhetetlen. Az egyik ok, amiért Anderson attól tartott, hogy nem hisznek neki, a poligráfos vizsgálatot megelőző kihallgatás természete volt. A rendőrségi szakértők különbséget tesznek az információszerzésre irányuló kihallgatások és azon esetek között, amikor vádló stílusban lépnek fel, mivel az adott gyanúsítottat bűnösnek gondolják. Utóbbi esetben ugyanis megpróbálják kikényszeríteni a vallomást a gyanúsítottból. A kihallgatást végző rendőrök gyakran – ahogy Anderson esetében is történt – saját meggyőződésük erejét használják fel – sokszor akár nyíltan is –, hogy rávegyék a gyanúsítottat: adja fel ártatlansága hangoztatását. Bár ez megfélemlíthet egy valódi bűnöst annyira, hogy vallomást tegyen, sajnos pánikba kergetheti az ártatlan gyanúsítottat, aki hir-

[37] Azért írom, hogy a *legtöbb* gyanúsított félne, mivel nem minden gyilkos tart a lebukástól. Egy pszichopata, vagy egy hivatásos bérgyilkos például nem mutatná a félelem jeleit.

telen ráébred, hogy kihallgatóinak nem teljesen egyértelmű a véleményük az ő bűnösségét illetően.

Huszonnégy órányi folyamatos kihallgatást követően Andersont poligráfos vizsgálatnak vetették alá. Anderson gyilkossággal kapcsolatos érzelmi reakcióit nem csupán attól való félelme ébreszthette, hogy nem hisznek neki, hanem szégyenérzete és bűntudata egyaránt. Bár Anderson ártatlan volt a gyilkosságot tekintve, szégyellte magát két korábbi tette miatt. A rendőrök tudták, hogy megütötte a feleségét, és azt is, hogy tinédzserként részese volt egy szexuális bűncselekménynek. Emellett bűntudatot érzett amiatt, hogy megpróbálta leplezni ezeket a tetteket, és más fényben tüntetni fel őket. A rendőrök újra és újra visszatértek ezekre az incidensekre, hogy meggyőzzék Andersont róla: olyan típusú személyiség, aki képes lenne gyilkosságra és nemi erőszakra. Ez azonban csak tovább fokozta a férfi szégyenérzetét és bűntudatát, összekapcsolva azzal a bűncselekménnyel, amellyel megvádolták.

A hazugságok ellenőrzése magyarázatot szolgáltat rá, hogy a félelem, szégyen vagy bűntudat jelei – legyen szó Anderson arckifejezéséről, gesztusairól, hangjáról, beszédéről vagy vegetatív idegrendszerének a poligráf által rögzített működéséről – nem feltétlenül egyértelmű jelei a megtévesztésnek. Ezek az érzelmek akkor is a felszínre törtek volna, ha Anderson ártatlan – mint ahogy az is volt. Történt még valami, amiről a nyomozók nem tudtak, s ami lehetetlenné tette számukra, hogy pontosan értelmezzék Anderson érzelmi reakcióit, amikor nem hazudott. Miután a férfi kiszabadult a börtönből, James Phelan, az újságíró, akinek közreműködése szerepet játszott a szabadulásában, megkérdezte a férfitól, hogy miért bukott meg a poligráfos teszten. Anderson egy újabb érzelmi reakciót fedett fel, amelyet arra a bűncselekményre mutatott, amelyet nem ő követett el. Nancy halálának az éjszakáján, amikor Anderson a rendőrökkel szomszédja lakásába ment, több alkalommal is ránézett Nancy meztelen holttestére. Úgy érezte, szörnyű dolgot cselekedett, saját elméjében ezt egy más jellegű bűntettként fogta fel, amely ugyan nem gyilkosság volt, ettől függetlenül bűntudatot és szégyent érzett miatta. Hazudott, hogy ezt az általa szörnyűnek vélt

tettet leplezze kihallgatói és a poligráf kezelője előtt, és természetesen bűntudata volt a hazugság ténye miatt is.

Az Anderson kihallgatását végző rendőrök elkövették az Othello-hibát. Othellóhoz hasonlóan felismerték, hogy a gyanúsított érzelmileg felfokozott állapotban van. A hibát ott követték el, hogy ennek okát helytelenül állapították meg, s nem vették észre, hogy a helyesen azonosított érzelmeket a gyanúsított akkor is érezheti, ha bűnös, és akkor is, ha ártatlan. Ahogy Desdemona aggodalma sem szeretője halála miatt jelentkezett, Anderson szégyenérzete, bűntudata és félelme sem a gyilkossághoz, hanem a férfi egyéb tetteihez kapcsolódott. Othellóhoz hasonlóan azonban a nyomozók is saját előítéleteik áldozataivá váltak. Nem engedték, hogy bizonytalanságot érezzenek afelől, hogy gyanúsítottjuk hazudik-e. A rendőröknek történetesen olyan információjuk volt a gyilkos fegyverről, amelyet csak a tettes ismerhetett, egy ártatlan számára egyáltalán nem volt nyilvánvaló. Annak a ténynek, hogy Anderson poligráfos görbéje nem jelzett reakciót a késsel kapcsolatos kérdéseknél, a kezelő számára azt kellett volna jelentenie, hogy a férfi ártatlan. A vizsgálat háromszori ismétlése helyett a kezelőnek a bűnös tudás tesztjét kellett volna alkalmaznia, olyan információk segítségével, amelyeket kizárólag az elkövető ismerhet.

Hamrák, a szélhámos, és Anderson, a gyilkossággal vádolt férfi esete két olyan hibát illusztrál, amelyek gyakran megakadályozzák a bűnösök leleplezését. Egy kihallgatás vagy poligráfos vizsgálat során Hamrák valószínűleg nem mutatta volna az érzelmi felfokozottság jeleit, ezáltal ártatlannak tűnt volna. A hazugságok ellenőrzése rávilágít, hogy egy ilyen tapasztalt, hivatásos vagy ösztönös hazug, esetleg pszichopata miért hibázik csak nagyon ritkán hazugság közben. Hamrák esete példa egy olyan hazugra, akinek bedőlnek. Anderson pedig ennek az ellenkezője. Egy ártatlan ember, akit az összes fenti magyarázat alapján bűnösnek találnak, elkövetve a hitetlenség hibáját.

A fenti két eset vizsgálatával nem az a célom, hogy azt sugalljam: a poligráfos hazugságvizsgálatot vagy a szembetűnő megtévesztő jelek értelmezését be kellene tiltani, ha bűnügyi gyanúsítottak ki-

hallgatásáról van szó. Még ha akarnánk sincs mód megálljt parancsolni annak, hogy a többi ember a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit felhasználja. A többi emberről alkotott benyomásaink ugyanis legalább részben a másik ember önkifejező viselkedésén alapulnak. Az ilyen viselkedési minták jóval több mindenről árulkodnak, mint az őszinteség. Az efféle viselkedésformákból olyan benyomásokat szerezhetünk a másikról, hogy mennyire barátságos, mennyire társasági ember, mennyire domináns, vonzó-e és vonzódik-e valakihez, mennyire intelligens, érdeklődik-e a másik mondandója iránt, megérti-e annak lényegét és így tovább. Általában az ilyen benyomásokat öntudatlanul szerezzük és raktározzuk el, anélkül hogy tudatában lennénk azoknak a viselkedési jeleknek, amelyek alapján kialakítjuk a másikról alkotott képet. A 6. fejezetben kifejtettem, hogy miért tartom kisebbnek a hibák esélyét, ha az efféle ítélkezést sokkal világosabb, egyértelműbb alapokra helyezzük. Ha tisztában vagyunk benyomásaink forrásával és azokkal a szabályokkal, amelyek mentén értelmezünk bizonyos viselkedési módokat, könnyebben korrigálhatjuk a benyomásainkat. Másokról alkotott véleményünket befolyásolhatják kollégáink, az adott személy, akiről véleményt alkotunk, illetve olyan tapasztalataink, amelyekből megtanulhatjuk, hogy egy-egy ítéletünk mikor bizonyul helyesnek, vagy épp elhibázottnak. A legtöbb rendőri szerv által alkalmazott kiképzés nem hangsúlyozza a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit. Gyanítom, hogy egy nyomozó általában nincs tisztában vele, miből támadnak megérzései a gyanúsítottak bűnösségével vagy ártatlanságával kapcsolatban. Bár a poligráfkezelők képzésénél bizonyos esetekben hangsúlyozzák a megtévesztés nonverbális jeleit, a viselkedési jelekkel kapcsolatos információk általában idejétmúltak, alaptalanok, vagy egyszerűen csak túl kevés figyelmet fordítanak rá, hogy az efféle jelek mikor hasznavehetetlenek vagy megtévesztők.

Nem lehet betiltani vagy megszüntetni a viselkedési jelek használatát a bűnügyi kihallgatások során, és nem is vagyok benne biztos, hogy ha ez megtörténne, minden esetben helyreállna az igazság. A halálos megtévesztéseknél, amikor egy őszinte embert alap-

talanul bebörtönözhetnek vagy kivégezhetnek, illetve egy hazug gyilkos kikerülheti a büntetést, minden jogszerű lépést meg kell tenni az igazság kiderítése érdekében. Ezért a fő érvem az, hogy az efféle jelek értelmezését sokkal hangsúlyosabbá, megfontoltabbá és óvatosabbá kell tenni. Már hangsúlyoztam a hibák elkövetésének lehetőségét, és azt a módot, ahogy a hazugságvadász – a hazugság ellenőrzésére szolgáló listám (a függelék 4. táblázata) segítségével – megbecsülheti a hazugság vagy az őszinteség felismerésének esélyét. Úgy vélem, hogy a megtévesztés jeleinek felismerését elősegítő képzés, a veszélyek és az előítéletek meghatározása és a hazugságok megfelelő ellenőrzése jóval pontosabbá teheti a nyomozókat, csökkentve ezzel a hitetlenség és a hiteles hazugságok csapdáját. Ahhoz azonban, hogy meggyőződhessek az igazamról, terepen végzett kutatásra van szükség, a rendőrségi kihallgatók és a bűnügyi gyanúsítottak tanulmányozására. Folytak már ilyen irányú vizsgálatok, ráadásul az eredmények ígéretesnek tűntek, de sajnos a kutatást nem fejezték be.

Amikor egymással szembenálló államfők találkoznak egy nemzetközi krízis idején, a megtévesztés sokkal halálosabb lehet, mint a rendőrségi munka esetén, ráadásul ennek észlelése is jóval nehezebb és veszélyesebb. Hibás ítélet – legyen szó akár a hitetlenség csapdájáról, akár egy hiteles hazugságról – esetén a tét sokkal komolyabb, mint akár a legaljasabb bűncselekmény esetén. Csak néhány politológus írt a hazugság és a megtévesztés észlelésének fontosságáról az államfők és egyéb magas rangú kormányhivatalnokok találkozói esetén. Alexander J. Groth így fogalmazott 1964-ben megjelent tanulmányában: „A másik fél őszinteségének, szándékainak, hozzáállásának felbecsülése kulcsfontosságú bármilyen eljárás meghatározása előtt." Bár egy nemzetvezető számára nem feltétlenül hízelgő, ha pókerarcú hazugnak tartják, az ezzel járó haszon megérheti a kellemetlenséget, „...ha a sikeres megtévesztés alapjaiban változtathatja meg a nemzetközi erőviszonyokat – fogalmaz könyvében Robert Jervis. – Abban az esetben, ha egy hazugságnak köszönhetően egy állam domináns pozícióba kerül a világban, nem sokat számít, ha ezzel párhuzamosan hazugsággal vádolják."

Henry Kissinger nemzetbiztonsági tanácsadó, külügyminiszter, Nobel-békedíjas politikus nem ért ezzel egyet, ugyanis többször hangsúlyozta, hogy a hazugság és a trükközés nem szerepel a bölcsek fegyvertárában. „Csak a romantikus lelkek gondolják, hogy egy tárgyalásból győztesen kerülhetnek ki, mivel a trükközés nem a bölcsesség, hanem a katasztrófa felé vezető út egy diplomata számára. Mivel az adott emberrel újra és újra tárgyalni kell, legfeljebb egyszer lehet megúszni az ilyesmit, és akkor is csak a két ország viszonyának elhidegülése árán" – írja 1982-ben megjelent visszaemlékezésében. Talán egy diplomata csak a karrierje végén ismeri fel a megtévesztés fontosságát? Bárhogy legyen is, saját diplomáciai erőfeszítéseiről szóló beszámolói bővelkednek olyan példákban, amelyeket leplezett vagy félig leplezett hazugságoknak neveztem, illetve olyan példákban, amelyekben arról értekezik, hogy ellenfelei vajon éltek-e a leplezés vagy a hamisítás módszerével.

Sztálin ennél nyersebben fogalmazott: „Egy diplomata szavainak semmi közük a tettekhez – különben miféle diplomáciáról beszélnénk? A jó szavak a rossz tettek leplezését szolgálják. Az őszinte diplomácia semmivel sem valószerűbb, mint a száraz víz, vagy a fémből készült fa." Ez természetesen szélsőséges megállapítás. Néha a diplomaták is őszintén beszélnek, de való igaz, hogy nem mindig teszik ezt, főleg ha őszinteségükkel komolyan hátráltatnák hazájuk érdekeit. Ha nem fér hozzá kétség, hogy csak egyetlen vezérelv viheti előrébb a nemzeti érdekeket, a többi ország képviselői tisztában lesznek ezzel, vagyis a hazugság ténye miatt nem kell aggódni, hiszen ellenkező esetben annyira nyilvánvaló lenne a hamisítás. A dolgok persze általában ennél jóval kevésbé egyértelműek. Az egyik nemzet vezetői úgy vélik, hogy a másik ország titkos tettekkel, csalással és félrevezető kijelentésekkel kíván előnyökhöz jutni, még akár annak árán is, hogy igaztalan cselekedeteire később fény derül. Ilyenkor a nemzeti érdekek értékelése nem elégséges, ahogyan nem lehet hitelt adni a szóban forgó nemzet szavainak vagy nyilvános tetteinek sem. Egy megtévesztéssel gyanúsított ország megbízhatóságát fogja hangoztatni, ahogyan ezt egy valóban

megbízható nemzet is tenné. Jervis ennek kapcsán megjegyzi: „Az oroszok akár hazudni akartak, akár nem [a nukleáris kísérletek betiltásával kapcsolatban], mindenképpen az őszinteség látszatát akarták kelteni. Egy őszinte ember és egy hazug egyaránt igennel felel, ha megkérdezik tőle, hogy igazat mond-e."

Nem csoda, hogy a kormányok keresik a módját, hogy leleplezzék ellenfeleik megtévesztő tetteit. A nemzetközi megtévesztések számtalan különböző kontextusban megjelenhetnek, s igen eltérő nemzeti érdekeket szolgálhatnak. Az egyik ilyen kontextust már említettük, amikor államfők vagy egyéb magas rangú kormánytagok találkoznak, hogy megoldást találjanak egy nemzetközi krízishelyzetre. Mindkét oldal megpróbálhat blöffölni, hogy távolról sem végleges álláspontjaikról azt a látszatot keltsék, mintha azok megmásíthatatlanok lennének, miközben leplezik valódi szándékaikat. Mindkét oldalnak érdekében áll meggyőződni róla, hogy az ellenfél megfelelően értelmezi-e a komoly fenyegetéseket, a végleges ajánlatokat és a megvalósítani kívánt szándékokat.

A hazugságban, illetve azok leleplezésében való jártasság akkor is fontos, ha egy meglepetésszerű támadás eltitkolásáról, vagy éppen a leleplezéséről van szó. Michael Handel politológus egy közel-keleti példát írt le. „1967. június 2-ára az izraeli kormány előtt világossá vált, hogy a háború elkerülhetetlen. A problémát az jelentette, hogy miként indítsanak meg egy meglepetésszerű támadást úgy, hogy mindkét fél teljes készültségben állt. Az izraeli háborús szándékokat leplezni próbáló megtévesztés részeként Dajan (izraeli védelmi miniszter) június 2-án azt mondta egy brit újságírónak, hogy országa számára egyaránt túl korai és túl késői is lenne háborúba vonulni. Kijelentését egy nappal később megismételte egy sajtótájékoztatón." Bár nem ez volt az egyetlen módja, ahogy Izrael igyekezett megtéveszteni ellenségeit, Dajan hazugságban való jártassága szüséges volt ahhoz, hogy sikeresen kivitelezzék a június 5-ei meglepetésszerű csapást.

Az ellenfélnek egy ország katonai képességeivel kapcsolatos megtévesztésére ugyancsak jó példa Barton Whaley elemzése Németország titokban történő felfegyverzéséről 1919 és 1939 között.

„...1938 augusztusában a csehszlovák krízis Hitler nyomására fokozódni kezdett. [A német légierő parancsnoka] Hermann Göring meghívta a francia légierő parancsnokait, hogy szemléljék meg a *Luftwaffe* működését. A meghívást Joseph Vuillemin tábornok, a francia légierő vezérkari főnöke azonnal el is fogadta. [Ernst Udet német tábornok] saját gépével ment Vuilleminért... ahogy Udet csaknem teljesen leállította amúgy is lassú gépének hajtóművét, eljött a pillanat, amelyet óvatosan tervezgettek vendégük számára... Hirtelen egy Heinkel He-100-as száguldott el mellettük, melyből csupán egy szisszenő hangot és egy villámgyorsan mozgó foltot lehetett észlelni. Mindkét gép leszállt, és a németek körbevitték riadt francia vendégüket... »Mondja, Udet – kérdezte a német Milch tábornok, színlelt lezserséggel. – Hogy áll a tömeggyártás?« Udet végszóra válaszolt: »Ó, a második gyártósor már készen áll, a harmadik pedig két héten belül készül el.« Vuillemin csüggedt arckifejezéssel közölte Milchhel, hogy összetört... A francia légierő delegációja visszatért Párizsba, azzal a szent meggyőződéssel, hogy a *Luftwaffét* lehetetlen legyőzni."

A fenti történetben említett He-100-as repülőgép, amelynek sebességét egy apró trükk segítségével sikerült megnövelni, egyike volt annak a háromnak, amely valaha elkészült. Ez a blöff, a legyőzhetetlen légi fölény látszata fontos összetevőjévé vált Hitler diplomáciai tárgyalásainak, amelynek győzelmi sorozatát is köszönheti. A megbékítés politikája ugyanis jelentős mértékben a *Luftwaffe* képességei miatti félelemből táplálkozott.

Bár a nemzetközi megtévesztésekhez nem mindig van szükség közvetlen kapcsolatra a hazug és a célpont között (megvalósulhatnak álca, hamis kommünikék és hasonlók révén is), ezek a példák olyan helyzeteket ábrázolnak, amikor a hazugság szemtől szembe történt. Nyilvánvalóan egy ilyen helyzetben nem lehetséges egy poligráf vagy egyéb tolakodó eszköz használata, amelyhez ráadásul az ellenfél együttműködésére is szükség van az őszinteség megállapításához. Ezért az elmúlt tíz évben az érdeklődés afelé fordult, hogy lehetséges-e felhasználni a megtévesztés viselkedési jeleinek tudományos kutatási anyagait. Ahogy a bevezetőben kifejtettem, amikor találkoztam saját kormányom tisztségviselőivel, illetve más kormányok prominenseivel, hiába figyelmeztettem őket a veszélyekre,

nem mutattak érdeklődést. Ennek a könyvnek a megírása újabb lehetőséget adott számomra, hogy figyelmeztethessek mindenkit, hogy felhívjam a figyelmet a teljességre és a nagyobb odafigyelésre, s hogy ne csak néhány olyan hivatalnok számára tegyem ezt világossá, akikkel beszégettem. Akárcsak a bűnügyi megtévesztések esetében, a lehetőségek itt sem egyszerűek. Néha a viselkedési jelek segíthetnek azonosítani, ha egy államfő vagy egy kormányhivatalnok hazudik. A probléma annak meghatározása, hogy ez mikor lehetséges és mikor nem, s hogy a politikusokat mikor vezetik félre saját tanácsadóik értékelései a megtévesztés jeleivel kapcsolatban.

Térjünk vissza a példához, amit a könyv első oldalán említettem, amikor Chamberlain és Hitler először találkoztak Berchtesgadenben, 1938. szeptember 15-én, 15 nappal a müncheni konferencia előtt.[38] Hitler célja az volt, hogy meggyőzze Chamberlaint arról: nem akar háborúzni Európával, csupán a Csehszlovákiában élő szudétanémetek helyzetét akarja rendezni. Ha Nagy-Britannia beleegyezik a tervébe – mely szerint Csehszlovákia azon területein, ahol többségben van a szudétanémet lakosság, népszavazást tartanak, és ha a polgárok megszavazzák, a szóban forgó területeket Németországhoz csatolják –, Hitler nem kezdeményez háborút. A valóságban azonban a Führer már elkötelezte magát a háború mellett. Már mozgósította seregeit, akiket arra utasított, hogy október 1-jén támadják meg Csehszlovákiát, és hódító tervei ezzel még nem értek véget. Emlékezzünk vissza Chamberlain általam idézett levelére, amelyet húgának írt, Hitlerrel való első találkozóját követően: „[Hitler] olyan ember, akiben meg lehet bízni, ha egyszer a szavát adta." Az ellenzéki Munkáspárt vezetőinek kritikájára Chamberlain Hitlert „egészen különleges lényként" jellemezte, olyan emberként, „aki jobb, mint az adott szava."

Egy héttel később Chamberlain másodszorra is találkozott Hitlerrel, Godesbergben. A Führer ekkor új követelésekkel állt elő.

[38] Nagyon hálás vagyok Telford Taylor *München* című könyvéért a Chamberlainről és Hitlerről szóló információk miatt, akárcsak Mr. Taylornek magának, amiért ellenőrizte saját anyagai felhasználását és annak általam megfogalmazott értelmezését.

Ezek szerint a német csapatok azonnal bevonulnának a szudétanémetek által lakott területekre, a népszavazás pedig ez után következhet, nem ez előtt, ráadásul az igényelt területek nagyobbak voltak, mint korábban. A későbbiekben, amikor Chamberlain arról győzködte kabinetjét, hogy engedjenek a követeléseknek, a miniszterelnök azt mondta: „annak érdekében, hogy megértsük az emberek cselekedeteit, el kell fogadni a motivációikat, és megérteni gondolkodásuk működését... Herr Hitler szűk látókörű és rendkívül erős előítéletei vannak bizonyos kérdésekben, azonban szántszándékkal nem tévesztene meg egy olyan embert, akit tisztelt, és akivel már korábban tárgyalásokat folytatott, és – ebben biztos volt –, aki iránt még mindig tiszteletet érez. Ha Herr Hitler bejelenti, hogy valamit meg kíván tenni, teljességgel bizonyos, hogy meg is fogja tenni." E Chamberlaintől származó idézet után Telford Taylor felteszi a kérdést: „Vajon Hitler tényleg ennyire megtévesztette Chamberlaint, vagy Chamberlain tévesztette meg a kollégáit, hogy támogatást nyerjen Hitler követeléseinek?" Tegyük fel, ahogy Taylor is teszi, hogy Chamberlain hitelt adott Hitler szavainak, legalábbis első, berchtesgadeni találkozójuk alkalmával.[39]

Ez az igen magas tét eredményezhette volna, hogy Hitlernél kialakuljon a lebukástól való félelem, ez azonban valószínűleg nem történt meg. Áldozata ugyanis együttműködő volt. Tisztában volt vele: ha Chamberlain rájön, hogy hazudik, a brit miniszterelnök számára világos lesz, hogy a Hitler kiengesztelését célzó lépései teljességgel elhibázottak. Abban az időben a *kiengesztelés* nem szégyenletes, hanem tiszteletre méltó politikai gyakorlat volt, azonban jelentése néhány héttel később alaposan megváltozott, amikor Hitler meglepetésszerű támadása világossá tette, hogy a bolondját járatta Chamberlainnel. Hitler elszánt volt, hogy Európát erővel szerzi meg. Ha

[39] Az ebből az időből származó összes beszámoló ezt a következtetést vonta le, egyetlen kivétellel. Joseph Kennedy így fogalmazott, miután visszatért Washingtonba egy Chamberlainnel folytatott tárgyalás után: „Chamberlainnek kifejezetten ellenszenves volt Hitler, amikor visszatért Angliába... úgy találta, hogy kegyetlen, basáskodó, mindenkire metszően néz és... szándékait és motivációit tekintve teljesen kegyetlen tud lenni."

Hitlerben megbízhatott volna, hogy betartja ígéretét, Chamberlain elnyerte volna a világ megbecsülését, amiért megmentette Európát a háborútól. Chamberlain hinni akart Hitlernek, a Führer pedig tisztában volt ezzel. Egy másik tényező, amely csökkentette a német kancellár lebukástól való félelmét, az volt, hogy Hitler pontosan tudta, mikor kell hazudnia és mit kell mondania, vagyis volt ideje, hogy felkészüljön és begyakorolja a mondandóját. Emellett semmilyen ok nem volt, amiért Hitlernek bűntudata vagy szégyenérzete lett volna a megtévesztés miatt, mivel a britek megtévesztését tiszteletre méltó cselekedetnek tartotta, amit megkövetel tőle a pozíciója, illetve a történelemről alkotott képe. Nemcsak Hitlerhez hasonló diktátorral fordulhat elő, hogy nem érez bűntudatot vagy szégyent, amiért hazudik az ellenfeleinek. A legtöbb politikai elemző szerint a nemzetközi diplomáciában a hazugság elvárható, s csupán akkor válik megkérdőjelezhetővé, ha nem szolgál nemzeti érdekeket. Az egyetlen érzelem, amelyet Hitler érezhetett, s amely árulkodhatott volna szándékairól, a sikeres megtévesztés feletti öröm (a rászedés élvezete). A korabeli beszámolók szerint Hitler örömét lelte azon képességében, hogy félre tudja vezetni az angolokat, és ha jelen voltak más németek is, akik szem- és fültanúi lehettek az efféle megtévesztéseknek, az csak fokozta a Führer örömét, amit Chamberlain megvezetése kapcsán érzett. Hitler azonban rendkívül képzett hazug volt, és nyilvánvalóan megakadályozta, hogy ezek az érzések kiszivárogjanak.

Ha a hazug és célpontja más kultúrából származnak és más nyelvet beszélnek, a megtévesztés érzékelése számos okból jóval nehezebb.[40] Még ha Hitler hibázik is, Chamberlain pedig nem működik együtt a megtévesztésben, a brit miniszterelnöknek nehézségeket okozott volna e hibák felismerése. Ennek egyik oka, hogy tárgyalásukat tolmácsokon keresztül folytatták. Ez két előnyt is nyújt a hazugnak a közvetlen párbeszéddel szemben. Bármilyen szóbeli

[40] Groth felfedezte ezt a problémát, noha nem tudta indokolni, hogy hogyan és miért működik: „A [vezetők] személyes benyomásai sokkal félrevezetőbbek, egyenes arányban a politikai, ideológiai, társadalmi és kulturális különbségek növekedésével." (Groth: *Intelligence Aspects*, 848. o.)

hibát is vét ugyanis – nyelvbotlás, túl hosszú szünet vagy beszédhiba –, a tolmács képes ezeket leplezni. A szinkrontolmácsolás folyamata pedig időt hagy a beszélő számára, hogy kigondolja, pontosan hogyan fogalmazza meg hazugsága következő részét. Még abban az esetben is, ha a másik fél érti a hazug nyelvét, ha nem az anyanyelvéről van szó, valószínűleg nem fogja észrevenni azokat az apróságokat a beszédben vagy a szóhasználatban, amelyek a megtévesztés jelei lehetnek.

A nemzeti és kulturális háttér eltérése megnehezítheti a megtévesztés hangban, az arcon, illetve a testbeszédben jelentkező jeleit is, azonban jóval összetettebb és bonyolultabb módon. Minden kultúrában meghatározott stílusok irányadók a beszéd hangerejét, hangszínét és sebességét illetően, akárcsak a kezek és az arc beszédet illusztráló szerepére vonatkozóan. Az arcon és a hangban megjelenő érzelmi jeleket ugyanígy befolyásolják az 5. fejezetben leírt úgynevezett *megnyilatkozási szabályok*, amelyek az érzelmi kifejeződések kezelését diktálják. Kultúránként ezek is eltérőek. Ha a hazug nincs tisztában ezekkel a különbségekkel és nem kellően tudatosan figyeli meg őket, könnyen félreértheti a viselkedési mintákat, és beleeshet a hitetlenség vagy a hiteles hazugság csapdájába.

Egy hírszerző tiszt most megkérdezhetné, hogy a Hitler–Chamberlain-tárgyalásokkal kapcsolatos elemzéseimnek mekkora hányadát lehetett volna kivitelezni abban az időben. Ha ez csak évekkel később lehetséges, amikor már olyan tények birtokában vagyunk, amelyek korábban nem voltak ismertek, a hazugság ellenőrzése nem jár túl sok gyakorlati haszonnal a két résztvevő és stábjuk számára. A beszámolók értelmezéséből azonban kiderül, hogy megállapításaim jelentős része, legalábbis néhány ember számára, már 1938-ban nyilvánvaló volt. Abban, hogy Chamberlain mindenki másnál jobban hitelt adott Hitler szavainak, látszólag rendkívül sok múlott azon, hogy valakinek fel kellett volna hívnia a miniszterelnök figyelmét rá: óvatosan viszonyuljon a Hitler őszinteségére vonatkozó elképzeléseihez. A beszámolók szerint azonban Chamberlain saját magát kollégái fölé helyezte, leereszkedő volt velük szemben, ezért valószínű, hogy nem is fogadta volna el az efféle figyelmeztetést.

Hitler szándéka, hogy az angolokat félrevezesse, már a berchtesgadeni találkozó idején nyilvánvaló volt. Chamberlainnek még csak el sem kellett volna olvasnia vagy hinnie, amit Hitler a *Mein Kampf*-ban írt. Számos történelmi példa állt a rendelkezésére: akár az angol–német tengerészeti paktum rejtett megsértése, vagy a Führer hazugságai Ausztriával kapcsolatos szándékait illetően. Mielőtt találkozott a német kancellárral, Chamberlain hangot adott abbéli gyanújának, hogy Hitler hazudik Csehszlovákiával kapcsolatban, hogy így leplezze Európa meghódítására vonatkozó terveit. Hitlerről ekkor már ismert volt, hogy képzett hazudozó, nem csupán diplomáciai és katonai manővereit illetően, hanem szemtől szemben való találkozások esetén is. Képes volt szinte gombnyomásra működtetni személyes vonzerejét vagy haragját, és igen sikeresen tudta lenyűgözni, megfélemlíteni beszélgetőpartnereit, meggátolva vagy meghamisítva érzelmeit és szándékait.

A politikai tudományokban és történelemben jártas szakértők, akik az 1938-as angol–német viszonyokra specializálódtak, képesek lehetnek megítélni azon állításomat, mely szerint kellő mennyiségű információ állt rendelkezésre, hogy a hazugság-ellenőrző listámon szereplő kérdésekre (lásd *Függelék*) válaszokat találjanak. Nem gondolom, hogy a hazugság ellenőrzése abban az időben előre jelezte volna, hogy Hitler hazudni fog. De arra felhívhatta volna a figyelmet, hogy Chamberlain valószínűleg nem veszi észre, ha a Führer megpróbálkozik vele. A Hitler–Chamberlain-tárgyalásokból más fontos leckét is meg lehet tanulni a hazugsággal kapcsolatban, előtte azonban érdemes egy másik példát is megismerni, amely rámutat, hogy egy államfő hazugságaira is fel lehet figyelni a viselkedési jelek alapján.

A kubai rakétaválság idején, két nappal azelőtt, hogy John F. Kennedy amerikai elnök és Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter találkozott volna,[41] 1962. október 14-én Kennedy elnököt

[41] Adósa vagyok Graham Allisonnak, amiért ellenőrizte a Kennedy és Gromiko között lezajlott tárgyalás általam írt értelmezését. Ezen írásomat szintén ellenőrizte egy olyan személy, aki tagja volt Kennedy kabinetjének, és közeli kapcsolatban állt az itt leírt incidens főbb résztvevőivel.

McGeorge Bundy tájékoztatta róla, hogy egy U-2-es kémrepülő Kuba felett átrepülve megdönthetetlen bizonyítékokat szerzett róla, hogy a Szovjetunió rakétákat telepít Kubába. Már korábban is szárnyra keltek erről szóló pletykák, és mivel közeledett a novemberi választás, Hruscsov (Graham Allison politológus szavai szerint) „biztosította róla az elnököt a legközvetlenebb és legszemélyesebb csatornákon keresztül, hogy tisztában van Kennedy belpolitikai problémáival, és nem fog tenni semmit, amivel tovább bonyolítaná a helyzetét. Egészen konkrétan Hruscsov komoly biztosítékot adott Kennedynek, hogy a Szovjetunió nem telepít támadórakétákat Kubába". Kennedy (Arthur Schlesinger szerint) „tombolt", s bár „dühös volt Hruscsov megtévesztési kísérlete miatt, meglepetten, de nyugodtan fogadta a híreket" (Theodore Sorenson beszámolója alapján). Robert Kennedy szavai szerint „ahogy a CIA képviselői elmagyarázták az U-2-es fotóinak tartalmát, megállapítottuk, hogy minden hazugság volt, hazugságok egész hatalmas szövete." Az elnök legfőbb tanácsadói összegyűltek, és tervezgetni kezdték, hogy a kormánynak milyen lépéseket kellene tennie. Az elnök úgy döntött, hogy „nem szabad nyilvánosságra hozni a tényt, hogy tudunk a szovjet rakétákról Kubában, amíg a meghatározott válaszlépéseket készenlétbe nem helyezzük... A biztonság kulcsfontosságú, és az elnök világossá tette, hogy Washington történetében most az egyszer semmiféle biztonsági rés nem támadhat (Roger Hilsman, az amerikai belügyminisztérium akkori munkatársa).

Két nappal később, egy csütörtöki napon, október 16-án, miközben tanácsadói még mindig azon vitatkoztak, hogy az országnak milyen lépéseket kellene tennie, Kennedy elnök találkozott Gromikóval. „Gromiko egy hétnél is hosszabb ideig tartózkodott az Egyesült Államokban, de egyik amerikai tisztviselő sem tudta, hogy pontosan miért. A szovjet külügyminiszter audienciát kért a Fehér Háztól. A megkeresés körülbelül ugyanabban az időben érkezett, mint az [U-2 fényképes bizonyítékai]. Vajon az oroszok felfedezték az U-2-est? Azért akartak Kennedyvel tárgyalni, hogy kipuhatolják a reakcióit? Arra akarták használni a találkozót, hogy tájékoztassák Washingtont róla, hogy Hruscsov ebben a pillanatban jelenti be

Balról jobbra ülnek: Anatolij Dobrinyin, Andrej Gromiko, John F. Kennedy

a rakétákat, felfedve ezen lépését, mielőtt az USA akcióba léphetne?" „Kennedy aggódott a közelgő találkozó miatt, de képes volt mosolyogni, amikor Gromiko és Anatolij Dobrinyin szovjet nagykövet belépett az irodájába." (Sorenson). Mivel még nem állt készen a válaszlépéssel, Kennedy úgy gondolta, hogy kulcsfontosságú Gromiko előtt leplezni a rakéták felfedezését, nehogy a szovjetek további lépéselőnybe kerüljenek.[42]

[42] Ezen a ponton a különböző beszámolók eltérnek. Míg Sorenson szerint Kennedynek nem voltak kétségei afelől, hogy meg kell tévesztenie Gromikót, Elie Abel (*The Missile Crisis*, 63. o.) szerint a találkozót követően az elnök egyből megkérdezte Ruskot és Thompsont, hogy hibázott-e azáltal, hogy Gromikónak nem mondott igazat.

A tárgyalás délután 5 órakor kezdődött, és 7.15-ig tartott. Dean Rusk külügyminiszter, Llewellyn Thompson (az USA korábbi, a Szovjetunióban tevékenykedő nagykövete) és Martin Hildebrand (a német ügyek hivatalának igazgatója) ült az asztal egyik oldalán, míg Dobrinyin, Vlagyimir Szemenor (szovjet külügyminiszterhelyettes) és egy harmadik szovjet tisztviselő a másikon. Mindkét fél magával hozta a tolmácsait is. „Kennedy a hintaszékében ült, a kandallót nézve, Gromiko pedig a jobbján a bézsszínű kanapék egyikén. A fotósok bejöttek, hogy képeket készítsenek az utókor számára, majd távoztak. Az orosz hátradőlt a csíkos pámán, és beszélni kezdett."

Miután hosszabb időn át Berlinről beszélt, Gromiko végül megemlítette Kubát. Robert Kennedy beszámolója szerint „Gromiko azt mondta, hogy az Egyesült Államok és Kennedy elnök kedvében szeretne járni Hruscsov pártfőtitkár és a Szovjetunió nevében, hogy enyhítse a két ország között Kuba miatt feszülő indulatokat. Kennedy elképedve figyelt, noha közben valahol csodálta is Gromiko merészségét. Az elnök tömören és igen tartózkodóan beszélt, figyelembe véve a provokációt." Elie Abel újságíró így emlékszik vissza a történetre: „Az elnök lehetőséget adott Gromikónak a helyzet tisztázására, visszautalva Hruscsov és Dobrinyin többször hangoztatott ígéretére, hogy a kubai rakéták kizárólag légvédelmi célokat szolgálnak. Gromiko azonban makacsul csak ugyanezeket az ígéreteket ismételgette, amelyekről az elnök tudta, hogy hamisak. Kennedy pedig nem hozta tudomására a tényeket, továbbra is passzív maradt, semmi jelét nem adta a feszültségnek vagy haragnak." (Sorenson)

Gromiko (Abel szavaival) „szokatlanul jovíális" hangulatban volt, amikor távozott a Fehér Házból. Amikor a riporterek megkérdezték tőle, hogy mi történt a tárgyalás során, „Gromiko nyilvánvalóan igen jókedvűen rájuk mosolygott, majd azt mondta, hogy a tárgyalások hasznosak, rendkívül hasznosak voltak." Robert Kennedy így számolt be: „Röviddel azután érkeztem, hogy Gromiko elhagyta a Fehér Házat. Az Egyesült Államok elnöke meglehetősen csalódott volt a Szovjetunió szóvivőjét illetően." „Majd belehaltam, hogy ne dörgöljem az orra alá a bizonyítékokat"– mondta Kennedy David

Detzer politológus szerint. Az elnök később a következőket mondta Robert Lovettnek és McBundynak, akik beléptek az irodába: „Gromiko... nem egészen tíz perce olyan rezzenéstelen arccal hazudozott ebben a szobában, amilyet még nem hallottam. Miközben tagadott, a fotók az íróasztalom középső fiókjában pihentek, és óriási kísértés kerített hatalmába, hogy megmutassam neki a képeket."

Foglalkozzunk először egy kicsit Dobrinyinnel. Alighanem ő volt az egyetlen a találkozón, aki nem hazudott. Robert Kennedy úgy vélte, hogy a szovjetek félrevezették Dobrinyint is, mivel nem bíztak benne, hogy meggyőzően tudna hazudni, illetve hogy korábbi találkozójuk alkalmával Dobriniyin őszintén tagadta a kubai rakéták létezését.[43] Nem szokatlan, hogy egy nagykövetet ennyire megtévesszen saját kormánya a cél érdekében. Maga Kennedy elnök is éppen ezt tette meg Adlai Stevensonnal, amikor nem tájékoztatta a Disznó-öbölről, és ahogy Allison rámutat: „a japán nagykövetet szintén nem tájékoztatták Pearl Harborról, a moszkvai német nagykövetet pedig a Barbarossa-tervről (Oroszország német megszállásának tervéről)." Az 1962 júniusa és októbere közötti időszakban, amikor a szovjetek feltételezhetően eldöntötték, hogy rakétákat telepítenek Kubába, és a Fehér Házban lezajlott találkozó között a szovjetek arra használták fel Dobrinyint és Georgij Bolsakovot, a szovjet nagykövetség publikus információkkal foglalkozó tisztségviselőjét, hogy több ízben is megerősítsék a Kennedy-kabinet

[43] A Dobrinyinnel kapcsolatos vita folytatódik: „Ez után a találkozó után fogalmazódott meg az egyik legkínzóbb kérdés Dobrinyinnel kapcsolatban. Vajon tudott a rakétákról, amikor csatlakozott külügyminiszteréhez, hogy megtévesszék az elnököt? 'Tudnia kellett róla – mondta George W. Ball, akkori külügyminiszter-helyettes. – Hazudnia kellett az országáért.' 'Az elnököt és testvérét valamelyest megtévesztette Dobrinyin – mondta Arthur J. Goldberg, a Legfelsőbb Bíróság egykori tagja. – Elképzelhetetlen, hogy nem tudott róla.' Mások kevésbé biztosak ebben. Kennedy nemzetbiztonsági tanácsadója, McGeorge Bundy szerint Dobrinyin nem tudott a rakétákról. Számos amerikai szakértő egyetért vele, s azzal érvelnek, hogy a szovjet rendszerben a katonai természetű információk annyira zárt körben keringtek csupán, hogy Dobrinyin nem biztos, hogy teljes mértékben tisztában volt a Kubában állomásozó orosz fegyverek természetével." (Madeline G. Kalb: *The Dobrynin Factor*, *New York Times* 1984. március 3.)

(Robert Kennedy, Chester Bowles és Sorenson) számára: semmilyen támadórakétát nem telepítenek Kubába. Bolsakovnak és Dobrinyinnek nem kellett tudnia az igazságot, és valószínűleg tényleg nem tudták. Sem Hruscsov, sem Gromiko, sem más, akinek tudomása volt az igazságról, nem találkozott közvetlenül ellenfeleikkel október 14-e előtt. Két nappal Gromiko és Kennedy washingtoni találkozóját megelőzően Hruscsov tárgyalóasztalhoz ült Foy Kohler moszkvai amerikai nagykövettel, és tagadta a kubai rakéták létezését. Ez volt az első alkalom, amikor a szovjetek vállalták annak kockázatát, hogy lelepleződnek, ha Hruscsov, vagy két nappal később Gromiko, hibát követ el.

A Fehér Házban lebonyolított találkozón két hazugságról is szó volt. Az egyik Gromikóé, a másik Kennedyé. Némely olvasóm furcsának találhatja, hogy *hazugságot* emlegetek Kennedy esetében is, nemcsak Gromikóéban. A legtöbb ember nem szereti használni ezt a kifejezést, ha köztiszteletnek örvendő személyről van szó, mivel ők, velem ellentétben, eredendően gonosz dolognak tartják a hazugságot. Kennedy tényked̄ése ezen a találkozón kimeríti az általam leplezett hazugságnak nevezett fogalmat. Mindkét férfi, Kennedy és Gromiko egyaránt leplezték a másik előtt, amiről tudták, hogy valójában igaz: hogy interkontinentális rakétákat telepítettek Kubába. Elemzésem rámutat, hogy Kennedy esetében miért volt valószínűbb, hogy valamilyen jelét adja a megtévesztésnek.

Amíg mindkét félnek kellő idő állt rendelkezésére – mint ahogy ez így is történt –, hogy felkészüljenek a helyzetre, nem okoz gondot elfedni az igazságot a másik elől. Mindkét férfi érezhette a lebukástól való félelmet, mivel a tét igen magas volt. Valószínűleg a Kennedy által említett aggodalom, amelyet Gromikóval való találkozásakor érzett, valójában a lebukástól való félelem volt. A tét (ebből kifolyólag a lebukástól való félelem) magasabb lehetett Kennedy, mint Gromiko esetében. Az Egyesült Államok ugyanis még mindig nem döntötte el, hogy mit lépjen. Egyelőre ugyanis még a hírszerzési információk – hány rakéta van Kubában, milyen készenléti fokozatban stb. – nem voltak teljes körűek. Kennedy tanácsadói úgy gondolták, hogy a felfedezést titokban kell tartani, mi-

vel ha Hruscsov rájön erre, mielőtt az USA cselekedhet, attól tartottak, hogy különböző fenyegetések és kifogások felhasználásával tovább bonyolíthatja az amerikai ellenlépést, és taktikai előnyre tehet szert. McGeorge Bundy szerint „ez volt a lényeg – amelyet akkor és azóta is érzek –, hogy az oroszok nagyon ügyetlen módon lelepleződtek, amikor úgy tettek, mintha nem történt volna semmi, miközben az egész világ számára egyértelmű volt, hogy mi folyik." A szovjetek szintén időt akartak nyerni, hogy befejezhessék a rakétakilövő állásaik építését, azonban nekik nem számított, ha az amerikaiak ezen a ponton felfedezik a rakétákat. A szovjetek tisztában voltak vele, hogy az amerikai U-2-es kémrepülők hamarosan megtalálják a rakétákat, ha ugyan ez eddig még nem történt meg.

Még akkor is, ha ez nem változtat a tét mértékén, Kennedy valószínűleg jobban tartott a lelepleződéstől, mint Gromiko, mivel vélhetően kevésbé bízott abban a képességében, hogy meggyőzően hazudjon. Nyilvánvalóan kevésbé volt gyakorlott, mint Gromiko. Gromiko emellett jóval magabiztosabb lehetett, ha osztotta Hruscsov véleményét Kennedyről, amelyet az az évi bécsi csúcstalálkozó alkalmával fogalmazott meg, s mely szerint Kennedy nem volt elég kemény. Függetlenül attól a lehetőségtől, hogy Kennedy jobban tartott a lelepleződéstől, emellett állítólag egyéb érzelmek elfedésének a terhe is nyomta a vállát. Az általam idézett beszámolókból kiderül, hogy találkozójuk során Kennedyt egyszerre lenyűgözte, megdöbbentette és taszította Gromiko személye. Ezen érzelmek bármelyikének szivárgása elárulta volna az amerikai elnököt, mivel az adott körülmények között ezen érzelmek szivárgása utalt volna rá, hogy Kennedy tisztában van a szovjet megtévesztéssel. A másik oldalt tekintve, Gromiko bizonyára a sikeres megtévesztés feletti örömöt érezte. Ez magyarázná, hogy miért tűnt annyira jókedvűnek, amikor távozott a Fehér Házból.

A szivárgás, vagy a megtévesztés egyéb jeleinek esélye nem volt túl nagy, mivel mindkét férfi igen képzett volt, és mindkettőjüknek megvoltak a személyes adottságaik, amelyek lehetővé tették számukra, hogy leplezzék, bármit is éreznek. Kennedyre azonban nagyobb nyomás nehezedett, mint Gromikóra, mivel több érzelemmel

harcolt, kevésbé volt képzett, és kevesebb bizalma volt a megtévesztéssel kapcsolatos képességeit illetően. A kulturális és nyelvi különbségek elfedhették a megtévesztés jeleit, azonban Dobrinyin olyan helyzetben volt, hogy ezeket könnyebben észlelhette volna. Mivel már évek óta tartózkodott az országban, nagy tudással bírt az amerikaiak viselkedési mintáit illetően, és nagyon jól beszélte a nyelvet. Emellett megvolt az az előnye, hogy inkább megfigyelőként vett részt a találkozón, mintsem aktív résztvevőként, ezért több ideje volt a „gyanúsított" tüzetes vizsgálatára. Thompson nagykövet hasonló helyzetben volt, neki lett volna a leginkább módja Gromiko előadásában felfedezni a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit.

Bár számos beszámolót tanulmányozhattam erről a találkozóról, mindegyik írás az amerikai oldal szemszögéből mutatta be az eseményeket, s mivel nincsen információnk a szovjetek aspektusáról, nem is tudjuk megtippelni sem, hogy Dobrinyinnek volt-e fogalma az igazságról. A korabeli riportok megemlítik, hogy Dobrinyint láthatóan megrázta és megdöbbentette, amikor Rusk külügyminiszter négy nappal később tájékoztatta a rakéták felfedezéséről és az amerikai tengeri zárlatról. Ezt sokan annak bizonyítékaként értelmezték, hogy a szovjetek egészen addig nem tudtak róla, hogy az amerikaiak felfedezték a rakétákat. Ha saját kormánya nem tájékoztatta a fegyverek telepítéséről, ez volt az első alkalom, amikor hallott róla. De ha Dobrinyin tudott is a rakétákról, sőt azt is tudta, hogy az amerikaiak felfedezték őket, alighanem akkor is ugyanígy megdöbbent volna, mivel az USA katonai válaszlépésre szánta el magát. A legtöbb elemző szerint a szovjetek nem számítottak rá, hogy Kennedy ilyen jellegű lépéssel reagálna a rakéták felfedezésére.

Nem az a cél, hogy meghatározzam: Kennedy álcája lelepleződött-e, hanem hogy kifejtsem, milyen jelek utalnak rá, hogy ez megtörténhetett, és hogy bemutassam, hogy a megtévesztés jeleit nem lehetett könnyű és egyszerű feladat észrevenni. A beszámolók szerint Kennedy nem észlelt hibát Gromiko hazugságait illetően. Mivel Kennedy már tisztában volt az igazsággal, nem volt szüksége rá, hogy a megtévesztés jeleit kutassa. Ezzel a tudással felfegyverkezve megengedhette magának, hogy Gromiko képességét csodálja.

Ezt a két nemzetközi megtévesztést elemezve azt mondtam, hogy Hitler, Kennedy és Gromiko mindannyian ösztönös hazugok voltak, találékonyak és ügyesek a kitalációk terén, emellett sima stílusú, meggyőző modorú beszélők. Úgy vélem, hogy bármelyik politikus, aki hatalomra kerül, részben a vitákban és nagy tömegek előtt tartott beszédeiben megnyilvánuló képességeinek, részben a sajtótájékoztatókon elhangzó kérdések megfelelő kezelésének, illetve sziporkázó tévés vagy rádiós jelenlétének köszönhetően, rendelkezik az ösztönös hazugokra jellemző társalgási képességekkel. (Bár Gromiko nem jutott el a hatalom ilyen magas szintjére, nagyon hosszú időn keresztül túlélt egy olyan rendszerben, ahol ez csak keveseknek sikerült, és 1963-ra már rendkívül képzett volt a diplomácia és a Szovjetunió belső hatalmi harcai terén egyaránt.) Az ilyen típusú emberek rendkívül meggyőzőek, ez sikerük egyik fontos eszköze. Akár hazugsághoz folyamodnak, akár nem, mindenképpen megvannak az ehhez szükséges eszközeik. Természetesen léteznek más utak is a politikai hatalom felé. A személyek közti megtévesztéshez elengedhetetlen képességek nem feltétlenül egy puccs vagy forradalom kirobbantásához szükségesek. Mint ahogy egy olyan vezető sem feltétlenül ösztönös hazug, csupán a társalgás terén rendkívül képzett előadó, aki bürokratikus képességeivel, vagy öröklés útján, vagy egyéni manőverei révén, belső riválisait kijátszva, jut el a hatalomba.

A társalgási képességre – a szavak megfelelő kifejezésekkel és gesztusokkal történő azonnali leplezésének és meghamisításának adottságára – egészen addig nincs szükség, amíg a hazugnak nem kell szemtől szemben tárgyalnia célpontjával. A célpontokat meg lehet téveszteni írásban, közvetítőkön, sajtóközleményeken, katonai akciókon keresztül, és a sort még hosszan lehetne folytatni. Ám a hazugság bármelyik formája bukásra van ítélve, ha a hazugnak nincsenek meg a szükséges stratégiai adottságai, nem tudja előre eltervezni sem saját, sem célpontjának a lépéseit. Úgy gondolom, hogy a nagy politikai vezetők egytől egyig ravasz stratégák, de csak néhányuk rendelkezik a megfelelő társalgási képességekkel, amelyek lehetővé teszik, hogy szemtől szembe is képesek legyenek ha-

zudni ellenfeleiknek, olyan megtévesztéseket hajtva végre, amelyekről a könyvben már szót ejtettünk.

Nem mindenki képes vagy hajlandó hazudni. Úgy gondolom, hogy a legtöbb politikai vezető hajlandó erre, legalábbis bizonyos célpontoknak, bizonyos körülmények között. Még Jimmy Carter egykori elnök, aki azzal az ígérettel kampányolt, hogy sohasem hazudik az amerikai népnek, s aki ezt demonstrálta is, amikor beszámolt erotikus fantáziáiról a *Playboy* magazinnak adott interjújában, később hazudott, hogy elfedje az Iránban fogva tartott túszok erőszakos kiszabadítására irányuló terveit. A katonai megtévesztésekre szakosodott elemzők megpróbálták meghatározni, hogy kik azok a vezetők, akik nagyobb hajlandóságot mutatnak a hazugságra. Az egyik lehetőség, ha olyan kultúrkörből származnak, amely elnéző a megtévesztésekkel szemben, de csupán gyenge bizonyíték van rá, hogy ilyen kultúrák egyáltalán léteznek.[44] Egy további, szintén megerősítésre váró elmélet, hogy a hazugságra inkább hajlamos vezetők olyan országokban (főként diktatúrákban) találhatók, ahol a vezetőknek közvetlen szerepük van a katonai döntésekben. Egy sikertelen kísérletet tettek rá, hogy történelmi anyagok segítségével meghatározzák a valaha élt, megtévesztő személyiséggel rendelkező ve-

[44] A szovjetek állítólag jóval titkolózóbbak és jóval őszintébbek is más népeknél. Walter Hahn, a szovjet kultúra szakértője részben egyetért ezzel az állítással, hozzátéve, hogy a titkolózás hosszú múltra visszatekintő orosz, nem pedig szovjet jellemvonás *(The Mainsprings of Soviet Secrecy, Orbis, 1964)*. Ronald Hingley úgy fogalmazott, hogy az oroszok könnyebben osztanak meg magánjellegű információkat az életükről, és hamarabb ragadtatják magukat érzelmileg felfokozott kijelentésekre idegenek jelenlétében. Ez azonban nem jelenti azt, hogy jobbak, vagy kevésbé őszinték lennének más nemzetek tagjainál. „Lehetnek akár olyan száraz, komoly és visszafogott emberek is, mint a legmerevebb angolszászok, mivel jelentős eltérések mutatkoznak az egyes oroszokat illetően, akárcsak bármely más nemzet pszichológiai képe esetében." (Hingley: *The Russian Mind*, New York Scribners, 1977). Sweetser szerint a kultúrák csak abban különböznek, hogy milyen jellegű információkat lepleznek, így egyik kultúra sem tekinthető megtévesztőbbnek a másiknál *(The Definition of a Lie, Cultural Models in Laungage and Thought)*. Bár nincs okom kételkedni, bármely következtetés megalapozatlan lenne, mivel a hazugságok, illetve a hazugságvadászat terén tapasztalható nemzeti és kulturális eltéréseket illetően csupán nagyon kevés tudományos kutatást végeztek.

zetők jellemvonásait, azonban nincs kellő mennyiségű információ erről a kutatásról, hogy pontosan meg lehessen határozni, miért vallott kudarcot a vizsgálat.

Nincs sem szilárd bizonyíték, sem cáfolat arra nézve, hogy a politikai vezetők tehetségesebb hazugok lennének, illetve hajlamosabbak lennének a hazugságokra, mint például a cégvezetők. Ha ez mégis így van, az jóval nehezebbé tenné a nemzetközi megtévesztéseket, és hangsúlyozná a hazugságvadászok számára annak fontosságát, hogy azonosítsák azokat a nemzetvezetőket, akik arról ismertek, hogy nem tudnak jól hazudni.

Foglalkozzunk egy kicsit az érme másik oldalával is, vagyis hogy az állami vezetők tehetségesebb hazugságvadászok-e másoknál. A vonatkozó kutatások azt találták, hogy bizonyos emberek szokatlanul képzett hazugságvadászok, s ez a képességük nincs összefüggésben azzal, hogy mennyire tudnak hazudni. Sajnos a szóban forgó kutatások főként egyetemi hallgatókat vizsgáltak. Egyik vizsgálat sem foglalkozott különböző szervezeteknél vezető pozíciót betöltő emberekkel. Ha egy ilyen vizsgálat kiderítené, hogy a szóban forgó személyek valóban képzett hazugságvadászok, felmerülne a kérdés, hogy vajon lehetséges-e távolról, külső jelekből megállapítani, ha valakinek ilyen képességei vannak, anélkül hogy ehhez vizsgálatra lenne szükség. Ha a tehetséges hazugságvadászokat azonosítani lehet olyan, közkézen forgó információk alapján, amelyek egy közszereplőről elérhetők, egy hazugsággal kacérkodó politikai vezetőnek alaposan fel kellene mérnie, hogy ellenfele milyen mértékben képes a szivárgás vagy a megtévesztés egyéb jeleinek észlelésére.

A politikatudomány szakértője, Groth azt a meggyőző érvet mondta, hogy az állami vezetők jellemzően *nem túl képzett* hazugságvadászok, akik saját, hivatásos diplomatáiknál kevésbé körültekintőek, ellenfeleik jellemének és megbízhatóságának értékelését tekintve. „Az államfőknek és külügyminisztereknek általában nincs birtokukban az az alapvető tárgyaló- és kommunikációs képesség, vagy háttér-információ, amely lehetővé tenné számukra ellenfeleik megfelelő kiismerését, felbecsülését." Jervis egyetért ezzel a gondolattal, megjegyezve, hogy az állami vezetők jellemzően túl-

becsülik saját hazugságvadászi képességüket, amennyiben „hatalomra kerülésük legalább részben emberismeretüknek volt köszönhető." Még abban az esetben is, ha egy államfő képzett hazugságvadásznak tekinthető, előfordulhat, hogy nem veszi figyelembe, mennyivel nehezebb észlelni a hazugságokat, ha a gyanúsított egy más kultúra tagja, aki más nyelvet is beszél.

Chamberlaint együttműködő áldozatnak ítéltem, aki annyira el akarta kerülni a háborút, hogy kétségbeesésében hitelt adott Hitler szavainak, és túlbecsülte saját képességét a Führer jellemének kiismerését illetően. Mégsem lehet kijelenteni, hogy Chamberlain bolond lett volna, és azzal a lehetőséggel is tisztában volt, hogy Hitler hazudhat. Csakhogy Chamberlainnek igen erős motivációja volt, hogy elhiggye, amit Hitler mond, mivel ha ezt nem teszi, az azonnali háborúba torkollott volna. Groth szerint nem ritkaság az államfők ilyen hibás ítélkezése, amikor túlbecsülik saját hazugságvadászi képességeiket. Saját fogalmaim szerint ez különösen valószínű, ha a tét magas. Ilyen esetekben fordulhat elő – amikor jelentős károkat okozhat egy hibás döntés –, hogy egy államfő együttműködő áldozatává válhat ellenfele megtévesztésének. Lássunk még egy példát az együttműködő áldozatokról. Hogy ne vádoljanak részrehajlással, ezúttal a Groth által említett példák közül Chamberlain hazai riválisát, Winston Churchillt választottam. Churchill beszámolt róla, hogy Sztálin legalább olyan gyakran emlegette Oroszországot, mint a Szovjetuniót, emellett említést tett egy bizonyos istenségről is, amelynek hallatán a brit vezető azon kezdett töprengeni, hogy Sztálinnak vajon nincsenek-e vallásos nézetei.[45] Egy másik esetben, amikor Churchill

[45] Jimmy Carterrel hasonlóképp meglepte a dolog. Leonyid Brezsnyev szovjet elnökkel történt első találkozásáról szóló beszámolójában Carter a második napon Brezsnyevnek adott válaszából idéz: „Sokat késlekedett ez a találkozó, azonban most, hogy végre együtt vagyunk, a lehető legnagyobb előrelépést kell elérnünk. Tegnap lenyűgözött, amikor Brezsnyev elnök azt mondta: ha nem járunk sikerrel, Isten nem bocsát meg nekünk." Carter további megjegyzése, mely szerint ennek hallatán Brezsnyev valamelyest zavarba jött, jelzi, hogy Churchillhez hasonlóan az amerikai elnök is komolyan vette az istennel kapcsolatos utalást. (Carter: *Keeping the Faith* (New York: Bantam Books, 1982).

Jaltáról tért vissza 1945-ben, a brit vezető a következő indokkal vette védelmébe Sztálin ígéreteibe vetett hitét. „Úgy érzem, hogy szavuk kötelezi őket. Nem ismerek más kormányt, amely szilárdabban ragaszkodna kötelezettségeihez, még akár saját ellenkezése dacára is, mint az orosz kormány." Egyik életrajzírója így fogalmaz Churchillel kapcsolatban: „A szovjet múlttal kapcsolatos tudása ellenére Winston kész volt rá, hogy éljen a kétség lehetőségével Sztálin esetében, s megbízzon szándékaiban. Nehéz volt számára, hogy mást tegyen, mint megbízzon azon magas rangú tárgyalópartnerek alapvető becsületességében, akikkel dolga volt." Sztálin nem viszonozta ezt a tiszteletet. Milovan Gyilasz az alábbit idézi Sztálin egyik 1944-es beszédéből: „Talán mert az angolok szövetségesei vagyunk, ön azt gondolhatja, elfelejtettük, hogy kik is ők valójában, s hogy Churchill kicsoda. Semmit sem találnak édesebbnek, mint kijátszani szövetségeseiket. Churchill az a fajta, aki, ha nem vigyáz, kilop egy kopejkát a zsebéből." Churchill arra irányuló törekvései, hogy legyőzze Hitlert, s igénye Sztálin segítsége iránt valószínűleg együttműködő áldozatává tették a szovjet vezető megtévesztésének.

Több helyet adtam ebben a fejezetben a politikusok között tapasztalható megtévesztéseknek, mint a hazugság bármely más formájának. Nem azért tettem, mert ez lenne a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleinek észlelésére a legjobb terület, hanem mivel ez a legveszélyesebb, ahol a hibás ítéletek a legnagyobb kárt okozhatják, mivel annyira halálos megtévesztésekről van szó. Mégis, akárcsak a bűnügyi gyanúsítottak megtévesztésének észlelése esetén, itt sincs értelme amellett érvelni, hogy el kellene törölni a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jelek alapján történő észlelését. Ezt egyik országban sem lehetne kivédeni. Az emberi természet sajátja az efféle információgyűjtés, legalább informális módon, a viselkedési jelek alapján. És, ahogy már írtam a megtévesztés jeleinek kihallgatás közben történő észlelésének megvitatása kapcsán, valószínűleg biztonságosabb, ha a résztvevők és azok tanácsadói tisztában vannak a megtévesztés kifejeződő jelei alapján levont következtetéseikkel, mint ha ezek a benyomások megmaradnának a megérzések és ösztönös gondolatok síkján.

Ahogy megjegyeztem korábban, a megtévesztés bűnügyi gyanúsítottak esetén történő észlelése kapcsán, ha lehetséges lenne betiltani a megtévesztés viselkedési jeleinek nemzetközi találkozók során előforduló értelmezéseit, akkor sem gondolom, hogy ez kívánatos lenne. A történelmi példák tisztán mutatják, hogy még a közelmúltban is előfordultak hírhedt nemzetközi megtévesztések. Ki ne akarná, hogy hazája képviselői nagyobb valószínűséggel észleljék ezeket a hazugságokat? A probléma, hogy ezt hogyan lehet végrehajtani anélkül, hogy a hibás ítéletek száma emelkedjen. Attól tartok, hogy Chamberlain és Churchill a másik jellemének felmérésével és a megtévesztés észlelésével kapcsolatos túlzott magabiztossága eltörpülne egy viselkedéskutató tudós arroganciája mellett, aki abból él, hogy azt állítja, képes a megtévesztés jeleit észlelni a külföldi vezetők esetében is.

Ha csak közvetve is, de megpróbáltam más országokban élő, a megtévesztés észlelésére specializálódott viselkedéskutatókat kihívás elé állítani, hogy tisztában legyenek feladatuk összetettségével, klienseiket – akiknél tanácsadóként dolgoznak – pedig szkeptikusabbá tenni a képességeiket illetően. A kihívás azért közvetett, mivel az ilyen szakemberek – ha léteznek – csak titokban dolgoznak[46], akárcsak azok, akik bizalmas kutatásokat végeznek arra nézve, hogy miként lehet észlelni a megtévesztést az államfők tárgyalásai során. Remélem, sikerül ezeket a névtelen kutatókat óvatosságra intenem, s azokat, akik fizetnek a munkájukért, sokkal kritikusabb hangnemre ösztönözni a szóban forgó szolgáltatások minőségével kapcsolatban.

Félreértés ne essék, szeretném, ha efféle kutatásokat végeznének, úgy vélem, hogy fontos témáról van szó, és megértem, ha bár-

[46] Bár senki sem vallja be, hogy ilyen területen dolgozik, leveleztem néhány emberrel, akik a védelmi minisztérium (DoD) alkalmazásában álltak, s beszéltem telefonon a CIA néhány szakértőjével, akik azt állítják, hogy egyesek a megtévesztés jeleit kémelhárítási és diplomáciai célból tanulmányozzák. Az egyetlen, a DoD által finanszírozott, publikus tanulmány a témában elég borzalmasra sikerült, és a legalapvetőbb tudományos követelményeknek sem felelt meg.

mely ország, amely ezen a téren tanulmányokat készíttet, mindezt titokban teszi. Arra számítok azonban, hogy ha egy kutatás megpróbálja azonosítani a sikeres és a rossz hazugokat és hazugságvadászokat a nemzeti döntéshozók között, arra az eredményre fog jutni, hogy ez közel lehetetlen. Ám erre bizonyítékokat kell találni. Hasonlóképpen, úgy gondolom, hogy a csúcstalálkozókhoz vagy krízisek során lebonyolított tárgyalásokhoz hasonló helyzeteket vizsgáló kutatások – amelyek alanyai magasan képzettek, különböző kultúrákból származnak, emellett a kutatást úgy készítik elő, hogy a tét magas legyen (vagyis nem a szokásos, egyetemi gólyákon elvégzett vizsgálatról van szó) – csupán igen csekély eredményeket fognak tudni felmutatni. Persze erre is bizonyosságot kell találni; ha pedig ez megtörténik, az eredményeket nyilvánosságra kell hozni, és megosztani mindenkivel.

Ez a fejezet bemutatta: nem a környezettől függ a tény, hogy egy megtévesztés sikerrel jár-e vagy sem. Nem arról van szó, hogy minden házastársi megtévesztés elbukik, míg az összes üzleti, bűnügyi vagy nemzetközi megtévesztés sikerrel jár. A kudarc vagy a siker az adott hazugságon, az adott hazugon és hazugságvadászon múlik. A dolog bonyolultabbá válik a nemzetközi színtéren, mint például szülő és gyereke között, azonban minden szülő tisztában van vele, hogy még az utóbbi esetben sem lehetséges kivédeni minden hibát.

A Függelék 4. táblázata felsorolja mind a 38 kérdést, amellyel ellenőrizni lehet egy hazugságot. Ezen kérdések közel fele – 18 – segít meghatározni: a hazugnak szüksége van-e rá, hogy elfedje vagy meghamisítsa érzelmeit, az érzelmekkel kapcsolatos hazugságát, vagy a hazugsággal kapcsolatos érzéseit.

A lista használata sem teszi mindig lehetővé a becslést. Nem biztos, hogy eleget tudunk, hogy minden kérdést megválaszoljunk, de az is lehet, hogy vegyes válaszokat kapunk, melyek közül egyesek arra utalnak, hogy könnyű, míg mások arra, hogy nehéz dolgunk lesz a hazugság észlelésekor. Mégis, már ez a tudás is igen hasznos lehet. De még ha képesek vagyunk is a becslésre, nem biztos, hogy megfelelő előrejelzést kapunk, mivel a hazugokat nemcsak saját vi-

selkedésük, hanem akár egy harmadik fél is elárulhatja, illetve akár a megtévesztés legnyilvánvalóbb jelét is figyelmen kívül hagyhatjuk a véletlennek köszönhetően. Mind a hazugnak, mind a hazugságvadásznak fontos, ha tisztában van ezzel a becsléssel. S hogy kit segít inkább ez a tudás – a hazugot vagy a hazugságvadászt? Ez az első dolog, amit kifejtek a következő fejezetben.

KILENC

Hazugságvadászat a kilencvenes években

Ezt a könyvet azzal kezdtem, hogy leírtam Adolf Hitler, a náci Németország kancellárja és Neville Chamberlain brit miniszterelnök első találkozásának körülményeit 1938-ban. Azért választottam ezt az eseményt, mivel ez volt az egyik leghalálosabb megtévesztés a történelem folyamán, amelynek köszönhetően ráadásul egy fontos leckét is megtanulhattunk arról, hogy a hazugságok miért járhatnak sikerrel. Emlékezzünk vissza, hogy Hitler már titokban utasította a német hadsereget Csehszlovákia lerohanására. Csakhogy hetekre volt még szükség ahhoz, hogy seregeit teljes mértékben mozgósítani tudja a támadáshoz. Mivel ragaszkodott a meglepetés erejéhez, Hitler leplezte háborús törekvéseit. Ehelyett azt mondta Chamberlainnek, hogy hajlandó békében élni, ha a csehek hajlandók átgondolni területi követeléseit. Chamberlain hitt Hitler hazugságának, és megpróbálta meggyőzni a cseheket, hogy ne mozgósítsák a hadseregüket, amíg még van esély a békés megoldásra.

Bizonyos értelemben Chamberlain együttműködő áldozat volt, aki akarta, hogy félrevezessék. Egyébként be kellett volna ismernie Németországgal szemben folytatott politikája teljes kudarcát, ráadásul hazája biztonságát is kockára tette volna. Fontos lecke a hazugsággal kapcsolatban, hogy egyes áldozatok sokszor önhibájukon kívül együttműködnek, hagyják magukat megvezetni. Ilyenkor félreteszik ítélőképességüket, figyelmen kívül hagyják az ellentmondó információkat, mert tisztában vannak vele, hogy az igazság sokkal fájdalmasabb – legalábbis rövid távon –, mint elhinni a hazug szavakat.

Bár továbbra is azt gondolom, hogy ez egy igen fontos lecke, ami nemcsak államfők tárgyalásai során, hanem számos egyéb ha-

zugság esetében érvényes, most, hét évvel az után, hogy megírtam ezt a könyvet, aggódni kezdtem, hogy a Hitler és Chamberlain között lezajlott találkozót ismertető rész talán két hibás gondolatot is tartalmazhat a hazugsággal kapcsolatosan. Egészen konkrétan úgy tűnhet, hogy ha Chamberlain nem akarta volna, hogy félrevezessék, Hitler hazugsága kudarcba fulladt volna. A *Beszédes hazugságok* 1985-ös első kiadása óta végzett kutatásaink azonban arra engednek következtetni, hogy még Chamberlain riválisa, Winston Churchill – aki korábban már figyelmeztetett Hitler álságosságára – sem feltétlenül lett volna képes rá, hogy leleplezze a Führer hazugságát. Sőt, ha Chamberlain magával vitt volna a hazugságok leleplezésében jártas, a Scotland Yardnál vagy a brit hírszerzésnél dolgozó szakértőket, valószínűleg ők sem teljesítettek volna sokkal jobban.

Ez a fejezet bemutatja legújabb kutatási felfedezéseinket, amelyek ezen következtetések levonására késztettek. Leírom, mit tudtunk meg azzal kapcsolatban, hogy ki tudja leleplezni a hazugokat, illetve néhány új bizonyítékot a hazugságok leleplezését illetően. Mellékelek néhány tippet is, hogy a kísérletek során alkalmazott módszereink hogyan alkalmazhatók a való életben. Mindezt ötéves tanítási gyakorlatomra alapozom, melynek során olyan szakértőket képeztem, akik napi szinten foglalkoznak hazugsággal gyanúsított emberekkel.

Mivel Hitler olyan gonosz és romlott volt, az alábbi példa arra is utalhat, hogy egy nemzetvezető esetében a hazugság mindig rossznak tekintendő. Ez azonban túlzottan leegyszerűsített konklúzió lenne. A következő fejezet feltérképezi az érveket és ellenérveket, amelyek a közéleti hazugságokkal kapcsolatosak, figyelembe véve számos hírhedt vagy híres esetet az amerikai politikai élet közelmúltban történt eseményei közül. Figyelembe véve Lyndon Johnson egykori elnök hamis állításait a Vietnamban elért amerikai katonai sikerekről, illetve a Nemzeti Űrkutatási Hivatal (NASA) döntéseit a *Challenger* űrrepülő indításával kapcsolatban, annak ellenére, hogy jelentős mértékű volt az űrjármű felrobbanásának kockázata, felteszem a kérdést, hogy vajon önáltatással, önmagunk megtévesztésével van-e dolgunk. Ha pedig a válasz igen, kérdés, hogy

azokat kell-e felelőssé tenni a történtekért, akik saját magukat tévesztették meg.

Ki képes leleplezni a hazugokat?

Amikor a *Beszédes hazugságokat* írtam, úgy gondoltam, hogy a hazugságok, amelyeket tanulmányozok, a hazugság pillanatában érzett erős érzelmek elfedésére irányuló megtévesztések, kevéssé kapcsolhatók a diplomaták, politikusok, bűnözők vagy kémek által alkalmazott hazugságokhoz. Attól tartottam, hogy a hivatásos hazugságvadászok – rendőrök, a CIA ügynökei, bírák és a kormánynak dolgozó pszichológiai vagy pszichiátriai szakértők – talán túlzottan optimisták azon képességüket illetően, hogy a viselkedésben megnyilvánuló jelekből képesek megállapítani, hazudik-e valaki. Fel akartam hívni a figyelmét azoknak, akiknek a munkájuk során mások őszinteségéről vagy hazugságáról kell ítéletet mondaniuk, hogy ne bízzanak senkiben, aki azt állítja, hogy képes a megtévesztést *viselkedésben* megnyilvánuló jelekből megállapítani. Figyelmeztetni akartam őket, hogy kevésbé bízzanak saját képességeikben, amelyek a hazugok kiszűrésével kapcsolatosak.

Most már szilárd bizonyíték áll rendelkezésünkre, amely alátámasztja, hogy helyesen gondolkodtam, amikor figyelmeztetni akartam a hivatásos hazugságvadászokat, hogy sokkal óvatosabbak legyenek képességeikkel kapcsolatban. De arra is rá kellett jönnöm, hogy talán túlságosan is óvatos voltam. Meglepetésemre találkoztam olyan profi hazugságvadászokkal, akik igen pontosan képesek felismerni a hazugságokat azok viselkedésbeli jeleiből. Megtanultam valami nagyon fontosat arról, hogy kik ők, és miért olyan jók abban, amit csinálnak. Emellett okom van azt gondolni, hogy amit megismertem az érzelmekkel kapcsolatos hazugságok világáról, bizonyos esetekben politikai, bűnügyi vagy kémelhárítási közegben is megállja a helyét.

Minderre valószínűleg sosem jöttem volna rá, ha nem írtam volna meg korábban a *Beszédes hazugságok*at. Egy, a hazugsággal és érzelmekkel kapcsolatos laboratóriumi kutatásokat végző pszicho-

lógiaprofesszor ugyanis általában nem találkozik olyan emberekkel, akik az igazságügyi szférában, illetve a kémek és kémelhárítók világában tevékenykednek. Ezek a profi hazugságvadászok nem az elmúlt harminc év során megjelent tudományos publikációimon keresztül figyeltek fel rám, hanem a könyv kiadásával egy időben zajló kutatásaimmal kapcsolatos médiavisszhangnak köszönhetően. Hamarosan meghívtak, hogy tartsak előadásokat és szakmai értekezéseket különböző városi, állami és szövetségi bírák, ügyészek, rendőrök és az FBI, a CIA, a Nemzetbiztonsági Hivatal, a Drogellenes Ügynökség, az Egyesült Államok titkosszolgálata, az amerikai hadsereg, a haditengerészet és a légierő számára poligráfos vizsgálatokat végző szakembereknek.

Ezeknek az embereknek a hazugság nem tudományos téma. A munkájukról van szó, és amit nekik mondok, azt halálos komolysággal kell tennem. Ők nem diákok, akik azért fogadják el a professzor szavát, mert ő írja be a jegyeiket, és aki azért szakértő, mert megírt egy könyvet. Ezeknél a csoportoknál a tudományos hátterem, ha lehet, inkább hátrányként jelentkezett. Ők ugyanis a valós életből vett példákat követeltek, amelyeket szembeállítok az ő tapasztalataikkal. Meg kellett felelnem a kihívásuknak, és olyasmit kellett nekik adnom, amit másnap a gyakorlatban használhattak. Mondhatom nekik, hogy milyen nehéz kiszúrni egy hazugot, nekik azonban másnap már alkalmazniuk kell ítélőképességüket, és nincs idejük további kutatásokra várni. Több segítséget követelnek tőlem, mint hogy csak figyelmeztessem őket, hogy legyenek elővigyázatosabbak, miközben ők igen szkeptikusak és kritikusak.

Meglepő módon ugyanezek az emberek jóval rugalmasabbak is voltak, mint amihez hozzászoktam tudományos körökben. Sokkal inkább hajlandónak bizonyultak változtatni munkavégzési szokásaikon, mint a legtöbb egyetemi tudományos bizottság. Egy bíró odajött hozzám az egyik ebédszünet alkalmával, és megkérdezte, szerintem átrendeztesse-e a tárgyalótermet, hogy a vádlottnak az arcát láthassa a tarkója helyett. Nekem sosem jutott volna eszembe egy ilyen kézenfekvő ötlet. Onnantól fogva ezt a javaslatot minden

bírónak megemlítettem, s közülük sokan a tárgyalóterem átalakítása mellett döntöttek.

A titkosszolgálat egyik ügynöke elmondta, milyen nehéz megállapítani, hogy valaki hazudik-e, ha arról van szó, hogy az illető megfenyegette az elnököt, majd később azt állítja, hogy a fenyegetés nem volt komoly, csak azért csinálta, hogy lenyűgözze egy barátját. Az ügynök borzasztó arcot vágott, amikor felidézte, hogyan jutottak arra a döntésre, hogy Sarah Jane Moore csak egy megszállott, nem egy valódi gyilkos, majd hogyan engedték el néhány órával az előtt, hogy rálőtt Gerald Ford elnökre 1975. szeptember 22-én. Megmondtam az ügynöknek, hogy az általam tartott szeminárium csak nagyon kevéssel növeli meg az esélyeit, talán ha egy százalékkal javíthatom pontossági arányát. „Remek – válaszolta. – Vágjunk bele!"

Kolléganőmmel, Maureen O'Sullivannel mindig egy rövid teszttel kezdtük az előadásainkat, hogy felmérjük, a résztvevők mennyire tudták a viselkedés alapján megállapítani, ha valaki hazudik. A hazugságvadásztesztünk során tíz különböző embert mutattunk az ápolónak készülő diákok közül, akiken a 2. fejezetben leírt kísérleteket végeztük. Minden ápoló arról mesélt, hogy milyen kellemes érzései vannak, mivel egy játékos állatokat ábrázoló természetfilm jeleneteit látja. A tíz ápolóból öten igazat mondtak, a másik öt hazudott. A hazugok valójában borzasztó, hajmeresztő orvosi filmjeleneteket láttak, de megpróbálták álcázni feldúlt érzelmeiket, hogy meggyőzzék beszélgetőpartnerüket: valójában ők is a kellemes képsorokat látják.

Két okból mutattam be a hazugságvadásztesztet. Nem hagyhattam ki a lehetőséget, hogy felmérjem, ezek az emberek, akik a leghalálosabb megtévesztésekkel foglalkoznak, milyen pontossággal veszik észre, ha valaki hazudik. Emellett meggyőződésem volt, hogy jó kezdés egy hazugságvadásztesztteI indítani. Így azonnal szembesíthetem hallgatóságomat azzal, hogy milyen nehéz meghatározni: hazudik-e valaki. A következő mondattal igyekeztem felcsigázni az érdeklődésüket: „Most egyedi lehetőséget kapnak rá, hogy megtudják az igazságot saját hazugságvadász-képességeikkel kapcsolatban. Önöknek folyton ilyen ítéleteket kell hozniuk, azonban hányszor

van lehetőségük rá, hogy megtudják, helyesen vagy helytelenül döntöttek-e? Most itt a lehetőség, csupán tizenöt perc, és tudni fogják a választ." Ezután megkértem őket, hogy emeljék fel a kezüket, ha mind a tízet helyesen eltalálták, majd azok következtek, akik csak kilencet, nyolcat, és így tovább. Egy táblára felvezettem az eredményeket, így mindenki összehasonlíthatta az eredményét a saját csoportjával. Bár nem ez volt a szándékom, de a folyamat során így az is kiderült, hogy az egyes emberek mennyire teljesítettek jól.

Azt vártam, hogy a legtöbbjük nem lesz túl sikeres a teszt során. Ez a szomorú lecke összeillett azzal a küldetésemmel, hogy óvatosabbá tegyem az emberek mások hazugságaival kapcsolatos ítéleteit. Az első néhány előadás során aggódtam, hogy hallgatóim tiltakozni fognak, mivel nem akarják, hogy kiderüljön róluk, ha nem teljesítettek túl jól a hazugok leleplezésében. Amikor szembesültek vele, hogy legtöbbjük milyen rosszul szerepelt, arra számítottam, hogy nekem támadnak majd, hogy megkérdőjelezik a teszt érvényességét, hogy azt mondják, az általam mutatott hazugságoknak semmi közük azokhoz, amelyekkel nekik van dolguk nap mint nap. Ez sohasem történt meg. Ezek a férfiak és nők, az igazságügyi és hírszerző közösségek tagjai, hajlandók voltak felfedni hazugságvadászi képességeiket a társaik előtt. Sokkal bátrabbnak bizonyultak a tudományos életben tevékenykedő kollégáimnál, amikor felajánlottam nekik ugyanazt a lehetőséget, hogy diákjaik és kollégáik előtt kiderüljön, milyen jól teljesítettek.

A rossz eredmények láttán ezek a hivatásos hazugságvadászok rákényszerültek, hogy feladják hozzávetőleges számításaikat és ökölszabályaikat, amelyekre egészen addig támaszkodtak. Jóval óvatosabbak lettek a megtévesztés viselkedés alapján történő megítélését illetően. Újfent figyelmeztettem őket, hányféle sztereotípiát alkalmaznak az emberek arra nézve, hogy valakiről mi alapján lehet megmondani, hazudik-e. Ilyen például az az elgondolás, hogy a fészkelődő, beszéd közben félrenéző emberek mindig hazudnak. Ami a pozitív oldalát illeti, néhány való életből vett példán megmutattam nekik, hogyan használhatják a 8. fejezetben leírt hazugságellenőrző listát. Emellett igyekeztem hangsúlyozni – ahogy tettem

azt a korábbi fejezetekben is –, hogy az érzelmek hogyan leplezhetik le a hazugságot, illetve, hogy ezen érzelmeknek miként lehet felismerni a jeleit. Több tucat arckifejezést mutattam nekik nagyon rövid ideig – egy-egy századmásodpercig –, hogy megtanulják felismerni a mikro-arckifejezéseket. Különböző hazugságokat ábrázoló videofelvételeket mutattam nekik, amelyeken gyakorolhatták újonnan szerzett tudásukat.

1991 szeptemberében publikáltuk ezekkel a hivatásos hazugságvadászokkal kapcsolatos felfedezéseinket. Kiderült, hogy csak egyetlen csoport tagjai teljesítettek jobban az egyszerű tippelésnél: az amerikai titkosszolgálat tagjai. Kicsit több mint a résztvevők fele teljesített 70 százaléknál nagyobb pontossággal, s egyharmaduk 80 százalékot vagy ennél is többet ért el. Bár nem tudom biztosan, hogy miért éppen a titkosszolgálat munkatársai bizonyultak jobbnak a többi csoportnál, gyanítom, ez azért lehet, mivel közülük sokan végeztek már testőri munkát, amelynek során a tömegből kellett kiszúrniuk azokat, akiknek ellenséges szándékaik voltak az általuk védett személlyel szemben. Ez a fajta éberség remek felkészülés lehet a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló apró jeleinek felfedezéséhez.

A legtöbb ember számára megdöbbentő, hogy a többi hivatásos, hazugságokkal foglalkozó csoport tagjai – a bírák, az ügyészek, a rendőrök, a különböző szervezetek (CIA, FBI, NSA) és a hadsereg számára poligráfos munkát végző szakemberek, illetve a törvényszéki pszichiáterek – a tippelésnél nem teljesítettek pontosabban. Legalább ennyire meglepő, hogy többségük nem tudta: a viselkedésből nem lehet megállapítani a megtévesztést. A teszt elvégzése előtt feltett kérdésünkre – mit gondolnak saját várható teljesítményükről? – adott válaszaik nem álltak összefüggésben az eredményeikkel, mint ahogy a teszt elvégzését követő azonos kérdésre adott válaszaik sem.

Meglepődtem, hogy *egyáltalán volt olyan* ezek között a hivatásos hazugságvadászok között, aki igen pontosnak bizonyult a hazugságok észlelésében, mivel egyiküknek sem volt korábbi tapasztalata az általunk használt szituációkat tekintve, és az általuk látott hazu-

gok jellemzőivel sem voltak tisztában. A videón látható helyzetet úgy alakítottam, hogy a lehető legjobban visszaadja az elmegyógyintézeti páciens esetét, aki orvosa előtt leplezni igyekszik öngyilkossági szándékát, hogy a felügyelet alól kiszabadulva, véget vethessen életének. Ennek érdekében lepleznie kell aggodalmát, és meggyőzően elő kell adnia, hogy már nem depressziós. A fellépő erős negatív érzelmeket pozitív érzések burkával igyekezett leplezni. Csak a törvényszéki pszichológusoknak és pszichiátereknek lehetett hasonló helyzettel kapcsolatos tapasztalata, azonban a csoportok közül ők sem emelkedtek ki, eredményeik szintén a tippelés pontosságával egyeztek meg. De vajon a titkosszolgálat tagjai miért képesek ilyen pontosan észlelni a megtévesztés ezen típusát[47]?

Akkor még nem volt nyilvánvaló számomra sem, de ahogy elgondolkodtam a felfedezéseinken, támadt egy ötletem arra nézve, hogy mikor lehetséges a viselkedésben megnyilvánuló jelekből észlelni a megtévesztést. A hazugságvadásznak nem szükséges ismernie a gyanúsítottat, sem az adott szituációt, *ha* erős érzelmekről van szó. Ha valakiről úgy tűnik, akár külső megjelenése, akár hangja alapján, hogy fél, bűntudata van vagy izgatott, és ezek az érzelmek nem illenek össze a szavaival, jó esély van rá, hogy az illető hazudik. Ha sokszor megakad a beszéd (sok a szünet, az öööö-zés stb.), és a gyanúsítottnak nincs oka rá, hogy ne tudja, mit kell mondania, emellett általában ennél összeszedettebben beszél, a gyanúsított valószínűleg hazudik. A megtévesztés ezen viselkedésbeli jelei annál ritkábbak, minél kevésbé jelentkeznek az érzelmek. Ha a hazug nem leplez erős érzelmeket, a hazugság sikeres leleplezéséhez arra van szükség, hogy a hazugságvadász jobban ismerje az adott szituáció részleteit és a hazug jellemvonásait.

[47] Elképzelhető, hogy a hivatásos csoportok sokkal jobban teljesítettek volna, ha olyan hazugságokkal szembesítjük őket, amelyek jellemzők azokra a helyzetekre, amikkel munkájuk során találkoznak. Lehet, hogy csak azt fedeztük volna fel, hogy kik azok a hazugságvadászok, akik a szituáció ismeretétől függetlenül is jól teljesítenek, nem pedig azokat, akik a megszokott környezetükben végzik jól a dolgukat. Azt gondolom, hogy ez nem feltétlenül állja meg a helyét, azonban ennek igazolására további kutatásokra van szükség.

Ha magas a tét, jó esély van rá, hogy a lebukástól való félelem vagy a hazugságvadász kijátszásának kihívása (a hazugsággal kapcsolatos örömérzet, azaz a rászedés élvezete)) megkönnyíti a hazugság észlelését, anélkül hogy a hazugságvadásznak akár a helyzetet, akár a gyanúsítottat jobban kellene ismernie. De – és ez egy nagyon fontos *de* – a magas tét nem minden hazug esetében növeli a lebukástól való félelmet. Azok a bűnözők, akik már ezt-azt megúsztak, nem fognak félni egy ilyen helyzetben, mint ahogy egy visszaeső házasságszédelgő sem, aki már korábban sikerrel leplezte a viszonyait, de ugyanez igaz egy tapasztalt tárgyalófél esetében is. Ugyanakkor a magas tét egyes ártatlan gyanúsítottak esetében azt eredményezi, hogy hazugnak fognak tűnni, mivel attól félnek, hogy nem hisznek nekik (lásd még: Othello-hiba).

Ha a hazugnak és a célpontnak azonos az értékrendje, emellett a hazug tiszteli áldozatát, jó esély van rá, hogy bűntudatot fog érezni a hazugság miatt, s ennek a bűntudatnak a jelei elárulhatják a hazugságot, vagy akár vallomáshoz is vezethetnek. Ám a hazugságvadásznak óvakodnia kell attól, hogy túl sok jót gondoljon saját magáról, s olyan tiszteletet feltételezzen maga iránt, amelyre nem szolgált rá. Egy bizalmatlan vagy túlzottan kritikus anyának szüksége van önismeretre, hogy tudjon róla, ha ezek a jellemvonások belejátszanak a lányával kialakult kapcsolatába, s ebből kifolyólag nem szabad azt feltételeznie, hogy a lánya bűntudatot érez, ha hazudik neki. Egy igazságtalan főnöknek tudnia kell, hogy alkalmazottai igazságtalannak tartják, ezért nem támaszkodhat a bűntudat jeleire, ha a többiek megtévesztéseit kívánja leleplezni.

Sohasem bölcs dolog megbízni az ítéletünkben, amely mások hazugságával kapcsolatos, ha *semmiféle* információnk nincs az adott gyanúsítottról vagy helyzetről. A hazugságvadásztesztem nem ad lehetőséget a hazugságvadász számára, hogy minden olyan embert megismerjen, akiről ítéletet kell mondania. A hazugságra, vagy őszinteségre vonatkozó döntéseket úgy kell meghozniuk, hogy az adott személyt csak egyszer láthatták, anélkül hogy bármi egyéb információjuk lenne az illetőről. Ilyen körülmények között csak nagyon kevés ember teljesít pontosan. Nem lehetetlen, de a legtöbb

ember számára igen nehéz. (A későbbiekben kifejtem, hogy mi a titkuk azoknak, akik ilyen kevés információ birtokában is képesek voltak pontos ítéletet mondtani.) Készítettünk egy másik változatot is a tesztből, amelyen minden emberről két példa látható. Ha a hazugságvadászok össze tudják hasonlítani az adott emberek viselkedését két különböző szituációban, már valamivel pontosabban teljesítenek, bár így is csupán a tippelésnél valamivel jobb eredményt tudtak elérni.

A 8. fejezetben leírt hazugság-ellenőrző lista segíthet megbecsülni, hogy egy magas tétű hazugság esetén hasznos, félrevezető, vagy csak kevés viselkedési jel megjelenésére van lehetőség. Ez segíthet meghatározni, hogy felmerülhet- e a lebukástól való félelem, a hazugsággal kapcsolatos bűntudat vagy a hazugsághoz kapcsolódó örömérzet. A hazugságvadásznak oshasem szabad egyszerűen azt feltételeznie, hogy a viselkedésből mindig kiszűrhetők a megtévesztés jelei. A hazugságvadásznak tudnia kell ellenállni a kísértésnek, hogy az őszinteséggel kapcsolatos kételyeit saját képességeinek túlbecsülésével próbálja megválaszolni.

Bár a titkosszolgálat volt az egyetlen csoport, amelynek tagjai a tippelésnél jobban teljesítettek, minden csoportban akadt egy-két olyan ember, akik magas pontszámokat értek el. Azóta kutatásokat végzek annak megállapítására, hogy egyes embereket mi tesz sokkal pontosabbá a hazugságok leleplezése terén. Hogyan tanulták meg? Miért nem tanulja meg mindenki sokkal pontosabban észlelni a hazugságokat? Tanult képességről van szó, vagy inkább adottságról, amellyel vagy rendelkezik valaki, vagy nem? Ez a különös ötlet akkor pattant ki a fejemből, amikor rájöttem, hogy tizenegy éves kislányom majdnem olyan sikeresen végezte el a tesztet, mint a titkosszolgálat legjobbjai. A lányom nem olvasta a könyveimet vagy a cikkeimet. Persze lehet, hogy saját gyermekem sem annyira különleges, hiszen elképzelhető, hogy a legtöbb gyerek a felnőtteknél jobban teljesít a hazugságok észlelése terén. Mostanában kezdődtek a kutatások ennek feltérképezésére.

A kezdő lökést arra nézve, hogy egyesek miért képesek pontosabban észlelni a hazugságokat, mint mások, a tesztünket kitöltők-

höz intézett kérdésünkre adott válaszokból kaptuk. Azt kérdeztük a résztvevőktől, hogy milyen viselkedési jeleket használtak fel, amikor megítélték, hogy valaki hazudik-e vagy sem. A pontosan teljesítők válaszait összevetve a csoportok között a pontatlanokéval, azt találtuk, hogy a sikeres hazugságvadászok az arcon, a hangban és a testbeszédben megjelenő jelekre koncentráltak, míg a pontatlanok csak a szavakra. Ez a felfedezés remekül illeszkedik ahhoz, amit a *Beszédes hazugságok* korábbi fejezeteiben már említettem, de a vizsgált emberek közül senki sem olvasta a könyvet a teszt elvégzése előtt. A pontos válaszokat adók közül egypáran tudták, hogy sokkal könnyebb leplezni a szavakat, mint az arckifejezéseket, a hangot vagy a testbeszédet. Nem mintha a szavak fontossága elhanyagolható lenne – a beszédben megfigyelhető ellentmondások gyakran árulkodók lehetnek, és elképzelhető, hogy a beszéd kifinomult elemzése rávilágíthat a hazugságra –, azonban a beszéd tartalma sohasem lehet az egyetlen fókuszpont. Még mindig keressük a választ arra a kérdésre, hogy vajon miért nem veti össze mindenki a szavakat az arccal és a hanggal.

A hazugság viselkedésbeli jeleivel kapcsolatos új felfedezések

Az elmúlt két évben végzett további kutatásaink megszilárdították és kiegészítették, amit a *Beszédes hazugságok* állít az arc és a hang fontosságáról a megtévesztés észlelésével kapcsolatban. A megtévesztően, illetve őszintén beszélő ápolók arcáról készült videofelvételek – illetve az arckifejezések – elemzésével különbséget fedeztünk fel két típusú mosoly között. Amikor az ápolók valóban jól érezték magukat, sokkal több valódi, őszinte mosolyt (*5A ábra* az 5. fejezetben) mutattak, és amikor hazudtak, akkor egy általunk *maszkoló* mosolynak nevezett arckifejezést öltöttek fel. (A maszkoló mosolyban a mosolygó ajkak mellett megjelennek a szomorúság *[3A ábra]*, a félelem *[3B ábra]*, a harag *[3C* vagy *4. ábra]*, vagy az undor jelei.)

A mosolyok különböző típusai közti eltéréseket alátámasztották a gyerekeken és felnőtteken, az USA-ban és más országokban, elté-

rő körülmények között – nemcsak a hazugság folyamata során – végzett kutatások. Fontos különbségeket fedeztünk fel az agyban lezajló folyamatok és az emberek által leírt érzelmek között, amikor valódi mosolyt mutatnak, mint amikor más típusú mosoly jelenik meg az arcukon. Egy valódi, őszinte mosolynak – amely akkor jelenik meg, ha az adott ember valóban jól érzi magát – a legjobb jele a szemkörnyéki izom működése, nem pedig csak az ajkakon megjelenő mosoly maga. Ez nem olyan egyszerű, nemcsak a szarkalábak megjelenését kel figyelni a szem külső sarkainál, mivel ez nem minden esetben működik. A szarkaláb csak akkor lehet jó jele az őszinte mosolynak, ha a mosoly maga enyhe, ha az örömérzet nem túl erős. Egy nagy, széles mosoly esetén maguk az ajkak alakítják ki a szarkalábakat, ezért ilyenkor a szemöldököt kell figyelni. Ha a szemkörnyéki izom működésbe lép, mivel valódi örömérzet váltotta ki a mosolyt, a szemöldök nagyon kis mértékben lefelé mozdul. Ez apró, de olyan jel, amelyről azt találtuk, hogy a legtöbb ember különösebb előképzés nélkül képes felismerni.

Azt is felfedeztük, hogy a hang magassága megemelkedett, amikor az ápolók hazudtak az érzéseikről. Ez a változás érzelmi felfokozottságra utal, tehát nem magának a hazugságnak a jele. Ha valaki állítása szerint élvezi a kellemes, nyugtató látványt, a hangja nem lesz magasabb. Csakhogy nem minden hazug mutatta a megtévesztés jeleit az arcán vagy a hangjában. Mindkét információforrást felhasználva születtek azonban a legjobb eredmények – a találati arány 86 százalék volt. Ez azonban még mindig azt jelenti, hogy az esetek 14 százalékában hibáztak, s az arcon vagy a hangban megfigyelhető jelek ellenére, őszintének gondolták az adott embert, amikor az hazudott, és hazugnak, amikor őszinte volt. Vagyis, annak ellenére, hogy a módszer működik az emberek nagy többségénél, nem alkalmazható mindenkire. Nem gondolom, hogy valaha is képesek leszünk olyan, viselkedési jelek mérésére alkalmas rendszert kialakítani, amely minden ember esetén használható. Bizonyos emberek természetes, ösztönös előadók, akiket nem lehet lebuktatni, míg mások annyira egyedi módon kommunikálnak, hogy azok a jelek, amelyek mások esetében lelepleznék a hazugságokat, esetükben nem működnek.

Az éppen zajló kutatások során dr. Mark Frank és jómagam megtaláltuk az első bizonyítékot, amely igazolja felvetésemet, hogy léteznek nagyon ügyes hazugok, akik természetes előadók, valamint olyan emberek is, akik képtelenek hazudni, és szinte sohasem lesznek képesek megtéveszteni másokat. A kísérlet során két helyzetben vizsgáltuk, ahogy a kísérleti alanyok hazudnak, vagy igazat mondanak. Az egyikben egy álbűncselekményt kellett elkövetniük: kivenni egy táskából 50 dollárt, amit megtarthattak, ha sikeresen meggyőzték kihallgatójukat, hogy igazat mondanak, és nem lopták el a pénzt. A másik helyzet során a véleményüket kellett elmondaniuk – mondhattak igazat, de hazudhattak is – egy olyan kényes kérdéssel kapcsolatban, mint az abortusz vagy a halálbüntetés. Frank úgy találta, hogy akik sikeresen hazudtak az első helyzetben, azoknak nem okozott nehézséget a második sem, azonban azok, akiket könnyű volt lebuktatni a véleményükkel kapcsolatban, hamar lelepleződtek a bűncselekménnyel kapcsolatos hazugság során is.

Ez elsőre teljesen nyilvánvalónak tűnhet, azonban a korábbi fejezetek érvei azt sugallják, hogy az adott hazugság körülményei határozzák meg, hogy az sikerrel jár-e, nem pedig az adott személy képességei. Valószínűbb azonban, hogy mindkét tényező számít. Egyesek annyira jól, vagy annyira pocsékul hazudnak, hogy az adott helyzet, illetve a hazugsággal kapcsolatos körülmények alig szólnak bele a dolgok alakulásába, a szóban forgó személyek vagy sikerrel járnak, vagy lelepleződnek. A legtöbb ember azonban nem ilyen különleges, és esetükben a sikert olyan tényezők befolyásolják, hogy kinek kell hazudni és miről, valamint hogy mekkora a tét.

A hazugság észlelését megnehezítő tényezők a bíróságon

Egy nagyon fontos dolgot tanultam a rendőrök, bírák és ügyészek képzése során az elmúlt öt évben, amelyet egy aranyköpés ihletett: az igazságügyi rendszert olyasvalaki tervezte, aki lehetetlenné akarta tenni a megtévesztés észlelését a viselkedés alapján. A bűnös gyanúsított ugyanis rengeteg időt és lehetőséget kap, hogy felkészüljön

és begyakorolja a válaszait, mielőtt a bíró és az esküdtszék előtt számot kellene adnia őszinteségéről. Ezáltal növekszik az önbizalma, és csökken lebukástól való félelme, vagyis máris lépéselőnybe kerül. A közvetlen vizsgálatra és az úgynevezett keresztvizsgálatokra hónapokkal, ha nem évekkel a konkrét bűnesetek után kerül sor, ez tompítja a konkrét bűncselekménnyel kapcsolatos érzelmeket. Itt a második előnye a mindenkori vádlottnak. A per megkezdése előtt annyi idő telik el, hogy a gyanúsított már olyan sokszor elpróbálhatta saját hamis meséjét, hogy a végére akár *el is hiheti* annak részleteit, vagyis amikor vallomást tesz, bizonyos szempontból már nem is hazudik. Ez a harmadik lépés a bíróság és az esküdtszék elleni „harcban". Amikor az ügyészek kérdezgetik a vádlottat, ő már általában igen felkészült, legtöbbször éppen saját védőügyvédje készíti fel, az ügyészek pedig jellemzően igennel vagy nemmel megválaszolható kérdéseket tesznek fel neki. Ez a negyedik előnyös pont. És ott van az *ártatlan* vádlott, aki attól rettegve lép be a tárgyalóterembe, hogy nem hisznek neki. Miért is hinne neki az esküdtszék és a bíróság, ha a rendőrség, az ügyész és az előzetes perek bírái nem hittek neki? A félelem jeleit pedig sokan a bűnös ember lebukástól való félelmeként értelmezik. Ez a bűnösök ötödik fegyvere a bíróság és az esküdtszék ellen.

Bár a körülmények a tényfeltárók (ahogy a bíróságot és az esküdtszéket nevezik) ellen szólnak, amikor a vádlottak viselkedését figyelik, ez másként van a legelső kihallgatást vagy beszélgetést vezető ember esetében. Jellemzően ez az ember egy rendőr, vagy ha például gyerekmolesztálási ügyről van szó, egy szociális munkás. Nekik van a legtöbb esélyük rá, hogy a viselkedési jelekből megállapítsák, hogy valaki hazudik-e. Egy hazugnak általában ilyenkor még nem volt lehetősége elpróbálni a válaszait, és feltehetően vagy fél a lebukástól, vagy bűntudata van a bűntett miatt. Lehet ugyan, hogy a rendőrök vagy a szociális munkások jó szándékúak, azonban legtöbbjüket nem képezték ki megfelelően arra, hogyan tegyenek fel egyértelmű kérdéseket, amelyek nem terelik a gyanúsítottat egyik irányba sem. Ugyancsak nincs megfelelő képzettségük az őszinteség és a hazugság viselkedésben megnyilvánuló jeleinek

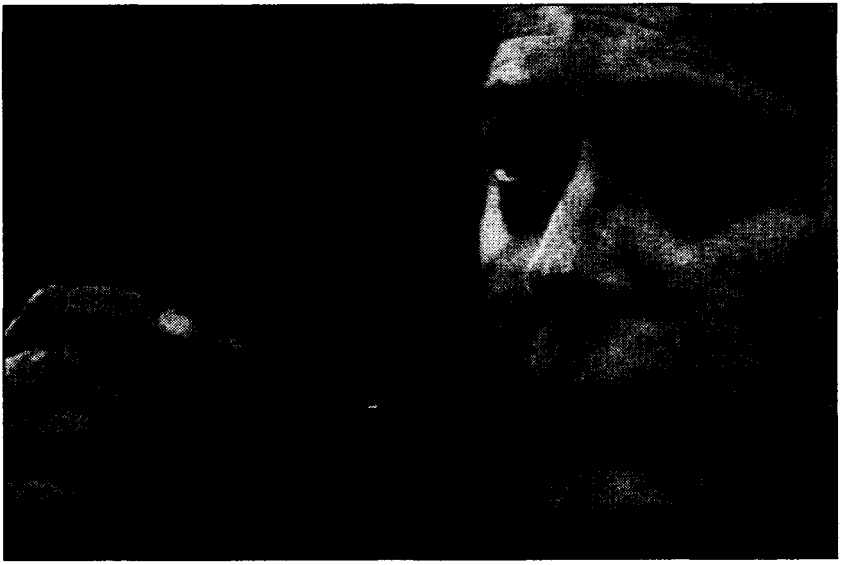
értékelésére, és általában részrehajlók a saját feltételezéseikkel kapcsolatban. Jellemzően azt gondolják, hogy mindenki, akivel beszélnek, bűnös, és mindenki hazudik, mint ahogyan ez valószínűleg így is van az általuk kihallgatott emberek többségénél.

Amikor először alkalmaztam a hazugságvadásztesztet rendőrök esetében, úgy találtam, hogy a felvételen látható összes embert hazugnak nézték. Soha senki nem mond igazat – mondták nekem. Szerencsére az esküdtszékek tagjai nincsenek folyamatos érintkezésben a bűnügyi gyanúsítottakkal, ezért kevésbé valószínű, hogy valakit bűnösnek tekintsenek.

Poindexter admirális felderítő zászlói

Az arcon, testen, hangban, beszédmódban megjelenő viselkedési jelek nem magának a hazugságnak a jelei. Azoknak az érzelmeknek a jelei lehetnek, amelyek nem illenek ahhoz, amit a beszélő éppen mond. De utalhatnak arra is, hogy a gyanúsított, mielőtt kinyitná a száját, éppen azon gondolkodik, mit mondjon. Ezek afféle zászlók, amelyek a felfedezésre váró területeket jelölik. Arról árulkodnak a hazugságvadász számára, hogy valami történik, amit ki kell deríteníe további kérdések segítségével, az információk ellenőrzésével, vagy egyéb módszerekkel. Nézzünk egy példát a „zászlók" működésére.

Emlékezzünk vissza arra az esetre, amikor 1986-ban az USA fegyvereket adott el Iránnak abban a reményben, hogy ezzel elérhetik a Libanonban, iráni szimpatizánsok által túszul ejtett amerikaiak szabadon bocsátását. A Reagan-kormányzat azt állította, hogy nem egyszerű túszcseréről van szó, hanem az eset kapcsán reményüket fejezték ki, hogy sikerül jobb viszonyt kialakítani az új, mérsékelt iszlám vezetéssel, amely Khomeini ajatollah halála után alakult ki Iránban. Óriási botrány tört ki, amikor kiderült, hogy a fegyvereladásokból származó profit egy részét titokban a kongresszusi törvények durva megsértésére használták (Boland-kiegészítés), vagyis hogy fegyvereket vásároljanak a *kontrák,* az amerikaikkal szimpatizáló nicaraguai lázadó csoport számára, amely a szovjet-

John Poindexter ellentengernagy

párti sandinista rezsim ellen küzdött a közép-amerikai országban. Egy 1986-os sajtótájékoztatón Ronald Reagan amerikai elnök és Edwin Meese legfőbb ügyész maga fedte fel a *kontrák* pénzelését. Ugyanekkor azt állították, hogy nem tudnak semmit az esetről. A sajtótájékoztatón bejelentették, hogy John Poindexter ellentengernagy, az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója lemondott, kollégáját, Oliver North alezredest pedig felmentették a Nemzetbiztonsági Tanácsban betöltött feladatai alól. Az Irán–kontra ügy sajtóvisszangja óriási volt, a közvélemény-kutatások pedig azt mutatták, hogy az amerikaiak többsége nem hitte el Reagan elnök állítását, hogy nem tudott róla, miszerint a fegyvereladásokból származó bevételt illegális módon a kontrákhoz juttatták el.

Nyolc hónappal később North alezredes vallomást tett az Irán–kontra ügyet vizsgáló kongresszusi bizottság előtt. North elmondta, hogy az egész esetről gyakran beszélt William Casey-vel, a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) akkori igazgatójával. Bár Casey három hónappal korábban meghalt, North vallomást tett. Elmondta

a bizottság tagjainak, hogy Casey figyelmeztette, kudarc esetén ő lesz a bűnbak, és Poindexternek is osztoznia kell ebben a szerepben, ha meg akarják védeni Reagan elnököt.

Ezután Poindexter is vallomást tett a bizottság előtt, és azt állította, hogy saját szakállára cselekedett, amikor jóváhagyta North alezredes terveit a fegyvereladásokból származó pénz kontrákhoz történő továbbítására. Azt állította, hogy ezt a jóváhagyást anélkül írta alá, hogy valaha tájékoztatta volna róla az elnököt, azért, hogy megóvja Reagant ettől a „politikailag igen érzékeny kérdéstől", amely később saját vesztét okozta. „Én hoztam meg a döntést" – jelentette ki tárgyilagos hangnemben Poindexter a *Time* magazin 1987-es tudósítása szerint.

Vallomása során volt egy pillanat, amikor a CIA-igazgató Wiliam Casey-vel közös egyik ebédjéről kérdezték. Poindexter azt mondta, nem emlékszik, hogy mi hangzott el az ebéd során, csak arra, hogy szendvicseket fogyasztottak. Sam Nunn szenátor igen keményen kommentálta Poindexter lyukas emlékezetét, s a következő két percen belül az ellentengernagy a harag két igen gyors mikro-arckifejezését mutatta, hangja magasabb lett, négyszer nyelt, számos rövid szünetet tartott a beszédében, és hirtelen ismételni kezdte önmagát. Poindexter vallomásának ez a pillanata négy fontos tényezőre mutat rá.

1. Amikor a viselkedési változások nemcsak egyetlen területen jelentkeznek (arcon, hangban vagy a nyelés által jelzett vegetatív idegrendszeri változásokban), ez egy igen fontos jel (zászló) arra nézve, hogy valami fontos történik, amit érdemes behatóbban tanulmányozni. Bár azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, ha csak egyetlen forrásból származnak hasonló jelek, mivel lehet, hogy be kell érnünk ennyivel. Valószínűleg jóval erősebb érzelmekről van szó, tehát sokkal megbízhatóbb jeleket kapunk, ha azok a viselkedés különböző síkjain egyszerre jelennek meg.

2. Kevésbé kockázatos a viselkedésben beállt *változásokat* megfigyelni, mint ha csak egy-egy olyan viselkedésbeli szokásra koncentrálnánk, amit az adott személy többször ismétel. Poindexter esetében viszonylag ritkán jelentkezett akadozó beszéd, rövid szü-

netek, nyelés és hasonlók. A hazugságvadásznak mindig a viselkedés változásaira kell koncentrálnia, amiatt, amit a 4. fejezetben Brokaw-veszélynek neveztem. Nem fog félrevezetni minket az egyénre jellemző sajátosság, ha a viselkedésében jelentkező változásokra koncentrálunk.

3. Ha a viselkedési változások egy bizonyos téma vagy kérdés hatására mutatkoznak, a hazugságvadász tudhatja, hogy olyan forró területre bukkant, amelyet érdemes feltérképeznie. Bár Nunn szenátor és a többi képviselő számos témával kapcsolatban vegzálta Poindextert, az ellentengernagy nem mutatott viselkedésbeli változásokat, amíg Nunn rá nem kérdezett a Casey-vel folytatott ebédjére. Poindexter gyanús viselkedése megszűnt, amikor Nunn újabb témáról kérdezett. Ha a viselkedési változások egy kifejezett témával kapcsolatban jelentkeznek, a hazugságvadász tudhatja, hogy a szóban forgó témának köze van ezekhez a változásokhoz. Ilyenkor az egyik módszer, ha ejtjük a témát, ahogy ezt Nunn is tette, majd később, váratlanul visszatérünk, és figyeljük, hogy a viselkedési minták újra megjelennek-e.

4. A hazugságvadásznak alternatív magyarázatot is kell találnia a változásokra, amelyek esetleg arra utalhatnak, hogy nem a megtévesztés jeleiről van szó. Ha Poindexter hazudott az ebéddel kapcsolatos válaszaiban, valószínűleg feldúlt volt emiatt. Vallásos emberként ismerték, felesége a helyi templom diakonisszája volt. Valószínűleg belső konfliktusai támadtak a hazugság kapcsán, még akkor is, ha az a nemzeti érdekek miatt igazolható volt. Emellett minden bizonnyal tartott a lebukástól is. Azonban léteznek más magyarázatok is, amelyeket nem árt számításba venni.

Poindexter tárgyalása ekkor már napok óta zajlott. Tegyük fel, hogy az ebédszünetekben mindig egyeztet ügyvédeivel, miközben a felesége által elkészített szendvicset fogyasztja. Képzeljük el azt a helyzetet, amikor aznap megkérdezi a feleségét, hogy készített-e számára ebédet, mire a felesége idegesen reagál: „John, nem tudok neked mindennap, hétről hétre szendvicset csinálni, vannak más elfoglaltságaim is!" Tegyük fel, hogy házasságukban a harag ilyen jellegű megnyilvánulásai igen ritkák, ezért Poindexter ugyancsak feldúlt

az eset miatt. Ezek után később, amikor Nunn rákérdez az ebédre, és megemlíti a szendvicseket, a férfiban felébrednek ezek az érzelmek a feleségével folytatott veszekedés miatt, s így ezek kifejeződését látjuk, nem az Irán–kontra ügyben való lebukás félelmét. Természetesen fogalmam sincs róla, hogy a fenti spekulációnak van-e bármiféle alapja. Azonban éppen ez az érvem, hogy a hazugságvadásznak mindig meg kell vizsgálnia a lehetséges alternatív magyarázatokat a hazugságon kívül, vagy információkat gyűjteni, amelyek segítségével ezek kizárhatók. Amikor Poindexteren látszott, hogy a Caseyvel folytatott ebédjével kapcsolatban érez valamit, csak nem tudjuk, hogy mit, nem szabad egyből arra a következtetésre jutni, hogy hazudik, mielőtt az egyéb lehetőségeket ki nem zártuk.

Oliver North előadóművészi képessége

North alezredes Irán–kontra ügyben tett vallomása egy másik olyan példát illusztrál, amelyet leírtam a *Beszédes hazugságok*ban. North ugyanis tökéletes példája az általam természetes előadónak nevezett embernek. Nem azt akarom sugallni, hogy North hazudott (noha egy korábbi, a Kongresszus előtt tett vallomása miatt hazugságért elítélték), csupán azt, hogy viselkedése alapján ezt nem lehetett volna megállapítani. Ha hazudott volna, azt nagyon meggyőzően tette volna. Előadását – szigorúan az előadást – élvezetes volt figyelni.

A korabeli közvélemény-kutatások azt mutatták, hogy North óriási megbecsülésnek örvendett az amerikai nép szemében. Ennek számos oka lehetett. Úgy tűnt, hogy ő Dávid a hatalmas kormány, illetve a kongresszusi bizottság Góliátjával szemben. Néhány ember számára pedig az egyenruhája tehette szimpatikussá. Volt, akinek egyértelmű volt, hogy bűnbakot csináltak belőle, hogy igazságtalanul ő bukjon az elnök vagy a CIA igazgatója helyett. Személyes varázsának egy része pedig a stílusában rejlett. A természetes előadók egyik védjegye, hogy szeretjük nézni őket, élvezzük az előadásmódjukat. Nincs okom feltételezni, hogy az ilyen típusú emberek gyakrabban hazudnak, mint bárki más (noha lehet, hogy esetükben nagyobb a kísértés, mivel tisztában vannak vele, hogy

Oliver North alezredes

megúszhatják), azonban ha hazugsághoz folyamodnak, azt hiba nélkül fogják kivitelezni.

North vallomása további etikai és politikai kérdéseket is felvet a köztisztviselők hazugságainak korrektségével kapcsolatban. A következő fejezetben erről és további történelmi példákról értekezem.

TÍZ

Hazugságok a közéletben

Az előző fejezetben a legfrissebb kutatási felfedezéseimről számoltam be, illetve a profi hazugságvadászok továbbképzése során szerzett tapasztalataimról. Ez a fejezet kevésbé kapcsolódik a tudományos bizonyítékokhoz. Ehelyett személyes elemzéseimre hagyatkozom, amelyeket a hazugságok természetével kapcsolatos gondolataim ihlettek, és megpróbálom kutatásaim eredményét felhasználni, hogy jobban megértsem a minket körülvevő világot, amelyben élünk.

Oliver North ürügye a hazugságra

North alezredes a Kongresszus előtt tett vallomása során egy ponton beismerte, hogy néhány évvel korábban már hazudott az iráni pénzek eltérítéséről, hogy azokkal az Amerika-barát *kontrákat* támogassák Nicaraguában. „A hazugság nem könnyű számomra – mondta North. – Azonban mérlegelnünk kellett a különbséget a hazugságok és az életek között." North a hazugságok igazolására évszázadok óta használt klasszikus módszert alkalmazott. Mit mondjon valaki egy fegyveresnek, aki felteszi a kérdést: Hol a bátyád? Meg fogom ölni! A legtöbb ember számára ez nem jelent dilemmát. Nem fogjuk elárulni, hogy a testvérünk hol van. Hazudunk, más helyet adunk meg. Ahogy Oliver North is mondta, ha az élet a tét, hazudni kell. Ennél prózaibb példa az utasítás, amit a szülő ad egy kulcsos gyereknek, hogy mit mondjon, ha egy idegen kopogtat az ajtón. Ilyenkor a gyereknek nem szabad azt mondania, hogy egyedül van otthon, hanem hazudnia kell, azt állítani, hogy a szülők is otthon vannak, csak ledőltek egy picit aludni.

Négy évvel a kongresszusi meghallgatás után kiadott könyvében North leírta érzéseit a Kongresszussal és az ügyével kapcsolatos álláspontjukkal szemben: „Számomra a szenátorok, képviselők, de még személyes stábjuk tagjai is olyan kiváltságos emberek voltak, akik szégyenteljes módon magukra hagyták a nicaraguai ellenállást, és a *kontrákat* kiszolgáltatták hatalmas és jól felfegyverzett ellenségeiknek. Ezek után pedig engem akartak megalázni azért, amit *nekik* kellett volna megtenniük! ...Sosem éreztem magam a törvény felett állónak, és soha nem is állt szándékomban, hogy bármi illegálisat kövessek el. Mindig hittem és még ma is hiszek benne, hogy a Boland-kiegészítés nem tiltotta meg a Nemzetbiztonsági Tanács számára a *kontrák* támogatását. Még a legszigorúbb törvénymódosításokban is vannak kiskapuk, amelyeket arra használtunk, hogy megakadályozzuk a nicaraguai ellenállók cserbenhagyását." North könyvében elismerte, hogy 1986-ban félrevezette a Kongresszus tagjait, amikor megpróbálták kideríteni, hogy közvetlenül juttatja-e el a segélyeket a *kontrákhoz.*

North magyarázata azonban, hogy életeket akart menteni, nem igazolja a hazugságot, mivel először is nem tudhatjuk, hogy választása tiszta volt-e. Azt állította, hogy a *kontrákra* halál várna a Boland-kiegészítés miatt, amelyben a Kongresszus egy ponton megtiltotta a további „halálos" segélyek folyósítását számukra. Azonban a szakértők között nem volt egyetértés arra nézve, hogy a segélyek visszatartása a *kontrák* halálához vezetne. Politikai vita volt, amelyben a demokraták és a republikánusok véleménye élesen különbözött. Ez a helyzet nem hasonlítható egy olyanhoz, amikor egy ismert gyilkos azzal fenyegetőzik, hogy megöl valakit, és ezt hajlandó is megtenni. North állítása – mely szerint azért hazudott, hogy életeket mentsen – egy második ponton is támadható, ez pedig az, hogy ki volt hazugságának célpontja. Nem egy gyilkossággal fenyegetőző embernek hazudott. A gyilkosságokat valójában a nicaraguai hadsereg követte volna el, nem a Kongresszus tagjai. Bár azok, akik tiltakoztak a Boland-kiegészítés ellen, állíthatják, hogy ez lett volna a következménye, a törvénymódosítás támogatóinak nem ez volt a szándéka, mint ahogy nem lehet azt sem kijelenteni, hogy a konkrét törvénymódosítás emiatt született volna.

Bölcs és feltehetően azonos erkölcsi háttérrel rendelkező emberek véleménye ütközött azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy a „halálos" segítség visszatartása milyen következményekkel járt volna, illetve hogy a Boland-kiegészítés lezárt-e minden kiskaput. Fanatikus módon nem látta – vagy ha látta, nem vette figyelembe –, hogy ebben az esetben nincs általános igazság, amellyel minden férfi és nő egyetértene. North önhittsége abban rejlik, hogy nagyobb jelentőséget tulajdonított saját igazságának, mint a Kongresszus többségének igazsága, és úgy vélte, ez kellő indok a testület megtévesztésére.

North magyarázatával – miszerint azért hazudott, hogy életeket mentsen – szembeni harmadik ellenérvem, hogy hazugságával megszegett egy szerződést, amely megtiltotta számára, hogy a Kongresszus tagjainak hazudjon. Senkit sem kötelezneknek rá, hogy őszintén feleljen egy ismert gyilkosnak. A gyilkos tettei ugyanis megszegik azokat a törvényeket, amelyek ránk és rá is vonatkoznak. Gyermekeinket sem kötelezi senki, hogy őszinték legyenek egy idegennel szemben, bár ez a kérdés homályosabbá válik, ha az idegen azt állítja, hogy bajban van. Ám mindenkinek kötelező őszintén felelnie egy kongresszusi bizottság előtt, és ha hazudik, büntetőeljárás alá vonhatják. Northnak emellett hivatásából kifolyólag is megvolt az oka, hogy őszinte legyen. North alezredes katonatisztként arra esküdött fel, hogy tiszteletben tartja az USA alkotmányát. Azzal, hogy hazudott a Kongresszusnak, North megsértette az alkotmány által biztosított felelősségmegosztást a kormány két ága között, konkrétan a pénzügyi keretek feletti irányítást, amelyet az alkotmány a Kongresszus számára biztosít, ellensúlyként a végrehajtó hatalom cselekvési képességeivel szemben. Northnak azonban lett volna kibúvója, ha úgy érezte, hogy olyan politikai döntéseket kell végrehajtania, amelyek erkölcstelen módon veszélybe sodornak másokat: lemond, és a nyilvánosság elé állva felemelhette volna a szavát a Boland-kiegészítés ellen.

A vita a mai napig tart, mivel most olyan CIA-tisztviselők tárgyalása folyik, akik állítólag hazudtak a Kongresszus előtt. Nemrég felmerült az a kérdés a sajtóban, hogy a CIA-tisztviselőkre vajon külön szabályok vonatkoznak-e, mivel ők munkájuk titkos természete mi-

att nem biztos, hogy kötelezhetők az őszinteségre a Kongresszus előtt. Mivel North a CIA igazgatójától, William Casey-től kapta az utasításokat, tetteit védheti azzal, hogy ezen ügynökség működési normáit követte. David Whipple, aki az egykori CIA-tisztek szövetségének igazgatója, úgy fogalmazott: „Számomra nem tűnik egyértelműen rossznak, ha valaki csak annyit oszt meg a Kongresszussal, hogy szavatolja büntetlenségét. Nem is tudom vádolni emiatt ezeket az embereket." Ray Cline, szintén nyugalmazott CIA-tiszt hozzátette: „A CIA régi hagyományainak értelmében úgy éreztük, hogy a magasabb rangú tiszteket meg kell óvni a lelepleződéstől." Stansfield Turner azonban, aki Jimmy Carter elnök alatt, 1977 és 1981 között volt a CIA igazgatója, úgy vélekedett, hogy a CIA-t az elnök soha nem utasíthatja arra, hogy a Kongresszus előtt bármelyik ügynöke is hazudjon, s az ott dolgozóknak tisztában kell lenniük vele, hogy nem élveznek védettséget, ha ezt mégis megteszik.

Poindexter, North, illetve Alan Fiers és Clair George CIA-tisztek közelmúltban megindított bűnvádi eljárása ezt az üzenetet közvetítheti. George a legmagasabb rangú CIA-tisztviselő, aki ellen eljárás indult, amiért 1987-ben hazudott az Irán–kontra kongresszusi bizottság előtt. Mivel széles körben elterjedt nézet volt, hogy Casey a CIA igazgatójaként nem követte a fenti szabályt, lehet azzal érvelni, hogy elhibázott döntés megbüntetni azokat az embereket, akikkel nemcsak azt hitették el, hogy az elnöki akarat szerint cselekszenek, hanem azt is, hogy lebukásuk esetén védelmet élveznek.

Nixon elnök és a Watergate-botrány

Valószínűleg az egykori elnök, Nixon az a közhivatalnok, akit a legtöbbször ítéltek el hazugság miatt. Ő volt az első és eddig egyetlen amerikai elnök, aki lemondott hivataláról, azonban ez nemcsak amiatt történt, hogy nem mondott igazat. Nem is azért, mert a Fehér Ház megrendelésére dolgozó emberek lebuktak, amikor 1972 júniusában betörtek a Watergate-irodaházba, és megpróbáltak behatolni a Demokrata Párt főhadiszállására. Nixonnak az eset elkendőzésében játszott szerepe és az előadott hazugságai miatt kellett le-

mondania. A Fehér Házban elhangzott beszélgetéseket rögzítő, később nyilvánosságra hozott felvételekről kiderült, hogy Nixon a következőket mondta: „Leszarom, hogy mi történik. Azt akarom, hogy húzzuk az időt, hadd folyamodjanak csak az alkotmány ötödik kiegészítéséhez (*mely szerint senkit nem ítélhetnek el megfelelő tárgyalás hiányában* – A SZERK.) vagy bármi máshoz, ha ez megmenti az ügyet."

A leplezés csaknem egy éven keresztül kitartott, amíg a Watergate-betörésért elítélt egyik ember, James McCord el nem mondta a bírónak, hogy a betörés egy nagyobb összeesküvés részét képezte. Ezután kiderült, hogy Nixon rögzítette az összes beszélgetést, ami elhangzott az Ovális Irodában. Annak ellenére, hogy Nixon megpróbálta eltüntetni a leginkább terhelő információt, elég bizonyíték maradt fenn, amelynek felhasználásával a Képviselőház Jogi Bizottsága megkezdhette az elnök felelősségre vonását. Amikor a Legfelsőbb Bíróság utasította Nixont, hogy adja át a hangfelvételeket, az elnök 1974. augusztus 5-én lemondott.

Ahogy én látom, nem az volt a probléma, hogy Nixon hazudott, mivel továbbra is fenntartom, hogy a nemzetvezetőknek néha ehhez az eszközhöz kell folyamodniuk. A gondot az jelentette, hogy Nixon a hazugságot szükségessé tévő okokról, illetve az eset kapcsán érintett személyekről hazudott. Nem arról volt szó, hogy egy másik kormányt próbált félrevezetni – Nixon hazugságának célpontja az amerikai nép volt. Nem lehetett arra hivatkozni, hogy külpolitikai célok miatt volt szükség a hazugságra. Nixon leplezett egy bűncselekménnyel kapcsolatos információt, azt, hogy tudott róla, hogy dokumentumokat akartak lopni a Demokrata Párt Watergate-épületben található székházából. Motivációja az volt, hogy hivatalában maradjon, s nem akarta kockáztatni szavazói rosszallását, amit az váltott volna ki, ha megtudják, hogy Nixon emberei megszegték a törvényt annak érdekében, hogy előnyhöz juttassák az elnököt a közelgő választáson. A Nixon elleni vád első tétele az igazságszolgáltatás akadályozása volt, a második a hatalommal való visszaélés, illetve a törvények betartatásának felügyelete, míg a harmadik a jogi bizottság idézéseinek szándékos figyelmen kívül hagyása

a hangfelvételek és egyéb dokumentumok beszolgáltatását illetően. Nem egyszerűen azért kell Nixont elítélnünk, mert hazudott, noha ez a volt elnök ellenfeleinek egyik kedvenc támadási felülete volt. A nemzetvezetők nem végezhetik a dolgukat, ha mindig, minden körülmények között tartózkodniuk kell a hazugság eszközétől.

Jimmy Carter elnök indokolt hazugsága

Kiváló példa a közhivatalt betöltő személy indokolt hazugságára, ami Jimmy Carter elnöksége alatt történt. 1976-ban a korábbi georgiai kormányzót elnökké választották, miután megverte a Nixon hivatalát betöltő Gerald Fordot a választásokon. Választási kampányában Carter azt ígérte, hogy helyreállítja a Fehér Ház erkölcseit a botrányos Watergate-évek után. A kampány egyik védjegye az volt, hogy Carter belenézett a tévékamerába, majd tárgyilagosan azt mondta: sohasem fog hazudni az amerikai népnek. Három évvel később azonban több ízben is hazudnia kellett, mivel leplezni akarta az Iránban fogva tartott amerikai túszok kiszabadítására vonatkozó terveit.

Carter elnökségének korai éveiben az iráni sahot megbuktatta a fundamentalista iszlám forradalom. A sah politikáját az USA mindig támogatta, így amikor száműzetésbe vonult, Carter engedélyezte számára, hogy az Egyesült Államokba utazzon orvosi kezelésre. Ezen felháborodva az iráni milicisták elfoglalták a teheráni amerikai nagykövetséget, és hatvan túszt ejtettek. A hónapokon át tartó diplomáciai kísérletek kudarcot vallottak a túszhelyzet rendezését illetően, miközben a tévériporterek minden este újra és újra bejelentették, hogy hány hónapja tartanak fogva amerikaiakat Iránban.

Röviddel az után, hogy a túszejtők behatoltak a nagykövetségre, Carter titokban utasította a hadsereget, hogy kezdjék meg a felkészülést egy különleges mentőakcióra. A készülődést nemcsak hogy titokban végezték, hanem a kormányzat képviselői többször is hamis állításokat tettek, igyekezvén eloszlatni annak gyanúját, hogy valamire készülnének. A Pentagon, a külügyminisztérium és a Fehér Ház több hónapon át hangoztatta, hogy egy túszmentő akció

logisztikailag kivitelezhetetlen lenne. Egy 1980. január 8-án tartott sajtótájékoztatón Carter elnök hazudott, amikor azt mondta, hogy egy katonai mentőakció szinte bizonyosan kudarcot vallana, és a túszok halálával végződne. Miközben ezt mondta, a Delta-kommandósok éppen ezt a mentőakciót próbálták el újra és újra az USA délnyugati sivatagos részén.

Carter hazudott az amerikai népnek, mivel tisztában volt vele, hogy az irániak is figyelnek, és az volt a célja, hogy az iráni milicistákat hamis biztonságérzetbe ringassa. Carter utasította sajtófőnökét, Jody Powellt, hogy még akkor is tagadja a túszmentő akciót, amikor a művelet már folyamatban volt. Carter így fogalmaz emlékirataiban: „A milicisták legkisebb gyanúja esetén a mentőakció kudarcba fulladt volna... A siker teljes mértékben a meglepetés erején múlott." Emlékezzünk vissza, hogy Hitler szintén azért hazudott, hogy meglepetésszerű csapást mérhessen ellenségeire. Nem azért ítéljük el Hitlert, mert hazudott, hanem céljai és egyéb tettei miatt. Ha egy nemzetvezető azért hazudik, hogy előnyre tegyen szert az ellenséggel szemben, akkor a hazugság önmagában nem tekinthető rossznak.

Carter hazugságának célpontjai az irániak voltak, akik megszegték a nemzetközi egyezményeket azzal, hogy túszul ejtették az amerikai nagykövetség személyzetét. Őket nem lehetett volna megtéveszteni az amerikai nép és a Kongresszus megtévesztése nélkül. A motiváció az volt, hogy az amerikai katonákat védjék, a hazugság pedig már az elejétől fogva rövid időtartamra vonatkozott. Bár a Kongresszus egyes tagjai megkérdőjelezték, hogy Carternek joga volt-e cselekedni anélkül, hogy tájékoztatta volna őket – ahogy azt a Háborús Erő törvénye megköveteli –, Carter azzal válaszolt, hogy a mentőakció nem háborús cselekedet volt, hanem jótétemény. Carterre nem azért vetült rossz fény, mert megszegte az ígéretét, mely szerint nem fog hazudni, hanem mert a mentőakció kudarcot vallott.

Stansfield Turner, a CIA igazgatója Carter elnöksége idején az Irán–kontra botrány kapcsán úgy fogalmazott, hogy a CIA-tisztteknek is őszintének kell lenniük a Kongresszus előtt. Turner feltette magának a kérdést, mit tett volna, ha a Kongresszus megkérdezi tőle, hogy a CIA foglalkozik-e a titkos mentőakció előkészítésével.

„Nagyon nehéz dolgom lett volna, hogy eldöntsem, mit kell mondanom. Remélem, valami olyasmit mondtam volna, hogy: úgy vélem, nem tanácsos a túszdráma megoldásának bármilyen tervéről beszélni, ha nem akarjuk, hogy hibás következtetéseket vonjunk le, majd – feltehetőleg – ezeket szivárogtassuk ki az irániaknak. Ezután megkérdeztem volna az elnököt, hogy visszatérjek-e a Kongresszus elé, és őszintén megválaszoljam-e a kérdést." Mr. Turner egy dolgot nem ír le, hogy mit tett volna, ha az elnök arra utasítja: térjen vissza a Kongresszus elé, és tagadja, hogy bármilyen túszmentő akciót tervezne a kormány.

Lyndon Johnson hazugságai a vietnami háborúról

Ennél jóval veszélyesebb volt, amikor Lyndon B. Johnson eltitkolta, hogy ártalmas információkat hozott nyilvánosságra a vietnami háborúval kapcsolatban. Johnson John F. Kennedy 1963-as merénylete után került az elnöki székbe, majd újra indult a választásokon 1964-ben. A kampány idején Johnson republikánus ellenfele, Barry Goldwater arizoniai szenátor azt mondta, hajlandó lenne nukleáris fegyvereket bevetni a háború megnyerése érdekében. Johnson az ellenkező irányt választotta: „Nem fogunk amerikai fiúkat 9-10 ezer mérföldnyire elküldeni, hogy olyasmit csináljanak, amit az ázsiai fiúknak maguknak kellene véghezvinniük." Miután megválasztották, és meggyőzték róla, hogy a háborút a csapatok létszámának növelésével meg lehet nyerni, Johnson a következő néhány év során félmillió amerikai katonát küldött Vietnamba. Az USA ebben a háborúban több bombát dobott le, mint a második világháborúban.

Johnson úgy vélte, erős pozíciója lesz ahhoz, hogy megfelelően lezárja a háborút, ha az észak-vietnami rezsim úgy tudja: az elnök mögött ott áll az egész amerikai nép. Ezért Johnson igen körültekintően megválogatta, hogy milyen információkat közöl a polgárokkal a háborúról. Katonai tanácsadói megtudták, hogy Johnson a lehető legjobb képet akarja festeni az amerikai sikerekről és a vietkongok kudarcáról, s rövidesen már csak ezek az információk jutottak el hozzá Vietnamból. A színjáték azonban lelepleződött, amikor 1968-

ban a Tet nevű ünnepi időszak során a vietkong pusztító csapást mért az amerikaiakra, és világossá tette az amerikai nép és a világ számára, hogy milyen távol van az USA a háború megnyerésétől. A Tet-offenzíva éppen a következő választási kampány alatt következett be. Robert Kennedy szenátor, aki Johnson ellenfele volt a demokrata elnökjelölt posztjáért, azt mondta, hogy a Tet-offenzíva „szilánkokra törte azt a hivatalosan keltett illúziót, amellyel még magunk előtt is elfedtük a valódi körülményeket". Néhány hónappal később Johnson bejelentette, hogy nem indul újra az elnöki posztért.

Egy demokráciában nem könnyű félrevezetni egy másik országot anélkül, hogy saját népünket ne kellene félrevezetni, ez pedig nagyon veszélyes módszerré teszi a megtévesztést, ha túl hosszú időn át tart. Johnson megtévesztése a háborúról nem napokon, heteken vagy hónapokon át tartott. Azzal, hogy a küszöbön álló győzelem illúzióját keltette, megfosztotta a választókat azoktól az információktól, amelyek segítségével kiegyensúlyozott politikai döntést hozhattak volna. Egy demokrácia nem maradhat fenn, ha egy politikai párt képes befolyásolni a választók szavazata szempontjából lényeges információk sorsát.

Ahogy Kennedy szenátor is megjegyezte, én is úgy vélem, hogy ennek a megtévesztésnek volt egy másik nagyon súlyos ára is, amit meg kellett fizetni. Johnson maga, és valószínűleg még néhány tanácsadója is, csaknem teljesen elhitte saját hazugságukat. Nemcsak a kormányzati tisztviselők fogékonyak azonban az efféle csapdákra. Véleményem szerint valaki minél többször hangoztat egy hazugságot, annál könnyebb lesz beleélnie magát a helyzetbe. Akárhányszor megismétlődik egy hazugság, egyre kevésbé gondolunk rá, hogy helyes-e belemenni a megtévesztésbe. Számos ismétlés után a hazug annyira elkényelmesedhet, hogy már észre sem veszi a tényt, hogy valójában hazudik. Ám ha ilyenkor kérdőre vonják, a hazug emlékezni fog rá, hogy kitalációról van csupán szó. Bár Johnson el akarta hinni hamis állításait a háború helyzetével kapcsolatban, s néha akár azt is hihette, hogy igazat mond, kétlem, hogy teljes mértékben sikerült megtévesztenie saját magát.

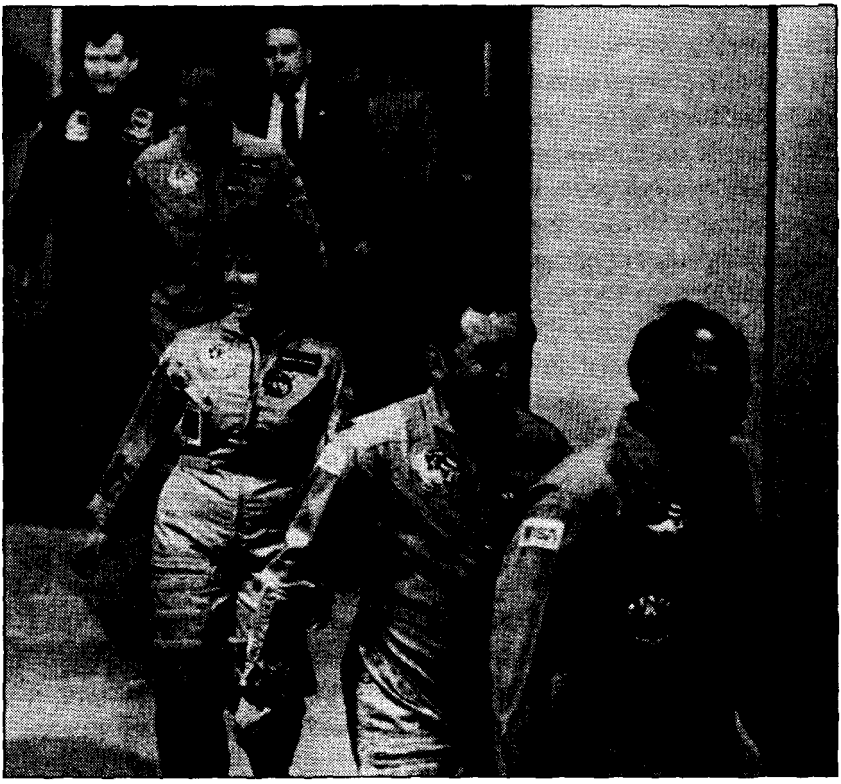
A Challenger űrsikló katasztrófája és az önáltatás

Azt mondani, hogy valaki saját magát áltatja, már egy egészen más dolog. Az önáltatás során az emberben nem tudatosul, hogy épp magának hazudik. Sőt, sok esetben ilyenkor még az indítékkal sem vagyunk tisztában. Az önáltatás szerintem jóval ritkábban fordul elő, mint azt a vétkesek állítják, akik mentségként szeretnének e mögé az indok mögé bújni. A *Challenger* űrsikló katasztrófájához vezető tettek kapcsán meg kell vizsgálni, hogy vajon az önáltatás áldozataivá váltak-e azok, akik jóváhagyták az űrsikló indítását a lehetséges veszélyekről szóló figyelmeztetések ellenére. Hogyan máshogy magyarázhatnánk a kockázatokkal tisztában lévő emberek döntését, akik engedélyezték a kilövést?

Az űrsikló indítását milliók figyelték 1986. január 28-án. A szokásosnál is többeket vonzott az egyébként széles körben reklámozott esemény, mivel a fedélzeten utazott Christa McAuliffe tanárnő is. A tévéképernyők előtt rengeteg gyerek, köztük McAuliffe saját osztálya is feszülten figyelt. Tanárnőjük ugyanis arra készült, hogy megtartsa az első iskolai órát a világűrből. A kilövést követő hetvenharmadik másodpercben azonban az űrsikló felrobbant, a fedélzetén utazó hét ember halálát okozva ezzel.

A kilövés előtti éjszakán mérnökök egy csoportja a Morton Thiokol nevű cégnél – amely a meghajtórakétákat építette – az indítás elhalasztását javasolta, mivel az éjszakára előre jelzett szokatlanul hideg idő hatásaként az O alakú gumitömítések rugalmassága jelentősen csökkent. Ez pedig azzal járhat, hogy a rakétákból szivárgó üzemanyag felrobban. A Thiokol mérnökei felhívták az Amerikai Űrügynökséget (NASA), és egyhangúan a másnapra tervezett kilövés elhalasztását ajánlották.

Az indítás dátumát korábban már háromszor is módosították, megszegve ezzel a NASA azon ígéretét, hogy az űrsikló kiszámítható módon, rutinszerűen útnak indulhat. Lawrence Mulloy, a NASA rakétaprojektjének vezetője vitába szállt a Thiokol mérnökeivel, arra hivatkozva, hogy nincs elég bizonyíték rá, hogy a hideg idő károsíthatja a tömítéseket. Mulloy azon az éjjelen beszélt Bob Lunddal,

A *Challenger* űrsikló legénysége

a Thiokol ügyvezetőjével, aki később a *Challenger-katasztrófát* vizsgáló elnöki bizottság előtt is vallomást tett. Lund állította, hogy Mulloy azzal biztatta őt: menedzseri fejjel gondolkozzon, és ne mérnöki fejjel. Mivel nyilvánvalóan így tett, Lund megváltoztatta véleményét, és felülbírálta a saját mérnökeit. Mulloy ezután kapcsolatba lépett Joe Kilministerrel, a Thiokol egyik alelnökével, és megkérte, hogy írja alá a kilövést jóváhagyó dokumentumot. Ezt éjjel 11.45-kor megtette, majd az ajánlást faxon elküldte a NASA-nak. Allan McDonald, a Thiokol rakétaprojektjének igazgatója nem volt hajlandó aláírni a dokumentumot, s két hónappal később felmondott a Thiokolnál.

A későbbi elnöki bizottság munkája kiderítette, hogy a NASA négy olyan vezetőjét sem tájékoztatták a Thiokol mérnökei és a NASA rakétaprogramjának menedzserei közti nézeteltérésről, akik jóváhagyták a Challenger kilövését. Robert Sieck, a Kennedy Űrközpont űrsiklóigazgatója, Gene Thomas, a Challenger kilövéséért felelős igazgató, Arnold Aldrich, a houstoni Johnson Űrközpont űrbéli szállító rendszerekért felelős vezetője, illetve Moore, az űrsiklóprogram igazgatója később egyhangúan azt vallotta, hogy nem voltak tudatában a Thiokol mérnökei által feltárt hibának.

Hogyan indíthatta el Mulloy az űrsiklót úgy, hogy tisztában volt vele, a jármű felrobbanhat? Az egyik magyarázat, hogy a hatalmas nyomás hatására az önáltatás áldozatává vált, miután sikerült meggyőznie magát arról, hogy a mérnökök eltúlozzák az amúgy elhanyagolható veszélyt. Ha Mulloy valóban az önáltatás áldozatává vált, vajon tényleg felelőssé tehető saját hibás döntéséért? Tegyük fel, hogy valaki hazudik Mulloynak, és azt mondja neki, hogy nincsen semmilyen kockázati tényező. Ez esetben nem hibáztathatnánk rossz döntéséért. Különbözik ettől bármiben, ha saját magát téveszti meg? Szerintem nem, ha Mulloy valóban sikeresen félrevezette saját magát. A kérdés az: arról van-e szó, hogy megtévesztette saját magát, vagy pedig egy rossz döntést hozott, amelyet megfelelő módon alátámasztott saját maga számára?

Ahhoz, hogy ezt megtudjuk, hadd állítsam szembe azt, amit Mulloyról tudunk, az önáltatás egyik világos példáján keresztül, amelyet a témával foglalkozó szakemberek vitattak meg. Adott egy halálos rákbeteg, aki azt gondolja, hogy meg fog gyógyulni, annak ellenére, hogy a gyorsan terjedő, gyógyíthatalan, rosszindulatú daganatnak számos jele van. A beteg azonban ennek ellenére fenntartja hamis meggyőződését. Mulloy szintén fenntartotta hamis meggyőződését, mely szerint az űrsiklót biztonságosan el lehet indítani. (Az alternatíva, mely szerint Mulloy tisztában volt vele, hogy az űrsikló fel fog robbanni, véleményem szeirnt kizárható.) A rákos beteg a szilárd bizonyítékok ellenére úgy gondolja, hogy meg fog gyógyulni. Érzi ugyan, hogy gyengül, a fájdalmai erősödnek, azonban ragaszkodik hozzá, hogy ezek csak az átmeneti visszaesés jelei.

Mulloy szintén fenntartotta hamis hitét, az ellentmondó bizonyítékok ellenére. Tudta, hogy a mérnökök úgy gondolják, a hideg időben károsodhatnak a tömítőgyűrűk s a szivárgó üzemanyag robbanást okozhat, de túlzásként értékelte, és elutasította ezeket az aggodalmakat.

Amit eddig leírtam, nem árulja el, hogy a rákos beteg, vagy Mulloy szándékosan hazudik-e, vagy az önáltatás áldozata. A lényeges követelmény, hogy az önáltatás áldozata ne legyen tudatában annak, hogy milyen okokból ragaszkodik hamis hitéhez.[48] A rákos beteg ugyanis nincs tudatában, hogy megtévesztését az motiválja, hogy képtelen szembenézni a közelgő halállal. Ez a tényező azonban – hogy nincs tudatában a megtévesztés motivációjának – hiányzik Mulloy esetében. Amikor Mulloy azt mondta Lundnak, hogy gondolkozzon a menedzser fejével, felfedte: tisztában van vele, mit kell tennie, ha fenn akarja tartani abbéli hitét, hogy a kilövésnek folytatódnia kell.

Richard Feynman Nobel-díjas fizikus, akit a *Challenger-katasztrófát* vizsgáló elnöki bizottság élére választottak, a következőt írta a Mulloyt befolyásoló menedzseri mentalitásról: „Amikor a Hold-program véget ért, a NASA-nak... meg kellett győznie a Kongresszust, hogy létezik olyan projekt, amelynek végrehajtására csak ők alkalmasak. Ennek érdekében szükséges – illetve jelen esetben kétségtelenül szükség volt rá – eltúlozni, hogy az űrsikló mennyire gazdaságos lesz, milyen sokszor tud majd repülni, illetve milyen biztonságos lesz, és milyen hatalmas tudományos előrelépést segíthet elő." A *Newsweek* magazin szerint „bizonyos értelemben az űrhivatal saját népszerűséghajhászásának áldozata lett, amikor elhit-

[48] Úgy tűnhet, hogy az önáltatás csupán a freudi elnyomás szinonimája. Azonban legalább két különbséget lehet megállapítani. Elnyomás esetén a saját magunk előtt leplezett információ a személyiség szerkezetében mélyen rejlő igényből fakad, ez viszont nem jellemző az önáltatásra. Emellett sokan úgy tartják, hogy ha egy önáltatót szembesítenek az igazsággal, a megtévesztés megtörhet, míg elnyomás esetén egy ilyen szembesítés sem eredményezi azt, hogy az illető elismeri az igazságot. Ezeket a kérdéseket Lockhard és Paulhus vitatja meg *Self-Deception* című könyvében.

te, hogy az űrrepülés tényleg olyan rutinszerűvé válhat, mint egy autóbuszos utazás."

Mulloy csak egyike volt a NASA alkalmazottai közül azoknak, akik hozzájárultak ennek a túlzó gondolkodásmódnak a fenntartásához. Bizonyára tartott a Kongresszus reakciójától, ha az űrsikló indítását negyedik alkalommal is elhalasztották volna. Az ezzel járó negatív sajtóvisszhang – amely ellentmondott a NASA túlzó állításainak – valószínűleg befolyásolta volna az űrhivatal jövőbeni hitelkeretét. Ebből kifolyólag szinte biztosnak tűnt, hogy az újabb halasztás miatt rossz fény vetül a NASA-ra. Az időjárással kapcsolatos kockázat azonban csupán egy valószínűség volt, nem pedig sziklaszilárd tény. Még azok a mérnökök sem voltak benne teljesen biztosak, hogy a robbanás bekövetkezik, akik egyébként az indítás elhalasztása mellett érveltek. Közülük többen is azt mondták később, hogy másodpercekkel a robbanás előtt még úgy vélték, hogy a katasztrófa nem következik be.

Mulloyt rossz döntése miatt kell elítélnünk, azért, mert menedzseri aggodalmait a mérnökök figyelmeztetése fölé helyezte. Hank Shuey biztonsági szakértő, aki a NASA felkérésére bizonyítékokat gyűjtött, azt mondta: „nem tervezési hibáról volt szó, hanem egy hibás döntésről." Az önáltatás azonban nem adhat magyarázatot vagy mentséget a rossz döntésekre. Mulloy cselekedetei azért is elítélendők, mert nem tájékoztatta feletteseit, akiknek végső szava lett volna az indítással kapcsolatban, hogy mit és miért tesz. Feynman meggyőző magyarázatot szolgáltatott rá, hogy Mulloy miért vette saját kezébe az irányítást: „Azok, akik megpróbálják rávenni a Kongresszust, hogy rábólintsanak a projektjeikre, nem akarnak hallani a problémákról és kockázatokról. Számukra jobb, ha nem is tudnak róla, mivel így »őszintébbek« lehetnek, illetve nem akarnak olyan helyzetbe kerülni, hogy hazudniuk kelljen a Kongresszus előtt!" Az ilyen hozzáállásnak köszönhetően az alulról érkező, tagadhatatlan információt – probléma van a tömítésekkel, amiket meg kellene javítani az indítás előtt – elnyomják a nagyfőnökök és a középvezetők, akik mondhatnák ugyan, hogy „ha elmondod nekem, hogy probléma van a tömítésekkel, akkor az űrsiklót nem

indítjuk el, hanem megjavítjuk", de mondhatják azt is: „nem-nem, az indítás a terv szerint megtörténik, különben bajba kerülök", illetve akár azt is, hogy „ne beszélj nekem erről, nem akarok tudni róla". Lehet, hogy nem mondják ki, hogy nem akarok tudni róla, mindenesetre olyan légkört teremtenek, amelyben az egyenes kommunikáció sérül, ami ugyanezt az eredményt hozza.

Mulloy döntését, hogy nem tájékoztatja feletteseit a mémökökkel folytatott vitáról, lehet mulasztással kapcsolatos hazugságnak is tekinteni. Emlékezzünk vissza a hazugsággal kapcsolatos definícióra a 2. fejezetben, mely úgy szól: ha valaki önszántából, saját választása alapján félrevezet egy másik embert anélkül, hogy előzetesen felhívná erre a figyelmét, megtévesztés következik be. Nem számít, hogy a hazugság hamis állításokat jelent, vagy azt, hogy elhallgatják a lényeges információt. A módszer más, az eredmény ugyanaz.

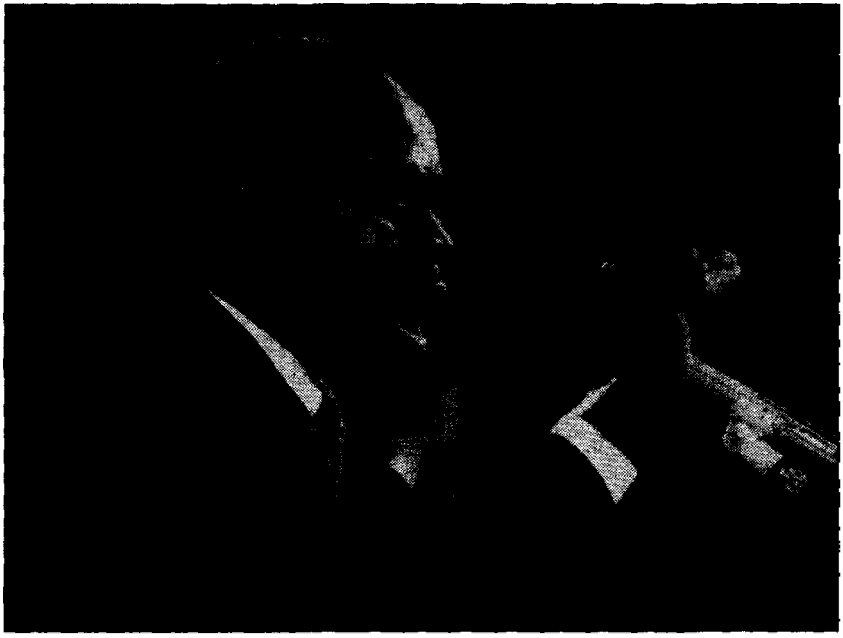
Különösen fontos a figyelmeztetés ténye. A színészek nem hazugok, a szélhámosok viszont igen, mivel a színészek hallgatósága tisztában van vele, hogy az illető szerepet játszik. Ennél kevésbé egyértelmű a póker esete, ahol bizonyos típusú megtévesztés, mint például a blöff, engedélyezett. De hasonló a helyzet az ingatlanügyleteknél, ahol az ügynököktől senki sem várja, hogy elárulják az ingatlan valós értékét. Ha Feynmannak igaza van, és a NASA felső vezetése igyekezett elejét venni a tiszta kommunikációnak azáltal, hogy azt mondták: „nem akarok tudni róla", ez megfelelhet a fent említett előzetes figyelmeztetésnek. Mulloy és a NASA további alkalmazottai tehát tudhatták, hogy a rossz hírek és a nehéz döntések olyanok, amelyeket nem kell továbbítani a vezetők felé. Ha ez volt a helyzet, akkor Mulloyt sem tekinthetjük hazugnak, amiért nem tájékoztatta a feletteseit, hiszen ők hozzájárultak a megtévesztéshez, és tudták, hogy nem osztják meg velük az efféle információt. Véleményem szerint azok a vezetők, akikhez ez az információ nem jutott el, osztoznak a felelősségen Mulloyjal, aki nem tájékoztatta őket. Nemcsak a kilövéssel kapcsolatban terheli a felelősség a vezetőket, hanem egy olyan légkör megteremtéséért is, amelyben Mulloynak dolgoznia kellett. Hozzájárultak rossz döntésének körülményeihez, aminek eredményeként nem tájékoztatta őket erről a döntésről.

Feynman felhívja a figyelmet a NASA-nál kialakult helyzet és az Irán–kontra eset középszintű hivatalnokainak – mint például Poindexter – viselkedésében megfigyelhető hasonlóságokra. Utóbbiak sem érezték úgy, hogy tájékoztatniuk kellene Reagan elnököt a cselekedeteikről. A kormányzási, vezetői képességeket megsemmisíti egy olyan légkör kialakulása, amelyben a beosztottak úgy vélik: a legfelsőbb vezetőket nem kell tájékoztatni olyan kérdésekről, amelyek kapcsán megvádolhatnák őket, mivel így őszintén tagadhatják a szóban forgó kérdéseket.

Harry Truman egykori elnök helyesen a következőt mondta: „Itt a felelősség." Az elnöknek vagy ügyvezetőnek mindent át kell látnia, értékelnie kell, és meghoznia a döntéseket, majd felelősséget kell vállalnia ezekért a döntésekért. A másik megközelítés talán előnyökkel jár rövid távon, azonban veszélyezteti a szervezet hierarchiáját, bátorítja a renegátokat, és olyan környezetet teremt, amelyben a megtévesztés engedélyezett.

Clarence Thomas bíró és Anita Hill professzor

A hazugsággal kapcsolatban kijózanító leckét kínál egy 1991-es eset, a legfelsőbb bírósági posztra jelölt Clarence Thomas bíró és Anita Hill jogászprofesszor több helyen ellentmondó vallomása. A drámai összetűzés néhány nappal az előtt kezdődött, hogy a Szenátus megerősítette volna Thomas jelölését a Legfelsőbb Bíróság soraiba. Hill professzor ekkor tett vallomást a Szenátus Jogi Bizottsága előtt, mely szerint 1981 és 1983 között, amikor Thomas asszisztenseként dolgozott – először az oktatási minisztérium polgári jogi irodájánál, majd később az egyenlő munkalehetőség bizottságnál –, szexuális zaklatás áldozata lett. „Olyasmikről beszélt, amiket pornográf filmeken látott, mint például olyan nők, akik állatokkal létesítettek szexuális kapcsolatot, illetve csoportszexet, vagy nemi erőszakot ábrázoló jelenetek... olyan pornográf jelenetekről is beszélt, amelyeken hatalmas péniszű és hatalmas mellű emberek vettek részt különböző szexuális aktusokban. Thomas számos alkalommal igen részletesen mesélt nekem saját szexuális kalandjairól

Clarence Thomas

is. Majd hozzátette, hogy ha erről bárkinek beszélek, az romba döntheti a karrierjét." A nő nyugodtan és összeszedetten beszélt, a legtöbb szemlélő számára teljesen hiteles módon.

A vallomástétel után Thomas bíró azonnal tagadta az összes vádat. „Nem mondtam olyasmit, amit Anita Hill állít." Hill vallomása után Thomas úgy fogalmazott: „Azzal kezdenêm, hogy egyértelmûen és kategorikusan cáfolok minden egyes vádpontot, ami ellenem érkezett a mai nap során." Mivel saját céljai miatt igen dühös volt a bizottságra, hogy besározták a hírnevét, Thomas azt állította, hogy faji alapú támadás áldozata lett. Így folytatta: „Nem hagyhatom figyelmen kívül ezeket a vádakat, mivel a legrosszabb sztereotípiákat használják, amelyek a fekete férfiakkal kapcsolatban élnek ma ebben az országban." Amikor a megpróbáltatásról beszélt, amelyen a Szenátus miatt kellett végigmennie, Thomas azt mondta: „Előbb választottam volna egy bérgyilkos golyóját, mint ezt a fajta

eleven poklot."A meghallgatással kapcsolatban kijelentette, hogy az egy „high-tech lincselés volt, a felsőbb körökben mozgó feketék számára." A *Time* magazin fejléce azon a héten a következőképpen jelent meg: „A nemzet feszülten figyel, ahogy két hiteles és tiszta közéleti személyiség beszámol összeegyeztethetetlen ellentéteikről, amelyek közel egy évtizede történtek." Nancy Gibbs a következőt írta a *Time*-ban: „Még a gyötrelmes vallomás után is kérdés, hogyan lehetünk benne biztosak, hogy valójában mi történt? Kettejük közül melyikük szájából hangzott el óriási hazugság?"

Én elsősorban arra koncentrálnék, hogy milyen viselkedési jeleket mutattak egymás vallomása hallatán, és kevésbé foglalkoznék Thomas bizottsági meghallgatásával az Anita Hill-eset előtt, illetve más szemtanúk beszámolóival és a két érintett múltjával. Kizárólag a viselkedésüket figyelve nem bukkantam új vagy különleges információra. Csupán annyit tudtam megállapítani, ami a sajtó számára is nyilvánvaló volt, hogy mindketten igen meggyőzően beszéltek és viselkedtek. Ám ebből a konfrontációból is érdekes leckéket lehet megtanulni a hazugsággal és a viselkedéssel kapcsolatban.

Bizonyára egyikük sem lehetett könnyű, ha egy egész ország előtt kellett hazudniuk, hiszen mindkettejük számára óriási volt a tét. Csak gondoljunk bele, hogy mi történt volna, ha viselkedésük alapján – helyesen vagy helytelenül – a média és az amerikai nép hazugnak bélyegzi őket. Ez nem történt meg, mindkét fél esetében úgy tűnt, mintha komolyan gondolná, amit mond.

Tegyük fel, hogy Hill őszinte volt, és Thomas hazudott saját akaratából. Ha olvasta volna a *Beszédes hazugságok*at, olvashatta volna azt a tanácsomat, hogy a félelem jeleit a legjobban egy másik érzelem maszkjával lehet leplezni. A *Gyere hozzám feleségül!* című John Updike-regényből vett példa felhasználásával korábban már leírtam, hogy Ruth, a hűtlen feleség miként tudta megtéveszteni gyanakvó férjét, amikor nekitámadt, és a düh segítségével védekezésre kényszerítette a férfit, amiért az nem ad hitelt a szavainak. Clarence Thomas pontosan ezt csinálta. Célpontja azonban nem Anita Hill volt, hanem a Szenátus. Emellett megvolt az az előnye, hogy rengeteg ember szimpatizált vele, mivel a politikusokat sokan nem szere-

Anita Hill

tik, emellett az adott helyzetben úgy tűnt, hogy ő Dávid, aki a hatalmas Góliát ellen küzd.

Thomas elvesztette volna ezt a szimpátiát, ha nekitámd Hillnek, és ugyanez történt volna a szenátorokkal, ha nekitámadnak Thomasnak, egy fekete férfinak, aki azt állítja, hogy azért támadják, mert beférkőzött a felsőbb körökbe. Ha azonban hazudni akart volna, hasznos lett volna számára, ha nem hallgatja végig Anita Hill vallomását, hogy a szenátorok ne kérdezhessék ezzel kapcsolatban.

Bár ez az érvelés bizonyára tetszik azoknak, akik szemben álltak Thomasszal a meghallgatás előtt, ez még nem bizonyítja, hogy hazudott. Akkor is nekitámadhatott volna a Szenátusnak, ha igazat mond. Ha Hill hazudott, Thomasnak minden joga meglett volna, hogy haragudjon a Szenátusra, amiért teret adtak a történetnek, az utolsó pillanatban, amikor már úgy tűnt, hogy politikai ellenfeleinek minden próbálkozása kudarcba fulladt jelölése megakadályozására. Ha azonban Hill hazudott, valószínűleg Thomas annyira feldúlt és dühös lehetett volna, hogy nem képes végignézni a vallomását a tévében.

Vajon Anita Hill hazudott? Valószínűtlennek tűnik, mivel ha hazudott, tartania kellett volna attól, hogy nem hisznek neki, ennek ellenére nem látszott rajta a lebukástól való félelem. Hűvösen, nyugodtan és visszafogottan tett vallomást, az érzelmeknek pedig csupán apró jelei látszottak rajta. Csakhogy a megtévesztés viselkedésbeli jeleinek hiánya még nem jelenti azt, hogy az adott ember őszinte. Anita Hillnek rengeteg ideje volt felkészülni és többször elpróbálni a történetet. Lehetséges, hogy egyébként is képes lett volna ennyire meggyőzően előadni magát, ez azonban nem valószínű.

Bár úgy tűnhet, hogy Thomas nagyobb eséllyel hazudik, mint Anita Hill, számomra a legvalószínűbbnek egy harmadik lehetőség tűnik. Egyikük sem mondott igazat, ennek ellenére egyikük sem hazudott. Tegyük fel, hogy valami történt, ami nem annyira súlyos, mint ahogy Hill professzor állítja, de nem is olyan jelentéktelen, mint ahogy Thomas bíró mondja. Ha a nő túlzása és a férfi tagadása az idők folyamán már többször megismétlődött, kicsi az esélye, hogy a vallomástétel során valamelyikük ne emlékezne rá, hogy amit a másik mond, az nem teljesen igaz.

Lehet, hogy Thomas már nem emlékszik rá, hogy mit tett, vagy ha emlékszik, akkor is egy jóval ártatlanabb változat van a fejében. Ez esetben teljes mértékben indokolt a vádakkal szemben érzett felháborodása. Nem hazudik, mivel ahogyan ő emlékszik az eseményekre, azokhoz képest valóban igazat mond. Ha pedig Hillnek volt valami oka rá, hogy nehezteljen Thomasra valamilyen meg-

áláztatás vagy sértés miatt, amely lehetett valódi vagy akár képzelt sérelem is, esetleg valamilyen teljesen más okból kialakult negatív érzés, elképzelhető, hogy idővel egyre jobban eltúlozta és kiszínezte a történetet. Ez esetben ő is azt az igazságot mondja, amelyre emlékszik, amelyről úgy tartja, hogy megtörtént. Ez hasonlít az önáltatáshoz, azonban a legfőbb különbség, hogy ebben az esetben a hamis rögeszme lassan alakul ki az idő múlásával, az ismétlések során. Egyesek, akik az önáltatásról írnak, nem gondolják, hogy ez a különbség sokat számítana.

A két érintett viselkedése alapján nem lehet eldönteni, hogy melyik vallomás igaz: a férfi hazudik, a nő hazudik, vagy esetleg mindkét esetben arról van szó, hogy nem a teljes igazságot halljuk? Mégis, amikor két ember között intenzív nézeteltérés alakul ki – szexuális zaklatásról, a Legfelsőbb Bíróság tagjairól, a szenátorokról, a férfiakról stb. –, nehéz elfogadni, ha nem tudjuk, hogy milyen következtetést vonhatunk le az esetből. Ezzel a kétellyel szembenézve a legtöbb ember azzal nyugtatja magát, hogy a két érintett viselkedése alapján el lehet dönteni, hogy melyikük mond igazat. Általában ez az lesz, akivel az elejétől fogva szimpatizáltunk.

Nem arról van szó, hogy a megtévesztés viselkedési jelei használhatatlanok, hanem arról, hogy tisztában kell lennünk vele, mikor alkamazhatjuk ezeket a jeleket és mikor nem; emellett fontos, hogy el tudjuk fogadni, ha képtelenek vagyunk megállapítani, hogy valaki hazudik-e vagy igazat mond. A szexuális zaklatással kapcsolatos vádak esetén korlátozó rendelet van érvényben, amely kilencven napot határoz meg az eset vizsgálatát illetően. Ennek az egyik igen jó oka, hogy minél közelebb vagyunk az esethez, az emlékek annál élénkebbek, és annál könnyebb lehet észlelni a megtévesztés viselkedésben megnyilvánuló jeleit. Ha ezt a két embert néhány héttel az állítólagos zaklatás után látjuk, valószínűleg sokkal könnyebben következtethettünk volna viselkedésük alapján arra, hogy melyikük mond igazat, s az is valószínű, hogy ez esetben a vád és a tagadás is más jellegű lett volna.

Hazugságok országa

Néhány évvel ezelőtt azt gondoltam, hogy Amerika a hazugságok országává vált: Johnson elnök vietnami hazugságaitól kezdve Nixon elnök Watergate-botrányán és Reagan elnök Irán–kontra esetén át a mai napig fennálló rejtélyig, hogy vajon Edward Kennedy szenátornak szerepe volt-e egy női barátja halálához Chapaquiddickben. De említhetném a Biden szenátorral szemben megfogalmazott plágiumvádakat és Gary Hart volt szenátor megtévesztését az 1984-es választási kampány során, amikor hazudott a házasságtöréséről. Azonban nemcsak a politikában, hanem az üzleti életben is fény derült hazugságokra: elég a Wall Street hitelezési botrányaira gondolni, vagy a sportéletben Pete Rose, a halhatatlanok csarnokába beválasztott baseballjátékos szerencsejáték-problémáira, illetve Ben Johnson olimpikon doppingbotrányára. Ekkor, 1990 májusában öt hétre Oroszországba utaztam előadásokat tartani.

Korábban, Fulbright-professzorként már jártam Oroszországban 1979-ben, és mindig lenyűgözött, hogy mennyivel őszintébbek ott az emberek. Most azonban már nem féltek tőle, hogy egy amerikaival beszélgessenek, vagy hogy kritizálják a saját kormányukat. „A legjobb országba jött – mondták gyakran. – Ez a hazugságok országa! Hetvenévnyi hazugságé!" Az oroszok újra és újra azt mondták, hogy mindig is tisztában voltak vele, hogy a kormányuk menynyit hazudott nekik. Mégis, ez alatt az öt hét alatt láthattam, menynyire megdöbbentették őket a felszínre kerülő újabb és újabb hazugságok, amelyeket korábban nem is gyanítottak. Ennek remek példája annak leleplezése, hogy mennyit szenvedtek az emberek Leningrádban a második világháború alatt.

Oroszország 1941-ben történt német megszállását követően a nácik nagyon hamar bekerítették Leningrádot (Szentpétervár). Az ostrom 900 napig tartott, a hírek szerint mintegy másfél millió ember vesztette életét, közülük sokan egyszerűen éhen haltak. Csaknem minden felnőtt, akivel találkoztam, elveszítette valamelyik rokonát az ostrom során. Ám amíg ott tartózkodtam, a kormány bejelentette, hogy az áldozatok valós száma jóval magasabb. Május-

ban, amikor az egész ország a nácik felett aratott győzelmet ünnepli, a szovjet kormány bejelentette, hogy az áldozatok száma azért ilyen magas, mivel nem volt elég tiszt a szovjet csapatok vezetésére. A kormány szerint Joszip Sztálin szovjet vezető saját tisztjei közül rengeteget meggyilkoltatott a háború előtt, hogy megtisztítsa a hadsereget.

Nemcsak arról volt szó azonban, hogy a múltban elhallgatott hazugságokat nyilvánosságra hozták, hanem arról is, hogy új hazugságokat kezdeményeztek. Egy évvel az után, hogy Mihail Gorbacsov hatalomra került, katasztrofális baleset történt Csernobilban. A sugárzó felhő érintette Kelet- és Nyugat-Európát egyaránt, de a szovjet kormány eleinte semmit sem hozott nyilvánosságra. Skandináv tudósok észlelték először a légkörben található sugárzó anyag nagy mennyiségét. Három nappal később a szovjetek beismerték, hogy óriási baleset történt, amelynek 32 halottja van. Gorbacsov csak néhány hét elteltével állt a nyilvánosság elé, és akkor is főleg azzal foglalkozott, hogy a Nyugat reakcióját bírálja. A kormányzat nem ismerte be, hogy a környéken élő embereket nem telepítették ki idejében, és közülük sokan lettek sugárfertőzöttek. Az orosz kutatók mostani becslése szerint a csernobili katasztrófának mintegy tízezer áldozata lehet.

Ezt egy ukrán orvostól tudtam meg, akivel közös fülkében utaztam Kijevbe. Elmondta, hogy a kommunista párt tisztségviselői kimenekítették a családjaikat, míg mindenki másnak azt mondták, hogy biztonságban lesznek. Ez az orvos éppen olyan kislányokat kezelt, akiknél méhnyakrák alakult ki, egy olyan betegség, ami általában nem jelentkezik ilyen fiataloknál. A gyerekkórház sugárfertőzötteket ellátó osztályán fekvő gyerekek teste világított éjszakánként. A nyelvi különbségek miatt nem voltam benne biztos, hogy képletesen beszél-e, vagy komolyan. „Gorbacsov úgy hazudik nekünk, mint az összes többi – mondta. – Tudja, hogy mi történt, és tisztában van vele, hogy mi tudjuk, hogy hazudik."

Találkoztam egy pszichológussal, akinek három évvel később azt a feladatot adták, hogy beszélgessen el a Csernobil közelében élőkkel, annak érdekében, hogy felmérje, hogyan birkóznak meg

a stresszel. Úgy érezte, hogy a helyzetükön sokat lendítene, ha nem éreznék, hogy a kormányzat ennyire magukra hagyta őket. Hivatalos ajánlásában azt mondta Gorbacsovnak, hogy álljon ki a nemzet elé, és mondja a következőt: „Szörnyű hibát vétettünk, alábecsültük a sugárzás mértékét. Sokkal hamarabb ki kellett volna menekítenünk önöket, azonban nem tudtunk hol elhelyezni ennyi embert. És végre megtanultuk a hibánkból, hogy el kellett volna mondani önöknek az igazságot, de mi nem tettük. Most azt szeretnénk, ha tudnák az igazságot, és tudnák, hogy a nemzet önökkel együtt szenved. Megadjuk önöknek az orvosi segítséget, amelyre szükségük van, és önökkel együtt reménykedünk a jövőre nézve." Ajánlására nem reagáltak.

A csernobili hazugságokkal kapcsolatos harag még nem csitult el. 1991. december elején, több mint öt évvel a baleset után, az ukrán parlament azt követelte, hogy Mihail Gorbacsovot és 17 további szovjet és ukrán tisztségviselőt állítsák bíróság elé. A nyomozást vezető ukrán jogi bizottság elnöke, Volodimir Javorivszkij azt mondta: „A teljes vezetés, Gorbacsovtól kezdve azokig, akik visszafejtették a kódolt táviratokat, tisztában volt a radioaktív szennyezés mértékével." Az ukrán vezetők azt mondták, hogy Gorbacsov elnök „személyesen fedte el a radioaktív szivárgás mértékét".

Évtizedek során a szovjetek megtanulták, hogy ha el akarnak érni valamit, akkor a szabályokat meg kell kerülniük, vagy át kell hágniuk. Olyan ország lett belőlük, ahol a hazugság és a csalás normális, ahol mindenki tudta, hogy a rendszer korrupt, a szabályok igazságtalanok, a túlélés pedig azon múlott, hogy a rendszert mennyire lehet kijátszani. A társadalmi intézmények nem működnek, ha mindenki úgy gondolkodik, hogy a szabályokat meg kell szegni, vagy ki kell kerülni. Nem vagyok biztos benne, hogy a kormányzatban bekövetkező bármiféle változás hamar gyógyírt kínálna ezekre a problémákra. Ma már senki nem hisz el egy szót sem abból, amit a kormányzat mond. Csupán kevés olyan emberrel találkoztam, aki hitelt adott Gorbacsov szavainak, és ez az 1991-es sikertelen puccsnál egy évvel korábban történt. Egy nemzet nem élhet túl, ha senki sem hisz a vezetőknek. Éppen emiatt válhat

a lakosság hajlandóvá, sőt buzgóvá, hogy olyan erős vezetőnek adja állampolgári hűségét, akinek kijelentései kellően merészek és tettei kellően erősek, hogy helyreállítsa a bizalmat.

Az amerikaiak előszeretettel viccelnek a hazug politikusok kárára: „Honnan lehet tudni, ha egy politikus hazudik? Mozognak az ajkai!" Oroszországi látogatásom azonban meggyőzött róla, hogy ehhez képest mi még mindig jobban elvárjuk a vezetőinktől az őszinteséget, még akkor is, ha gyanakszunk, hogy nem lesznek azok. A törvények akkor működnek, ha a legtöbb ember úgy gondolja, hogy igazságosak, s ha csak egy kisebbség, nem pedig a társadalom többsége érzi úgy, hogy a törvények megszegése helyes. Egy demokráciában a kormány csak akkor működik, ha a polgárok meg vannak róla győződve, hogy az esetek többségében az igazat hallják, és valamennyire ragaszkodnak az igazsághoz és az igazságossághoz.

Egyetlen fontos kapcsolat sem éli túl, ha a bizalom teljes mértékben megszűnik. Ha rájövünk, hogy egy barátunk elárult, ha többször is hazudott azért, hogy előnyhöz jusson, a barátság nem folytatódhat. Mint ahogy egy házasság is már csak egy romhalmaznak tekinthető, ha az egyik fél rájön, hogy a másik nem egyszer, hanem újra és újra megtévesztette. Kétlem, hogy bármilyen kormányzati forma hosszú időn át fennmaradhat – kivéve az erőszakot, elnyomást alkalmazó diktatúrákat –, ahol a polgárok meg vannak róla győződve, hogy vezetőik mindig hazudnak.

Nem hiszem, hogy itt tartanánk. Ha egy köztisztviselő hazudik, az még bekerül a hírekbe, és általánosan elítélik, nem pedig üdvözlik azt. A hazugság és a korrupció része történelmünknek. Bár egyik sem tekinthető újdonságnak, szerencsére úgy tekintünk rájuk, mint rendellenességre, nem pedig úgy, mint normára. Még mindig meg vagyunk róla győződve, hogy a gazembereket eltávolíthatjuk.

Bár a Watergate- és az Irán–kontra botrányokat lehet úgy tekinteni, mint az amerikai rendszer bukásának bizonyítékait, ennek ellentéteként is szemlélhetjük őket. Nixonnak le kellett mondania. Amikor Warren Burger legfelsőbb bíró feleskette Gerald Fordot

Nixon megüresedett elnöki székébe, Nixon azt mondta az egyik jelen lévő szenátornak: „Működött [a rendszer], hál' istennek működött." Northt, Poindextert és másokat is elítéltek, amiért hazudtak a Kongresszus előtt. Az Irán–kontra kongresszusi meghallgatások során Lee Hamilton képviselő egy Thomas Jeffersontól származó idézettel dorgálta meg Oliver North alezredest: „A kormányzás művészetének lényege az őszinteség művészetében rejlik."

TIZENEGY

A hazugságokkal és azok leleplezésével kapcsolatos legújabb felfedezések

Ezt a fejezetet a *Beszédes hazugságok* harmadik kiadásának alkalmából írtam. Olyan felfedezések és információk találhatók benne, amelyek nem szerepeltek a könyv legutóbbi, 1992-es kiadásában. Először szeretném leírni, hogy milyen különbségeket állapítottam meg a hazugság és a félreinformálás egyéb formái között. Ezt követően azokat az indítékokat fejtem ki, amelyek valakit hazugságra késztethetnek. Végül azokat az okokat részletezem, amelyek megmagyarázhatják, hogy miért nem vagyunk túl sikeresek a hazugságok leleplezésében. Ebben a részben két új felfedezésről is beszámolok: mostanra ugyanis már sokkal sikeresebben tudjuk azonosítani a hazugságokat az arckifejezések alapján, mint azt állítottam a korábbi fejezetekben, és felfedeztünk további hivatásos csoportokat is, amelyik az amerikai titkosszolgálat tagjaihoz hasonló pontossággal ismerik fel a hazugságot a viselkedés alapján.[49]

Újonnan felismert különbségek

A szándékos leplezést C. Bok 1982-ben megjelent *Secrets* (Titkok) című könyvében *titoktartásként* definiálja. Úgy vélem, ez összezavarhatja a külső szemlélőt, mivel a titkolózás és a leplezéses hazug-

[49] Hálás vagyok Helena Croninnak, a London School of Economics munkatársának, amiért megkérdezte, hogy az evolúció során miért nem vált belőlünk sikeresebb hazugságvadász. Emellett hálával tartozom Mark Franknek, a Rutgers University és Richard Schustermek a University of Haifa munkatársainak a kézirattal kapcsolatos észrevételeikért.

ság között a közlés ténye jelenti a különbséget. A titoktartás kifejezést én olyan esetekben használom, amikor valaki *közli*, hogy szándékában áll bizonyos információkat elhallgatni. Ha valamit titoknak nevezünk, fenntartjuk magunknak a jogot, hogy valamit ne hozzunk nyilvánosságra. A titok lehet egy, két vagy több ember birtokában, akik úgy döntenek, hogy az adott információt nem hozzák mások tudomására. Ha megkérdezem a lányomtól, hogy van-e barátja, teljesen illő módon mondhatja, hogy ez titok. Ha valóban van barátja, akkor ezt leplezi előttem, de mivel elismerte ehhez való jogát, titokként tünteti fel a dolgot. Tegyük fel, hogy nem kérdeztem rá erre, azonban korábbi beszélgetéseink alapján ő tisztában van az érdeklődésemmel. Ha van barátja, de nem mondja el nekem, akkor leplezést hajt végre, azonban ez nem titok, mivel nem tartotta fenn az igazság elfedéséhez való jogát. De nem is hazugság, mivel nincs korábbi megállapodásunk arról, hogy a romantikus viszonyairól informál engem.

A *megszegett ígéret* sem nevezhető hazugságnak. Egy héttel az előtt, hogy Bill Clinton megkezdte volna elnöki pályafutását, egy újságíró azzal vádolta, hogy megszegte a választási kampányban tett ígéretét a haiti bevándorlókkal kapcsolatban, mivel mostanában az előző elnök, George H. Bush álláspontját vette fel, amelyet sokat kritizált a kampány során. Érezhetően feldühödve, Clinton úgy védekezett, hogy az amerikaiak bolondnak tartanák, ha nem változtatna irányelvein, amikor a változó körülmények ezt megkövetelik. Az én fogalmaim szerint Clinton csak akkor hazudott, ha már akkor tisztában volt vele, hogy változtatni fog az irányelvein, amikor Busht kritizálta. De nézzük meg a Busht érő kritikát is, amely szerint az elnök hazudott, mivel hivatali ideje vége felé adóemelést hajtott végre. Igaz, hogy kampányában ígéretet tett rá, hogy nem fog adót emelni, azonban csak akkor lehet hazugnak nevezni, ha bizonyítható, hogy már az ígérete idején tisztában volt vele, hogy ezt az ígéretet meg fogja szegni.

Ha valaki *nem emlékszik* valamire, akkor sem tekinthető hazugnak, annak ellenére, hogy a hazugok gyakran próbálnak emlékezetkiesésre hivatkozva mentséget találni hazugságaikra. Noha rit-

kán fordul elő, hogy valaki nem emlékszik a megkérdőjelezhető cselekedeteire, azonban ha valóban elfelejtette, nem tekinthetjük hazugnak, mivel ebben az esetben nem volt választási lehetősége. Gyakran nem lehet meghatározni, hogy valóban a feledékenység áldozata lett-e valaki, vagy már maga ez a kijelentés is hazugság.

Ha valaki hamisan számol be egy eseményről, nem feltétlenül jelenti azt, hogy az illetőnek szándékában állt félrevezetni, és ha ez a szándék valóban nincs meg, a hamis állítást nem lehet hazugságnak tekinteni. Miért számít, hogy mit nevezünk hamis állításnak? Nem csupán meghatározás vagy szemantika kérdése. Ha az adott személy nem hazudik, ha nem gondolja úgy, hogy megtévesztéssel él az adott pillanatban, akkor viselkedésében egy őszinte ember jeleit láthatjuk. Nem lesznek arra utaló viselkedési jelek, amelyek az esemény igaztalanságára utalnak, ha az adott személy nem gondolja, hogy a beszámoló pillanatában hazudna. Bár ezzel a felvetéssel kapcsolatban nem állnak rendelkezésemre szilárd bizonyítékok, az elmélet következetesen illeszkedik általános teóriámhoz, amely azzal kapcsolatos, hogy a viselkedés mikor leplezi le a hazugságot. Ezt más típusú bizonyítékok is alátámasztják. Számos módja van, hogy az emberek úgy közöljenek hamis tényeket, hogy meg vannak győződve azok igazságtartalmáról.

Általában ugyanis hajlamosak vagyunk félreértelmezni a különböző eseményeket, különösen ha más emberek tetteiről és indítékairól van szó, amelyek különböző cselekedetekre ösztönzik az egyes személyeket. Az a tény, hogy valaki úgy értelmez különböző dolgokat, hogy azok jó fényben tüntessék fel, illetve lehetővé tegyék számára, hogy az általa legjobbnak vélt módon cselekedjen, nem feltétlenül jelenti, hogy az illető hazudik, legfeljebb másként gondolkodik az adott eseményekről. Egy-egy ilyen történést még az önbecsapás esetének sem lehet nevezni. Nem minden félreértés vagy félreértelmezés esetén áll fenn ugyanis az önáltatás esete.

Vegyünk példaként egy nemi erőszakkal gyanúsított egyént, aki azt állítja, hogy áldozata szexuális kapcsolatba kívánt lépni vele. Bár az erőszaktevők gyakran mondják ezt, vagyis hazudnak, hogy elkerüljék a büntetést, az állításból még nem derül ki számunkra,

hogy hamis-e. Még ha ennek esélye nagyon csekélynek tűnik is, elképzelhető, hogy igaz. Tegyük fel, hogy egy randevún történt a nemi erőszak, az áldozat nagyon félénk volt, csak egyszer fejtett ki ellenállást, azt se túl határozottan, később pedig már nem is állt ellen. Egy erőszaktevő félreértelmezheti azt a tényt, hogy a kezdeti tiltakozás után ez megszűnik, a passzivitásból pedig a beleegyezésre következtethet. Vajon ez az ember az önbecsapás áldozata? Nem gondolom, kivéve, ha nem volt tudatában annak, hogy áldozata viselkedésének félreértelmezését saját igényeinek kielégítése motiválja. Megtörtént a nemi erőszak? A válasz valószínűleg igen, noha az erőszaktevő gondolhatja ennek az ellenkezőjét, és így a saját igazságát adhatja elő, amikor áldozata passzív beleegyezésére hivatkozik. Ez az egyik oka annak, hogy aki ilyesmit állít, az őszintének tűnhet a viselkedése alapján, mivel nem gondolja, hogy hazudik. (Ennek a problémának a vitájáról Cross és Saxe írt részletesebben a gyerekeket érintő nemi erőszak felderítése során alkalmazott poligráfos vizsgálatok kritikájában.)

Természetesen nem csak ez az egyetlen ok, amiért valaki teljesen hitelesnek tűnhet. Az ösztönös előadóknak megvan a képességük, hogy eggyé váljanak az éppen eljátszott szerepükkel, hogy csaknem azonnal képesek legyenek hinni abban, amit mondanak – akár csak egy rövid időre is. Mivel elhiszik, hogy amit mondanak, az a teljes igazság, viselkedésük is teljesen hitelesnek tűnik majd.

A félrevezetés nem az egyetlen módja annak, hogy valaki elhiszi: hamis beszámolója valójában igaz. Lehet, hogy az illető eleinte még tisztában van vele, hogy hazudik, azonban idővel egyre jobban és jobban elhiszi saját hazugságát. Ha ez sikerült, és úgy gondolja, hogy a hazugság a valódi események hiteles története, az illető őszintének fog tűnni. Vegyünk például valakit, aki gyerekeket molesztál, majd amikor először megvádolják, azt állítja, hogy csupán ölelgette a szóban forgó gyereket, semmi olyasmit nem csinált, amit a gyerek ne akart és ne élvezett volna. Bár eleinte tisztában van vele, hogy hazudik, idővel – a hazugság újabb és újabb ismétlésével – a pedofil elhiheti, hogy hamis mondatai a valódi történetet írják le. Elképzelhető, hogy tudatában mindkét esemény emlékei meg-

találhatók – hogy erőszakkal kényszerített valamire egy gyereket, illetve az a gondosan felépített hit, mely szerint csak ölelgetett egy készséges gyereket. De az sem kizárható, hogy a kitalált történet emlékei idővel sokkal könnyebben hozzáférhetővé válnak emlékezetében, mint az igazság emlékei, sőt még az is elképzelhető, hogy utóbbi emlékképekhez már egyáltalán nem fér hozzá a tudatában.

Vegyünk most példaként egy gyereket, aki saját akaratából azt állítja, hogy tanára erőszakoskodott vele, noha tudja, hogy ez nem történt meg. Tegyük fel, hogy ezt a hazugságot a gyerek bosszúvágya vezérli, mivel meg akarja büntetni tanárát, aki az egész osztály előtt megszégyenítette, mert rosszul szerepelt egy vizsgán, vagy egy dolgozatra rossz jegyet kapott. Ha a gyerek jogosultnak érzi magát a bosszúra, érvelhet úgy saját maga számára, hogy a szóban forgó tanár akár molesztálhatta is volna, sőt, valószínűleg ezt akarja is, és bizonyosan már molesztált korábban más gyerekeket. Úgy vélem, nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy idővel, számos kiegészítés és ismétlés után az adott gyerek elhiheti, hogy valóban molesztálás vagy nemi erőszak áldozata lett.

Ezek a példák azért problémásak, mert nem tudjuk, milyen gyakran fordulnak elő. Mint ahogy azzal sem vagyunk tisztában, hogy a gyerekeknél gyakoribb-e, hogy hamis állításaikat igaznak hiszik, vagy esetleg ez a jelenség bizonyos személyiségtípusok sajátja. Egyelőre nincs rá megbízható módszerünk, hogy megállapítsuk, egy emlék valódi, illetve részben vagy egészben mesterségesen felépített kitaláció. Arra van módunk – a technikát a későbbiekben részletezem –, hogy megkülönböztessünk egy hamis beszámolót egy őszintétől, de csak abban az esetben, ha a beszélő tisztában van vele, hogy valótlanságokat állít.

A hazugság indítékai

A gyerekekkel folytatott interjúim, illetve a felnőttek kérdőíves vizsgálatából származó információk alapján a hazugság kilenc indítékát különböztettem meg.

1. A büntetés elkerülése. Ez a gyerekek és a felnőttek által is a leggyakrabban említett indíték. A szóban forgó büntetés egyaránt lehet egy valódi ballépés, vagy egy véletlenül elkövetett hiba következménye.
2. Hogy olyan jutalomhoz jussunk, amelyre más módon nem lenne lehetőség. Ez a második – gyerekek és felnőttek által egyaránt – leggyakrabban említett indíték.
3. Hogy másvalakit megvédjünk a büntetéstől.
4. Hogy saját magunkat megvédjük a fizikai bántalmazástól. Ez a példa különbözik a büntetés elkerülésétől, mivel a fizikai bántalmazás ez esetben nem egy ballépés következménye. Jó példa erre egy gyerek, aki egyedül van otthon, és az ajtóban álló idegennek azt mondja, hogy édesapja alszik, ezért jöjjön vissza később.
5. Hogy elnyerjük mások csodálatát.
6. Hogy kikeveredjünk egy kínos társasági helyzetből. Jó példa erre, ha a bébiszitterrel kapcsolatos problémára hivatkozva próbálunk elillanni egy unalmas partiról, vagy ha azzal vetünk véget egy telefonbeszélgetésnek, hogy azt mondjuk: valaki áll az ajtóban.
7. Hogy elkerüljük a megaláztatást. A gyerek, aki azt állítja, a kiömlő italtól nedves a széke, nem azért, mert bepisilt, nem a büntetést akarja elkerülni, hanem a megaláztatás érzését.
8. Hogy védjük magánéletünket, anélkül hogy felhívnánk környezetünk figyelmét rá, hogy bizonyos információkat nem akarunk nyilvánosságra hozni.
9. Hogy befolyást gyakoroljunk mások felett azáltal, hogy szűrjük a tudomásukra jutó információkat.

Nem vagyok benne biztos, hogy a fenti kilenc indíték lefedi az összes lehetséges hazugságot, azonban ezek az indokok merültek fel az interjúk és az adatok alapján. Létezik néhány kézenfekvő megtévesztés is: az udvariassággal és tapintattal kapcsolatos megtévesztések, amelyeket nehéz a fenti kilenc indíték számlájára írni. Saját definícióm szerint ezek nem hazugságok, mivel az udvarias-

ság szabályai helyettesíthetik az előzetes figyelmeztetést. Nehezebb viszont egy olyan hazugságot behatárolni, amelyre például egy születésnapi meglepetés előkészítése érdekében van szükség, de talán még ez is belefér a magánélet védelmével kapcsolatos indítékba.

Új eredmények

A könyv során többször is hangsúlyoztam, milyen nehéz észlelni a hazugságokat a viselkedés alapján. Jelenlegi felfedezéseink egyaránt megerősítik és cáfolják ezt az állítást. A pénz eltulajdonításával, illetve a véleményekkel kapcsolatos hazugságokat vizsgáló tanulmányainkban több mint 80 százalékos pontossággal sikerült megkülönböztetnünk a hazugokat az őszintéktől, pusztán az arc különböző területeinek mérésével. Becsléseim szerint ha ehhez a testbeszéd, a hang és a beszéd felméréséből származó adatokat is hozzátesszük, az esetek 90 százalékában helyes eredményre jutunk. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ezek a mérések több órát is igénybe vehetnek. Ahogy rövidesen beszámolok róla, továbbra is azt találtuk, hogy a puszta tippelésnél semmivel sem teljesítenek jobban azok, akiknek egy videofelvétel egyszeri megnézése után kell dönteniük, hogy az ott látható ember hazudik-e, vagy igazat mond.

Találtunk bizonyítékot annak az általános képességnek a létezésére, hogy valaki különbséget tudjon tenni hazugság és őszinteség között. A pénz eltulajdonításával és a véleményekkel kapcsolatos hazugságok esetén az észlelés pontossága összefüggésben volt egymással. Véleményem szerint ennek az az oka, hogy magas tét esetén a viselkedésbeli jelek a hazugság természetétől függetlenül azonosak. Természetesen a különböző hazugságok eltéréseket is mutatnak a különböző típusú jelek gyakoriságát illetően. Például a véleménnyel kapcsolatos hazugságok esetén sokkal több jelet fedeztünk fel a beszéd tartalmával kapcsolatban, mint a pénzzel kapcsolatos hazugság kapcsán. Ettől függetlenül, minél több szót használt valaki az egyes hazugságok során, annál pontosabban lehetett az illetőt megítélni. A jó kihallgatók tisztában vannak vele,

hogy legfőbb feladatuk az interjú alanyának beszéltetése. Minél többet beszél valaki, annál jobb, ezt saját kutatásaink is megerősítették. Ez nemcsak azért van, mert ilyenkor több jelet észlelhetünk a szavaiban, hanem mert ilyenkor nagyobb lesz az arcon, a testen és a hangban megjelenő jelek száma is.

Birtokunkban (*Frank és Ekman, kiadatlan adatok)* áll olyan bizonyíték is, amely arra utal, hogy a hazugságra való képesség felülírja a hazugság típusát. Összefüggést találtunk a véleménnyel kapcsolatos hazugságok sikere és a pénzzel kapcsolatos megtévesztés sikere között.

Három foglalkozási csoportot találtunk, amelynek tagjai – csoportként – a tippelésnél pontosabban képesek megállapítani, hogy kik hazudnak és kik őszinték, amikor a véleményükről beszélnek. Az egyik csoport különböző szövetségi ügynökségek munkatársaiból állt, akik egy általam tartott egynapos képzésen vettek részt, amelynek célja a hazugságok viselkedés alapján történő észlelésének fejlesztése volt. Senkit sem köteleztek rá, hogy a tréningen részt vegyen, mindenki önként vállalkozott rá. A képzés előtt egy teszt segítségével vizsgáltuk meg a résztvevők hazugságok észlelésére vonatkozó képességét, akárcsak a többi csoport esetén. A szövetségi ügynökök jóval pontosabbnak bizonyultak, mint a rendfenntartó szervek vagy a szövetségi bírák.

A második igen pontos csoport a különböző rendőrségi szervek munkatársaiból állt, akik önként jelentkeztek egy kéthetes képzésre, amelynek célja az volt, hogy a hatékony kihallgatási módszereket továbbadhassák kollégáiknak. Az esetek többségében olyan rendőrökről volt szó, akiket hatékony kihallgatótisztként ismertek. Ezek a rendőrök jóval pontosabbnak bizonyultak, mint a többi rendfenntartó szerv tagjaiból álló csoportok. A harmadik csoport pedig klinikai pszichológusokból állt, akik két napra otthagyták jövedelmező magánpraxisukat, hogy a megtévesztésről és a viselkedésről szóló tanfolyamon vegyenek részt. Ezek a pszichológusok jóval pontosabbnak bizonyultak, mint a kontrollcsoportként használt klinikai pszichológusok – akik nem jelentkeztek a tanfolyamra –, illetve az akadémiai területen tevékenykedő kutató pszichológusok.

Mind a négy pontos csoportban – titkosszolgálat (lásd a 9. fejezetet), szövetségi ügynökök, Los Angeles megye seriffjei és a klinikai pszichológusok – mindenki jobban teljesített a sima tippelésnél, több mint egyharmaduk pedig 80 százalékos, vagy ennél is jobb pontosságot ért el. A többi csoport esetében a résztvevők legfeljebb 10 százaléka volt ennyire pontos, míg a többiek a tippelés szintjét érték el, illetve az alatt teljesítettek.

A különböző, általunk vizsgált embereket tekintve – pszichiáterek, bírák, ügyvédek, rendőrök, szövetségi ügynökök és pszichológusok – azt találtuk, hogy a kor, a nem és a munkatapasztalat nem állt összefüggésben a pontossággal. Azok, akik a legjobban teljesítettek, másoknál nagyobb önbizalommal rendelkeztek képességeiket tekintve, azonban az önbizalom csupán laza összefüggésben áll a pontossággal. A mikro-arckifejezések észlelésével kapcsolatos képesség ennél szorosabban kötődött ahhoz, hogy valaki pontosan meg tudja különböztetni a hazugságot az őszinteségtől, akár a pénz eltulajdonításával kapcsolatos érzelmek leírásáról, akár a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos véleményekről volt szó.

A hazugságot pontosan észlelő csoportok tagjai sem különböztek másoktól az őszinteség felismerését tekintve. Ez megerősíti azon igényemet, hogy megtanítsuk az embereknek, hogyan ismerhetik fel egy hazugsággal gyanúsított személy őszinteségét.

Miért nem tudjuk leleplezni a hazugokat?

Most vegyük számba, hogy mennyit tudunk arról, milyen pontossággal képesek az emberek a viselkedés alapján észlelni a hazugságokat. Az arra utaló bizonyíték, hogy a legtöbben igen gyengén teljesítenek ezen a téren, a következő kísérletből származik. Egyetemi hallgatókat kértünk fel arra, hogy egy olyan témával kapcsolatban nyilatkozzanak őszintén vagy hazudjanak, amely számukra semmiféle különösebb jelentőséggel nem bír. Nincs összefüggésben a múltjukkal, és nem befolyásolja a jövőbeni életüket. Néha (szerintem) gyenge kísérletet tettünk rá, hogy motiváljuk őket, amikor azt mondtuk nekik, hogy a hazugságra való képesség igen fontos, vagy

hogy az okos és sikeres emberek ezt a feladatot is sikerrel teljesítették. Ezután megmutattuk a viselkedésüket bemutató videofelvételeket más diákoknak, akiknek azonosítaniuk kellett a hazugokat és az igazmondókat. Általában azok, akiknek le kell leplezniük a hazugokat, csak annyira pontosan teljesítenek, mint ha tippeltek volna, néha ennél valamivel jobban. Azonban az általunk elvégzett kísérlet több ponton is eltéréseket mutatott.

Megkíséreltünk olyan hazugságokat alkalmazni, amelyeknek komoly befolyásuk volt az alanyok életére nézve, és megpróbáltuk olyan magasra emelni a tétet a sikerrel vagy a kudarccal kapcsolatban, amennyire csak lehet. Két okunk volt minderre: az érzelmeknek (félelem, bűntudat, izgalom, vagy amit a rászedés élvezetének neveztem) akkor jelentkeznek inkább az árulkodó jelei, ha a tét magas. Nem arról van szó, hogy csak ezeknek az erős érzelmeknek a szivárgása szolgáltathatja a megtévesztés viselkedésbeli jeleit, hanem ezek az erős érzelmek megszakíthatják a hazug kognitív folyamatait, és kitérő, valószínűtlen vagy akadozó beszámolókat eredményeznek. A második ok, hogy a magas téttel kapcsolatos hazugságok azok, amelyek miatt a társadalom a leginkább aggódik.

Az egyik kísérleti forgatókönyv – amelyet a 2. fejezetben írtam le – azt vizsgálta, hogy az ápolók mennyire voltak képesek leplezni negatív *érzelmeiket*, amelyeket egy égési sérültet és amputációt ábrázoló film váltott ki belőlük. Jelentős motivációt kaptak annak érdekében, hogy sikerrel járjanak, mivel úgy gondolták, hogy kísérletünk lehetőséget nyújtott számukra egy olyan képesség elsajátítására, amelyre szükségük lesz jövőbeni munkájuk során, ha hasonló helyzetekkel szembesülnek. A másik forgatókönyv során az önkénteseknek lehetőségük adódott rá, hogy ellopjanak 50 dollárt, majd ezt a *pénzt* meg is tarthatták, ha sikerült a kihallgatásukat végző személyt meggyőzniük, hogy nem vették el a bankjegyeket. Azok, akik sikeresen meggyőzték a kihallgatót, hogy nem vették el a pénzt, kaptak 10 dollárt, függetlenül attól, hogy igazat mondtak-e vagy hazudtak. Utolsó kísérletünkben először olyan társadalmi kérdéseket határoztunk meg, amelyekkel kapcsolatban az alanyok a legintenzívebb érzéseket táplálták, majd arra kértük őket, hogy őszintén

mondják el ezzel kapcsolatos *véleményüket* (10 dollár jutalmat kaptak, ha a szavaiknak hitelt adtunk), vagy hogy valódi véleményük ellentétét adják elő úgy, mintha a sajátjuk lenne (siker esetén 50 dolláros jutalomban részesültek).

Legutóbbi munkánk során a kísérleti alanyoknak felkínáltuk a lehetőséget, hogy maguk döntsék el, hazudnak-e, vagy igazat mondanak, akárcsak a valódi életben. Számos oka van, amiért valaki úgy dönt, hogy nem hazudik. Dönthet saját korábbi tapasztalatai alapján, miszerint a hazugokat úgyis majdnem mindig elkapják. Ha a vizsgált mintába ilyen „tehetségtelen" hazugok is bekerültek – akik csak akkor hazudnak, ha a kísérletet végző kutató rákényszeríti őket –, ez látszólagosan növelheti az észlelési pontosságot. Csaknem az összes korábbi vizsgálat során – legyen szó emberek közötti megtévesztésről vagy poligráfos hazugságvizsgálatról – az alanyoknak nem volt lehetőségük eldönteni, hogy hazudjanak vagy igazat mondjanak. Egyetlen kivétel Ginton, Daie, Elaad és Ben-Shakhar poligráfot vizsgáló kísérlete, amelyet a 7. fejezetben írtam le. Ennek során a kutatók tisztában voltak vele, hogy melyik rendőrök csaltak az előléptetésre való alkalmasságot vizsgáló teszten. Hasonlóképpen Stiff, Corman, Krizek és Snider is tudta, hogy mely diákok csaltak a teszten. Bradley szintén lehetővé tette kísérleti alanyai számára, hogy döntsenek az őszinteség vagy a hazugság felől poligráfos vizsgálatuk során.

A közelmúltban elvégzett kísérletünk további sajátossága az volt, hogy az alanyoknak megmondtuk: komoly büntetésre számíthatnak, ha a kihallgató hazugnak ítéli őket. A büntetés egyaránt vonatkozott a leleplezett hazugokra és a hazugnak ítélt őszintékre. Ennek eredményeként a hazugság kutatása során első alkalommal az őszintéknek és a hazugoknak is okuk volt félni – előbbinek azért, hogy nem hisznek neki, míg utóbbinak a lebukás miatt. Ha csak a hazugok tartanak tőle, hogy hazugsággal gyanúsítják őket, a hazugságvadásznak túlságosan könnyű dolga van, és emiatt a kísérlet nem tükrözi a valós élet körülményeit. Ha pedig sem a hazug, sem az őszinte ember nem tart a büntetéstől, a kísérlet eredményei nem hasonlíthatók össze sem a bűnügyi vagy nemzetbiztonsági

esetek kapcsán előforduló hazugságokkal, sem a házassági, illetve gyerek-szülő vitákkal.

Bár a jelen kísérlet hitelesebbnek tekinthető, mint korábbi vizsgálataink, illetve az emberek közötti vagy poligráfos vizsgálatokkal kapcsolatos, hazugságokkal foglalkozó szakirodalom, az észleléssel összefüggő felfedezéseink nem sokban különböztek azoktól. Akik a videofelvételek alapján ítéletet mondtak, a tippelés szintjét ütötték meg, esetleg annál kicsivel teljesítettek jobban a pontosságukat tekintve. Mostanra már több ezer embert vizsgáltunk meg, és a korábban említett négy csoport kivételével az igazságszolgáltatásban (rendőrök, ügyvédek, bírák), hírszerzésben és a pszichoterápia terén tevékenykedők is csak hasonló pontosságot értek el. Egyetlen további kivétel a kifejezetten kihallgatási szakértőnek tekintett rendőrök esete, akik egyhetes képzést kaptak a megtévesztés viselkedési jeleiről. Ők remekül teljesítettek a véleményekkel kapcsolatos hazugságok esetében.

Mielőtt továbblépnénk arra a kérdésre, hogy vajon miért számít a legtöbb ember csapnivaló hazugságvadásznak, először vegyük figyelembe kutatásunk korlátait, amelyek miatt előfordulhat, hogy alábecsüljük a hazugságok észlelésének pontosságát a viselkedés alapján. Az ítélőbíró szerepét játszó embereknek javarészt nem fűződött sok érdeke hozzá, hogy pontosan teljesítsenek. A hazugok leleplezése emellett nem is járt különösebb jutalommal, hiszen ezen emberek java része munkájából kifolyólag foglalkozott hazugságvadászattal. Ezt a korlátozást figyelembe is vettük kutatásaink és más – megélhetési hazugságvadászokat vizsgáló – kutatócsoportok munkái során. Azt találtuk, hogy az FBI, a CIA, az Alkohol, Dohányáru és Lőfegyver Hivatal (Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms – BATF), valamint a Drogellenes Hatóság (DEA), illetve a törvényszéki pszichológusok, vámtisztek, rendőrök, bírák és ügyvédek sem teljesítettek jobban a puszta tippelésnél.

Elképzelhető, hogy nagyobb pontosságot érhettünk volna el, ha az ítéletet meghozó személyek passzív megfigyelés helyett kérdéseket is intézhettek volna az alanyokhoz. Ezt a lehetőséget nem zárhatom ki, bár kétlem, hogy így lenne. Ha elvárás lett volna a kérdé-

sek megfogalmazása, elképzelhető, hogy ez csökkentette volna a megítélendő személlyel kapcsolatos információk megfelelő feldolgozását. Éppen emiatt számos kihallgatás során egy ember kérdez, míg a másik csupán a gyanúsított reakcióit figyeli. Érdekes lenne megnézni, hogy javulna-e a videofelvételeket tanulmányozó emberek pontossága, ha az alanyoktól hivatásos kihallgatótisztek kérdeznének a vizsgálat során.

A mi megfigyelőink nem ismerték azokat, akiket meg kellett ítélniük, noha már említettük, hogy az ilyen jellegű ismeretség akár növelheti is a pontosságot. Természetesen számos olyan helyzet adódik, amikor a hazugsággal kapcsolatos ítéleteket előzetes ismeretség hiányában hozzák meg, és kísérleteink legalább ezen szituációkat illetően relevánsak. Azonban kétlem, hogy az ismeretség minden esetben segíti a hazugságok észlelését. Noha alapot kínálhat a viselkedés egyéni eltéréseinek megfelelő kezelésére, elképzelhető, hogy ennek az előnynek megvan a maga ára. Baráti vagy szakmai ismeretségeinket egyfajta befektetésnek tekinthetjük, s ezen befektetések megőrzése iránti vágyunk megakadályozhat benne, hogy észleljük az olyan viselkedési jeleket, amelyek szétrombolnák az adott kapcsolatot. A bizalom magában hordozza a megvezetés veszélyét, mivel az éberség általános szintje ilyenkor csökken, és megszokásból megadjuk a kétely lehetőségét a szóban forgó ismerősnek. Ha résztvevői vagyunk egy ilyen jellegű kapcsolatnak, ez megnövelheti önbizalmunkat is a megtévesztés észlelésével kapcsolatban, és ez az önbizalom már önmagában megakadályozhatja, hogy pontosan észleljük a hazugságot. Az ismeretség csak akkor tekinthető egyértelmű előnynek, ha olyan emberről van szó, akivel kapcsolatban megrendült a bizalmunk, s akiről már tudjuk, hogyan és mikor árulhatja el a bizalmi kapcsolatot.

Kísérletünk során a megfigyelést végző alanyoknak csak néhány percet mutattunk minden interjúból, mielőtt arra kértük őket, hogy mondjanak ítéletet. De nem is valószínű, hogy a hosszabb minták segítették volna a hazugságok észlelését. Egyetlen kísérletet végeztünk, ahol a felvételek kétszer olyan hosszúak voltak, azonban ez nem járt a pontosság növekedésével. Továbbá, a korábban végzett,

viselkedéssel kapcsolatos méréseinkből tudjuk, hogy a megtévesztés jelei ezeken a rövidebb mintákon is észrevehetők. Ennek ellenére nem zárhatjuk ki teljességgel ezt a lehetőséget. Ha a megfigyelőknek sokkal hosszabb mintákat – egy-két óra hosszúságúakat – mutatnánk, lehet, hogy javulna a pontosságuk.

A kétkedők mondhatnák, hogy a pontossági arány azért volt ilyen alacsony, mivel túl kevés volt a megtévesztés viselkedési jeleiből, azonban, ahogy már említettem, kísérletünk esetében nem erről volt szó. Az arckifejezések, a hang és a beszéd általunk és munkatársaink által végzett mérései kimutatták, hogy akár 80 százalékos pontossággal is lehetséges helyesen megállapítani, hogy ki hazudik és ki mond igazat. Míg ezekhez a mérésekhez lassított felvételekre volt szükség, tisztában vagyunk vele, hogy a valós idejű felvételek megtekintésével is lehet pontos ítéletet mondani. Azok az alanyok, akiket megvizsgáltunk és 80 százalékos vagy nagyobb pontossággal teljesítettek, több alkalommal is képesek voltak erre, ezért kizárható, hogy csupán szerencséjük volt. Emellett találtunk néhány olyan foglalkozási csoportot, amelyek csoportként igen pontosan teljesítenek. Az amerikai titkosszolgálat tagjai nagyon pontosak voltak az érzelmekkel kapcsolatos hazugságok esetén – egyikük sem ért el a tippelésnél gyengébb eredményt, egyharmaduk pedig 80 százalék feletti pontossággal végzett. Az adottságaik miatt kiválasztott, majd egyhetes tréningen átesett kihallgatótisztek hasonló pontosságot mutattak a véleményekkel kapcsolatos hazugságokat tekintve.

Bár az általunk elvégzett vizsgálatban jóval magasabb volt a hazugságok tétje, mint a többi kutatás esetén, még így sem volt olyan magas, mint számos bűnügyi vagy nemzetbiztonsági esetben. Elképzelhető, hogy ha a tét jóval magasabb, a videofelvételek a megtévesztés számos nyilvánvaló jelét mutatták volna, ami nagyobb pontosságot eredményezhet. Ezt a lehetőséget nem tagadhatom, azonban, ahogy már említettem, léteznek olyan munkakörök, amelyeknek szakértői a mi felvételeink alapján is pontosnak bizonyultak. A kérdés továbbra is megmarad: vajon a többi csoport tagjai miért nem értek el ekkora pontosságot?

Az információ ugyanis adott, és a legtöbb – ha nem az összes – ember által észlelhető. Mielőtt rátérnénk, hogy ennek ellenére az emberek többsége miért teljesít igen gyengén, meg kell említenem kísérleteink egy további jellegzetességét, ami elősegíthette a pontosságot, illetve amelynek köszönhetően lehetséges, hogy inkább túl-, mintsem alulbecsültük azt. A közelmúltban végzett kutatásaink során a megfigyelőknek elmondtuk, hogy azok, akiket látni fognak, 40–60 százalékban hazudnak. Eleinte nem adtunk ilyen instrukciót, és azt találtuk, hogy a rendőrök a felvételen látható összes embert hazugnak gondolták. Ezt később azzal magyarázták, hogy mindenki hazudik, különösen a rendőröknek. A hazugság alapszintjének ismerete olyan előny, ami sokszor nem adott tényező, viszont javíthatja a hazugság észlelési szintjét. Erről a későbbiekben részletesen is írok majd.

Elfogadva a tényt, hogy nincsenek döntő bizonyítékaink, kijelenthetjük, hogy a felvételeken láthatók a megtévesztés viselkedési jelei, amelyeket néhány ember pontosan felismer, míg a többségnek ez nem sikerül. A vita kedvéért tegyük fel, hogy ezen bizonyíték alapján elmondható: a való életben az emberek döntő többsége nem észleli a magas tétű hazugságokat a viselkedés alapján. Kérdésem nem az, hogy miért nem tudunk ennél jobban teljesíteni. Nem arról van szó, hogy nem foglalkoztatna bennünket a téma. A közvéleményt szondázó felmérések időről időre kimutatják, hogy az őszinteség az első öt jellemvonás között szerepel, amit elvárunk egy vezetőtől, baráttól, élettárstól. A szórakoztatóipar pedig tele van olyan történetekkel, filmekkel és dalokkal, amelyek az árulás tragikus következményeiről szólnak.

Az első magyarázatom arra a kérdésre, hogy miért vagyunk ilyen csapnivaló hazugságvadászok, az, hogy evolúciós történetünket tekintve nem kaptunk megfelelő felkészítést a hazugságok kivitelezésére és azok észlelésére sem. Gyanítom, hogy ősi környezetünk nem adott sok teret a hazugság lehetőségére, illetve lebukás esetén a következmények igen súlyosak lehettek. Ha ez a feltevés helyes, a természetes kiválasztódás során nem jutottak lehetőséghez azok az emberek, akik különösen hatékonynak bizonyultak a hazug-

ságok leleplezését illetően. A kőzetmaradványok nem árulnak el sokat a korabeli társadalmi életről, így csak találgatni tudunk a vadász-gyűjtögető életmód szokásrendszeréről. Ehhez kapcsolódnak harminc évvel ezelőtti tapasztalataim, amelyeket egy írástudatlan, kőkori kultúrában szereztem, amit ma Pápua Új-Guineának hívnak.

Nem voltak ajtók a szobákon, így a magánélet is korlátozott volt abban a kis faluban, ahol mindenki ismert és látott mindenkit mindennap. A hazugságokat leginkább maga a célpont leplezte le, vagy valaki más, aki olyan cselekedetekre lett figyelmes, amelyek ellentmondtak a hazugságnak. Emellett egyéb fizikai bizonyíték is szóba kerülhetett. A kis faluban, ahol éltem, a házasságtörés volt az egyik leggyakoribb, hazugság segítségével leplezni kívánt tevékenység. Az ilyen hazugságokat nem az elkövető viselkedése buktatta meg, amikor hűségéről nyilatkozott, hanem az a tény, ha valakit tetten értek a bozótosban.

Elképzelhető, hogy a hittel, érzelmekkel és szándékokkal kapcsolatos hazugságokat könnyebb kivitelezni egy ilyen környezetben, de ezek a hazugságok végül úgyis olyan cselekedetekhez vezetnek, amelyek éppen az általam említett magánéleti korlátozások miatt hamar lelepleződnének.

Egy olyan társadalomban, ahol az egyén túlélése nagyban függ a falu többi tagjával való együttműködéstől, egy magas tétű hazugsággal járó becsületbeli sérelem akár halálos is lehet. Hiszen ki működne együtt olyasvalakivel, akiről bebizonyosodott, hogy több ízben hazudott korábban? Egy ilyen egyén nem váltogatná könnyen a házastársát, a munkáját, vagy a lakóhelyét.

D. L. Cheney és R. M. Seyfarth *How Monkeys See the World* (Hogy látják a majmok a világot?) című könyvüknek az állati megtévesztéssel kapcsolatos fejezetében igen hasonló észrevételeket tesznek. A hazugsággal kapcsolatos egyik legfontosabb kényszerítő tényező...

> ...a társadalmi szerkezettel rendelkező fajoktól származik. A stabil társadalmi csoportokban élő állatok különleges problémával szembesülnek a megtévesztő kommunikációt illetően. A társadalmi struktúrában élő állatoknál a megtévesztő jeleknek jóval finomab-

baknak kell lenniük és alacsonyabb szinteken kell megjelenniük, ha az észlelést el akarják kerülni. Ugyanennyire fontos, hogy ha az ilyen állatok társadalmában az együttműködés alapvető a túlélés szempontjából, az együttműködés iránti igény csökkenti a megbízhatatlan jelek gyakoriságát.

A hazugságok észlelésével (vagy éppen elkövetésével) kapcsolatos különleges képességeknek nem sok adaptív értéke van ilyen körülmények között. A komoly, magas tétű hazugságok valószínűleg ritkábban fordulnak elő a korlátozott lehetőségek és a magas költségvonzat miatt. Ha a hazugság gyanúja felmerült, esetleg le is lepleződött a hazug, ez valószínűleg nem a viselkedés alapján meghozott ítéletnek köszönhető. (Fontos, hogy itt csak a csoporton belüli hazugságokra fókuszáltam – természetesen a csoportok között előfordulnak hazugságok, és ezeknek költsége és észlelése is sokban eltér.)

Míg léteznek emberbaráti hazugságok, a magam részéről inkább a kevésbé barátságos esetekkel foglalkoztam, amikor a hazugság esetén az egyik ember előnyhöz jut, s ez gyakran az áldozat kárára történik. Ha az előnyt bizonyos szabályok vagy elvárások megszegésével érik el, azt csalásnak nevezzük. A hazugságokra néha szükség lehet a csalás kivitelezéséhez, és mindig szükség van rájuk a csalás tényének leplezéséhez. Azok, akiket átejtettek, ezt általában kevéssé értékelik, és érdekükben áll a vonatkozó hazugságok felfedése. Nem valószínű azonban, hogy a csalás annyira gyakran előfordult ősi környezetünkben, hogy előnyhöz juttassa azokat, akik kifejezetten tehetségesen észlelték ennek bekövetkezését. Illetve, mint ahogy azt korábban már említettem, a magánszféra olyan korlátozott volt, hogy a csalásra nem a viselkedésből, hanem egyéb módon következtettek. Alan Grafen biológus azt írta:

„A csalás előfordulási valószínűsége olyan alacsony kellett hogy legyen, hogy a jelzések nagy átlagban őszintének bizonyultak. Mivel a jeleket leadók maximalizálták fizikai erejüket, ez arra utal, hogy igen korlátozott volt az olyan esetek előfordulása, amikor a csalás

előnyösnek bizonyult. Elképzelhető, hogy azok a 'jeladók', akik számára a csalás előnyökkel járt, a kisebbséget képviselték, illetve hogy csak az esetek kisebb százalékában volt jövedelmező csalni... A csalás előfordulására lehet számítani az evolúciósan stabil jelrendszerekben, azonban egy rendszer csak akkor lehet stabil, ha megvan az oka, amiért a legtöbb esetben nem éri meg csalni. A csalás egyfajta 'adót' vet ki a jelek jelentését illetően. A stabil jelrendszerek központi tényezője az őszinteség, és a stabilitás fenntartása érdekében a jelek csalásokkal történő aláásását korlátozni kell."

Ezen érvelés mentén kijelenthető, hogy a csalók jelzései, amelyeket hazugságnak neveztem, csupán alacsony százalékban fordultak elő. L. Cosmides és J. Tooby kutatásai arra utalnak, hogy egyfajta érzékenység alakult ki bennünk, amelynek köszönhetően szabályozzuk a kihágásokat, és nem jutalmazzuk a csalókat. Ez megmagyarázhatja, hogy miért nem fordul elő túl gyakran a csalás jelensége. Felfedezéseink azonban arra utalnak, hogy a csalókat nem a viselkedésbeli jelek észlelését lehetővé tévő képességünkkel tudjuk kiszűrni, hanem egyéb módszerekkel.

Érvelésemet összefoglalva elmondható: ősi környezetünk nem készített fel rá bennünket, hogy hatékony hazugságvadászokká váljunk. Azok, akik a leghatékonyabban észlelték a hazugság viselkedésbeli jeleit, csupán minimális előnyre tettek szert abban a környezetben, amelyben elődeink éltek. Valószínűleg csak ritkán fordultak elő a komoly hazugságok, mivel a magánélet szűk tere miatt a lebukás esélye igen magas volt. Az ilyen magánéleti korlátok azt is jelentik, hogy a hazugságokat jellemzően közvetlen megfigyeléssel vagy más, fizikai bizonyíték segítségével leplezték le, s nem kellett a viselkedésen alapuló ítéletekre hagyatkozniuk. Végül, egy zárt, együttműködésen alapuló, kisméretű társadalomban a hazugságok lelepleződése komoly és kikerülhetetlen következményekkel járt az elkövető számára.

A modern ipari társadalmakban ennek csaknem az ellenkezője igaz. Számos lehetőség adódik a hazugságra, magánszféránkat könnyen megóvhatjuk, és számos zárt ajtó vesz minket körül. Ha lebukunk, nem szükségszerű, hogy ez katasztrofális társadalmi kö-

vetkezményekkel járjon, hiszen bármikor munkát, házastársat vagy élőhelyet változtathatunk. Ha folt esik a becsületünkön, az nem feltétlenül követ bennünket mindenhová. E szempontokat figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a környezet, amelyben élünk, inkább felbátorít a hazugságra, mintsem megakadályozna abban. A bizonyítékokat és a cselekedeteinket könnyebb leplezni, emiatt nagyobb szükség van rá, hogy a viselkedés alapján ítéljünk meg másokat. Emellett pedig az evolúciós történetünkből következtében nem vagyunk felkészülve rá, hogy érzékenyek legyünk a hazugsággal kapcsolatos viselkedési jelekre.

Ha elfogadjuk, hogy az evolúció során erre nem készültünk fel, növekedésünk során vajon miért nem tanuljuk meg a hazugságok felismerését a viselkedés alapján? Az egyik lehetőség – második magyarázatom –, hogy szüleink megtanítanak rá, hogy *ne* ismerjük fel az ő saját hazugságaikat. Magánéletük gyakran megkövetelheti, hogy félrevezessék gyerekeiket afelől, hogy éppen mit, mikor és miért csinálnak. Míg az efféle hazugságok egy részének nyilvánvalóan a szexuális tevékenység áll a középpontjában, előfordulhatnak egyéb tevékenységek is, amelyeket a szülők szeretnének gyermekeik előtt leplezni.

A harmadik magyarázat pedig, hogy ha választhatunk, inkább nem próbáljuk meg leleplezni a hazugokat, mivel a gyanakvással szemben a bizalom – magas költségei ellenére – gazdagíthatja életünket. A folytonos gyanakvás, az alaptalan gyanúsítgatás nemcsak kellemetlen helyzetekbe sodorhat, de aláaknázza az intim kapcsolatok kialakításának lehetőségét is, legyen szó párválasztásról, barátságról vagy munkahelyi kapcsolatokról. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy ne bízzunk barátainkban, élettársunkban vagy gyermekeinkben, amikor épp igazat mondanak, ezért inkább hajlunk rá, hogy hitelt adjunk egy hazug szavainak. A másokba vetett bizalom nemcsak követelmény, de meg is könnyíti az életünket. Hiszen könnyen lehet, hogy nem észleljük, ha valaki visszaél a bizalmunkkal, de az is lehet, hogy erre soha nem is jövünk rá. Csak a paranoidok mondanak le az effajta lelki békéről, illetve azok, akiket akut életveszélybe sodor, ha nincsenek minden pillanatban fel-

készülve az árulásra, megtévesztésre. Ezt az állítást alátámasztja az általunk (Bugental, Shennum, Frank és Ekman) szerzett előzetes bizonyíték, mely arra enged következtetni, hogy az intézeti háttérrel felnőtt, sokat bántalmazott gyerekek a többi gyereknél pontosabban észlelik a megtévesztés viselkedésbeli jeleit.

Eddig három okát írtam le, hogy miért nem tudjuk leleplezni a hazugokat: az evolúció nem készített fel bennünket rá, szüleink nem tanítanak meg a hazugok leleplezésére, emellett jobban szeretünk másokban megbízni, mint folyamatosan gyanakodni. Negyedik magyarázatom pedig, hogy gyakran *akarjuk*, hogy félrevezessenek bennünket, s jóllehet tudat alatt, de együttműködünk a hazugságban, mivel érdekünk fűződik hozzá, hogy ne szembesüljünk a valósággal. Vegyünk két példát az élettársi kapcsolatokból. Egy többgyerekes anyának nem biztos, hogy érdekében áll leleplezni társa hazugságát, amellyel hűtlenségét próbálja takargatni, különösen, ha csupán egy kis fajsúlyú viszonyról van szó, amely nem emészt fel olyan erőforrásokat, amelyek az anya és a gyerekek jólétét hivatottak szavatolni. A nőcsábász nem akar lebukni, így mindkét félnek érdekében áll, hogy a hazugság ne lepleződjön le. Hasonló logika áll a következő, emberbaráti hazugság és egybehangzó hit mögött. A feleség megkérdezi a férjét: „Volt olyan nő az esti partin, akit nálam vonzóbbnak találtál?" A férfi hazudik, amikor azt mondja, hogy felesége volt a legvonzóbb, ha ez nem így volt. Nem akarja feleségét féltékennyé tenni, és nem akar azzal foglalkozni, hogy az asszonynak ilyen érzései vannak. A nő pedig lehet, hogy el akarja hinni, hogy valóban ő volt a legvonzóbb.

Néhány ilyen „megállapodás" esetén a célpont számára lehet, hogy nem is jár előnyökkel, ha hitelt ad a hazug szavainak, vagy csupán nagyon rövid távon profitál belőle. Gondoljuk újra a talán leghírhedtebb példát, amikor a célpont mindenáron hinni akart a hazugnak, aki viszont ártó szándékkal közelített felé. A brit miniszterelnök, Neville Chamberlain és Adolf Hitler német kancellár 1938. szeptember 15-ei találkozójára gondolok, amelyet a könyv első fejezetében írtam le. Miért hitt Chamberlain Hitlernek? Hiszen nem mindenki dőlt be neki, több olyan hang is volt a brit ellenzék-

ben és másutt, akik felismerték, hogy Hitler nem egy szavatartó ember. Chamberlain azonban – úgy vélem, tudat alatt – együttműködött Hitler hazugságában, mivel hinni akart a Führernek. Ha Chamberlain felismerte volna Hitler hazugságát, szembe kellett volna néznie a ténnyel, hogy a kiengesztelés politikája óriási veszélybe sodorta országát. Mivel pedig néhány héttel később mindenképpen szembesült ezzel a ténnyel, jogosan merül fel a kérdés, hogy miért nem volt képes erre a Hitlerrel való találkozása idején. Ésszerű kérdés, de pszichológialiag nem megalapozott. A legtöbben azon íratan szabály mentén működünk, mely a halogatáson alapul: nem szívesen ismerünk be kellemetlen dolgokat, eközben pedig együttműködő módon eltekinthetünk a hazugok hibáitól.

Chamberlain esete nem egyedülálló. A hazugságok célpontjai, gyakran akaratukon kívül, együttműködő módon hinni akarnak a hazug szavaknak. Ugyanez az indíték – a közelgő katasztrófával való szembenézés képességének hiánya – magyarázhatja, hogy egy üzletember, aki tévedésből sikkasztót alkalmazott a cégénél, miért hagyja figyelmen kívül a sikkasztás jeleit. Racionálisan gondolkodva kijelenthető, hogy minél hamarabb leplezi le a csalót, annál jobban jár. Pszichológiai irányból közelítve azonban a leleplezés nemcsak azt jelentené, hogy szembesülnie kell a céget ért károkkal, hanem ezzel együtt saját hibájával is, amiért egy ilyen gazembert alkalmazott. Ugyanez áll a háttérben akkor is, amikor a felszarvazott férjet leszámítva már mindenki tisztában van vele a környezetében, hogy mi folyik körülötte. De elmondható ez a kemény drogokat használó tini esetében is, aki meg van győződve róla, hogy szülei bizonyára tudják, mit csinál, csak éppen a szülők – tudat alatt – igyekeznek elkerülni a hazugság leleplezését, mivel ez arra kényszerítené őket, hogy szembenézzenek a helyzettel: kudarcot vallottak szülőként, ráadásul most egy szörnyű problémával is meg kell küzdeniük. Általánosságban elmondható, hogy rövid távon szinte mindig jobban jár, aki hitelt ad egy hazugságnak, még akkor is, ha a hosszú távú következmények ennél sokkal rosszabbak lesznek.

Teljességgel kézenfekvő volt az indíték – amely a célpontot arra sarkallja, hogy ne leplezze le a hazugot – Aldrich Ames CIA-ügynök

esetében, akit 1994-ben kémkedés gyanújával letartóztattak. Ames információkat szolgáltatott a KGB-nek szinte minden olyan oroszról, aki együttműködött a CIA-val. Az említett oroszok egy részét ez után kivégezték. Ames nem adott a finomságokra, és két kézzel szórta a szovjetektől kapott pénzt: olyan házat és autót vásárolt, amely jóval túlmutatott a fizetése által biztosított anyagi lehetőségeken. Sandy Grimes, a CIA kémelhárító ügynöke, aki végül elkapta Amest, a következőképpen írta le munkáját: „Legnagyobb leleplezéseim, legcsodálatosabb győzelmeim egyben legszörnyűbb vereségeim is... amikor leleplezek egy kémet, ez azt jelenti, hogy nyilvánvalóan probléma volt az ügynökségnél, ahol dolgoztam, amiért nem sikerült korábban leleplezni az árulót!"

Az ötödik magyarázat Erving Goffman írásán alapszik. Úgy nevelnek bennünket, hogy interakcióink során udvariasak legyünk, s ne lopjunk el információt, amelynek a közléséhez mások nem járultak hozzá. Ennek kiváló példája, amikor akaratlanul is elkapjuk a tekintetünket, ha beszélgetőpartnerünk a fülét kezdi tisztogatni, vagy túrja az orrát. Goffman valószínűleg egyetért abban, hogy a hamis üzenet társadalmilag néha fontosabb, mint maga az igazság. Ez ugyanis elismert információ, amelyért az adott információt szolgáltató személy hajlandó felelősséget vállalni. Ha a titkárnő, aki szörnyen érzi magát a férjével előző este folytatott veszekedés miatt, azt válaszolja főnöke hogyléte felől érdeklődő kérdésére: minden rendben, ez a hamis üzenet kulcsfontosságú lehet a főnökkel kapcsolatos viszonyrendszert tekintve. Ez jelzi számára, hogy titkárnője képes ellátni a feladatait. Lehet, hogy a főnök nem is akar tudni a valódi üzenetről – hogy valójában szörnyen érzi magát –, amíg titkárnője nem hagyja, hogy ez befolyásolja munkahelyi teljesítményét.

A fenti, példaként szolgáló élethelyzetek egyike sem képes magyarázatot adni rá, hogy a rendfenntartó erőknél és az igazságszolgáltatásban, valamint a hírszerzésben tevékenykedők miért teljesítenek csapnivalóan, ha a hazugságokat a viselkedési jelek alapján kell azonosítani. A rendőrök és a kémelhárító kihallgatótisztek nem állnak bizalommal a gyanúsítottaikhoz, s nem is működnek együtt a hazugságokban, ráadásul hajlandók olyan információkat is meg-

szerezni, amelyek eltulajdonítására nem hatalmazták fel őket. Miért nem képesek tehát nagyobb hatásfokkal azonosítani a hazugokat azok viselkedése alapján? Úgy vélem, hátrányos helyzetüket a magas alapszint és az elégtelen visszajelzés idézi elő. Esetükben ugyanis valószínű, hogy a legtöbb ember hazudik nekik, akikkel munkájuk során találkoznak. Azok, akikkel beszéltem, az említett alapszintet az esetek háromnegyedénél is magasabban határozták meg. Az ilyen magas alapszint távolról sem optimális ahhoz, hogy megtanulják belőle, hogyan figyeljenek oda a megtévesztéssel kapcsolatos apró jelekre, amelyek a viselkedésben megnyilvánulnak. Ehhez adódik általános hozzáállásuk, amely kevésbé arra irányul, hogyan szűrjék ki a hazugokat, mint inkább arra, hogyan szerezzenek olyan bizonyítékot, amellyel ráhúzhatják a hazugra a vizes lepedőt. Amikor pedig hibáznak, amikor megtudják, hogy valakit igazságtalanul büntettek meg, ez a visszajelzés általában már túl későn érkezik a hibás ítélethez képest, s időben túl távol van a korábbi eseményhez képest, hogy tanulni lehessen a hibákból.

Mindez arra utal, hogy ha az embereket a hazugság alacsonyabb alapszintjének – mintegy 50 százalék – tesszük ki, majd minden ítéletük után visszajelzést kapnak, amelynek segítségével korrigálhatják a hibáikat, valószínűleg sokat tanulhatnak arról, hogyan azonosíthatják viselkedés alapján a hazugságokat. Ezt a kísérletet éppen most tervezgetjük. Nem számítok rá, hogy a pontosság elérné a 100 százalékot, és ezen okból nem gondolom, hogy a hazugság tényét megállapító ítéleteknek helyük lenne bizonyítékként a bírósági tárgyalásokon. Egyes ítéletek azonban szilárdabb alapot szolgáltathatnak ahhoz, hogy el lehessen dönteni – legalábbis egy-egy ilyen folyamat elején –, hogy mely személyek esetében van szükség további nyomozásra, illetve mikor kell további kérdéseket feltenni, ha a viselkedésben valami különös, szokatlan jelentkezett.[50]

[50] Írásom első részének többsége megjelent a *Memory for Everyday and Emotional Events* című könyv egy fejezetében. (N. L. Stein, P. A. Ornstein, B. Tversky és C. Brainerd (Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1996). Az utolsó rész a *Social Research* szakfolyóiratban jelent meg (1996. ősz, 63. szám).

TIZENKETTŐ

Veszélyes, finom és mikro-arckifejezések

Ami a leginkább számít

A 2001 óta eltelt hét évben kutatásaink során meghatároztuk a megtévesztés legfontosabb jeleit, és kifejlesztettük az eszközöket, amelyek segítségével az emberek képezhetők ezek felismerésére. Ezt lehetővé tette, hogy végre először megfelelő támogatást kaptunk a kutatáshoz, így jóval több embert vizsgálhattunk, s ezért jóval részletesebb, aprólékosabb eredményeket kaptunk.

Negyven éven keresztül kaptam kormányzati támogatást a nonverbális viselkedés és az érzelmek kutatására. Ám nem tudtam támogatást szerezni azzal kapcsolatos érdeklődésemhez, hogy a viselkedés miként leplezi le a hazugságot, ezért saját forrásokhoz kellett nyúlnom. 1990-ben csatlakozott hozzám Mark Frank, aki korábban kidobóként dolgozott egy bárban, s akinek a Cornell Egyetemen írt disszertációja a szerencsejátékok során megjelenő hazugságokkal foglalkozott. Mark három éven keresztül dolgozott PhD-hallgatóként a laboratóriumomban.

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követően minden megváltozott. Ekkortól ugyanis a védelmi minisztérium (DoD) egyik részlege kezdte pénzelni a megtévesztéssel kapcsolatos kutatásainkat. Ez lehetővé tette, hogy több száz ember viselkedésével kapcsolatban készítsünk méréseket. Semmi olyasmit nem találtunk, ami ellentmondana a korábbi fejezetekben szereplő állításoknak, azonban lehetőség nyílt rá, hogy tágítsuk ismereteinket.

Tisztában voltam vele, hogy az akadémikusok által végzett alkalmazott kutatások általában nem keltik fel a vélt végfelhasználók – jelen esetben a kormányzat – érdeklődését. El akartam kerülni, hogy felfedezéseink a honvédelmi közösség által „a halál völgyé-

nek" titulált helyen végezzék, ahová azok a kutatási anyagok kerülnek, melyekre senki sem kíváncsi. Úgy gondoltam, ennek az a kulcsa, hogy már a kutatás elején be kell vonni a „megrendelőket" a kutatás részleteinek megtervezésébe: Maureen O'Sullivan kolléganőmmel együtt kétnapos konzultációra hívtam az amerikai, brit és izraeli rendfenntartó szervek és hírszerző ügynökségek tisztjeit Washingtonba, hogy közösen tervezzük meg a megtévesztéssel kapcsolatos legújabb kutatásunkat.

A közösen létrehozott program egyedülálló a megtévesztés kutatásának történetében, függetlenül attól, hogy a fiziológiás – poligráfos – vizsgálatokra vagy az emberi viselkedésre koncentráltak a korábbi tanulmányok. Kísérleti alanyaink vizsgálatát ugyanis olyan eseményekhez kapcsoltuk, amelyeket már megtapasztaltak, vagy amelyek felé haladtak éppen az életük során.[51] Nem véletlenszerű mintát választottunk a lakosságból,[52] hanem olyan embereket kerestünk, akiket rendkívüli módon foglalkoztatott a kísérletben való szereplésük, illetve az, hogy a környezetükben élő, számukra fontos emberek szemében mit jelent a hazugsággal kapcsolatos sikerük, vagy éppen kudarcuk. Azt sem véletlenszerűen határoztuk meg, hogy kinek kell hazudnia és kinek kell őszintének lennie, mivel már tudtuk, hogy a különböző emberek különböző módon döntik el, melyiket választják a két lehetőségből. Azok, akik azt választják, hogy megszegik a szabályt és hazudnak róla, bíznak a képességükben, hogy megúszhatják. Azok, akik kevésbé magabizto-

[51] Első kutatásom során (3. fejezet) ez a kapocs jelen volt, mivel az ápolók, akiket idegborzoló orvosi felvételekkel szembesítettünk, tisztában voltak vele, hogy hasonlóval a karrierjük során is találkozni fognak. A szituációt hasonlóképpen a résztvevők múltjával és jövőjével kapcsoltuk össze, amikor az alanyokat arra kértük, mondjanak igazat vagy hazudjanak a véleményükkel kapcsolatban, mivel olyan álláspontról volt szó, amelyben szilárdan hittek. Azonban egy másik kísérlet során, ahol pénz eltulajdonításáról kellett hazudniuk vagy őszintén nyilatkozniuk, a cselekedet teljesen független volt korábbi életüktől – akárcsak szinte az összes, megtévesztés kutatására irányuló tanulmány esetében.

[52] Valójában a legtöbb pszichológiai kutatást nem véletlenszerű mintán, hanem önként jelentkező egyetemi hallgatókon végzik, akik tanulmányi kötelezettségeiknek tesznek eleget, ha vállalkoznak a kísérletben való részvételre.

sak, nem szegik meg a szabályt, mivel számítanak rá, hogy le fognak lepleződni, ha egy hazugsággal próbálják elfedni ballépésüket. Kísérleti alanyainkra bíztuk a döntést – hazudnak-e, vagy igazat mondanak, akárcsak a való életben – annak összes pszichológiai következményével együtt.

A tét – főként a büntetés tekintetében – olyan magas volt, amennyire csak lehetővé tette ezt az egyetemi bizottság, amelynek feladata, hogy az emberi kísérleti alanyokat megóvja a bántalmazástól. A korábbi kísérletektől eltérően mindenki tisztában volt vele, hogy komoly büntetést kap, ha a kihallgatását végző tiszt hazugnak találja. Akárcsak a való életben, a hazugnak ítélt őszinte emberrel is ugyanaz történik, mint egy lebuktatott hazuggal.

Olyan egyéneket választottunk a kísérlethez, akik valamilyen politikai csoport aktivistái voltak. Előzetesen nem kérdeztük meg tőlük, hogy megszegték-e a törvényt, csupán az volt a követelmény, hogy erősen higgyenek az ügyben, amelyet a csoportjuk képvisel – ebbe beletartozott a szélsőséges viselkedés elfogadása is, amennyiben az hozzájárult az ügy előrevitelához. Lehetőséget adtunk számukra, hogy felnyissanak egy lezárt borítékot, amely az elveikkel ellentétes, gyűlölt politikai csoportnak volt címezve. Választhattak, hogy kiveszik-e a borítékból az ellenfeleiknek szánt pénzt, vagy sem. Ha képesek voltak meggyőzni az őket kihallgató rendőrtisztet, hogy nem tulajdonították el a pénzt, az összeget megkapta a csoport, amelynek tagjai voltak, ezen felül pedig további pénzjutalmat kaptak, személyes felhasználásra. Dönthettek úgy is, hogy nem nyúlnak a pénzhez, s ha mégis sikerült meggyőzniük a rendőrt, hogy elvették a pénzt, a csoportjuk megkapta az összeg egy részét, a riválisi csoport egy másik részét, ők maguk pedig a maradékot személyes felhasználásra – ámbár ez kevesebb volt, mint amennyi az eltulajdonított összeg lett volna. Ha viszont a kihallgatást végző tiszt úgy vélte, hogy hazudnak, függetlenül a valóságtól, a pénzből egy fillért sem kaptak, míg az ellenlábas csoport igen, az adott kísérleti alanyt pedig igen kellemetlen fizikai büntetés sújtotta.

Az összes megfigyelhető viselkedési formát mértük, több mint száz önkéntes esetében: arckifejezések, tekintet, fejmozdulatok,

gesztikuláció, szavak, illetve a beszéd hangzása.[53] A statisztikai elemzés két fontos felfedezést szolgáltatott, amelyek nem derültek ki korábbi kutatásainkból. Az egyik, hogy igen magas pontossági szintet – 90 százalék körül – lehetett elérni a hazugság azonosítását illetően, de csak akkor, ha egyszerre figyeltünk többféle viselkedésbeli jelet. Külön-külön egyik jelforrás – arc, test, hang, beszéd, illetve a bőr hőmérséklete – sem hozott ilyen eredményeket. A második felfedezés, hogy az arckifejezés a legfontosabb viselkedésbeli jelforrás, amely önmagában 70 százaléknál nagyobb pontosságot eredményezett. Ezt egy másik, vonatkozó tanulmány is megerősítette. Akárcsak korábbi munkánk során, ezen arckifejezések jelentős része mikro-arckifejezés volt – vagyis kevesebb mint fél másodperc alatt jelent meg és tűnt el a megfigyelt személyek arcáról. A felfedezésünket, amely a mikro-arckifejezések létezésére utal (valamint arra, hogy a hazugság során ezek megjelennek) egy független kutatói csoport is megerősítette. Érdekes módon az ilyen mikro-arckifejezéseket mutató hazugok egy része az utólagos interjúk során azt állította, hogy igyekeztek a kihallgatótiszt megtévesztése végett álcázni mimikájukat, mégis egyértelműen mutattak mikro-arckifejezéseket.

Mikro-arckifejezések

Ezek az igen gyors arckifejezések annyira rövid ideig tartanak – negyed–fél másodperc alatt jelenik meg és tűnik el –, hogy már akkor elszalaszthatjuk őket, ha pislogunk. Sőt, kutatásunk szerint még pislogás nélkül sem biztos, hogy az emberek képesek leolvasni az adott mikróban rejlő információt. Ezeket a gyors, rövid arckifejezéseket akkor fedeztük fel, amikor lassított felvételeket vizsgáltunk Maryről, a pszichiátrián ápolt betegről, aki álcázni akarta aggodal-

[53] Ezt az adatgyűjtést és elemzést Mark Frank végezte, a tanulmány részleteinek kidolgozása után én inkább egyfajta tanácsadóként vettem részt a folyamatban. A kutatás során mértük a vegetatív idegrendszer fiziológiás jeleit is, azonban a berendezések műszaki hibája miatt ezek közül végül csak a bőr hőmérsékletét lehetett felhasználni az elemzésnél.

mát orvosa előtt, hogy hétvégére hazamehessen az intézményből, és ismét öngyilkosságot kísérelhessen meg. A filmet valós időben nézve úgy tűnt, az aszszonnyal minden rendben van, s csak a lassított felvételben árulta el valós érzéseit egy mikro-arckifejezés.

A mikro-arckifejezések két összefüggő, de igen különböző okból jelenhetnek meg. Az egyik ok – mint az Mary esetében is látható volt – az akaratlagos álcázás eredménye, míg a másik az elnyomásé, amikor a mikrókat mutató személy nincs tisztában azzal az érzelemmel, ami éppen befolyásolja a viselkedését.[54] A két különböző okból megjelenő mikrók között azonban látható különbséget nem tudtunk felfedezni.

Gyakran – de nem mindig – a mikro-arckifejezés igen intenzív, amely az egész arcon megjelenik. A könyv első kiadásában leírtam, hogy milyen kezdeti próbálkozásokat tettünk annak érdekében, hogy megtanítsuk az embereket a mikro-arckifejezések felismerésére, ahogy azok valós időben megjelennek. Teljesen lenyűgözött, hogy a legtöbb ember kevesebb mint egy óra alatt képes volt elsajátítani ezt a módszert.

Kifejlesztettem a mikro-arckifejezés tréningjéhez szükséges eszközt (Micro Expression Training Tool – METT), amely kétféle képzési lehetőséget nyújt. Lassított felvételben összehasonlítja és szembeállítja azokat az érzéseket, amelyeket gyakran összekevernek – harag és undor, félelem és meglepetés, szomorúság és félelem –, megjelenítve az érzelempárok eltéréseit. A METT emellett gyakorlati segítséget is nyújt a mikrók felismeréséhez. Minden példa során egy újabb és újabb ember jelenik meg. Először semmi nem látszik az arcán, majd hirtelen, egy töredék másodperc erejéig megjelenik a hét érzelem egyike, amelyet ismét az érzelemmentes arc követ. A módszert tanulmányozóknak ilyenkor ki kell választaniuk, hogy a hét érzelem közül melyiket látták: harag, félelem, undor, megvetés, szomorúság, meglepetés vagy boldogság. A képernyő jelzi,

[54] Haggard és Isaacs számoltak be először az elfojtás eredményeként jelentkező mikro-arckifejezésről, mi pedig az elsők voltunk, akik a leplezés során megjelenő mikrókat észleltük.

hogy helyes választ adtak-e. Ha nem, újra kell próbálkozniuk, amíg meg nem találják a helyes választ. Mielőtt azonban továbblépnének, a tanulókat arra bátorítjuk, hogy merevítsék ki az adott arckifejezést, tanulmányozzák, majd villantsák fel néhányszor, amíg már gond nélkül felismerik az idő rövidsége ellenére. A METT hagyományos változatában 21 gyakorlópélda szerepel, a továbbfejlesztett verzióba azonban ennek már a duplája került.

A METT-ben lehetőség van a mikro-arckifejezések felismerésének tesztjére is a képzés előtt és után. A tréningen részt vevők általában 30-40 százalékos pontossággal dolgoznak, de sokan akár egy óránál is rövidebb idő alatt elérik a 80 százalékot, vagy akár ennél magasabb értéket is. Ráadásul ezt a fejlődést olyan változatos csoportok esetében is meg lehet figyelni, mint az amerikai egyetemisták, japán üzletemberek, az amerikai belbiztonsági minisztérium (Homeland Security) munkatársai, ausztrál szövetségi rendőrök és így tovább.

A METT korábbi változata hasonló módon működött, azonban a hat etnikai csoportból csupán két csoport tagjainak az arcát használta (szemben az általunk METT2-nek nevezett, továbbfejlesztett változattal, amelyben már mind a hat csoport szerepel). A METT így kevesebb gyakorlási lehetőséget kínált, ám ennek ellenére érezhető fejlődést tett lehetővé. A METT előnyeit bemutató kutatási eredmények jelentős részét a gép első változatával gyűjtöttük.

Egy Mark Frank, Maureen O'Sullivan és jómagam által végzett kísérletsorozat során a METT segítségével mikro-arckifejezéseket mutattunk a résztvevőknek, akiket arra kértünk, állapítsák meg, hogy milyen érzelmeket láttak, ám semmiféle előzetes képzést nem tartottunk számukra. A válaszadóknak megmutattuk az érzelmeikkel, a véleményükkel vagy a pénz eltulajdonításával kapcsolatban őszintén nyilatkozó vagy hazudó embereket ábrázoló videofelvételeket is. Számos személyiségtesztet kipróbáltunk, azonban az egyetlen vizsgálat, ahol összefüggés mutatkozott a hazugságok észlelése terén és a pontossági mutatók javulása között, az a mikro-teszten elért jó eredmény volt. Az összefüggés nem volt túl erős (20-30 százalékos), azonban következetesen kimutathatónak és statisztikailag

jelentősnek bizonyult. Közös munkánk során kiderült, hogy a kevesebb mint egyórás METT-tréningen részt vevő egyetemisták és az amerikai parti őrség tagjai egyaránt lényegesen pontosabban felismerték a hazug emberek által mutatott mikro-arckifejezéseket.

Egy másik kutatás során T. A. Russell skizofrén betegeket és egy kontrollcsoportot készített fel a METT segítségével. Ahogy várható volt, az előzetes mérések során a kontrollcsoport tagjai a skizofréneknél jobban teljesítettek. Mindkét csoport eredményei javultak a tréninget követően, de a kontrollcsoport továbbra is pontosabbnak bizonyult a skizofréneknél. Meglepő módon azonban az utóbbi csoport tagjai a kontrollként használt egészséges emberek METT-tréning előtti szintjére fejlődtek! Egy vizsgálathoz egy kamerát is felhasználtak, amellyel azt figyelték, hogy az alanyok az arc melyik területeire összpontosítottak. A METT-képzésen áteső skizofrénok az arcnak azokat a részeit figyelték, amelyek információt szolgáltattak a leplezett érzésekről – ez a tréning előtt nem történt meg.

Az elmúlt pár évben csatlakozott hozzám David Matsumoto a következőkben leírt kutatáshoz. Disszertációját velem közösen írta huszonöt évvel ezelőtt az arckifejezések felismerésének kulturális különbségeiről és hasonlóságairól. David nemcsak a kutatás terén ért el jelentős eredményeket, hanem fekete öves dzsúdóoktatóként megnyitotta saját iskoláját és az amerikai olimpiai csapat dzsúdóedzőjeként is tevékenykedett.

Egyelőre kiadatlan kutatásunkban David és én azt találtuk, hogy a METT2-tréningen áteső, értékesítési területen dolgozó menedzserek munkateljesítménye néhány héttel később fokozódott, szemben azokkal a kollégáikkal, akik nem vettek részt a képzésen.

Makro-arckifejezések

Mind a hét, jellegzetes arckifejezést mutató érzelemnek – harag, félelem, undor, megvetés, szomorúság, meglepetés vagy boldogság – fontos szerepe van a hazugságok észlelésében, de kizárólag akkor, ha ellentétesek az éppen aktuális témával, illetve azzal, amit a megfigyelt személy éppen mond. Ha az arckifejezés illeszkedik a sza-

vakhoz vagy a beszéd általános témájához, nincs jelentősége a hazugságok leleplezését illetően.

A „makro" kifejezést olyan arckifejezések esetében használom, amelyek elég hosszú ideig láthatók az arcon, hogy egyszerűen észrevehetők és értelmezhetők legyenek (ez általában fél másodperctől néhány másodpercig tart). Senkinek sem kell megtanítani, hogy hogyan észlelje és értelmezze ezeket a makro-arckifejezéseket, hacsak nem szenved valamilyen mentális problémától, mint az autizmus vagy a skizofrénia. Kutatásunk azonban kimutatta, hogy a legtöbb ember figyelmen kívül hagyja a beszéd tartalmának ellentmondó arckifejezéseket. Egyelőre nem tudjuk, hogy az emberek szó szerint nem veszik észre ezeket a mimikai mozdulatokat, vagy meglátják ugyan őket, de ítéletüket nem befolyásolják. A legtöbb embert elsősorban az elhangzott szavak vezérlik, s ilyenkor jellemzően figyelmen kívül hagyják az ennek ellentmondó, nonverbális viselkedési jeleket.

Finom arckifejezések

Ezek a nagyon apró arcmozdulatok csak az arc egy részén jelennek meg, vagy az arc egészén, ám csupán nagyon kis mértékben. Az ilyen finom arckifejezések több okból jelenhetnek meg. Elképzelhető, hogy a megélt érzelem nagyon enyhe. De akkor is megjelennek, ha egy érzelem épp hogy csak elkezdett kialakulni, majd ahogy egyre intenzívebbé válik, az arckifejezés is úgy lesz egyre észlelhetőbb. A finom arckifejezések akkor is megjelenhetnek, ha erős érzelmeket érzünk, azonban azokat aktívan igyekszünk elnyomni – ennek eredményeként csak az adott arckifejezés egy-egy töredéke szivárog ki. Nem tudjuk, hogy lehetséges-e egy finom arckifejezés alapján megállapítani, hogy miért jelentkezett – gyenge érzelem, kezdődő érzelem, vagy egy erős érzelem szivárgása miatt.

Erre a célra kifejlesztettem a finom arckifejezések tréningjéhez szükséges eszközt (Subtle Expression Training Tool – SETT), hogy a laikusok is képesek legyenek fejleszteni az ilyen apró jelek észlelésének képességét. Egy független kutatás kimutatta, hogy a SETT-

jelek észlelésének pontossága összefüggésben áll az érzelmi hazugságok – pl. az ápolókkal végzett kísérletben jelentkező érzelmi leplezés – észlelésének pontosságával. Úgy vélem, a SETT segítségével egyetértés alakulhat ki a témát illetően, amely gyarapíthatja a METT-vizsgálatokból származó eredményeket. Mark Frank és jómagam nemrégiben fejeztük be a SETT továbbfejlesztett verziójának tervezését (SETT2).

Veszélyes viselkedés vizsgálat (V-kocka)

Több mint húsz évvel ezelőtt az amerikai titkosszolgálat kölcsönadott nekem egy filmet, amelyet különböző merényletekből állítottak össze. A hivatásos operatőrök vagy amatőrök által készített felvételeken a tömegek egy-egy politikai vezető színre lépésére vártak. Néha akár 5–20 másodperccel az előtt láttam a merénylő arckifejezését, hogy egyáltalán elővette volna a fegyverét. A legtisztábban John Hinckley arca látszott, aki 1981-ben Reagan elnök ellen hajtott végre merényletet, de számos további felvételen is láttam a merénylő arckifejezését.

Az erőszak (ezt a kifejezést a fizikai támadásokkal kapcsolatban használom, melyek célja sérülés vagy halál okozása) előre megfontoltan jelenik meg a merényleteknél, akkor is, ha a célpont nem politikai szereplő vagy híresség, azonban a merénylet elkövetése előtt tervezési folyamat zajlik le. Noha az előre megfontolt szándékkal elkövetett erőszak megjelenhet családtagok között is, emellett a támadások akkor is bekövetkezhetnek, ha nem volt szó korábbi tervezésről és előzetesen nem állt fenn az erőszak szándéka. Ehelyett jellemzően az történik, hogy egy vita elfajul, s a résztvevők egyike vagy mindegyike elveszti a fejét és erőszakossá válik.

Mivel nem volt olyan mintám az erőszakos viselkedésről, amely az önuralom elvesztése miatt következett be, ezért hivatásos színészeket kértem meg rá, hogy elevenítsenek fel egy olyan helyzetet saját életükből, amikor elvesztették a fejüket, és megütöttek valakit. Mielőtt nekikezdtek, azt kértem tőlük, hogy merevedjenek meg az önuralom elvesztése előtti legutolsó pillanatban („ne üss meg!").

Közel kilencven színész – nők és férfiak egyaránt, összesen hat etnikai csoport tagjai, köztük bevándorlók – ugyanazt az arckifejezést mutatták.

Az egyik színésztől azt kértem, hogy öltse fel az előre megfontolt erőszak, illetve az önuralom elvesztésének arckifejezéseit, és mutasson egypár mérges, megvető vagy undorodó arckifejezést is. Tizenkét felvételt készítettem, amelyeket sorba rendeztem, majd öt különböző ország – kettő közülük nem a nyugati kultúrkörbe tartozott – rendőrtisztjeinek mutattam meg őket. A rendőröktől azt kérdeztem, hogy voltak-e már szemtanúi vagy áldozatai erőszakos támadásnak; csaknem mindegyikük igennel felelt. Ezután megkérdeztem őket, hogy látták-e a támadó arckifejezését, illetve emlékeznek-e rá. A válaszadók 85 százaléka ezúttal is igent mondott. Tőlük azt kértem, hogy újra nézzék át a fényképeket, és jelöljék be azokat, amelyeket az előre megfontolt támadók, illetve a hirtelen felindulásból támadók arcán láttak. A rendőrök nemzetiségétől függetlenül komoly egyetértés volt a kiválasztott fotókat tekintve.

Felfedezéseinket bemutattuk más, komoly bűnesetekkel foglalkozó rendőröknek is, akik lelkesen megerősítették, hogy rábukkantunk arra, amit ők is láttak. David Matsumotóval együttműködve megalkottuk a veszélyes viselkedés vizsgálatát lehetővé tévő online eszközünket.

Figyelmeztetés

Bár a mikro-arckifejezések mindig megmutatják az elfedett érzelmeket, két fontos dologra szeretném felhívni a figyelmet. Először is, a mikro-arckifejezésből nem lehet megállapítani, hogy akaratlagos leplezésről van-e szó, illetve hogy az adott személy tényleg nincs-e tisztában az érzéseivel. Másrészt, egy leplezett érzelem önmagában nem bizonyítja, hogy az illető bűncselekményt követett el, illetve azt sem, hogy ez a szándékában áll-e. Akárcsak a többi, érzelmekkel kapcsolatos arckifejezés, a mikro sem árulja el saját forrását, hogy milyen esemény váltotta ki annak megjelenését. A leplezett harag például megjelenhet akkor, ha valaki teljesen ártatlanul ugyan, de gyanúba keveredik, és emiatt kihallgatják. A leplezett ér-

zelem felismerése és további kérdésekkel történő felderítése segíthet kivédeni az Othello-hibát, vagyis hogy azt feltételezzük, hogy az érzelemnek csak egyetlen kiváltó oka lehet, amely illik a kihallgatást végző személy előítéleteihez.

A mikro-arckifejezések egy igen érdekes alkalmazása kismértékben még veszélyeket is hordozhat. A *Hazudj, ha tudsz* (Lie to Me) című tévésorozat – amelynek tudományos tanácsadójaként tevékenykedtem – első epizódjában egy amerikai náci árja fogoly kihallgatása látható. A kihallgatást végző szakember tudja, hogy a fogoly bombát helyezett el egy színes bőrűek által gyakran látogatott templomban, azonban nem tudni, hogy melyik templomról van szó, a fogoly pedig nem szól egy szót sem. Csakhogy örömöt jelző mikro-arckifejezése elárulja, hogy az FBI nem a megfelelő templomot készül átvizsgálni. A megfelelő épület nevének hallatán pedig a harag mikrója látszik az arcán, a kihallgató innen tudja, hogy megtalálták a célpontot. Úgy értesültem, hogy ugyanezt a procedúrát alkalmazták a Közel-Keleten, amikor egy gyanúsítottat arról faggattak, hova rejtett egy fegyvert vagy házi készítésű robbanószerkezetet.

A finom arckifejezések vizsgálatakor az első kérdés, hogy vajon egy gyenge érzelmet jelez, kezdődő erős érzelemről van szó, vagy egy olyan érzelem töredékeként jelenik meg, amit az adott személy megkísérel leplezni. Ha a finom arckifejezés a leplezett harag, félelem vagy undor szivárgásaként jelentkezik, a kihallgatást végző személynek ki kell zárnia a lehetőségét, hogy ezek az érzelmek a kihallgatás tényére adott reakcióként jelennek meg, nem pedig a vizsgálat tárgyát képező incidens bizonyítékaként.

A veszélyes viselkedést jelző arckifejezések esetében más típusú figyelmeztető jelekre kell figyelni. Ezek ugyanis csupán *figyelmeztetnek* az ártó szándékra, azonban nem tekinthetők bizonyító erejűnek arra nézve. Elképzelhető, hogy ha egyszerűen odafigyelünk a veszélyt jelző arckifejezést mutató személyre, ez – legalábbis időlegesen – elejét veheti az erőszakos cselekedetnek. Problémát jelenthet azonban, hogy létezhetnek olyan, hasonló módon veszélyes szándékot jelző arckifejezések, amelyeket még nem azonosítottunk; ugyan tisztában vagyunk vele, hogy milyen módon derít-

hetjük fel ezeket, azonban egyelőre nem kaptunk megfelelő támogatást a kutatásokhoz. Szintén nem vagyunk tisztában vele, hogy az általunk azonosított, veszélyt jelző arckifejezések láthatók-e egy dzsihádista vagy öngyilkos merénylő arcán. Akárcsak az előbbi esetben, tisztában vagyunk vele, hogy ezt hogyan deríthetnénk ki, azonban az erre vonatkozó tanulmányok még nem készültek el.

Valószínűleg a legnagyobb szerepük a mikro-, a finom és talán még a veszélyt jelző arckifejezéseknek is a szoros kapcsolat létesítésében és az együttműködés kialakításában van. Hiszek benne, hogy mindenkinek van egy olyan története, amelyet hajlandó elmesélni, ha úgy érzi, hogy a hallgató hozzáállása kellően nyitott, és kész a megértésre. Az ehhez szükséges bizalom megszerzésének titka legalábbis részben abban rejlik, hogy legyünk érzékenyek a másik ember érzéseire, különösen azokra az érzelmekre, amelyeknek az adott személy nincs is feltétlenül tudatában, vagy amelyeket az illető éppen leplezni kíván.

Ha szeretné megtanulni, hogyan lehet felismerni a mikro-, a finom és a veszélyt jelző arckifejezéseket, keresse fel a www.kiefergroup.hu weboldalt!

Epilógus

Amit ebben a könyvben leírtam, jobban segíti a hazugságvadászt, mint a hazugot. Úgy vélem, könnyebben fejleszthető a hazugság észlelésével, mint annak elkövetésével kapcsolatos képességünk. Könnyebben megtanulunk olyasmit, amit előtte meg kell értenünk. Nincs szükség különleges képességre ahhoz, hogy valaki megértse gondolataimat a hazugságok eltéréseiről. Bárki, aki szorgalmas, felhasználhatja az utolsó fejezet hazugság-ellenőrző listáját, hogy megbecsülje, egy hazug milyen esetekben követhet el hibákat. Ha valaki fejlődni akar a megtévesztés jeleinek észlelését illetően, ahhoz többre van szüksége, mint hogy megértse, amit leírtam. Az erre vonatkozó képességeket gyakorlás árán lehet elsajátítani. Azonban bárki, aki rászánja az időt, figyelmesen néz és hallgat, keresi a 4–5. fejezetben leírt jeleket, az képes a fejlődésre. Arra készítjük fel az embereket, hogy miként tudnak körültekintőbben és pontosabban figyelni, ebből pedig a legtöbb ember épül, hasznot húz. A legtöbben persze még ilyen formális képzés nélkül is képesek saját maguk gyakorolni a megtévesztés jeleinek felismerését.

Noha lehetne egy iskola a hazugságvadászok számára, a hazugokat képző iskolának nem lenne értelme. Az ösztönös hazugoknak nincs rá szükségük, a többieknek pedig nincs meg hozzá a tehetségük, hogy hasznosítsák az ott szerzett tudást. Az ösztönös hazugok már eleve tudják és alkalmazzák azt, amit ebben a könyvben leírtam, bár nem mindig tudatosul bennük, hogy ez a tudásanyag a birtokukban van. Ahhoz, hogy valaki jól hazudjon, különleges képességekre van szükség, amelyeket nem könnyű megszerezni. Egy ilyen embernek természetes, ösztönös előadónak kell lennie, meg-

nyerő, vonzó fellépéssel. Az ilyen emberek gondolkodás nélkül képesek manipulálni az arckifejezéseiket, hogy pontosan azt a benyomást keltsék, amit szeretnének. Nincs szükségük segítségre.

A legtöbb embernek szüksége lenne ezekre az ismeretekre, azonban az ösztönös adottságok hiányában sohasem lesznek képesek jól hazudni. Hiába írtam le, hogy milyen jelek lepleznek le egy hazugságot, illetve egy hazugság mitől válik hitelessé, ez rajtuk nem fog segíteni, sőt, akár ronthat is a helyzetükön. A hazugság képességét nem lehet fejleszteni úgy, hogy tudjuk, mit szabad és mit nem szabad megtenni. Emellett komolyan kétlem, hogy a gyakorlásból valakinek kézzelfogható előnye származzon. Egy tudatos hazug, aki minden mozzanatot úgy végez el, ahogy eltervezte, olyan lenne, mint egy síelő, aki minden apró elhajlást, dőlésszöget előre lát, ahogy halad lefelé a lejtőn.

Két kivétel van, két lecke, amely segíthet a hazugoknak. Aki hazudik, annak jobban oda kell figyelnie, hogy részletesen kidolgozza és memorizálja a mondandóját. A legtöbb hazug nem számít az összes olyan kérdésre, amit feltehetnek neki, és az összes váratlan lehetőségre, amellyel szembesülhet. Egy hazugnak megfelelően előkészített és elpróbált válaszokra van szüksége, amelyek több lehetőséget lefednek annál, mint amivel valószínűleg találkozik. Ahhoz, hogy valaki hirtelen előrántson egy megyőző választ, amely ráadásul illeszkedik a már elhangzott hazugságokhoz s amelyet a jövőbeni mondatok sem buktatnak le – ehhez olyan szellemi képességekre és hidegvérre van szükség, még a nagy nyomás alatt is, amivel a legtöbb ember nem rendelkezik.

A másik fontos lecke, amit mostanra már minden olvasó megtanulhatott a hazugságokkal kapcsolatban, hogy milyen nehéz úgy hazudni, hogy ne kövessünk el hibákat. A legtöbb ember általában azért ússza meg a lelepleződést, mivel megtévesztései célpontjait nem foglalkoztatja eléggé, hogy lebuktassák. Nagyon nehéz elejét venni a szivárgásnak, illetve a megtévesztés egyéb jeleinek.

Jómagam sosem próbáltam senkinek megtanítani, hogyan hazudjon jobban. Megítélésem, amely szerint nem is tudnék sokat segíteni, okoskodáson, nem pedig bizonyítékokon alapszik. Remélem,

igazam van, mert szeretnék abban a tudatban élni, hogy kutatásaim több segítséget nyújtanak a hazugságvadászoknak, mint a hazugoknak. Nem mintha azt gondolnám, hogy hazudni alapvetően gonosz dolog. Számos filozófus fogalmazott meg meggyőző érveket, melyek szerint a hazugságok – legalábbis egyes hazugságok – erkölcsileg igazolhatók, míg az őszinteség néha brutális és kegyetlen lehet. Ettől függetlenül mégis a hazugságvadásszal rokonszenvezem, és nem a hazuggal. Talán mert tudományos munkám valójában annak kutatása, hogy az emberek mit éreznek igazából. Az álca érdekel, a kihívás azonban inkább a valódi érzelmek feltárása, amelyek az álca mögött léteznek. Teljesen kielégít annak felfedezése, hogy a valódi és a hamis kifejezések miben különböznek, hogy az álca tökéletlenségét mi árulja el, hogy a hamis csak hasonlít, de valójában különbözik a valódi érzelmek kifejeződésétől. A megtévesztés kutatása ebben az értelemben sokkal többről szól, mint magáról a megtévesztésről. Lehetőséget nyújt, hogy olyan különleges küzdelemnek legyek szemtanúja, amely életünk tudatos és öntudatlan része között zajlik, melynek segítségével megtanulhatjuk, hogyan szabályozhatjuk belső életünk kifelé irányuló jeleit az akaratunkkal.

Bár nagyobb szimpátiát érzek a hazugságvadászok iránt, mint a hazugok iránt, tisztában vagyok vele, hogy nem mindig az előbbi az erkölcsösebb. Egy barát, aki udvariasan leplezi unalmát, valószínűleg megsértődne, ha leleplezném. A férj, aki nevetést színlel, amikor felesége elmesél neki egy rossz viccet, vagy az asszony, aki érdeklődést mímel, amíg végighallgatja férje beszámolóját egy háztartási gép javításáról, egyaránt sértve érezné magát, ha ezt a kis színjátékot felfednék. A katonaságnál pedig a megtévesztés természetesen része a nemzeti érdeknek, amely ebben az esetben éppen a hazug nemzeti érdeke, nem a hazugságvadászé. A második világháborúban például melyik szövetséges ország lakója ne akarta volna, hogy Hitlert megtévesszék azzal kapcsolatban, hogy melyik francia tengerparton – Normandiában vagy Calais-ban – szállnak majd partra a szövetséges csapatok?

Bár Hitler nyilvánvalóan minden lehetséges módon megpróbálta leleplezni a szövetségesek hazugságát, a hazugság lelepleződése

sohasem garantált. Néha a cél számít, függetlenül attól, hogy valójában mit gondol vagy érez az ember. Néha jogunkban áll valakit a szaván fogni. A hazugságvadászat sérti mások magánéletét, illetve ahhoz fűződő jogát, hogy ne beszéljen egyes érzelmeiről vagy gondolatairól. Természetesen vannak az életnek olyan területei, ahol ez nem így van – egy bűnügyi nyomozás, egy szerződés megvitatása, vagy például autóvásárlás esetén –, de van olyan is, amikor magától értetődőnek vesszük, hogy magunkban tartjuk személyes érzéseinket és gondolatainkat, és arra számítunk, hogy csak annak alapján ítélnek meg bennünket, amit nyilvánosan felvállalunk.

Nemcsak az emberbaráti szeretet vagy a mások magánügyei iránti tisztelet az, ami megálljt parancsolhat a fáradhatatlan hazugságvadásznak. Bizonyos esetekben nekünk is jó, ha hagyjuk félrevezetni magunkat. Egy házigazda jobban jár, ha azt gondolja, hogy vendége jól érezte magát, a feleség boldogabb, ha azt hiszi, hogy jól tud viccet mesélni. Néha egy hazug hamis üzenete nemcsak kellemesebb, de akár hasznosabb is lehet, mint az igazság.

Ha egy asztalos hamisan azt állítja a hogylété felől érdeklődő főnökének, hogy köszöni, jól, meglehet, hogy ezzel a válasszal célratörőbb információkat közöl, mint ha beszámolna a valóságról. Hiszen mondhatná, hogy „még mindig szörnyen érzem magam a tegnap este otthon történt veszekedés miatt." Ám a hazugsága őszintén közvetíti azon szándékát, hogy személyes problémái ellenére szeretné jól végezni a munkáját. Természetesen még ezekben a jótékony esetekben is megvan az ára a megtévesztésnek. A főnök például lehet, hogy átalakítaná alkalmazottja munkarendjét, ha tisztában lenne az asztalos vállát nyomó teher okával. Az előbb említett feleség megtanulhatna pár jobb viccet, vagy elfogadhatná a tényt, hogy neki ez nem megy, ha átlátna férje megtévesztésén. Mégis, úgy vélem, érdemes megjegyezni, hogy *néha* a hazugságvadászat áthágja egy kapcsolat határait, megtöri a bizalmat, és olyan információkat tulajdonít el, amelyeket jó okunk volt magunkban tartani. A hazugságvadásznak legalább annyit meg kell értenie, hogy a megtévesztés jeleinek észlelése sok esetben szemtelenség, mivel engedély nélkül, a másik ember akarata ellenére történik.

Nem tudhattam, hogy mit találok, amikor tanulmányozni kezdtem a megtévesztést. Sok ellentmondó állítás feszült egymásnak. Freud azt állította: „Az, akinek szeme van, hogy lásson, és füle van, hogy halljon, meggyőzheti magát arról, hogy a halandók nem tudnak titkot tartani. Legyenek bár ajkai némák, ha ujjbegyével folyamatosan fecseg, az árulás minden pórusából ömlik." Mégis, számos példáját láttam már az igen sikeres hazugságoknak, és első kutatásaim során is találkoztam olyan emberekkel, akik csak olyan pontosan tudták megállapítani, hogy ki hazudik, mintha tippeltek volna. A pszichiáterek és pszichológusok sem voltak sikeresebbek másoknál ezen a téren. Elégedett vagyok a válasszal, amit találtam. Nem vagyunk sem tökéletes, sem tehetségtelen hazugok, s a megtévesztés észlelése sem olyan egyszerű, mint ahogy Freud állította, de nem is lehetetlen. Sokkal komplexebbé, ebből kifolyólag sokkal érdekesebbé tesz mindent. Tökéletlen képességünk a hazugságra alapvető fontosságú, sőt, talán elengedhetetlen része létezésünknek.

Gondoljunk bele, hogy milyen lenne az élet, ha mindenki tökéletesen hazudna, vagy épp fordítva, ha senki sem tudna hazudni. Sokat gondolkodtam erről, főként az érzelmekkel kapcsolatos hazugságokat tekintve, mivel ezek a legnehezebb hazugságok, és az érzelmek azok, amelyek foglalkoztatnak. Ha sohasem tudnánk, hogy a másik hogy érez, és tisztában lennénk vele, hogy esélyünk sincs ezt megtudni, sokkal színtelenebb lenne az életünk. Ha biztosak lennénk benne, hogy minden érzelem csupán egy póz, amelyel tetszelegni akarunk mások előtt, manipulálni akarjuk őket vagy félrevezetni, azzal az eredménnyel járna, hogy az emberek sokkal magányosabbak lennének, sokkal felszínesebben kötődnénk csak egymáshoz.

Egy pillanatra gondoljunk bele, milyen dilemmát okozna egy szülőnek, ha egy hónapos gyermeke tökéletesen tudná álcázni az érzéseit, és olyan ügyesen hamisítaná meg azokat, mint a felnőttek. Bármelyik sírás jelenthetné a „farkast". Úgy éljük az életünket, hogy hiszünk benne: van egy alapvető érzelmi őszinteség minden helyzetben, hogy az emberek nem tudnak és nem is próbálnak félrevezetni minket az érzéseikkel kapcsolatban. Ha olyan egyszerűen

meghamisíthatnánk érzelmeinket, mint gondolatainkat, ha az arckifejezéseket és gesztusokat olyan könnyedén megmásíthatnánk, mint a szavainkat, érzelmi életünk elszegényedne és sokkal tartózkodóbbá válna.

Ha pedig sohasem hazudhatnánk, ha egy mosoly mindig megbízható lenne, amely mindig megjelenik, ha örömet érzünk, és sohasem lenne látható öröm nélkül, életünk sokkal keményebb lenne, és kapcsolatainkat sokkal nehezebb volna fenntartani. Nem létezne udvariasság, a nézeteltérések elsimításának lehetősége, mint ahogy képtelenek lennénk azon érzelmeink leplezésére, amelyeket nem szeretnénk érezni. Nem lenne rá mód, hogy valaki duzzogjon vagy a sebeit nyalogassa, mert egyből felismernék – kivéve, ha egyedül van. Gondoljunk bele, hogy milyen lenne egy olyan barát, kolléga vagy szerelem, aki érzelmei szabályozása és leplezése terén egy három hónapos gyerek szintjén lenne, miközben minden egyéb szempontból – intelligencia, képességek stb. – teljes értékű felnőtt lenne. Fájdalmas kilátások.

Nem vagyunk olyan árfatlanok, mint egy újszülött, de nem is tudjuk teljes mértékben álcázni magunkat. Hazudhatunk, lehetünk őszinték, észrevehetjük a megtévesztést, vagy figyelmen kívül hagyhatjuk azt. Meggyőződhetünk az igazságról, vagy engedhetjük, hogy félrevezessenek bennünket. Van választási lehetőségünk, ami maga az emberi természet.

Függelék

Az 1. és 2. táblázat a megtévesztés jeleit foglalja össze, amelyeket a 4. és 5. fejezetben leírtam. Az 1. táblázatot a viselkedési jelek, a 2. táblázatot az általuk közvetített információ alapján rendeztük sorba. Ahhoz, hogy megtanulhassuk, milyen információt közvetítenek a különböző viselkedéstípusok, az 1. táblázatot hívjuk segítségül. Ahhoz, hogy megismerjük, milyen viselkedéstípus szolgáltathat bizonyos típusú információkat, a 2. táblázatot kell felütni.

Emlékezzünk rá, hogy a hazugságnak két fő módja van: az elfedés és a hamisítás. Az 1. és 2. táblázat az előbbivel, a 3. az utóbbival foglalkozik. A 4. táblázat a hazugságok teljes listáját tartalmazza.

A LEPLEZETT INFORMÁCIÓT ELÁRULÓ VISELKEDÉSI JELEK

A megtévesztés jele	A felfedett információ
Nyelvbotlás	Függhet az adott érzelemtől, lehet, hogy olyan információról árulkodik, amelynek nincs köze az érzelemhez.
Érzelmi kitörés (tiráda)	Függhet az adott érzelemtől, lehet, hogy olyan információról árulkodik, amelynek nincs köze az érzelemhez.
Közvetett beszéd	Nem készült egy adott válasszal, vagy negatív érzelem, leginkább félelem.
Szünetek és beszédhibák	Nem készült egy adott válasszal, vagy negatív érzelem, leginkább félelem.
Emelkedő hangmagasság	Negatív érzelem, valószínűleg harag és/vagy félelem.
Csökkenő hangmagasság	Negatív érzelem, valószínűleg szomorúság.
Hangosabb, gyorsabb beszéd	Valószínűleg harag, félelem és/vagy izgalom.
Halkabb, lassabb beszéd	Valószínűleg szomorúság és/vagy unalom.
Emblémák	Függhet az adott érzelemtől, lehet, hogy olyan információról árulkodik, amelynek nincs köze az érzelemhez.
Illusztrátorok számának csökkenése	Unalom, nem megfelelően előkészített mondanivaló, illetve az egyes szavak súlyának mérlegelése.
Manipulátorok számának növekedése	Negatív érzelem.
Gyors vagy felszínes légzés	Érzelem, meghatározhatatlan.
Izzadás	Érzelem, meghatározhatatlan.
Gyakori nyelés	Érzelem, meghatározhatatlan.
Mikro-arckifejezés	Bármelyik jellegzetes érzelem.

Elfojtott arckifejezés	Jellegzetes érzelem, vagy mutathatja, hogy valamely érzelem kifejeződése félbeszakadt, de nem ismert, hogy melyik.
Megbízható arcizmok	Félelem vagy szomorúság.
Gyakoribb pislogás	Érzelem, meghatározhatatlan.
Pupillák kitágulása	Érzelem, meghatározhatatlan.
Könnyek	Szomorúság, aggodalom, felszabadult nevetés.
Elpirulás	Szégyen, zavartság vagy harag, esetleg bűntudat.
Sápadás	Félelem vagy harag.

A LEPLEZETT INFORMÁCIÓ TÍPUSAI

Az információ típusa	A megtévesztés jele
Nem készült fel	Közvetett beszéd, szünetek, beszédhibák, illusztrátorok számának csökkenése.
Nem érzelmi információ (tények, tervek, fantáziák)	Nyelvbotlás, érzelmi kitörés (tiráda), embléma (az emblémák annyi különböző üzenetet közvetíthetnek, mint a nyelvbotlások vagy a tirádák. Az amerikaiaknál körülbelül hatvanféle üzenetnek létezik saját emblémája.
Érzelem (boldogság, meglepetés, aggodalom stb.)	Nyelvbotlás, érzelmi kitörés, mikro-arckifejezés, elfojtott arckifejezés.
Félelem	Közvetett beszéd, szünetek, beszédhibák, emelkedő hangmagasság, hangosabb és gyorsabb beszéd, megbízható arcizmok, sápadás.
Harag	Emelkedő hangmagasság, gyorsabb és hangosabb beszéd, elvörösödés, sápadás.
Szomorúság (lehet bűntudat vagy szégyen)	Csökkenő hangmagasság, lassabb, halkabb beszéd, megbízható arcizmok, könnyek, lefelé irányuló tekintet, vörösödés.

Zavarban érzi magát	Elvörösödés, lefelé vagy elfelé irányuló tekintet.
Izgalom	Illusztrátorok számának növekedése, emelkedő hangmagasság, gyorsabb és hangosabb beszéd.
Unalom	Illusztrátorok számának csökkenése, halkabb és lassabb beszéd.
Negatív érzelem	Közvetett beszéd, szünetek, beszédhibák, emelkedő hangmagasság, csökkenő hangmagasság, manipulátorok számának növekedése.
Bármely érzelem megjelenése	Légzési minta megváltozása, izzadás, nyelés, elnyomott arckifejezés, gyakoribb pislogás, pupillák tágulása.

AZ ARCKIFEJEZÉS HAMISSÁGÁRA UTALÓ JELEK

Hamis érzelem	Viselkedésben megnyilvánuló jel
Félelem	A megbízható homlokizmok mozgásának hiánya.
Szomorúság	A megbízható homlokizmok mozgásának hiánya.
Boldogság	A szem körüli izmok passzivitása.
Lelkesedés, illetve a mondanivalóval kapcsolatos érintettség/ részvétel	Az illusztrátorok száma nem növekszik, vagy az illusztrátorok időzítése nem megfelelő.
Negatív érzelmek	A következő tényezők hiánya: izzadás, légzési minta változása, manipulátorok számának növekedése.
Bármely érzelem	Aszimmetrikus arckifejezés, amely túl hirtelen jelenik meg, túl hirtelen vagy szakaszosan múlik el. A beszédhez képest helytelen időzítés.

HAZUGSÁGELLENŐRZŐ LISTA

Kérdések a hazugsággal kapcsolatban	A hazugságvadász számára az észlelés	
	nehéz	könnyű
1. A hazug számít rá, hogy mikor kell hazudnia?	Igen: felkészül, és elpróbálja a mondandóját	Nem: nem készül fel megfelelően
2. A hazugság során csak leplezni kell, hamisítani nem?	Igen	Nem
3. A hazugságnak köze van az éppen érzett érzelmekhez?	Nem	Igen: különösen nehéz dolga van a hazugnak, ha *A)* negatív érzelmeket kell lepleznie vagy hamisítania (harag, félelem, aggodalom) *B)* a hazugnak érzelemmentesnek kell tűnnie, és nem használhat fel másik érzelmet a leplezni kívánt érzések maszkolására
4. A hazug megbocsátást nyer, ha bevallja, hogy hazudott?	Nem: növeli a hazug motivációját, hogy sikerrel járjon	Igen: lehetőség a vallomás kicsikarására
5. A várható jutalom/büntetés tétje magas?	Nehéz előre jelezni: míg a magas tét növeli a lebukástól való félelmet, motiválja a hazugot, hogy a lehető legjobban próbáljon teljesíteni	
6. Lebukás esetén szigorú a büntetés?	Nem: alacsony a lebukástól való félelem, ám ez könnyelműséget eredményezhet	Igen: növeli a lebukástól való félelmet, azonban fals pozitív eredményt is produkálhat, ha az őszinte ember attól tart, hogy nem hisznek neki

Kérdések a hazugsággal kapcsolatban	A hazugságvadász számára az észlelés	
	nehéz	könnyű
7. Már magáért a hazugság tényéért is szigorú büntetés jár, függetlenül a megtévesztés kudarcával járó veszteségektől?	Nem	Igen: növeli a lebukástól való félelmet, az illetőt elrettentheti a hazugságtól, ha tudja, hogy komoly büntetésre számíthat, ha hazudni próbál, s ez rosszabb lesz, mint az a veszteség, amely akkor éri, ha meg sem próbál hazudni.
8. A célpontnak nem származik hátránya, sőt akár előnye is származik a hazugságból? Emberbarát hazugságról van szó, amely nem hoz hasznot a hazug számára?	Igen: kisebb a hazugság miatt érzett bűntudat, ha a hazug hisz ebben	Nem: növeli a hazugság miatt érzett bűntudatot
9. Olyan helyzet áll fenn, ahol a célpont megbízik a hazugban, és nem gyanítja, hogy esetleg félrevezetik?	Igen	Nem
10. A hazug már korábban is sikeresen megtévesztette a célpontot?	Igen: csökkenti a lebukástól való félelmet, és ha a célpont szégyenkezne, vagy egyéb módon negatív következményekkel járna számára a beismerés, hogy félrevezették; együttműködő áldozattá válhat.	Nem

Kérdések a hazugsággal kapcsolatban	A hazugságvadász számára az észlelés	
	nehéz	könnyű
11. A hazug és a célpont azonos értékrendet vall?	Nem: csökkenti a megtévesztés miatt érzett bűntudatot	Igen: növeli a megtévesztés miatt érzett bűntudatot
12. Van felhatalmazás a hazugságra?	Igen: csökkenti a megtévesztés miatt érzett bűntudatot	Nem: növeli a hazugság miatt érzett bűntudatot
13. A célpont névtelen?	Igen: csökkenti a megtévesztés miatt érzett bűntudatot	Nem
14. A célpont és a hazug személyesen ismerik egymást?	Nem	Igen: a hazugságvadász könnyebben kivédheti az egyéni sajátosságokból fakadó hibákat
15. A hazugságvadásznak lepleznie kell gyanúját a hazug előtt?	Igen: a hazugságvadásznak problémát okozhat, hogy saját magának is lepleznie kell, ezért nem biztos, hogy a hazug viselkedésére megfelelően tud figyelni	Nem
16. Birtokában van a hazugságvadász olyan információnak, amelyet csak a bűnös tudhat, az ártatlan nem?	Nem	Igen: bevethető a bűnös tudás tesztje, ha a gyanúsított kihallgatható
17. Jelen vannak olyanok, akik tudják, vagy gyanítják, hogy a célpontot félrevezetik?	Nem	Igen: növelheti a megtévesztés sikere kapcsán érzett örömöt, a lebukástól való félelmet, vagy az amiatt érzett bűntudatot

Kérdések a hazugsággal kapcsolatban	A hazugságvadász számára az észlelés	
	nehéz	könnyű
18. A hazug és a hazugságvadász azonos országból vagy kultúrkörből származnak?	Nem: több hibalehetőség a megtévesztés viselkedésbeli jeleit illetően	Igen: a megtévesztés viselkedési jeleit könnyebb értelmezni.
Kérdések a hazuggal kapcsolatban	nehéz	könnyű
19. Gyakorlott hazugról van szó?	Igen: különösen, ha az adott hazugságot illetően van gyakorlata	Nem
20. A hazug találékony, és ügyesen talál ki történeteket?	Igen	Nem
21. Jó a hazug memóriája?	Igen	Nem
22. A hazug jó kiállású, meggyőző fellépésű?	Igen	Nem
23. Felhasználja a hazug a megbízható arcizmokat a társalgás egyes részeinek hangsúlyozására?	Igen: még inkább képes rá, hogy elrejtsen vagy meghamisítson arckifejezéseket	Nem
24. A hazug képzett színész, aki tudja használni a Sztanyiszlavszkij-módszert?	Igen	Nem
25. Elképzelhető, hogy a hazug meggyőzte magát, hogy amit mond, az igaz?	Igen	Nem

Kérdések a hazuggal kapcsolatban	A hazugságvadász számára az észlelés	
	nehéz	könnyű
26. „Ösztönös" hazugról vagy pszichopatáról van szó?	Igen	Nem
27. A hazug személyisége miatt fogékony lehet a félelemre, bűntudatra vagy a siker miatti örömérzetre?	Nem	Igen
28. Szégyenkezik a hazug amiatt, amit leplezni próbál?	Nehéz megállapítani: míg a szégyenérzet elejét veheti a vallomásnak, a szégyenérzet szivárgása leleplezheti a hazugságot	
29. A gyanúsított hazug érezhet félelmet, bűntudatot, szégyent vagy a sikeres hazugság miatti örömérzetet, még akkor is, ha ártatlan, és nem hazudik, vagy valami teljesen más miatt hazudik?	Igen: nem lehet megfelelően értelmezni az érzelmi jeleket	Nem: ezen érzelmek jelei mind a megtévesztés jelei is egyben
Kérdések a hazugságvadásszal kapcsolatban	nehéz	könnyű
30. Lehet tudni a hazugságvadászról, hogy nehéz félrevezetni?	Nem: különösen, ha a hazug a múltban már sikeresen megtévesztette a hazugságvadászt	Igen: növeli a lebukástól való félelmet, de növelheti a siker esetén érzett örömet is
31. A hazugságvadász bizalmatlan ember hírében áll?	Nehéz megállapítani: egy ilyen helyzet növelheti a megtévesztés miatti bűntudatot és a lebukástól való félelmet	

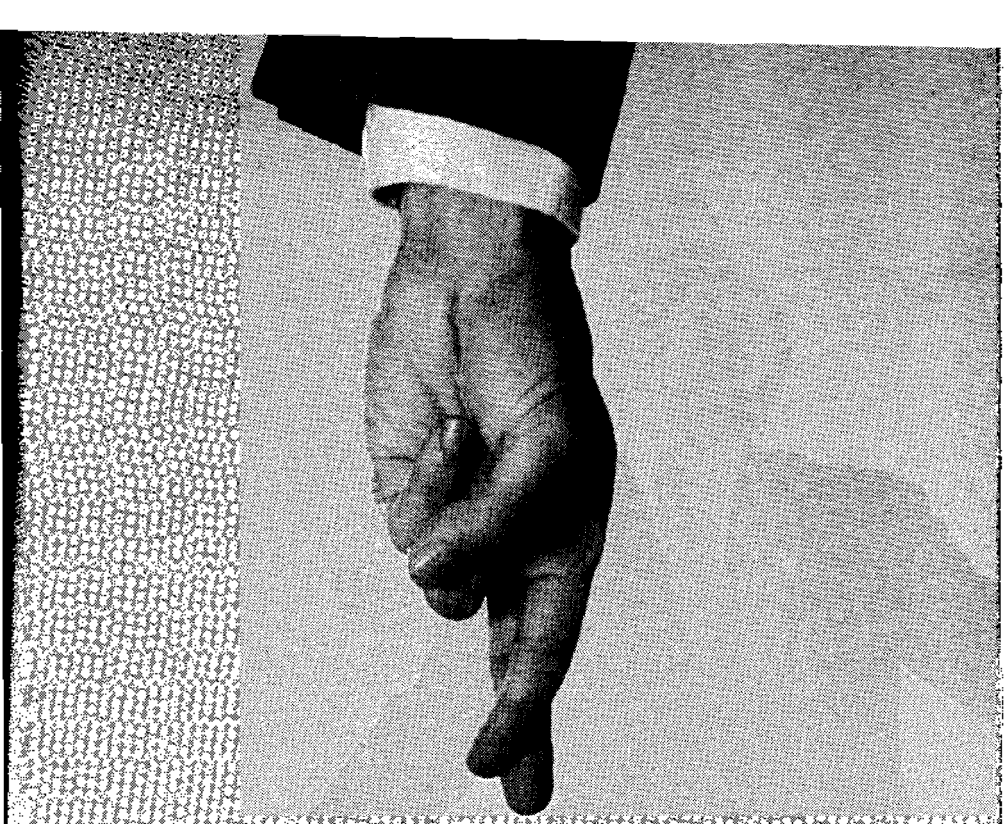
Kérdések a hazugságvadásszal kapcsolatban	nehéz	könnyű
32. A hazugságvadász kiegyensúlyozott, józan ember hírében áll?	Nem: a hazug valószínűleg kevésbé érez majd bűntudatot a megtévesztés miatt	Igen: növeli a hazugság miatt érzett bűntudatot
33. A hazugságvadász problémakerülő típus, aki mindig a legjobbat feltételezi az emberekről?	Igen: valószínűleg elsiklik a megtévesztés jelei felett, könnyen abba a hibába eshet, hogy fals negatív értékelést ad	Nem
34. A hazugságvadász különösen pontosan képes értelmezni a kifejező viselkedést?	Nem	Igen
35. A hazugságvadásznak előítéletei vannak a hazuggal szemben?	Nem	Igen: bár a hazugságvadász jobban figyel a megtévesztés jeleire, könnyen fals pozitív eredményt adhat
36. A hazugságvadásznak származik előnye abból, ha nem észleli a hazugságot?	Igen: a hazugságvadász akarva vagy akaratlanul figyelmen kívül hagyhatja a megtévesztés jeleit	Nem
37. A hazugságvadász nem bírja elfogadni a bizonytalanságot azzal kapcsolatban, hogy hazudnak-e neki?	Nehéz megállapítani: fals pozitív vagy fals negatív eredményeket hozhat	
38. A hazugságvadász érzelmi vihar közepén van?	Nem	Igen: a hazugok le fognak bukni, azonban az ártatlanokra is azt fogja mondani, hogy hazudnak (fals pozitív)

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

Egyenesen előre.

THE KIEFER GROUP

Tárgyalópartnerei naponta
hazudnak Önnek.

Tanulja meg felismerni a jeleket!

BUSINESS
LIES

Paul Ekman

Beszédes hazugságok

www.beszedeshazugsagok.hu